

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE og ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 1. BINDS 1. HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1944

Den danske historiske Forenings Bestyrelse

bestaar af

Arkivar Dr. phil. POVL BAGGE, Professor Dr. phil. C. O. BØG-
GILD ANDERSEN, Aarhus, Dr. phil. ASTRID FRIIS, Rigsarkivar
AXEL LINVALD og Professor Dr. phil. ALBERT OLSEN.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift.
1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69.
4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række.
1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6.
Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd.
1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.)
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Ud-
solgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de
nordiske Rigers Konges ægter. 2. omarb. Udg. 1856.
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie.
I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700.
1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863.
(Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863
—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til
1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det
19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i
16. og 17. Aarhundrede. 1921.
- Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i
Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Uni-
versitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steen-
strups litterære Arbejder og Oversigt over hans Univer-
sitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steen-
strups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts
1—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aar-
hundrede. 1943.
-

Bøger indsendte til Redaktionen.

- Erik Andrén: Simrishamn. Nordiska Museets Handlingar no. 16. Stockholm 1942.
- Fritz Askeberg: Norden och kontinenten i gammal tid. Uppsala 1944.
- Rudolf Bergström: Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517—1523. Uppsala 1943.
- William Berthelsen: Stenalderboplads i Sønderkær og Vejledalen. Kbh. 1944.
- Erik Ludvig Birck: General Tolls krigsplan år 1788 (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXCVI). Helsingfors 1944.
- K. Bøgholm: Union og Forbund. Nordiske Dokumenter I 1397—1570. Udg. af Nordisk Institut. Kbh. 1944.
- Danmarks Gamle Personnavne I. Fornavne udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under Medvirkning af Rikard Hornby. 8. H. Kbh. 1944.
- Danske Slotte og Herregaarde II—III. Kbh. 1943.
- Dansk-islandsk Nævn. Protokol over Forhandlingerne i Aarene 1919—1939. Udg. af Nævnets danske Afdeling. Kbh. 1944.
- Dansk Kunsthistorie red. af Erik Zahle. 2. Udg. Kbh. 1943.
- Poul Bredo Grandjean: Dansk Sigillografi. Kbh. 1944.
- Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. Kbh. 1944.
- Einar Høigård: Oslo katedralskoles historie. Oslo 1942.
- Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. Kbh. 1944.
- Katalog over de udstillede Portrætter og Genstande paa Frederiksborg. Hillerød 1943.
- Joh. O. Kock: Bidrag til Kobenhavns Overformynderis Historie. Kbh. 1944.
- Dominicus Kosáry: Ungerns historia. (Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis Series A. Monographiae Hungarologicae 1). Stockholm 1944.
- Åke Lindqvist: Politiska förbindelser mellan Sverige och Danmark 1648—55. Lund 1944.
- Hans Lundin: Johannes Baazius' kyrkliga reformprogram (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia 8). Stockholm 1944.
- Lychnos. Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok 1943. Uppsala 1943.
- M. H. Nielsen: Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid. Aabenraa 1944.
- Norske Lensrekneskapsbøger 1548—1567 utg. av Riksarkivet. V. Rekneskap for Bergenhus Len 1566—1567. Oslo 1943.
- Bror Olsson: Äldre andaktslitteratur. Bibliografisk hjälpreda (Meddelanden från Kyrkohistoriska Arkivet i Lund 5). Lund 1944.

- Anna Pedersen: Fra Bondestue og Stegers. Kbh. 1944.
Hilding Pleijel: Bouppteckningarnas bokbestand (Meddelanden från Kyrkohistoriska Arkivet i Lund 4). Lund 1944.
N. W. Posthumus: Nederlandsche prijsgeschiedenis 1943.
Peter Skautrup: Dansk Sproghistorie I. Kbh. 1944.
Lars Sjödin: Kalmarunionens slutskede. Uppsala 1943.
Heinrich Ritter von Srbik: Wien und Versailles 1692—1697. Zur Geschichte von Strassburg, Elsass und Lothringen. München 1944.
Kay Stenberg: Sverige-Norges skandinaviska allianspolitik 1863. Det officiella skedet. Helsingfors 1943.
Axel Steensberg: Bondegaarden. Kbh. 1943.
Bengt Strömberg: Magister Mathias och fransk mendikantpredikan. (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia 9). Stockholm 1944.
Sønderjydske Aarbøger. 1. Halvbind 1944.
Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1941—1942. Oslo 1944.
Visby Bilder. Tekst av Erik Lundberg, Ingvar Andersson, John Nihlén. Stockholm 1939.

Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid¹.

AF

J. OSKAR ANDERSEN

1937 stillede Universitetet følgende historiske Prisopgave: »En Udredning af Skibykrønikens Kildeforhold«. Om den Besvarelse, som indkom, erklærede Professorerne Erik Arup og Knud Fabricius (jfr. Universitetets Festskrift for Nov. 1940), at den vel vidnede om Forskningsinteresse og flittigt Studium, men kendemærkedes af alvorlige Mangler. C. Paludan-Müllers Opfattelse: at Skibykrøniken er udarbejdet paa fire forskellige Tidspunkter, fandt de, trods Forfatterens Forkastelse, stod »urokket«. De erklærede derfor hans Antagelse, at Krøniken som Helhed er forfattet mellem 1534 og 1535 (dog med en Afbrydelse under Nedskrivningen af Begivenhederne fra 1525) for »uantagelig«. Forfatterens Opfattelse, at den Krønike eller Aarvog af Hans Henriksen, som H. F. Rørdam har udgivet i »Monumenta« som et Udtog af Skibykrøniken, er Hovedkilden til dette Historieskrift, og at P. Helgesens Forfatterskab til dette overhovedet indskrænker sig til en stemningspræget Udvildelse og Kommentar til nævnte Aarvog, betegnede de som »mindre sandsynlig«. Selv antog de, at P. H. væsentlig har arbejdet med en nu tabt Kilde, som overhovedet har været »Grundstammen« for det meste af vort Aarvogsmateriale fra

¹ I Anledning af Paul-Erik Hansen, Povl Helgesens historiske Forfatterskab, 1913 (197 Sider, stort Oktav).

16. Aarhundrede. De fandt det ogsaa »umuligt« at følge Forfatteren i, at Rimkrøniken er Hovedkilden til Skibykrønikens Meddelelser om ældre historiske Begivenheder. Trods Anerkendelse af Enkeltheder i Undersøgelsen — saaledes især af Forfatterens Paavisning af de svenske Kilder til Genealogien, som indleder Krøniken, videre af Bestemmelsen af Forholdet mellem Indledningen til Frederik I's Haandfæstning og de Af-snit med Klagepunkter over Christiern II, som er indføjet i Skibykrøniken, og endelig af Redegørelsen for Billeættens Betydning for Meddelelser i Krøniken — kunde de derfor kun tilkende Besvarelsen et »Accessit«. — Ved Navnesedlens Aabning fandtes stud. mag. Paul-Erik Hansen at være Afhandlingens Forfatter.

Siden har Studenten taget Magistergrad i Historie og har i 1943 paa én Gang udgivet ikke mindre end tre Skrifter, som alle er Vidnesbyrd om et omfattende Studium af det 16. Aarh.'s Historie og af dansk Historieskrivning i denne Periode. En større Bog behandler Karl V's politiske Forhold til Norden, én Afhandling undersøger Forholdet mellem N. Krag's og A. Huitfeldt's Fremstilling af Christian III's Historie; det tredje Skrift gengiver Prisaafhandlingen (bearbejdet?).

I. Det nye Syn paa Skibykrøniken og dens Forfatter.

Om sidstnævnte Bog, som her skal gøres til Genstand for nærmere Kritik, kan straks siges, at Forf. aabenbart ikke har følt sig overbevist om Vægten af de to Professorers Indvendinger, navnlig ikke mod hans Opfattelse af Skibykrønikens Affattelsestid og mod hans Antagelse af, at den Aarvog, han tilskriver Hans Henriksen, er Skibykrønikens Hovedkilde. Har hans Syn paa Paulus Helie som historisk Skribent overhovedet undergaaet nogen Ændring (et Spørgsmaal, hvormed jeg dog ikke kan udtale mig med Vished, da jeg ikke véd, om Prisaafhandlingen nu foreligger gennemarbejdet), synes det at være i Retning af yderligere Underkendelse af P. H.'s Forfatterselvstændig-

hed. Af Professorernes Kritik fik man dog det Indtryk, at P.-E. H. i alt Fald betragtede »de stemningsfulde Kommentarer« til Forlægget som Karmeliterens selvstændige Indsats; men den trykte Bog understreger skarpt, at dette kun i yderst ringe Grad er Tilfældet. Saavel Skibykrønikekens Udvidelser af Hovedkilden som dens Kommentarer er nemlig skrevet med »paaholden Pen«. Den foreliggende Krønike skyldes ikke blot en Befaling fra Biskop Ove Bille, men er overhovedet helt igennem Udtryk for, hvad denne ønskede medtaget, og, bortset fra ganske faa (ubehændige?) Undtagelser, tillige for, hvorledes han vilde have Begivenhederne og Personlighederne bedømt. P. H.s Arbejde har kun været af udformende, stilistisk Art. Det var som dreven Pennefører, O. Bille overdrog ham den Opgave at forfatte et Skrift, som vel at mærke ikke specielt skulde behandle det katolske Partis eller den katolske Kirkes Skæbne under Kampen med det evangeliske Parti, men være en »Billeslægtens Mindebog«, der berettede om de Begivenheder, hvori Slægtens Medlemmer, mere eller mindre fremtrædende, havde deltaget, samt forsvare deres Optræden, hvor det var fornødent. »I hele sin Opbygning er Skibykrøniken formet som et Defensionskrift for Billeslægten og dens Tilhængere« (S. 136). At ogsaa Ove Bille selv trængte til et saadant Forsvar, understreges; og overhovedet er det Lys, Forf. kaster over dennes Karakter, udpræget forskelligt fra det hidtil gængse.

Med Mindebogsopgaven for Øje overlod Ove Bille engang under Grevefejden P. H. en Aarbog, forfattet af hans svorne Sekretær, H. Henriksen, for at bearbejde den til »en virkelig historisk Fremstilling« (S. 184). Hvad denne Krønikekens Hovedkilde angaar, antages den paabegyndt af H. Henriksen c. 1524 og videreført de følgende Aar indtil 1534 (S. 103). Den har saaledes, tidsmæssig set, netop samme Omfang som Bearbejdelsen; begge Skrifter ender med Omtalen af samme Begivenheder (Halmstads Erobring 31. Okt. 1534 og Varbergs paabegyndte Belejring¹). Hvad H. Henriksens Aarbog, kronologisk set, be-

¹ Af den Sætnings tre Ord, Skibykrøniken indeholder udover Bearbejdelsen af Aarbogens Tekst, kan i alt Fald intet sikkert sluttes om, hvor-

retter her ud over, er en senere Fortsættelse fra 1500'erne, som selvfølgelig ikke hører med til P. H.s Forlæg. — P. H. har altsaa ikke kunnet begynde sit Arbejde med Krøniken, før han — vel tidligst i Nov. 1534 — fik nævnte Aarbog tilsendt. Ialt Fald antyder Forf. intetsteds, at Hovedkilden er ham tilsendt stykkevist.

Særlig klart er det nu ikke, i hvor høj Grad Forf. egentlig tilskriver H. Henriksen Affattelsen af dette Forlæg for Skibykrøniken. Ialt Fald mener han, at Ove Bille baade har leveret Stof til Aarbogen og overvaaget dens Udarbejdelse. Snart taler Forf. om, at den skyldes O. Billes Initiativ og Inspiration, snart om dennes særlige Tilsyn med den, og flere Steder (S. 144, 168, 182 m. fl.) kaldes den ligefrem »Ove Billes Aarbog«. I alt Fald mener han, at den hviler paa dennes »Optegnelser«, ja en enkelt Gang tales om »O. B.s Dagbøger og historiske Optegnelser« (S. 172), som vi altsaa maa beklage, er gaaet tabt i deres oprindelige Form — hvis de nogensinde har eksisteret! H. Henriksens Forhold til Aarbogen synes altsaa nærmest at være opfattet ligeartet med den »Redaktionsvirksomhed«, Forf. vil tilkende P. H. for Skibykrønikens Vedkommende. Kun H. Henriksens manglende stilistiske Evne maa da vel have bevirket, at Biskoppen opgav den, som man skulde synes mere nærliggende Tanke, at lade sin paalidelige Sekretær, som han jo havde ved Haanden, udarbejde »Mindebogen«. Men givet er, at vi fremtidig — hvis Opfattelsen er rigtig — maa betragte »H. Henriksens Aarbog« som en særlig betydningsfuld (omend ensidig) Kilde paa Grund af dens Forhold til den fremragende Aarhusbiskop.

Det hævdes afgjort (S. 170), at P. H. ikke har haft nogen som helst Del i Affattelsen af den ham tilstillede Hovedkilde, og hvad angaar det omfattende, nye Stof, Skibykrøniken indeholder udover Forlæggets, mener Forf. ligesaa bestemt, at heller ikke det skyldes P. H. At han skulde have »indsamlet« nyt Stof,

vidt P. H. har kendt Udfaldet af Varbergs Belejring. Men S. 12 hævder Forf. som »ganske aabenbart«, at P. H. vilde fortsætte Skildringen, men blev afbrudt heri.

er i Virkeligheden efter Forf. ganske usandsynligt (S. 141). Dette nye Stof skyldes ogsaa Ove Bille samt mundtlige eller skriftlige Meddelelser fra hans Slægt (særlig Anders Bille) og Venner (særlig Tyge Krabbe). Hvorvidt Forf. mener, at dette nye Materiale er tilstillet P. H. samtidig med Aarbogen, faar man desværre ikke klar Besked om; men da Forf. ligesaa vel regner med mundtlige Meddelelser til P. H. som med skriftlige, tænker han sig vel, at visse Bestanddele af det Stof, han skulde indarbejde i Hovedkilden, særlig de mundtlige Meddelelser, først er blevet ham tilgængelige efter Modtagelsen af Aarbogen. Intetsteds antydes i alt Fald, at P. H. havde Kendskab til det, førend Tilsendelsen af Forlægget. At der her foreligger et særligt Spørgsmaal om, hvorvidt P. H. virkelig har kunnet forfatte »Mindebogen« under de daværende Krigsforhold 1534—35, synes ikke at have Forf.s Interesse. Men naar saavel adskilligt af det nye Stof som »Synspunkterne« først kan være meddelt P. H., som jo dengang opholdt sig i Roskilde, efter at Muligheden for en personlig Forbindelse med O. Bille forelaa, altsaa først efter Christian III's Erobring af Sjælland eller vel i Nov. 1535, da O. Bille først kan konstateres som nærværende i Sjælland, lader dette Spørgsmaal sig ikke forbigaa. Men for Forf. er det aabenbart væsentligere at søge paavist, at samtlige Meddelelser i Skibykrøniken maa (eller rettere kan!) skyldes Billeslægten og dens Venner. Derfor lægges da ogsaa særlig Vægt paa at fremhæve denne Slægts (ganske vist oftest kun formodede) Produktivitet m. H. t. historiske Optegnelser, og da Forf. Gang paa Gang lader det staa uafgjort, om Meddelelserne til Mindebogens Redaktør er sket skriftligt eller mundtligt, forstaar man ogsaa hans Interesse for at fremhæve Slægtens Lyst til at »fortælle«. Særlig fremhæves saaledes Klavs Bille som »Fortæller«¹.

¹ Beviset herfor er ligesaa ufyldstgørende som for en Mængde af de Vidnesbyrd, hvorpaa Forf. grunder sine Formodninger om Billerne som Meddelere af Skibykrønikens Stof. Forf. har en udpræget Tilbojelighed til at anse Mulighed for identisk med Virkelighed. Hvad saaledes Klaus Bille som »god Fortæller« angaar, henviser Forf. til den senere Fortsættelse af

Da altsaa ogsaa Synspunkterne, hvorudfra Personer og Begivenheder skulde bedømmes i Mindebogen, er meddelt P. H. af O. Bille og hans Slægt og Venner, benægter Forf. konsekvent, at man udfra Skibykrøniken kan slutte noget som helst sikkert om P. H.s personlige Stemninger overfor det, han skriver om. Det var, efter hans Opfattelse, en fuldstændig Misforstaaelse af C. Paludan-Müller, naar han vilde bestemme Perioderne for Skibykrønikens Tilblivelse efter dens Vidnesbyrd om P. H.s vekslende Stemningsliv (S. 146, 156). Nej, af Skibykrøniken kan man kun lære Billernes »Stemninger« at kende, og de kan til Tider være Udtryk for »den yderste Grad af Hævn-gerrighed« (S. 150). Særlig indeholder Krøniken »et glimrende Stof til en Studie i Ove Billes Mentalitet« (ib.). Hvor stærkt Forf. overhovedet har sat sin Opfattelse paa Spidsen, fremgaar tydeligt af følgende, resumerende Udtalelse i Anledning af tidligere Paa-stande om »det ret tilfældige« i, hvem Krøniken overhovedet omtaler. Der er efter P.-E. H. overhovedet intet tilfældigt i Krøniken! »Dommen over de Samtidige er bestemt af, hvorvidt de paagældende har været Tilhængere af Billeslægtens Politik eller har været knyttet til Slægten ved Venskabs- eller Slægtskabsbaand; og i denne Forbindelse kan det bemærkes, at det, at Folk var af anden religiøs Overbevisning eller sympatiserede med andre Regeringsformer end Billeslægten, ikke sætter noget Skel i Bedømmelsen. Det eneste afgørende for Dommen har været Spørgsmaalet: For eller imod Billerne« (S. 160)¹. — En Konsekvens af denne nye Opfattelse af Krøniken maa da blive, at den fremtidig end ikke kan betragtes

»H. Henriksens Aarvog« (jfr. H. F. Rordam: Monumenta I, 431—35). Her er imidlertid Klaus B. overhovedet ikke nævnt, endsiige omtalt som »Fortæller«. Forf. formoder aabenbart, at H. Henriksen var saa afhængig af Billerne, at han ikke kunde opnotere, at den senere Frederik II 1548 var paa Hyldningsrejse i Norge (som han gør det), uden først at have hørt Klaus Bille fortælle derom (han var nemlig med som Prinsens Raad-giver, hvad H. Henriksen iøvrigt ikke bemærker). Muligheden for, at H. Henriksen har sin Notits fra Kl. B. er saaledes tilstede; men noget Bevis for at denne var fremragende som Beretter foreligger ikke!

¹ Her og i det følgende skyldes Udhævelserne mig.

som en paalidelig Kilde til Forstaaelse af, hvorledes Datidens trofaste katolske Parti saa paa den religiøs-kirkelige Udvikling i Danmark.

For P. H. som historisk Forfatter er denne Løsning af »Skibykrønike« Gaade« aldeles tilintetgørende. Det er forstaaeligt, at Forf. ud fra sin Opfattelse anser det for ganske misvisende at tale om P. H.s Værk som et Vidnesbyrd om hans historiske Indsigt eller som Udtryk for hans særlige Interesser. Men gennemlæser man Krøniken paany med dette Resultat for Øje, vil man næppe kunne frigøre sig for en stærk Følelse af, at i alt Fald det sidste ikke kan være Tilfældet. Og overfor den Opfattelse af P. H.s Personlighed, som P.-E. H.s Skrift er Udtryk for, vil man, udfra Kendskabet til hans urokkelige Hævden af sine særlige Standpunkter i hans kirkelige og polemiske Skrifter ligesom udfra hans ligesaa faste Optræden ved særlige Lejligheder overfor Christiern II og Frederik I, føle en lignende Skepsis som overfor Opfattelsen af Skibykrøniken som en »Mindebog« for Billeslægten — ti mærkeligere »Ehrenrettung« for en Familie skal man ærlig talt vist lede længe om at finde Sidestykke til!

II. Undersøgelsen af Paulus Helie's Kongeskrift.

Det egentlig bærende Grundlag for Forf.s Løsning af Skibykrønikeproblemet er hans Paavisning af Uholdbarheden af H. F. Rørdams Opfattelse, at den Aarbog, vi har, skrevet med Hans Henriksens Haandskrift, er et Udtog af P. H.s Krønikeværk (selvfølgelig bortset fra Aarbogens senere Fortsættelse) og hans Hævdelse af, at nævnte Aarbog i Virkeligheden er forfattet af H. Henriksen og er Skibykrønikes Grundkilde. Efter nøje Gennemarbejdelse af Stoffet maa jeg, som nærværende Afhandling vil vise, modsat de to Professorer, slutte mig til dette fuldstændig nye Syn paa Forholdet mellem de to Skrifter; og jeg mener, at Forf. ved denne Iagttagelse har ydet et virkelig værdifuldt Bidrag til Forstaaelse af den berømte Krønikes Til-

blivelse. Men lige saa afgjort maa jeg forkaste Forf.s Opfattelse, at Hans Henriksen er Forfatter til denne Aarbog, som i den Grad har været Forlæg for Skibykrøniken, at dens Tekst saa godt som ordret og i sit fulde Omfang er optaget i Krønike-teksten. Dens Forfatter er nemlig utvivlsomt P. H.

Da Forf.s Besvarelse af Skibykrønikeproblemet altsaa i saa høj Grad afhænger af Rigtigheden af hans Opfattelse af Forfatterskabet til Aarbogen, havde det været særdeles ønskeligt, om en særlig Undersøgelse af Aarbogens Tilblivelse og dens Indholds Art var gaaet forud for den egentlige Behandling af Krøniken og af dennes Vidnesbyrd om sin Forfatters Kapacitet som Historiker. Imidlertid følger Forf.s Undersøgelse en anden Vej — antagelig fordi det er ham magtpaaliggende, at Læserne saa tidlig som muligt stemmes til at forstaa, at det hidtidige Syn paa Paulus Helic som historisk Forfatter og Personlighed beror paa en Misforstaaelse. Gangen i Skriftets Undersøgelse, som derved kommer til at lide under afgjorte Mangler, er i alt Fald følgende: Efter en altfor kort Indledning (Kap. 1) om den hidtidige P.-H. Forskning fastslaar Kap. 2, at det er »nødvendigt« at skildre de politiske (mærkelig nok ikke ogsaa de kirkelige) Forhold i Danmark med særlig Henblik paa de Begivenheder og Personligheder, som Krøniken omtaler. Deraf ser man nemlig de Motiver, som har været ledende ved Krønicens »og dens Kildes« Affattelse, og dermed faar ogsaa (trods Læsernes fuldstændige Ukendskab til nævnte »Kilde«) »Teorien om, hvem der er denne Kildes Forfatter, nogen Støtte« (S. 12). — Kapitlet bereder imidlertid Læserne en Skuffelse, fordi det, vel af Hensyn til Forfatterens senere hævdede Opfattelse, at Arbejdet med Krøniken først begyndte i Vinteren 1534—35, nærmest indskrænker sig til en Redegørelse (iøvrigt uden Kildehenvisninger) med flere omtvistelige Paastande for Herredagen 1533 efter Frederik I's Død og en Paavisning af Billepartiets Standpunkt dengang. Særlig Vægt lægges paa Ove Billes Interesse for Hertug Hans's Valg som Konge. Samme Interesse mener Forf. nu (uden virkelig Dokumentation deraf), at Skibykrøniken har (skønt den overhovedet ikke omtaler

Hertug Hans's Kandidatur), hvilket atter skal godtgøre dens Tendens til at følge Ove Billes Politik. Mærkelig nok pointerer Forf. ikke, at Krønikens altsaa allerede her omtalte og forudsatte Kilde, som jo skal staa O. Bille saa nær, overhovedet ikke viser Spor af nævnte Interesse for Biskoppens Kandidat til Tronen.

I Kap. 3 gaar Forf. over til en Undersøgelse af P. H.s andet Historieværk, »Compendiosa et succincta regum Daniæ historia«, og understreger her med god Grund P. H.s ukritiske Afhængighed af sine Kilder. Men, om han deri, som han aabenbart mener, har nogen vægtfuld Støtte for det Syn paa P. H. som Personlighed og som Forfatter af Skibykrøniken, han senere vil paanøde Læseren, turde være tvivlsomt. — S. 27 bemærker han: »Det lader sig ikke afgøre udfra Værket [altsaa Kongehistorien] selv, om det har haft noget bestemt Formaal.« Underligt, da Skriftets Titel udtrykkelig betoner, at P. H. med denne »kortfattede og sammentrængte« Kongehistorie kun har tænkt paa at komme historiestuderendes Hukommelse til Hjælp¹. I Betragtning af dette P. H.s beskedne Syn paa sit Arbejde, synes det mig unægtelig temmelig uretfærdigt at bebrejde ham »skamløs« Udskriften af sine Kilder. I alt Fald berettiger Behandlingen af Kongehistorien, som jo, bortset fra den sidste Biografi, behandler Tider, om hvilke P. H. ingen personlig Viden kunde have, ikke til at slutte, at han paa samme Maade vilde nøjes med at »udskrive« andres Meddelelser for det Tidsrums Vedkommende, han selv havde oplevet, særlig hvor det drejede sig om Begivenheder, der var af Livsinteresse for ham. Heller ikke forstaar jeg, at P. H.s unægtelige Afhængighed af sine Kilder i Kongehistorien kan begrunde Forf.s almindeligholdte Tvivl om, at P. H. overhovedet har studeret sit Fædrelands Historie »udfra indre Drift« (S. 33). Man kan dog ikke bedømme en Forfatters historiske Interesse eller hans Følelser for sit Emne udfra hans manglende Selvstændighed overfor sine Kilder! Og allerede naar man læser P. H.s Udtæ-

¹ Jfr. A. Heises Gengivelse af Titlen i hans Oversættelse af Skibykrøniken, 11.

lelser saavel i Kongehistorien som i Skibykrøniken (der efter Forf.s Datering af »Compendiosa« omtrent er samtidig med sidstnævnte) om Svenskernes Unionsbrud og om Holstenernes Forhold til Danmark, maa man betegne Forf.s Tvivl i saa Henseende som grundløs. Men endnu mere er dette Tilfældet, naar han paastaar, at »alle Tegn tyder paa, at P. H., naar man træffer ham i Lag med politisk eller historisk Virksomhed, har faaet det paalagt som Hverv, som han ikke kunde afslaa.« Her spørger man med Grund, hvilke »Tegn« Forf. tænker paa i Kongehistorien. »Alle Tegnene«, Forf. nævner, indskrænker sig da ogsaa til en Henvisning til, at han senere vil »forsøge« Paastanden paavist som gældende Skibykrøniken! Nogen Formodning om, hvem der skulde have »beordret« P. H. Affattelsen af hans »Huskebog«, fremsættes da heller ikke! — Som Støtte for Forf.s Syn paa P. H.s Afhængighed af Ove Bille ved Affattelsen af Skibykrøniken er ialt Fald denne generelle Paastand intetsigende.

Men mest maa man protestere mod Forf.s Bestræbelser for allerede i denne Sammenhæng at søge Bevisligheder, som kan paavirke Læserens Syn paa P. H.s Personlighed. Derhen hører Udtalelserne S. 41: »Her er en Ejendommelighed for P. H.: hans stadige Fejllæsninger og Fejlskrivninger, hvor det gælder Romertal. Det er et tydeligt Tegn paa en nervøs Lidelse og viser bedst det nervesvage Menneskes forjagede Arbejdstempo¹. P. H. synes [!] baade i Historieværkerne og i sine religiøse Stridsskrifter at være en decideret Neurasteniker, og hans Skrifter vilde ved en Del af de vekslende og kontrasterende Stemninger frembyde et fremragende Stof til en psykiatrisk Studie.«² — Citatet lader formode, at Forf. ogsaa har studeret

¹ Da Skriftet kun findes i Afskrift, er Paastanden forhastet.

² Det synes at være Forf. magtpaaliggende at give Psykologer og Psykiatikere Anvisning paa gode Forskningsemner. Blot maa de Hrr. Medicinere ikke glemme, at i Skibykrøniken kan de, trods Forf.s Overbeviethed i Kapitlet her om P. H. som neurastenisk Historiker, ikke søge Stof, som vidner om P. H.s »vekslende og kontrasterende Stemninger«; ti der kan man jo kun aflæse Billernes (mon ogsaa neurasteniske?) Stemninger!

P. H.s »religiøse Stridsskrifter«; men desværre har han i alt Fald ikke bemærket, at disse Indlæg vidner om én afgjort fremtrædende Egenskab hos denne »nervøse« Personlighed: hans urokkelige Fastholden af sine særprægede Meninger, ogsaa naar han kirkeligt arbejder efter Opfordring fra andre — en Ejendommelighed, der i alt Fald ikke støtter Tanken om P. H. som upersonlig Gengiver af andres Synspunkter, naar han skal skrive Historie. Forf. synes overhovedet at mangle Forstaaelse for det psykologiske Problem, han stiller Læseren overfor ved sit Syn paa »Historikeren« P. H., men antagelig hænger det sammen med hans senere Paastand om, at Karmeliteren, efter at være slaæet ud fra en »førende Position« i det politiske og kirkelige Liv, levede fjærnt fra Begivenhedernes Centrum, hvilket vel skal betyde, at han nu var en »quantité negligeeable«, som man kunde byde Arbejdsvilkaar som Redaktør uden Ret til at have egne Meninger.

Forf.s Bestemmelse af Kilderne til Kongekrønikens ældre Afsnit, skal jeg, bortset fra et enkelt Punkt, ikke komme ind paa, da det er uden Interesse for nærværende Undersøgelse. Antagelig har Forf. Ret i at hævde (S. 37 ff.), at Kongekrønikens Redegørelse for den første kristne Tid i Danmark som Kilde har brugt en »Kongeliste«, som vides at have staaet i et nu tabt middelalderligt Haandskrift, der gaar under Navnet »Klaus Billes Rulle« efter dets Ejer paa P. H.s Tid. Muligvis har Forf. da ogsaa Ret i, at Klaus Bille har stillet sin »Rulle« til Disposition for P. H.; men sikker er Formodningen dog paa ingen Maade, ti P. H. har jo ikke udnyttet de andre historiske Kilder, som »Rullen« vides at have indeholdt (deriblandt en Aarvog til 1323). Muligvis har han da sit Kendskab til »Kongelisten« fra en Afskrift, foretagen inden Listen eller »Rullen« kom i Kl. Billes Eje¹. Naar Forf. derfor S. 44, som »et af de vigtigste Resultater af sin Undersøgelse« i Kap. 3, anfører

¹ Da vi overhovedet ikke ved, om Kongelisten i »Rullen« var Original eller Afskrift, er det jo ogsaa muligt, at P. H.s Kilde kan være Originalen eller en anden Afskrift af den end den, som fandtes i Kl. Billes Haandskrift.

»Beviset for, at han [P. H.] har faaet stillet Kildemateriale til Raadighed af et Medlem af Billeslægten« (hvilket ganske vist kunde støtte den senere Paastand om Skibykrøniken som en »Billebog«), vilde det have været forsigtigere, om han havde indskrænket sig til at tale om »Mulighed« derfor.

Vigtigt er imidlertid Spørgsmaalet om Affattelsestiden for Kongeskiftet. Forf. har Ret i, at den udprægede Mangel paa »Tidsmærker« i Indholdet i særlig Grad vanskeliggør Bestemmelsen heraf. Imidlertid er han ikke i Tvivl om, at Skriftet som Helhed er affattet efter Frederik I's Død 1533, dog inden P. H. tog fat paa at skrive sin Skibykrønike. — S. 44 afviser han kort og godt den Tvivl, der er fremsat m. H. t., om hele Skriftet er forfattet paa én Gang, ved at henvise til Udtrykket »*nuper defunctus*« (Skrifter VI, 48, 1) om Frederik I (i Biografien af Kong Hans), om hvilket han peremptorisk erklærer, at »det falder udmærket sammen med det øvrige Stof.« Jeg tilstaar, at jeg ikke fatter Beviskraften i denne iøvrigt ret gaadefulde Udtalelse. Men selvfølgelig har Forf. Ret i, at Udtrykket »nylig afdød« afgør Spørgsmaalet om Affattelsestiden, saafremt det hører med til den oprindelige Tekst, og saafremt P. H. har skrevet Kongeskiftet ud i et Træk. Men herfor skulde vi have virkelige Grunde. Spørgsmaalet lader sig ikke afgøre saa letvendt. Jeg beklager saaledes, at Forf. ikke har bemærket den udprægede Tekstoverensstemmelse mellem Biografierne af Christiern I og Hans med Skibykrønikens Meddelelser om disse to Konger. En nærmere Undersøgelse godtgør, at Skibykrøniken utvivlsomt her er Kongehistoriens Kilde og ikke omvendt¹. Hermed falder Forf.s Paastand, at Kongeskiftets Af-

¹ Forf. omtaler overhovedet ikke, at Chr. I's Biografi saa at sige helt er sammenstykket af Citater fra Skibykrøniken (med faa og ubetydelige Ændringer), jfr. Teksten i P. H.s Skrifter VI, 45—47 (Kongeskiftet) med VI, 56—59 (Skibykrøniken). Det eneste virkelig nye er Meddelelsen S. 46, 24 flg. om, at Chr. I løskøbte Holsten tildels med de store Pengemidler, som Christofer af Baiern havde efterladt, samt bemægtigede sig Gotland, da Erik af Pommern drog til Pommern. — Om Biografien af Kong Hans siger Forf. S. 44, at den »i det væsentligste bygger paa den danske Rimkrønike«. Men ogsaa den er saa godt som helt sammenstykket

fattelse ligger før Skibykrønikens (hvis »Compendiosa« altsaa er affattet *uno tenore*).

Men er disse Biografier af de to første oldenborgske Konger forfattet samtidig med de ældre Kongers Historie? Saavel det særlige Kildeforhold for deres Vedkommende som det afgjort personlige Præg i Dommen over disse Konger fjærner dem kendeligt fra det øvrige Skrift, trods P.-E. H.s Paastand. Alle-rede den sidste Kendsgærning gør én skeptisk overfor at fastslaa Affattelsestiden for Kongeskriftet efter den Passus i Kong Hans's Biografi, som omtaler Frederik I's Død; saa meget mere som A. D. Jørgensen (Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 327—29) baade har be-tvivlet, at denne Passus hørte med i den oprindelige Tekst, og at de sidste Biografier fandtes i den oprindelige Kongekrønike.

For mig staar det som højst usandsynligt, at P. H. har paa-taget sig det Arbejde at skrive en Huskebog for studerende i ældre dansk Kongehistorie paa det forholdsvis sildige Tids-punkt, som det er givet, at de oldenborgske Kongebiografier

af Citater fra Skibykrøniken: »Skrifter« VI, 47, 16—25 afskriver VI, 71, 27—72, 4; 47, 29 ff bygger paa 65, 30 ff; Fortsættelsen 48, 1—8 afskriver 72, 4—10; 48, 8—19 afskriver 72, 13—24 (med Udeladelse af Udtalelsen om Kongens Ægteskabsbrud). Derpaa har Biografien en Passus om Kongens Krig mod Sten Sture, om hvilken det siges, at den først iværksattes efter Dronning Dorotheas Dod, fordi hun modsatte sig et Tog til Sverige. Fra 49, 1—10 udskrives atter Skibykrøniken (67, 1—9). Beretningen om Ditmar-skertoget gengiver med Forkortelser og Ændringer 65, 11—66, 4. Endelig hviler Biografiens Slutning paa Skibykrønikens 72, 25 ff. — Her har Forf. dog set, at »enkelte Afsnit genfindes i Skibykrøniken«; men herom er-klærer han, at de skyldes, at P. H.s Hjemmelsmand har anvendt de samme Kilder til Forarbejdet til Skibykrøniken, som P. H. har benyttet i »Com-pendiosa«. »Forarbejdet« er jo efter Forf.s Opfattelse H. Henriksens Aar-bog. Her faar vi da at vide, at dennes Forfatter, som jo skal være O. Billes Taleror, i Virkeligheden altsaa henter sine Oplysninger om Kong Hans fra Rimkrøniken! — Forholdet mellem »Forarbejdet til Skibykrøniken« og denne kommer jeg tilbage til senere; her skal kun understreges, at Konge-skriftet absolut ikke udskrives »Forarbejdet«, men selve Skibykrøniken, baade hvad Biografierne af Chr. I og Hans angaar. Noget andet er, at visse Linier i Kongeskriftet er identiske med Linier i Aarbogen, fordi denne er Krønikens Forlæg (saaledes genfindes »Skrifter« VI, 57, 25—26 og 65, 7—11 i Aarbogen, jfr. Rordam: Monumenta I, 404 og 409—10).

stammer fra. Efter vort Kendskab til P. H.s Livsforhold synes det i alt Fald afgjort at ligge nærmest at tænke sig, at han har skrevet Kongehistorien (bortset fra nævnte Biografier) allerede inden sit Komme til København som Professor ved Universitetet og Styrer af det nye Karmeliterkollegium, altsaa inden 1519. Hovedkilden til Skriftet for den ældre Tids Vedkommende synes ogsaa at pege paa Grunden til, at han paatog sig Opgaven. 1514 udgav Christiern Pedersen i Paris Saxo, og oplod dermed for Danske Muligheden for et indgaaende Kendskab til Fædrelandets Fortid. Som Saxo-Udgaven vakte betydelig Opsigt i Udlandets Humanistkredse, stimulerede den ikke mindst Nationalfølelsen hos de hjemlige, videnskabeligt dannede Mænd. Men den skabte ogsaa ganske naturligt en Trang til en Oversigt over Krønikens omfattende og hidtil mest ukendte Indhold og over dansk Historie efter Valdemarstiden. Dengang var P. H.s Livsforhold rolige og udelukkende helliget Studier, bortset fra hans særlige Ordensforpligtelser. Vi véd, at han i alt Fald allerede 1515 ejede Saxo-Udgaven og i dette Aar har gjort to historiske Optegnelser (om Christiern II's Bryllup og om Karmeliterprien, Dr. Morten Pedersens Død) i sit Exemplar. Saxo har han sikkert læst med den varme Interesse for Fædrelandets Historie, som hans senere Produktion klart bevidner. Laa det da ikke nær, ogsaa for at komme andre historisk interesserede til Hjælp, at tage nævnte Opgave op? Hans Foresatte, den historisk interesserede Dr. Anders Christensen, har sikkert ogsaa opmuntret ham dertil. Er dette rigtigt, stammer Kongehistorien i dens oprindelige Form fra 1515—19. Naturligvis kan man ogsaa tænke paa hans første Universitetsperiode, selv om hans betydningsfulde Arbejde for at indvie sine Disciple i den bibelhumanistiske Kristendomsforstaaelse og i de reformkatolske Krav, som betingedes heraf, selvfølgelig nu maatte lægge afgørende Beslag paa hans Kræfter og drage hans Interesse i anden Retning. Men med hans Brud med Christiern II ændredes hans Livsforhold paa saa indgribende Maade, at det er højst usandsynligt, at han har følt sig draget til noget praktisk talt saa underordnet som at excerpere Skrifter om dansk For-

tid for at yde studerende en Hukommelseslettelse. Nu var det de brændende Nutidsspørgsmaal, som optog ham helt. Selv da han efter Christiern II's Flugt hjemkom fra »Udlændigheden« i Jylland, kom hans Liv til helt at blive præget af Tidens Uro. Hans modstandvækkende Kamp for det Mellemstandpunkt mellem gammel Katolicisme og Lutherdom, som det nu blev hans Livssag at slaa til Lyd for, da han dermed mente at kunne løse de foreliggende vanskelige Samfundsspørgsmaal, beslaglagde i stigende Grad den Tid, som Provincialembedet og den genoptagne Universitetsvirksomhed levnede ham. Og Tiden efter hans nye Fordrivelse fra Universitetet blev som bekendt helt en Kamptid, præget af endnu større Bitterhed, end da han led nok saa meget under Mistænkeliggørelse fra gammelkatolsk Side som under det begyndende Lutheri's Fremgang. At han under disse Forhold, da tilmed hans Ordensklostre gik Undergangen imøde, skulde kaste sig over et Pilleriarbejde som Huskebogen, er lidet sandsynligt.

At P. H. saa, da han i Skibykrøniken havde skrevet om de to første oldenborgske Konger og saaledes havde Materialet til Biografier af dem, tog det gamle Skrift frem og førte det up to date ved Excerptering af sit nye Historieværk, er ret forstaaeligt.

Men hvad enten nu Kongeskriftets Hoveddel er ældre end Biografierne af de første oldenborgske Konger eller ej, er det for Tidsbestemmelsen af Fuldførelsen af Skriftet af særlig Interesse, at P. H. ikke afsluttede det med en Biografi af Christiern II, men nøjedes med nogle faa Linier om ham, hvori han ikke med det mindste antyder, at han kender til Kongens Fangenskab, men betoner, at, da Kongen lever, kan Dommen over »hans Skændigheder« endnu ikke fældes paa rette Maade. Dette stemmer nøje med P. H.s saa ofte — ogsaa i Skibykrøniken — hævdede Tankegang, at saalænge der endnu er Mulighed for Omvendelse, kan Mennesker ikke skønne om Guds endelige og særlig hans straffende Stilling til vedkommende. Dommen kan først fældes, naar Syndemaalet er naaet¹.

¹ Jfr. Skrifter VI, 108, 20—21. P. H. siger her, at han maaske senere vil skrive om flere Præstesønner (som har sluttet sig til »den ugudelige

P.-E. H. kalder dette »en brat Afslutning« og betoner, at den peger paa, at P. H. »i Hast« har gjort Kongehistorien færdig, »da andet og mere interessant Arbejde har tilbudt sig« — nemlig Udarbejdelsen af Skibykrøniken! Som vi har set, er sidstnævnte Formodning afgjort gal, da Biografierne af Christiern I og Hans jo er excerperet af denne Krønike. Motiveringer for Udeladelsen af en Christiern II-Biografi taler imidlertid heller ikke for Formodningen om P. H.s Hastværk!

P. H.s Bemærkning om Christiern II: at han efterlod Riget i en saa sørgelig Tilstand, som det aldrig havde kendt »siden Verdens Grundlæggelse«, peger tydelig paa, at P. H. har skrevet de to foregaaende Kongers Biografier og Linierne om Christiern II før Frederik I's Død. Ti af Skibykrønikens Udtalelser om Frederik I fremgaar det klart nok, at P. H. mente, at Danmarks Tilstand 1533 var endnu værre end i 1523. Det *τελος*,

Sekt« ς: Lutherdommen): *nempe completa ipsorum malicia*. Heises Oversættelse gengiver med fuld Forstaaelse af P. H.s Tankegang Ordene ved: »naar deres Ondskab har naaet sit fulde Maal.« P.-E. H. erklærer imidlertid dristig S. 57 Heises Oversættelse for »misvisende«. Ordene »maa betyde(!)«, at P. H. agter at skrive »om deres fuldbyrdede Ondskab, hvilket maa være »en direkte Henviisning til Afsnittet om Malmoreformatorerne« (hvor der overhovedet ikke er Tale om »uægte« Præstesønner!). Og da P. H. ganske naturlig har gjort sin eventuelle Skriven om Præstesønner afhængig af, »om Livet spares mig«, slutter Forf. ikke blot heraf, at P. H. maa være syg, da han skriver det, men endda (hvad han fremhæver med spærret Tryk!), at »hele Fremstillingen [der menes alt det følgende i Krøniken] er saaledes skrevet paa én Gang og afbrudt ved P. H.s Dod.« Desværre er Forf.s Bevisførelse for Krønikens »Tidsmærker«, som jeg kommer tilbage til, ofte ikke solidere. Forf. vilde af »Skrifter« VI, 85, 15, hvor samme Udtryk (*completa ipsius malicia*) findes, have kunnet se, at hans »forbedrede« Oversættelse er gal. Her tales om, at danske Frihedsvener (da det var naaet saa vidt, at alle, som skulde stedes for Christiern II, frygtede for deres Liv) forstod, »at hans Ondskab havde naaet sit fulde Maal« (selvfølgelig ikke, at »hans Ondskab var fuldbyrdet!«). Ligesaa umulig er den foreslaaede Oversættelse 105, 31, hvor samme Udtryk gentages. Udtrykket er iøvrigt en bibelsk Reminiscens jfr. Mt. 23, 32, som i Vulgata gengives: *vos implete mensuram patrum vestrorum*; derfor er Straffens Time nu kommet, jfr. Skrifter V, 36. Samme Tanke 1 Thess. 2, 16. Ogsaa gl. Testamente deler denne Opfattelse af Syndemaalet jfr. 2. Makk. 6, 19.

som P. H. tilføjede efter sine Linier i Kongeskiftet om Christiern II, »den berygtede Tyræn«, som i Grusomhed, Gudløshed, Menéd osv. lod Nero og Konsorter træde i Skygge, understreger da ogsaa stærkt, at P. H. mente, at han nu havde naaet sit Endemaal med Kongehistorien, skønt der ikke deri stod én karakteriserende Linie i det om Frederik I. Men var denne virkelig død (som det siges i Biografien af Kong Hans), maatte man unægtelig vente en Biografi af ham i Skriftet, da Motiveringen for Udeladelsen af en saadan af hans Forgænger jo ikke kunde gælde ham. Ikke mindst dette godtgør i høj Grad det berettigede i A. D. Jørgensens Tvivl om, at hin Passus om Frederik I som »*nuper defunctus*«¹ hører med til den oprindelige Tekst. — Da Kongeskiftet kun foreligger i Afskrifter (som har denne Tekst), er vi ude af Stand til at se, om Ordene i Originalen stod i selve Teksten eller i en tilføjet Marginalnote. Vi maa da holde os til, hvad de nævnte saglige Grunde taler for.

Det var ønskeligt, ikke mindst af Hensyn til Spørgsmaalet om Skibykrønikens Tilblivelse, at vi bestemt kunde angive, hvorlænge inden Frederik I's Død Kongeskiftet blev afsluttet. Linierne om Christiern II er i alt Fald afgjort skrevet inden 1532, da Kongens Fængsling aabenbart er P. H. ukendt. Men de voldsomme Udtryk, han bruger om Kongens Tyranni, minder stærkt om Udtalelser i hans Skrift fra December 1526 mod Hans Mikkelsen. Ganske interessant er, at han her erklærer, at Nero's og Falaris's Tyranni forholdt sig til Christiern II's som en Halvskilling til en Daler! Samme Billede bruger han i Skibykrøniken i Anledning af Christiern II's Ægteskab 1515, hvor han sammenligner Kongens Frillelevnet med Kong Salomos, og siger, at han har det fra P. Svaves Forsvarsskrift for Frederik I fra 1525. I alt Fald er der i Linierne om Christiern II intet, der taler mod, at de er forfattet c. 1526.

Men saa meget staar fast, at, naar Kongeskiftet er forfattet inden Frederik I's Død, og P. H. har excerperet Biogra-

¹ Eller rettere Linierne i Biografien (jfr. Skrifter VI, 47, 26—48, 1), som omtaler Stormændenes Held med Angreb paa Gejstlighedens Privilegier »under Tyrannen Chr. II og den nylig afdøde Frederik I.«

fierne af Christiern I og Hans af sin Krønike, falder P.-E. H.s Bestemmelse af dennes Affattelsestid til Vinter 1534—35 til Jordan. — Og naar Krønikens Meddelelser om de to Konger var nedskrevet inden Frederik I's Død, og den (som jeg giver Forf. Ret i) bruger den Hans Henriksen tillagte Aarvog som Hovedkilde, maa altsaa P. H. inden Frederik I's Død have haft i det mindste dens Optegnelser til Christiern I's og Hans' Historie til sin Disposition¹. Forf. kan da ikke have Ret i, at Aarbogen først c. Nov. 1534 (som en Helhed) er leveret ham fra Ove Bille. Paa den anden Side viser Kongeskriptet klart nok, at Udarbejdelsen af Krøniken ikke kan være naaet til April 1533, da Frederik I døde; ti var den det, er det uforstaaeligt, at P. H. ikke i Kongeskriptet indføjede den for ham saa betegnende, hadefulde Nekrolog over Kongen² eller i alt Fald et Excerpt af den. Her fastslaar han, at Rigets Forhold 1533 var langt værre end i 1523: »det ulykkelige Danmark« blev nemlig ved Kong Frederik et Bytte for Holstenerne, og det var ogsaa ham, som bragte fuldstændig Opløsning i de kirkelige Forhold, ti han »afskaffede hele Kirkeretten«, saa man kunde le ad Biskoppernes Autoritet, plyndre og nedrive Kirker og Klostre og profanere »vor Religions« helligste Ting, endda i den Grad, at der nu »de fleste Steder knap fandtes noget Spor tilbage af kristelig Fromhed.« Kort sagt, Friheden til at modsætte sig Kongens Krav blev under Frederik I langt ringere end under »den berygtede Tyrann« Christiern II. Linierne i Kongeskriptet om Tyrannen havde da sikkert faaet et ændret Indhold, hvis de først blev nedskrevet efter Frederik I's Død. Og vilde P. H. overhovedet i saa Fald have kunnet anbringe sit *τελος* efter dem?

Hvorvidt Undersøgelsen af selve Skibykrøniken og dens »Tidsmærker« vil modsige eller stadfæste disse Resultater, maa foreløbig staa hen. Men det fremgaar i alt Fald af det udviklede, at det havde været heldigt, om Forf. havde klarlagt Forholdet

¹ Senere vil jeg vise, at P. H. i 1524 allerede kunde gøre Brug af Aarvogens Optegnelser vedrørende Christiern II's Tog til Sverige.

² Jfr. Skrifter VI, 129—33.

mellem Skibykrøniken og dens Hovedkilde samt Spørgsmaalet om Krønikens Tilblivelsestid eller -tider, før han undersøgte P. H.s andet historiske Skrift.

III. Undersøgelsen af Krønikens Tilblivelse.

Inden Forf. i Kap. 4 begynder sin Undersøgelse af Skibykrønikens Tilblivelse, havde det været klarende for Læseren, om han først havde gjort Rede for den hidtidige Forsknings Standpunkt og Resultater. Af Hensyn til den følgende Undersøgelse minder jeg om følgende. Allerede Langebek fremsatte Formodningen om P. H. som Forfatter af Krøniken, da han 1773 i »Scriptores« II første Gang udgav det anonyme Manuskript, som 1650 var fundet i Skiby Kirkes Altervæg (og som stadig er det eneste kendte Eksempel af Krøniken). Men først C. T. Engelstoft søgte 1848 i sin grundlæggende Afhandling om »Paulus Eliæ« saavel ud fra Indholdets og Sprogets Særpræg som ud fra Tidsmærker og den Overensstemmelse, hvori Krønikens »successive Tilbliven staar til P. Eliæ's vekslende Livsoptrin«, at bevise, at han maatte være Forfatteren¹. Ved »den successive Tilbliven« forstod han, at P. H. havde arbejdet paa Skriftet til fire forskellige Tider. Første Afsnit, der i alt Fald omfattede de to første oldenborgske Kongers Regering, men muligvis ogsaa Christiern II's Historie til 1518, og som væsentlig er annalistisk, ansaa han for forfattet i 1524 og »tidligere«. Fortsættelsen til 1525 inclusive, som i fremtrædende Grad behandler politisk Historie, og hvori Frederik I endnu omtales »med Agtelse«, maa, da den indeholder »Reflexioner«, som forudsætter Begivenheder fra 1527 og 1528, antages forfattet i 1528—30. 3die Afsnit, Aarene 1526—32, som kendemærkes ved saa godt som udelukkende at interessere sig for kirkepolitiske Forhold og præges af bitter Stemning overfor Frederik I og af glødende Had til de lutherske Prædikanter, antoges skrevet c. 1533, inden Frederik I's Død; og skønt

¹ Nyt hist. Tidsskr. II, 527—44.

sidste Afsnit mangler Slutning, kunde dets Affattelsestid sikkert sættes til før Evangeliets Sejr, tildels før Valget af Christian III til Konge. Det har to Hovedtanker: det ser den lutheriske Overmagt og Landets Ulykke som Vidnesbyrd om Guds Dom. Det uhyggelige sædelige Forfald skyldes særlig Lutherdommen, som Krøniken her alligevel mere »betragter« end fælder Dom over. — Trods det overbevisende i Engelstofts omhyggelige Argumentation indrømmede han selv, at den ikke gav absolut Sikkerhed m. H. t. Forfatterskabet; muligvis kunde ogsaa en ukendt Klosterbroder, som stod P. H. nær i Anskuelser, være Forfatteren.

Siden Engelstoft har dog ingen Historiker tvivlet om, at P. H. var Forfatteren, skønt det maa indrømmes, at der er adskilligt gaadefuldt forbundet dermed. At P. H. overhovedet ikke har villet skrive selvbiograferende Memoirer, er klart nok; men naar Krøniken i saa fremtrædende Grad sysselsætter sig med de politiske og kirkelige Begivenheder, som lagde Grunden til Romerkirkens Fald i Danmark, undrer man sig unægtelig ikke mindst over, at de Beslutninger, som førte til Brud med Paven og til flere Stifters Besættelse med de »Skinbiskopper«, som P. H. dog ganske særlig raser mod, ikke omtales, skønt han paa Grund af sine dengang gode Forbindelser med Episkopatet daarligt kan have været uvidende om dem. Jeg tænker særlig paa Kongens og visse Rigsraaders Beslutning i Aug. 1526, hvorved Aage Sparre fik foreløbig Stadfæstelse paa Ærkestiftet, skønt Paven havde udnævnt Jørgen Skodborg og saaledes havde imødekommet et udtrykkeligt Ønske fra Frederik I's Side. I dette Brev erklærede man, at Kongen og Rigsraadet vilde fælde endelig Dom i Sagen, og man vilde ikke finde sig i Indblanding fra Kuriens Side med Band eller Interdikt. Afgørelsen medførte da ogsaa et Brud i Rigsraadet. Biskopperne kunde selvfølgelig ikke billige denne afgjorte Krænkelse af den højtidelige Proklamation fra 1524, hvori Raadet netop havde forsikret om sin Lydighed overfor Paven. Sikkert har de ogsaa betonet det politisk ukloge i at udæske Kurien netop nu, da Paven ved sin Udnævnelse syntes at ville godkende Oprørets Konge, som

i saa høj Grad trængte til Støtte overfor Christiern II. De maatte desuden forstaa den Fare, Kirken løb, naar man godkendte som dens Førstemand en Person, som ikke vilde kunne faa biskoppelig Indvielse; og det paa et Tidspunkt, hvor Frederik I og Mænd som Mogens Gøye personlig brød med de kirkelige Sædvaner. — Men endnu mere forbavsende er, at Krøniken aldeles ikke omtaler Herredagen i Odense 1526, hvor Udæskelsen mod Rom yderligere fortsattes, endda saaledes at Bruddet nu faktisk indtraadte. Her vedtog man jo at nægte at betale Paven Afgifter for Konfirmationer af Prælater; fremtidig skulde Kongen oppebære Betalingen, en Beslutning som konsekvent medførte, at Danmark ved kommende Tjenestledigheder fik endnu flere ikke-konsekrerede Biskopper, tilmed intruderede af Kongen. P. H. var dengang selv tilstede i Odense, hvor han afsluttede sit Skrift mod Hans Mikkelsen, som var udarbejdet netop efter Opfordring fra Prælaterne og fremtræder som deres Svar paa Kirkens Vegne til Agitationen for Christiern II og Lutherdommen. Skulde de virkelig have ladet P. H. uvidende om denne afgørende Beslutning og om deres forgæves Kamp med Kongen om hans Udsteden af Værnebrevne til lutherske Prædikanter? Heller ikke det sidste Faktum omtaler jo Krøniken. — Mærkelig er unægtelig ogsaa Krønikens netop kirkelig set mangelfulde Redegørelse for de »litteræ decretales« fra Herredagen 1527, som den udtrykker sin stærke Harme overfor; samt at P. H., der dog selv i 1530 under Herredagen var tilstede i København, ikke gør en forarget Bemærkning om, at Købstæderne dengang aftvang Rigsraadet en Reces, som bekræftede den frie Kaldelse af Prædikanter, eller omtaler, at Prælaterne havde indkaldt fremmede Lærde til Forsvar for Katolicismens Sag, skønt han kom til nøje at samarbejde med disse. Ligesaa var P. H. nærværende i København ved Herredagen 1533, ja optraadte aktivt i Retssagen mod Hans Tausen; men trods det, at Recessen af 3. Juli betegner en afgjort Kursvending i Forholdet til den lutherske Bevægelse, omtales den overhovedet ikke, og Herredagen betragtes som en Fiasko for Katolicismen. Heller intet fortæller Krøniken om det Forsvarsarbejde for

denne, der under Ove Billes Ledelse udgik fra Aarhus, og hvori P. H. deltog (saalidt som om hans egen specielle Kamp mod Reformationen i Randers). End ikke Universitetets Opløsning synes at have interesseret ham, trods al hans Betoning af Studiernes Nødvendighed for Kirken. Dette og adskilligt andet synes unægtelig højst gaadefuldt, naar P. H. er Krønikens Forfatter. Den er i hvert Fald som historisk Skrift ganske særdeles særpræget.

Men efterat H. F. Rørdam i 1873 (da han i sine »Monumenta« paany udgav Krøniken) fastslog Rigtigheden af Engeltøfs Formodning om, at Manuskriptet til den var skrevet af P. H. selv, maa saadanne Betæneligheder trods alt vige og finde den bedst mulige Forklaring i P. H.s rent personlige Syn paa Begivenhederne.

Engeltøfts Opfattelse af Krønikens successive Tilblivelse havde iøvrigt allerede 1858 faaet Bekræftelse ved C. Paludan-Müllers indgaaende Undersøgelse¹ af de »Tidsmærker« og Udtryk for P. H.s vekslende Sindsstemning, som Teksten udviser. Ogsaa han hævdede, at Krøniken faldt i fire Hovedafsnit, udarbejdet til forskellige Tider. Manuskriptet er vel skrevet i ét, saa der ikke kan være længere Tid mellem Indførelsen af dets første og sidste Indhold; men selve Krøniken er forfattet med Afbrydelser og har paa Grund af »Hovedvendinger i P. H.s Sindsstemninger« faaet sit »kamæleonagtige Præg«. 1. Afsnit, som Paludan-Müller regner til Christiern II's Flugt, viser sig at hvile paa Optegnelser, som er efterarbejdet to Gange: 1524 og 1531; Afsnittet med Klagepunkterne over Christiern II, mente han, var indskudt 1524. Derefter begyndte P. H. paa 2. Hovedafsnit, som gaar til Begyndelsen af 1526 og altsaa kun behandler 2½ Aar af Frederik I's Regering (dog er dets Begyndelse ikke helt sikker). Det forholder sig endnu objektivt overfor Kongen og viser ikke egentligt Had til Lutheriet. Det har ingen Tidsmærker, der viser udover Begivenhederne, som omtales, og maa være skrevet enten paa en Gang eller stykkevis i Løbet af de 2—3 Aar. Det er saaledes yngre end Bearbejdelsen 1524 af første

¹ Hist. Tidsskr. 3. R. I, 1—54.

Afsnit, men ældre end dettes anden Bearbejdelse i 1531. — 3. Hovedafsnit, der gaar fra Begyndelsen af 1526 til 1532 (Christiern II's Fængsling), kendemærkes af Hadet til Lutheriet; det er skrevet i 1531 og 1532 samtidig med anden Bearbejdelse af 1. Afsnit, maaske efter stykkevise Optegnelser. Det har kun Tidsmærker, som hentyder til tidligere Aar, og intet peger udover 1532. — 4. Afsnit, der gaar fra Christiern II's Fængsling til Slutningen af 1534, har ingen Tidsmærker udover 1534; det er skrevet stykkevis og uden Omarbejdelse. Det præges af, at P. H.s Sindsstemning har vendt sig tre Gange; først er den rettet mod Frederik I og Lutheranerne, saa mod Rønno, og sidst er han optaget af Lübeck og Bondeoprøret og udgyder sin Vrede over Adelen og Bønderne; han erkender nu Fortrinet ved et Arverige fremfor et Valgrige. — Jeg skal ikke opholde mig ved P.-M.s almindelige og unægtelig væsentlig berettigede Karakteristik af Krøniken (Hastværksarbejde [?], Planløshed, total Mangel paa Kildestudier, Tillid til løse Rygter, ensidig Partiskhed, Sandhedsfordrejelse [?], Bagtalelse og blindt Had til Modstander); sluttelig kalder han den endog en Plet paa dansk Historieskrivning, der kaster Skygge over P. H.s Karakter.

Paludan-Müller formodede, at det var Affattelsen af Genealogien, hvis Formaal er at bevise Oldenborgernes Ret til Norden paa Grund af deres Afstamning (gennem Kvinder) fra danske og svenske Konger, som vakte P. H.s historiske Interesse, saa han begyndte at optegne de Begivenheder fra de tre første Oldenborgeres Tid, som »faldt ham ind«. Men denne Indledning til Krøniken har iøvrigt ingen faktisk Forbindelse med den. — Flugten fra København 1522 og Jyllandsopholdet afbrød dette Arbejde; men da han ved Hjemkomsten til Sjælland fandt sine gamle Optegnelser, følte han Trang til Tilføjelser og fortsatte tillige fra Blødbadet til Christiern II's Flugt (1. Bearbejdelse 1524), og indføjede tillige den latinske Bearbejdelse af Klagerne mod Kongen, som han netop udarbejdede 1524. »Men saa tabte han Taalmodigheden« og lagde det hen; dog fortsatte han af og til og uden Had til Frederik I. Men fra Midsommer 1526 ændredes imidlertid hans Stilling til Kongen ganske paa Grund

af dennes Tilslutning til Lutherdommen, og da Bekæmpelsen heraf nu optog ham saa stærkt, »lagde han Historien paa Hylden«. Efter sin Opræden 1530 i København gik han til Ove Bille i Aarhus. Her tog han atter »i ledige Timer« 1531—32 Manuskriptet frem og gjorde Optegnelser om de kirkelige Forhold, som nu optog ham helt, indtil Christiern II »atter viste sig«. Derpaa fulgte ny Henlæggelse. Men da Grevefejden begyndte, toges Krøniken paany frem, og de sidste Aars Begivenheder førtes ind, de ældre Stykker samledes, og alt blev indført i en Bog, dog med Tanke om en ny Bearbejdelse. Heri hindredes han dog ved en ny Afbrydelse (Døden?). — Siden denne omhyggelige og klare Specialundersøgelse tales stadig om »Paludan-Müllers Opfattelse«; man synes undertiden helt at forglemme, at Engelstoft først paaviste den stødvise Affattelse til fire forskellige Tider, ligeledes under Henvisning til »Tidsmærker« og til Stemningsforskydninger hos Forfatteren. Egentlig er det kun for første Hovedafsnits Vedkommende, at Paludan-Müller i større Grad ændrede Engelstofts Opfattelse.

Da A. Heise i 1890—91 udgav sin Oversættelse af Krøniken, der selvfølgelig havde givet ham særlig Anledning til at agte paa hver Sætning i den, godkendte han ganske den firdelte Affattelse. Han taler ligefrem om en »Optegnelsesbog« som Grundlaget for hele Krøniken. Antagelig maa den da ogsaa i det ret ydre ved Marginalnotitser have baaret Mærker af den successive Tilblivelse af den endelige Tekst.

Da Ellen Jørgensen 1937 udgav sin »Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil 1800«, gav ogsaa hun, uden dog specielt at omtale de fire Affattelsestider »Paludan-Müllers Opfattelse af Krønikens Genesis« sin Tilslutning. Hun understreger særlig, at, mens den tidligere Del af Krønike-manuskriptet tyder paa en Forfatterrenskrift »efter Kladder«, bærer den sidste Part Præg af »at være henkastet umiddelbart paa Papiret«. »Renskriften« dækker over den Tekst, som blev til stødvis og siden blev omarbejdet; men »sidste Part« er P. H.s umiddelbare Beretning om de sidste Aars Oplevelser »i Hast forrammet«. Specielt bemærker hun, at Genealogien og de anna-

listiske Notitser fra 15. Aarhundrede hviler paa ret tilfældige Laan, men deriblandt for de sidstes Vedkommende paa Uddrag af hans Kongeskrift.

Denne samstemmende Opfattelse af Krønikens Tilblivelsesmaade omstøder nu P.-E. H. ganske ved sin før omtalte Antagelse af, at Skriftet er en Bearbejdelse af H. Henriksens Aar-bog, som leveredes P. H. i Vinteren 1534 til Udvidelse og Kom-mentering, for at han i Overensstemmelse med de meddelte Synspunkter skulde skrive »et virkeligt Historieskrift«, der kunde være en Mindebog for Billeslægten. Det er klart, at, hvis dette er den rette »Genesis« af Krøniken, er al Tale om successiv Affattelse for P. H.s Vedkommende udelukket. P. H.s Opteg-nelsesbog eller »Kladder« forsvinder, og Spørgsmaalet om en eventuel Kladde, bliver i alt Fald som Tidsspørgsmaal ganske ligegyldigt. Ti, er det givet, at P. H. først har kunnet begynde paa sine Tilføjelser og Kommentarer efter Nov. 1534, er Krø-niken i den foreliggende Skikkelse (altsaa som en Helhed) skrevet i Vinteren 1534—35, endda før Januars Udgang, eftersom Tek-sten viser, at Begivenheder fra Januar og Febr. var ham ukendte.

Man undres derfor unægtelig over, at Forf. i Kap. 4, som overskrives »Tidspunktet for Skibykrønikens Tilblivelse« (og som særlig skal imødegaa »Paludan-Müllers Opfattelse«), be-gynder med paany at undersøge Tidsmærkerne paa Krønike-teksten og ikke først og fremmest redegør for dette sit revolu-tionerende Syn paa Krønikens Tilblivelse. Ti Paavisningen af Grundkilden, som blev tilstillet P. H. udefra, tilmed først i 1534, forælder jo med ét Slag baade Engelstofts og Paludan-Müllers Undersøgelser og enhver Paastand om, at Krøniken er affattet »successivt«. Kun som eventuel Efterprøve til Bekræf-telse af det ved Kildeforskningen vundne Resultat synes en ny Tidsmærkeundersøgelse begrundet.

Forf. finder det imidlertid ligefrem nødvendigt at fastslaa Tidspunktet for Krønikens Affattelse, inden Kildespørgsmaalet afgøres. I Kapitlets første Sætning siger han: »Ved en Under-søgelse af Skibykrønikens Kilder er det nødvendigt først at bestemme Tidspunktet for Krønikens Affattelse.« Derfor faar

Læseren først noget at vide om Kildeundersøgelsen i Kap. 5 og 6. — Men saavel Kapitlets Overskrift som nævnte Sætning fastslaaer alligevel allerede for Læseren, at der kun kan være Tale om ét Tidspunkt for Krønikens Tilblivelse.

Egentlig desavouerer Forf. nu selv denne Paastand ved pludselig at tale om to Affattelsestider, ligesom han samtidig omtaler et for Læseren endnu ganske ukendt Materiale, som P. H. har arbejdet med. Herom hedder det S. 65: P. H. »har bearbejdet det ham foreliggende Stof i to Afdelinger¹; og vel at mærke forudsætter Forf. ogsaa, at dette »foreliggende Stof« (som jo først og fremmest er Aarbogen) ikke er tilvejebragt af P. H. selv — ellers kunde han jo fornuftigvis heller ikke tænke paa at bestemme Tiden for P. H.s Arbejde udelukkende ud fra den færdige Krønikes Tidsmærker. Men Undersøgelsen af disse bliver derfor lidet fyldestgørende for Læseren, som intet hører om, hvorfor og hvorledes Forf. skelner mellem det forelagte Stof og Bearbejdelse. Navnlig kommer han til at staa uvidende om, naar de paaviste Tidsmærker ogsaa gælder Forlægget. Forf.s Dateringer bliver derved ufyldstgørende for dette »forelagte Stof«s Vedkommende.

Allerede nævnte Udtalelse om, at P. H. har bearbejdet Stoffet i to Tempi (i en Sammenhæng, som netop plæderer for én Affattelsestid!), berettiger til den sidste Bemærkning. Forf.s Iagttagelse af to Tempi gælder det Afsnit i Krøniken, som fortæller om Krigen i Skaane 1525. Gaar man ud fra, at Krøniken hviler paa »et foreliggende Stof«, viser det sig allerede her, hvor nødvendigt det er ved hver Undersøgelse af Krønikens Enkelt-afsnit at fastslaa, hvad den laaner fra sit Forlæg. — Forf. mener at kunne fastslaa en Standsning i P. H.s Arbejde med den Sætning, som slutter Fortællingen om Skaanefejdens første Stadium: *quam uero calamitatem passa sit Schania . . . ex sequentibus patebit*«. Her maa P. H., siger han, have lagt Arbejdet med Krøniken fra sig, ti, da han genoptog det, paaklistrede han Fortsættelsen paa en »kluntet« Maade med et »*eodem anno*« og

¹ Forf. siger ganske vist her »tilsyneladende«, men allerede S. 66 er dette blevet noget, som »kan anses for givet«.

brugte Udtryk om Otte Stigsen, som »tydelig viser, at der er gaaet nogen Tid, siden Forfatteren afsluttede første Afdeling,« hvori han ogsaa er omtalt. — Ved Sammenligning med Aarbogen viser det sig imidlertid, at baade den nævnte latinske Sætning og »*eodem anno*« er optaget derfra, og Aarbogen omtaler ligeledes Otte Stigsen i begge Afsnit om Fejden. Om man synes, at Sammenhængen mellem Beretningens første og andet Afsnit er blevet »kluntet« ved, at P. H. udfylder Aarbogsteksten med Tilføjelser, er ét; men om en Arbejdsafbrydelse kan Krøniketeksten ikke vidne¹.

Denne Iagttagelse af Forf., om hvilken han, aabenbart med en vis Selvfølelse, siger, at de tidligere Skibykrønike-Forskere ikke har bemærket den, tilkender han dog selv, naturligt nok, kun ringe Betydning for Spørgsmaalet om Krønikens Affattelsestid; ti han tilføjer: »de to forskellige Tidspunkter synes ikke at ligge særlig langt fra hinanden,« hvad de unægtelig heller ikke kan, hvis Aarbogen først i c. Nov. 1534 har været »foreliggende Stof« for P. H. Men selve Udtalelsen om »det foreliggende Stof« peger klart paa, at Kildeundersøgelsen for Skibykrønikens Vedkommende maa gaa forud for Bestemmelsen af dens Affattelsestid².

Men Forudsætningen for at bevise den ene Affattelsestid ad Kildeundersøgelens Vej er selvfølgelig, at denne virkelig

¹ Hvis Ordene »*ex sequentibus patebit*« skal tyde paa Standsning, hvorfor saa ikke paa de andre Steder, hvor de forekommer i Krøniken? At Udtrykkene om Otte Stigsen »tydelig« viser Standsningen, forstaar jeg overhovedet ikke.

² Mærkeligere er det iøvrigt, at Forf. ved sin Undersøgelse af Affattelsestiden ganske synes at have glemt, at han S. 12 paa anden Maade talte om to Affattelsestider, idet han erklærede det for »betegnende, at Povl Helgesen oprindelig har ladet sin Krønike slutte med et Afsnit«, som behandlede Jydernes Valg af Hertug Christian. Her kan ikke være Tale om en Forveksling med Iagttagelsen af Standsningen i Arbejdet ved Beretningen om S. Norbyfejden. Her er Tale om to forskellige Former for Krønike, en oprindelig Skikkelse og en senere — men dette strider jo afgjort mod Opfattelsen S. 65 og ellers i Bogen. Forglemmelsen er saa meget mærkeligere, som S. 12 ikke taler om en Formodning, men om en Kendsgæring.

fastslaar, at P. H. ikke har haft noget med Aarbogen at gøre, og at han ikke har haft den i Hænde før Nov. 1534. Det sidste synes nu udelukket ved min foranstaaende Paavisning af, at Kongeskriftet excerperer Krønikens Meddelelser om Christiern I og Hans, og dermed godtgør, at dennes Afsnit om disse Konger forelaa udarbejdet inden Frederik I's Død, eventuelt c. 1526—27. Men da disse Afsnit faktisk hviler paa Aarbogens Tekst, maa denne altsaa, hvis den er tilstillet P. H. udefra, mindst være sendt ham i to Dele og til forskellige Tider. Men dette vil atter sige, at den Undersøgelse over Forholdet mellem Aarbogen og Krøniken, som maa gaa forud for en sikker Bestemmelse af sidstnævntes Affattelsestid (eller -tider), ogsaa maa omfatte en Undersøgelse af Aarbogens Affattelsesforhold.

Dette Spørgsmaal er nu ikke tilstrækkelig grundigt undersøgt af Forf., skønt her foreligger et Forhold af særlig Betydning for Bestemmelsen af Krønikens Affattelsestid. Aarbogen har, som Forf. dog først paa andet Sted gør opmærksom paa, en Fortale (som mangler i Skibykrøniken, skønt Aarbogens øvrige Indhold indgaar i dens Stof). Fortalen betragter øjensynlig Aarbogen som et selvstændigt Skrift — et Forhold, som hører til det, der tyder imod, at den er et Udtog af Krøniken. Den siger, at Aarbogen er forfattet i Christiern II's og Frederik I's Tid. Ikke desto mindre indeholder den faktisk Meddelelser om Tiden efter Frederik I's Død (Grevefejden indtil Okt. 1534), som altsaa ikke kan være skrevet i denne Konges Tid (at dette sidste Afsnit ogsaa adskiller sig fra det foregaaende i Aarbogen ved en mere indgaaende og særpræget Form, er ikke uden Betydning for Bestemmelse af dens Forfatter; men derom senere). Det er altsaa klart nok, at Forfatteren af Aarbogen har ændret sin oprindelige Plan med sit Skrift, senest efter Frederik I's Død. Fortalens Udtalelse om Affattelsestiden tyder afgjort paa, at den først er skrevet, efter at Forfatteren mente at have naaet enten det Maal, han oprindeligt stillede sig, eller dog et Resultat, som gjorde Aarbogen brugbar for Historiestuderende (saaledes som Forordet netop mener). Dette første kunde muligvis tyde paa, at han indføjede den, da han renskrev eller

tænkte paa at renskrive, hvad han successivt havde optegnet i de to Kongers Tid. Hvor langt i Tid Aarbogen gik, da Fortalen indføjedes, og hvor lang Tid der forløb, inden Forfatteren alligevel gav sig til at fortsætte den og saaledes reelt desavouerede sin Fortales Tidsbestemmelse, kan der endnu ikke udtales nogen sikker Formodning om. Dog kan man m. H. t. Spørgsmaalet om Omfanget af Aarbogens »oprindelige« Indhold sige, at, hvis Genealogien, som indleder de annalistiske Optegnelser, fandtes dengang i Skriftet med den Slutningspassus, der om Christiern I's to Sønner siger: at de begge regerede »*diversa tamen sorte, ut ex sequentibus patebit*«, maa Aarbogen foruden de annalistiske Optegnelser lige til Christiern II's Fordrivelse ogsaa have indeholdt adskilligt om Frederik I's Tid (hvad Fortalen jo ogsaa kan lade formode). Hvorvidt nævnte Slutningspassus imidlertid beviser, at Aarbogen dengang har behandlet hele Frederik I's Regeringstid, og hvorvidt vi har Sikkerhed for, at nævnte Udtalelse overhovedet hører med til Genealogiens oprindelige Tekst, vil jeg senere komme tilbage til (jfr. S. 68). Her skal kun siges, at Aarbogens Optegnelser om Frederik I's Tid undergaar en saa kendelig Forandring i Tonen med Aaret 1527, at Forfatteren synes at have glemt den Karakteristik, han selv gav sine Optegnelser i Fortalen, nemlig at de var objektive eller, som han udtrykker det, udelukkende uomtvistelige Sandheder. Men Optegnelserne til 1527 (om »de profane Stormænds« Opræden mod Biskopperne paa Odense Herredag og navnlig Stykket om P. Laurentsens Frafald) samt Afsnittet til 1528 om Malmøprædikanterne er præget af en antiluthersk Fanatisme, som var ukendt i de tidligere Optegnelser. Samme Præg har ogsaa Optegnelserne til 1529 om Rønnovs »Køb« af Roskilde Bispestol »af den profane Konge«, noget som viser, siger Annalisten, at Pavens Tyranni ikke var ophørt, men kun ændret! Skulde vi heri have et Vink om, at Optegnelserne allerede fortsattes Aaret efter, at Forfatteren betragtede det oprindelige Skrift (med Optegnelser indtil 1526 incl.) som afsluttet og skrev Fortalen til det? Dette vilde stemme vel med Iagttagelsen vedrørende Kongeskriftet, som ved sine Excerpter af

Krøniken bevidnede, at Aarbogen i alt Fald før Frederik I's Død, ja maaske allerede c. 1526—27, maa have været til P. H.s Disposition.

Jeg vender mig da nu til P.-E. H.s Gennemgang af Skibykrønikens »Tidsmærker« for at prøve Rigtigheden af hans Dateringer og samtidig undersøge, om disse modsiger det Resultat, Undersøgelsen af Kongeskiftet gav for Krønikens Vedkommende. Jeg paaviser stadig Forholdet mellem Krønikens og Aarbogens Tekst, dels for at fastslaa sidstnævntes Tidsmærker, hvor saadanne findes¹, dels for at udfinde, naar P. H. har haft dens Optegnelser til sin Disposition. Jeg gaar her ud fra, hvad jeg mener P.-E. H. utvivlsomt har Ret i, at Aarbogen er P. H.s Forlæg til Krøniken; men vil samtidig stadig pege paa de Enkeltheder, som kan tyde paa Rigtigheden af min Opfattelse, nemlig at P. H. er dens virkelige Forfatter. Undersøgelsen vil ogsaa kaste Lys over P.-E. H.s Opfattelse af P. H. som Historiker og over Paastanden om Ove Bille som hans Arbejdsgiver og Sufflør.

Først nogle Bemærkninger om Forf.s Resultat af sine Tidsmærkeundersøgelser. S. 65 sammenfatter han dette i tre Punkter: 1) Intet Afsnit af Krøniken synes at være affattet samtidig med de Begivenheder, som skildres. 2) Mange Tidsmærker peger paa senere Tidspunkter end de af Paludan-Müller angivne. 3) *Terminus ante quem* for Affattelsen fremgaar af, at Reformationens Sejr ikke omtales. *Terminus post quem* viser »de rigtholdige Kommentarer«, som P. H. føjer til Begivenhederne. — Heraf følger, at »man synes at maatte antage, at Skibykrøniken er forfattet i den os foreliggende Skikkelse paa Overgangen mellem 1534 og 1535.« (I Modsætning til disse ret betingede Udtalelser, hævder Forf. imidlertid S. 98, at det af hans Undersøgelse fremgik, at »man med Sikkerhed kunde ansætte Tidspunktet for Skibykrønikens Tilblivelse til midt under Grevefejden«).

¹ S. 98 erklærer Forf. urigtigt, at Aarbogen kun har to Tidsmærker (til Afsnittet 1499 om den senere Frederik I's Giftermaal og til Afsnittet 1507 om Kong Hans's Kapere).

Nævnte Resultat bekræfter, at det havde været metodisk rigtigt at foretage Kildeundersøgelsen først, ti med Bestemmelsen af *terminus post quem* for Krøniken »som den foreligger for os« er Forf. jo (altsaa mærkelig forbeholdent, mens han senere taler med stor Sikkerhed!), faktisk kun naaet til at udtale sig om Tiden for P. H.s Arbejde med de »Kommentarer«, han føjede til »Begivenhederne«, d. v. s. til det ham »foreliggende Stof« (eller, som det S. 49 siges: »den oprindelige Kilde«), uden at det undersøges, om man ad særlig Vej kan paavise, at dette ikke, som Forf. gaar ud fra, er forelagt ham paa én Gang (nemlig 1534), eller rettere, om det delvist har været til hans Disposition før. Nærmere beskriver Forf. ikke dette »Stof«, bortset fra, at han et Sted (S. 59) taler om »en Aarbogsnotits¹« som Bearbejdelsens Grundlag. Men han gaar som sagt stiltiende ud fra, at P. H. ikke er dets Forfatter. Hvem dette forment Forlæg for Kommenteringen skyldes, kan jo heller ikke »Tidsmærker« sige noget sikkert om; det er, saalænge Kildeundersøgelsen ikke har paavist det, et aabent Spørgsmaal. Dengang man var overbevist om, at »Materialet« til Krøniken var Optegnelser af P. H. selv, laa Sagen selvfølgelig anderledes. Nu er Spørgsmaalet blevet mere kompliceret eller paa en Maade simplificeret. — Men saalænge det ikke er bevist, at Materialet skyldes en fremmed Skribent, er det, som tidligere udtalt, forhastet at ville bestemme Tiden for P. H.s Forfatter- skab til Krøniken. Ja, selv om »mange Tidsmærker pegede paa senere Tidspunkter end de af Paludan-Müller angivne,« ja endog virkelig godtgjorde en saa sen Tid for P. H.s Brug af dette Stof i Krøniken, som Forf. mener (1534), er dermed ikke givet, at han ikke kan have haft det i alt Fald delvist i Hænde tidligere². Ogsaa dette Spørgsmaal maa Kildeundersøgelsen have

¹ En lang Række af Krønikens Meddelelser fra 15. Aarh. karakteriserer Forf. med Rette som »Aarbogsnotitser«, men uden at bemærke, at de enten uforandrede eller med korte Tilføjelser findes i Krønikens Forlæg, Aarbogen.

² Som jeg senere skal paavise, er dette netop Tilfældet. P. H. har faktisk 1524 kunnet bruge Stof fra Aarbogen vedrørende Christiern II's Sverigestogt til et særligt Skrift.

udtalt sig om. Den successive Affattelse af Krøniken er ikke afvist som urigtig, saalænge vi ikke har faaet fastslaet, dels om P. H. virkelig intet har haft at gøre med sit Forlæg, dels om dette ikke kan have været ham i Hænde stykkevist¹.

Jeg vender mig da til Undersøgelsen af Skibykrønikens »Tidsmærker«. Den indledes med en Genealogi, som skal godtgøre de oldenborgske Kongers Slægtskabsforhold til den gamle danske Kongeæt. I Slutningen af den findes den før-omtalte Passus om Christiern I's Sønner, Hans og Frederik: at de »begge regerede, *diversa tamen sorte*, som det vil fremgaa af det efterfølgende.« — Dette Tidsmærke, siger P.-E. H. (uden at bemærke, at det i første Række gælder Aarbogen, hvori Genealogien ogsaa findes), viser, at Planen og Stoffet allerede ligger Forfatteren [altsaa P. H., som imidlertid ikke maa være Forfatter til Aarbogen!] klart for Øje; og med »*diversa sorte*« røber han selv, at Genealogien er skrevet efter Frederik I's Død 1533. Forf. forkaster A. Heises Oversættelse: »under vidt forskellige Forhold«; Ordet »*sors*« maa betyde Skæbne og viser, »at P. H. var i Stand til at bedømme Fr. I's hele Regering.« — Nu kunde P. H. allerede af Hensyn til de politiske Forhold i Danmark inden Frederik I's Død meget vel tale om, hvor forskelligt »Skæbnen« havde formet nævnte Konges Regeringstid sammenlignet med Broderens. Frederik I var jo sat paa Tronen af et Oprørsparti og regerede lige til 1532 under stadig Frygt for sin fordrevne Brodersøns Planer om Generobring af de tabte Lande. — Men efter P. H.s religiøse Opfattelse er Menneskers Livsskæbne Vidnesbyrd om Guds Bestemmelse og Styrelse; og

¹ S. 66 paastaar Forf., at en Del Afsnit af Kroniken (særlig vedrørende Reformationsbevægelsen), som kædes sammen ved Henviisninger, »umuliggør« det tidligere Syn paa dens Tilblivelse. Da Beviset for Dommens ene Præmis, at Forlægget er tilstillet P. H. udefra og først 1534, mangler, er Konklusionen, forsaavidt den afviser en successiv Tilbliven, forhastet. — Men det samme gælder Forf.s umiddelbart efterfølgende Paastand, at Kroniken maa være en Fremstilling, bygget paa spinkelt Materiale, der stammer fra P. H.s sidste Tid.« Tidsmærkerne paa Kroniken om en sildig Affattelsestid kan da i alt Fald ikke bestemme Materialets historiske Værd.

Krøniken viser tydelig, hvori han »i det efterfølgende« ser den afgørende Forskel paa de to Brødres Kongetid. Kong Hans optraadte i Begyndelsen »efter profane Stormænds Raad« aggressivt mod Kirken »til Bekymring for den gejstlige Stand«; men senere blev han »i høj Grad velsindet mod Klerus« (Skrifter VI, 71—72). Frederik I derimod viste sig først som Kirkens lydige Søn; men forledt af luthersksindede Mænd blev han en »profan«, ja »sacrilæg« Konge, som greb ødelæggende ind i Kirkens Forhold. Denne Opfattelse af Frederik I havde P. H. sikkert allerede i Sommeren 1526, efterat han forgæves havde prædiket for Kongen; og under sit Ophold i Odense under Herredagen 1526 havde han haft god Lejlighed til at faa sit Syn bekræftet. Afgørende fordømmende saa han dog først siden Sommeren 1527 paa det nye Styre, da Rigsraadets verdslige Medlemmer paa den nye Odense Herredag svigtede Biskopperne og fandt sig i, at Kongen ved udstedte Forordninger proklamerede Tolerance for de lutherske Prædikanter og for Klosterforløbere. — Der er derfor intet, som modbeviser, at P. H. kan have nedskrevet Genealogien i Krøniken med nævnte Passus allerede 1527.

Men Spørgsmaalet er mere kompliceret. Genealogien findes som sagt ordret i Aarbogen med nævnte Passus. P.-E. H. har først S. 74 i en anden Sammenhæng gjort opmærksom herpaa. Tidsmærket gælder altsaa ogsaa Aarbogen. S. 74 hedder det alligevel ikke som S. 45, at dette viser, at »Forfatteren (altsaa for Aarbogens Vedkommende efter P.-E. H. Hans Henriksen) allerede da havde sin Plan og Stof klart for Øje.« Tværtimod hævder Forf. her, at i Aarbogen er Genealogien »det seneste nedskrevne og oprindelig føjet til, for at danne en Indledning«. ¹. Noget Bevis herfor gives dog ikke; og det er allerede lidet troligt, fordi Aarbogens Fortale jo udtrykkelig erklærer, at Skriftet er affattet i Christiern II's og Frederik I's Tid; men, som før omtalt, fortæller det dog om Grevefejden til Efteraaret 1534. Det senest skrevne kan da i alt Fald Genealogien ikke være! — I Henhold til det tidligere udviklede (her S. 28) finder jeg det

¹ S. 98 gentages Paastanden, men uden anden Begrundelse for den end, at Indledningen »som saa ofte« er skrevet sidst.

rimeligst at antage, at Genealogien befandt sig paa sin nuværende Plads, da Aarbogens Forfatter c. 1527 tænkte paa at afslutte Skriftet i dets oprindelige Skikkelse, men at han først da indføjede den omtalte Passus i Genealogiens Slutning (jfr. S. 68). Om han da med Udtrykket »*diversa tamen sorte*« tænkte paa mere end den grundigt ændrede politiske Situation dengang, i Forhold til da Kong Hans regerede, maa staa hen. Det maa bero paa, hvem Forfatteren er. Som Tidsmærke senere end 1527 er det i alt Fald ikke bevisende¹.

Aarbogsoptegnelserne fra 1448 og indtil 15. Aarh.s Slutning gentages mest aldeles uændrede i Krøniken. Visse Tilføjelser findes dog i denne. — Krønikens Afsnit om Christiern I har Tilføjelser, som ubestridelig viser, at det er denne og ikke Aarbogen, som excerpertes i Kongeskiftet (jfr. her S. 12). To Tilføjelser har Tidsmærker, der ganske vist ikke giver os en sikker Datering, men viser, at Nedskrivningen ligger længe efter Begivenhederne. I Krønikens 1. Afsnit om Christiern I føjes saaledes til Aarbogens Udtalelse om, at Svenskernes Valg af Karl Knutson til Konge blev en Ulykke for Landet, følgende: »paa Grund af dette Frafald [fra Chr. I] har Sverige nemlig lige til nærværende Dag været hjemsogt af den alvorligste Ødelæggelse« (Skrifter VI, 57, 3—4); og i Anledning af, at Aarbogen bemærkede, at Sten Sture ikke antog Kongenavn, tilføjer Krøniken, at dette skete efter udtrykkeligt Raad fra Karl Knutson, fordi »det troløse svenske Folk hader Konger og hurtig gør Oprør mod dem«; men Sten Stures Oprør mod Christiern I blev Aarsag til Trængsler og Ruin for mange, »som det vil fremgaa af det følgende«. Søger man nu i Krønikens videre Fortælling om svenske Forhold siden c. 1470, skulde man mene, at »den nærværende Dag«, da P. H. skrev dette Afsnit, let lod sig paavise ved Omtale af Katastrofer, som med Grund maatte betegnes som »den alvorligste Ødelæggelse« for Sverige og en fremtrædende »Ruin for mange«. Efter hvad Krøniken

¹ Jeg kommer senere tilbage til Spørgsmaalet, om nævnte Passus er oprindelig i Teksten.

beretter om svenske Forhold, skuffes man imidlertid; man maa i alt Fald gaa ned i Tiden til 1520 (det stockholmske Blodbad), før P. H. kan siges at fortælle om store Ulykker for Sverige. Til 1477 beretter han endda om et Forlig, som varede »i mange Aar til Gavn for begge Riger«; 1493 siges ganske vist, at Sten Sture nu blev Tyrann og plagede Gejstlige og Verdslige, men derfor erklæredes han da ogsaa æreløs og døde snart efter paa ildevarslende Maade [i Virkeligheden jo 1503]. Ulykken rammer saaledes mest ham selv. 1497 udfrier Kong Hans Sverige af Sten Stures Tyranni, men 1501 gør Folket atter Oprør »af Had til Konger«; men nogen Ruin for Sverige siges det ikke at være. Heller ikke 1507, da der tales om Kong Hans's Sejre til Søs over Svenske, nævnes nogen fremtrædende Ulykke. Først 1521(!), da Blodbadet beskrives, kan man tale om Konstatering af en stor Ulykke for Sverige; men noget Forsøg paa at vise, at denne Katastrofe har nogen Sammenhæng med Karl Knutsons eller Sten Stures Oprør mod Christiern I, gør P. H. ikke. Som rimeligt er, lægges Blodbadet Christiern II til Last, og naar Sverige derefter faldt fra ham, ser P. H. det som Udtryk for Guds retfærdige Styre. P. H. synes i Virkeligheden at have glemt sit Løfte om i det følgende at paavise særlige Trængsels-tider for Svenske som Følge af deres Oprør. »Den nærværende Dag«, da han skrev om Frafaldet fra Christiern I, kan da ikke bestemmes nærmere. Men, har han tænkt paa Blodbadet, viser det, at Arbejdet med Krøniken tidligst er begyndt efter 1520. Dette vil iøvrigt stemme vel med den følgende Undersøgelse, der endda taler for en endnu senere Paabegyndelse af Skriftet.

Under 1485 meddeler Aarbogen Roskildebiskoppen Oluf Mortensens Død og tilføjer, at hans Efterfølgere blev stadig ringere. Denne Notits gaar uforandret igen i Krøniken, hvad P.-E. H. dog ikke gør opmærksom paa¹. Han spørger da ene

¹ Først S. 98—99 er Forf. blevet opmærksom paa, at Krønikens Notits findes ordret i Aarbogen. Dette foranlediger ham dog hverken til at berigtige sin tidligere Paastand om, at Aarbogen kun har to Tidsmærker, eller til at forklare, hvorledes H. Henriksen og Ove Bille kunde udtale sig,

om, paa hvad Tidspunkt P. H. kan have nedskrevet denne nedsettende Dom om Oluf Mortensens Efterfølgere i Krøniken. Hans Besvarelse røber dog mere Ihærdighed for at fastslaa dennes sene Tilblivelsestid end besindig Eftertanke. Han mener nemlig, at P. H. maa have oplevet »en Del af Joachim Rønnovs Regime« — hvor meget siges ganske vist ikke, men da P. H. jo efter P.-E. H.s Opfattelse først har modtaget Aarbogen i Vinteren 1534, maa Nedskrivningen af Notitsen i Krøniken altsaa i alt Fald ligge noget senere. P.-E. H. mener med andre Ord, at P. H. har udtalt sig ringeagtende om følgende fire Roskildebiskopper: Niels Skave, Jens Jepsen Ravensberg, Lave Urne og Joachim Rønnov. Muligvis kan han nu have haft Grunde til at betegne den første som ringere end Oluf Mortensen, skønt han iøvrigt senere udtaler sig anerkendende om hans Fromhed og Barmhjærtighed; om Ravensberg og Rønnov er i alt Fald Dommen udfra P. H.s moralske Principper forstaaelig og stemmer med senere Udtalelser; men om Lave Urne er den ganske uforstaaelig, hvis den, som P.-E. H. altsaa forudsætter, skal gælde hele hans Bispetid. Ti i Anledning af L. Urnes Død 1529, skriver P. H. i Krøniken en særdeles forherligende Nekrolog, der betegner ham som den mest fremragende af alle de danske Biskopper, fortrinlig som Styrer og i Besiddelse af udmærkede Evner og Uddannelse. Man skulde da snarest tro, at Notitsen maatte være skrevet inden dennes Tiltræden 1512. Dette er imidlertid udelukket, da det er givet, at Krøniken ikke kan være paabegyndt saa tidlig; men sikkert er Optegnelsen skrevet, inden den fælles Kamp mod Lutherdommen og mod Forsvaret for Christiern II bragte dem i nær For-

som angivet i Notitsen (navnlig naar den, som P.-E. H. mener, ogsaa gælder Lave Urne!). Han ser kun, at Notitsen er »malplaceret« i Krøniken (fordi denne senere »bringer en panegyrisk Omtale af L. Urne«), medens den er »fuldstændig korrekt« i Aarbogen (der mangler Nekrolog over L. Urne). Mon ikke det af Hensyn til de ovenfor i Teksten anførte Grunde havde været bedre at sige, at denne Notits er forstaaelig i Krøniken, men malplaceret i Aarbogen, hvis denne har H. Henriksen (og O. Bille) til Forfatter.

bindelse med hinanden¹. Forinden dette Tidspunkt er det forstaaeligt nok, at P. H. med sit saarbare Sind saa anderledes paa L. Urne end senere og navnlig i 1529. Da Christiern II's Vrede 1522 drev P. H. paa Flugt til Jylland, mærkede denne nemlig ikke det ringeste til, at L. Urne som Universitetets Kansler greb ind til Bedste for ham eller for hans Orden, som Kongen jo fratog det københavnske Kollegiums finansielle Støtte, St. Jørgensgaarden. Og selv efter at Frederik I var kommet i Besiddelse af København, sørgede Biskoppen ikke for, at P. H. blev restitueret som Professor, eller hindrede, at St. Jørgensgaard blev givet en Privatmand i Forlening; og den Proklamation, som Rigsraadet udstedte ved Frederik I's Krøning 1524, og som i høj Grad tyder paa L. Urnes særlige Medvirkning, udtalte sig saa skarpt mod »hemmelig Lutherdom«, at det er forstaaeligt, at P. H., som netop dengang var mistænkt derfor i ansete kirkelige Kredse, maa have følt det særlig pinligt. I Betragtning af P. H.s ejendommelige Mentalitet anser jeg det derfor for saare rimeligt, at han o. 1524—25 kan have skrevet den nedsættende Udtalelse om Roskildebiskopperne — vel at mærke ikke i Krøniken, som næppe heller dengang var paabegyndt, men i Aarbogen, som jeg er sikker paa, er forfattet af ham. I alt Fald hører Identiteten her af Teksten i de to Skrifter til de mange Træk, som taler herfor. Naar Notitsen er indført i Krøniken, kan dog det behandlede Tidsmærke intet andet sige om, end at det tyder paa Indførelse, inden P. H.s Stemmning overfor L. Urne ændrede sig. I hvert Fald modstrider den ikke en Affattelse c. 1526—27. Noget andet er, at vi her har et af Vidnesbyrdene om, at Krøniken trængte til en sidste Gennemarbejdelse, som Paludan-Müller mente P. H. tænkte paa. For P.-E. H.s Antagelse af Hans Henriksen som Aarbogens Forfatter er ialt Fald Tilstedeværelsen af den nedsættende Dom i Aarbogen en saare slet Støtte (naar Dommen, som han mener, gælder hele Lave Urnes Embedstid); ti han hævder jo, at Ove Bille staar bag Aarbogen

¹ At Biskopperne 1526 overdrog P. H. at udarbejde Modskriftet mod Hans Mikkelsen, skete antagelig særlig efter L. Urnes Forslag.

i saa høj Grad, at han endda kalder den »Ove Billes Aarbog«. Men at Biskoppen skulde have billiget, at den ham nærstaaende L. Urne, hans stadige og bedste Støtte indenfor Episkopatet, bedømtes nedsættende, er lidet troligt¹.

Under 1493 siger Aarbogen, at Rigsforstanderen i Sverige, Sten Sture, nu viste sig som Tyran, men kort efter afgik han da ogsaa ved en ulykkelig, jærtegnslignende Død [i Virkeligheden først 1503!]. — Krøniken tilføjer, at Hr. Sten ligefrem udæskede Guds Hævn ved at sige, at han vilde prøve, om Gud virkelig straffer Kirkeran. — Begge Skrifter viser saaledes samme Interesse for svenske Forhold og for Vidnesbyrd om Guds Indgriben overfor Brud paa den Samfundsordning, som stemte med Kirkerettens Forstaaelse, ti for begge er altsaa Tyranniet særlig kendemærket ved Vold overfor Kirkens Personer eller Gods. Hertil kan føjes, at begge Skrifter ogsaa har særlig Interesse for Ulykker, som times andre Overtrædere af god, kristen Samfundsordning (jfr. Optegnelsen til 1507 om »Piraterne«, skønt de omtalte udøver deres Voldshandlinger i kongelig Tjeneste). Denne religiøs-moralske Tendens er sikkert ogsaa Aarsagen til deres fælles Interesse for Henrettelsen af bekendte Mænd, hvis Livsførelse krænkede de kirkelige Synspunkter, selv om Straffen juridisk set idømtes for Forbrydelser, som de kun var mistænkte for. Her er det dog først Krøniken, som ligefrem udtaler, hvad der gør disse Henrettelser moralsk forsvarlige. Under 1494 omtaler saaledes begge Skrifter Henrettelsen af Rentemesteren Anders, der, som Aarbogen siger, kun var mistænkt for Tyveri og Underslæb, efter Krøniken endda uskyldig heri; men hans Foragt for gejstlig og verdslig Øvrighed gjorde Straffen moralsk forsvarlig. Af lignende Grund omtaler sikkert Aarbogen (til 1512) Hans Faaborgs Henrettelse, skønt den kun anser ham for mistænkt for Tyveri. Samme Op-

¹ At P.-E. H. i sin Undersøgelse af Tidsmærkerne paa Krøniken ser bort fra Aarbogens Tekst, hævner sig ogsaa paa anden Maade. Her henfører han altsaa en Tekst i den til c. 1534, men glemmer, at han S. 98 erklærer, at Aarbogen er paabegyndt i Begyndelsen af Frederik I's Regering (og Notitsen her horer jo til det tidligste i Aarbogen).

fattelse har Krøniken, men tilføjer, at han var en Blasfemiker¹. — Dette maa erindres, naar Aarbogens Forfatter skal bestemmes.

Under Aar 1499 har begge Skrifter en Notits om den senere Frederik I's Trolovelse med Kurfyrst Joachim af Brandenburgs Søster, der tilføjer, at han efter hendes Død ægtede Sophia af Pommern, »som *in fuga regis Christierni* blev de Danskes Dronning, da Frederik allerede var udvalgt og kronet Konge.« — Dateringen efter Christiern II's Flugt er hyppig hos P. H. og betegner flere Steder ikke alene selve Aaret 1523, men Tidehvervet, det betød. Saaledes her (altsaa ogsaa i Aarbogen!), da der sigtes til Sophias Kroning 1525². — Hvoraf P.-E. H. kan se, at Stykket »efter alt at dømme« maa være forfattet »meget senere« end 1524 [Frederik I's Kroningsaar], forklarer han ikke, vel af gode Grunde. Men særdeles meget senere end 1524 kan han dog ikke anse det for nedskrevet, da han (S. 98) mener, at Aarbogen er paabegyndt i Frederik I's Begyndelsestid, og netop gør opmærksom paa, at denne her har samme Tidsmærke som Krøniken. — Jeg kan ikke se, at der er noget til Hinder for at mene, at Aarbogsnotitsen er optegnet kort efter Sophias Kroning i Aug. 1525; naar den er indført i

¹ P.-E. H. har (S. 129) en anden Forklaring til Omtalen af disse to Henrettelser: »det har været Ove Bille en sand Fornøjelse at kunne berette om de to borgerlige Raadgiveres Henrettelse i den af ham forfattede eller inspirerede Aarbog.« Intet Under, at »Mindeskiftet for Billeslægten« fik et besynderligt Indhold som saadant, naar Læserne ogsaa skulde underholdes med, hvad der fornøjede Ove Bille.

² At *in fuga r. Chr.* ikke er Tidsbetegnelse for Sophias Ægteskabsindgaaelse, der fandt Sted 1518, er klart nok; men Spørgsmaalet er, om dette sigter til hendes Kroning 1525, eller til 1524, da hun *eo ipso* blev »Dronning«, da Kongen kronedes; var det sidste Mening, var det dog overflodigt at tilføje det pointerende: *Frederico iam rege electo et coronato*. Under 1525, hvor saavel Aarbogen som Krøniken i en enslydende Optegnelse kommer tilbage til Begivenheden, hedder det udtrykkeligt, at *domina* Sophia blev kronet til de Danskes Dronning; før var hun altsaa »domina«. — Hvad Tidsbetegnelsen *in fuga r. Chr.* angaar, er den jo, hvad enten den sigter til 1524 eller 1525, en Epokebetegnelse. — Iøvrigt er det udelukket, at Ordene om Sophias Kroning er oprindelige i Aarbogens Tekst; de er en senere Tilføjelse (jfr. S. 67).

Krøniken, er en anden Sag. Men i alt Fald modstrider Afsnittet heri ikke en Nedskrivning c. 1526—27.

Til 1499 fortæller Aarbogen ogsaa om den danske Sendefærd til Rusland i Anledning af Storfyrstens forudgaaende Frieri til Kong Hans's Datter. Gesandterne skulde bl. a. give ham godt Haab om det paatænkte Ægteskab. — Krøniken tilføjer, at imens blev hun bortlovet til Joachim af Brandenburg, men til Held for Gesandterne fik Storfyrsten det ikke at vide, mens de var i Rusland. »Saaledes plejer Fyrster at holde deres Sendebud for Nar, og disse andre Fyrster« . . . »hos Fyrster savnes Ordholdenhed hyppigere, end den findes.« — Mærkelig nok finder Forf. heri: »Ingen Datering«. Jeg kan dog godt tænke mig, at P. H., da han nedskrev dette, havde sin egen Oplevelse i Juni 1526 efter sin Prædiken for Frederik I i Erindring. Da blev han, trods Kongens Løfte om Sikkerhed, udsat for Overlast, og da han senere fortæller derom, betoner han atter Fyrsters Mangel paa Ordholdenhed. Men selv om dette ikke er Tilfældet, er der i alt Fald intet som modstrider, at dette Krønikeafsnit er nedskrevet snart efter hin Prædiken (c. 1526—27). Aarbogsnotitsen er uden Tidsmærke. P.-E. H. udtaler paa et senere Sted (S. 144) en Formodning om, at Meddelelsen om Ruslandssendelsen skyldes »Aarbogens Forfatter«, Ove Bille«; unægtelig ligger det nærmere at tænke paa Provincialen, Dr. Anders Christensen, som var en af Gesandterne og antagelig ved flere Lejligheder har omtalt Rejsen og prist sig lykkelig over at være sluppet bort fra Rusland, inden Storfyrsten blev kendt med, at de har holdt ham for Nar¹.

¹ At P. H. har interesseret sig særlig for det russiske Gesandtskab, som 1499 friede til Kong Hans's Datter, viser hans Gengivelse af Niels Eriksen Rosenkrantz's Udtalelse om deres Paaklædning (Skrifter III, 221). P.-E. H. gætter paa Jens Andersen eller Anders Glob som Ove Billes Kilde til Meddelelsen i Aarbogen; den første »kan ved sin Hjemkomst have fortalt O. Bille om Færden,« ti i dette Aar indtraadte han i Kancelliet (men O. B.s Ansættelse her er først bevidnet c. 1594). Anders Christensen afviser Forf. som O. B.s Meddeler, da der ikke findes Vidnesbyrd om personligt Bekendtskab mellem dem. — Men fra hvem fik P. H. saa Meddelelsen i Kroniken om Kong Hans's Loftebrud?

Til Aarbogens Meddelelse om det mislykkede Ditmarsker-tog 1500 føjer Krøniken en længere Kommentar. P. H. formener, at Adelen ligefrem udæskede Guds Hævn over sig; de var nemlig paavirket af Hussitisme og ventede efter Sejren at kunne dele Prælaturer, Kanonikater og Klosterforleninger mellem sig. »Om det skal lykkes bedre for dem, som *sub exorto Lutheranismo* endog arbejdede paa . . . en Ødelæggelse af hele Klerus . . ., maa Eftertiden dømme om.« — Forf. mener, at dette tyder paa en meget senere Affattelse (1533?). »Der synes Fortrøstning og Haab om godt Resultat for Katholicismen.« »Hermed stemmer det ogsaa, at P. H. stærkt fremhæver Kong Hans som den første af dette Navn — det viser Haab om en Hans II. Stykket er sikkert i den oprindelige Kilde skrevet i Frederik I's sidste Dage eller i 1533, kort efter hans Død, og inden Udfaldet af Herredagen var bekendt (S. 49). Her omtaler Forf. saaledes undtagelsesvist »den oprindelige Kilde«; men noget Tidsmærke paa Aarbogen er Udtalelsen om Lutheranismen netop ikke, ti den findes ikke i denne¹. Egentlig »Fortrøstning« vidner imidlertid Krønikens Udtalelse om Lutheriet ikke om; den konstaterer jo kun en Kendsgærning, om hvis senere Følger først Efterverdenen kan dømme. Men den taler ganske vist om, at det totale Kirkefjendskab allerede viste sig »*sub exorto Lutheranismo*«; og selv om P. H. flere Steder antyder, at der var Tilløb til Lutheri før 1526, sætter han dog den egentlige Be-

¹ »Den oprindelige Kilde« er jo Aarbogen, som P.-E. H. S. 98 erklærer for paabegyndt i Frederik I's Regeringstid. (Selv siger den iøvrigt i Fortalen, at den er skrevet i Christiørn II's og Frederik I's Tid). Efter hans Udtalelser her maa den altsaa inden Forsendelsen til P. H. have været Genstand for Tilføjelser eller Ændringer c. 1533. Om noget saadant taler Forf. ellers ikke; han har overhovedet intetsteds gjort en samlet Fremstilling af sine Tanker om Aarbogens Tilblivelseshistorie. — S. 169 synes Forf. at være blevet klar over, at hans Udtalelser S. 49 var unøjagtige; ti nu skelnes rigtigt mellem den korte Aarbogsnotits og den fyldige Kommentar af P. H., som »synes forfattet efter Fr. I's Død«; i sin Hævnerrighed ser P. H. Nederlaget i Ditmarsken som Guds Hævn over Adelen (for dens langt senere Griskhed efter Kirkegods!). Dette Afsnit afgiver »klart og tydeligt Bevis for, at P. H. kommenterer en Aarbog, i hvis Affattelse han ingen Del har haft«. (S. 170).

Til Aarbogens Meddelelse om det mislykkede Ditmarsker-tog 1500 føjer Krøniken en længere Kommentar. P. H. formener, at Adelen ligefrem udæskede Guds Hævn over sig; de var nemlig paavirket af Hussitisme og ventede efter Sejren at kunne dele Prælaturer, Kanonikater og Klosterforleninger mellem sig. »Om det skal lykkes bedre for dem, som *sub exorto Lutheranism* endog arbejdede paa . . . en Ødelæggelse af hele Klerus . . ., maa Eftertiden dømme om.« — Forf. mener, at dette tyder paa en meget senere Affattelse (1533?). »Der synes Fortrøstning og Haab om godt Resultat for Katholicismen.« »Hermed stemmer det ogsaa, at P. H. stærkt fremhæver Kong Hans som den første af dette Navn — det viser Haab om en Hans II. Stykket er sikkert i den oprindelige Kilde skrevet i Frederik I's sidste Dage eller i 1533, kort efter hans Død, og inden Udfaldet af Herredagen var bekendt (S. 49). Her omtaler Forf. saaledes undtagelsesvist »den oprindelige Kilde«; men noget Tidsmærke paa Aarbogen er Udtalelsen om Lutheranismen netop ikke, ti den findes ikke i denne¹. Egentlig »Fortrøstning« vidner imidlertid Krønikens Udtalelse om Lutheriet ikke om; den konstaterer jo kun en Kendsgærning, om hvis senere Følger først Efterverdenen kan dømme. Men den taler ganske vist om, at det totale Kirkefjendskab allerede viste sig »*sub exorto Lutheranism*«; og selv om P. H. flere Steder antyder, at der var Tilløb til Lutheri før 1526, sætter han dog den egentlige Be-

¹ »Den oprindelige Kilde« er jo Aarbogen, som P.-E. H. S. 98 erklærer for paabegyndt i Frederik I's Regeringstid. (Selv siger den iøvrigt i Fortalen, at den er skrevet i Christiørn II's og Frederik I's Tid). Efter hans Udtalelser her maa den altsaa inden Forsendelsen til P. H. have været Genstand for Tilføjelser eller Ændringer c. 1533. Om noget saadant taler Forf. ellers ikke; han har overhovedet intetsteds gjort en samlet Fremstilling af sine Tanker om Aarbogens Tilblivelseshistorie. — S. 169 synes Forf. at være blevet klar over, at hans Udtalelser S. 49 var unøjagtige; ti nu skelnes rigtigt mellem den korte Aarbogsnotits og den fyldige Kommentar af P. H., som »synes forfattet efter Fr. I's Død«; i sin Hævnerrighed ser P. H. Nederlaget i Ditmarsken som Guds Hævn over Adelen (for dens langt senere Griskhed efter Kirkegods!). Dette Afsnit afgiver »klart og tydeligt Bevis for, at P. H. kommenterer en Aarbog, i hvis Affattelse han ingen Del har haft«. (S. 170).

vægelses Begyndelse til dette Aar¹. — Noget Tidsmærke for 1533, hvis Herredag Krøniken netop stærkt betoner blev en Fiasko for »Ortodoksien«, er Udtalelserne ihvert Fald ikke. — Højst uheldig har Forf. ikke mindst været med at slutte sig til A. Heises Bemærkning (Skibykrøniken S. 36²) om, at P. H. stærkt fremhæver Kong Hans som *ejus nominis primus*, og dermed viser Haab om en Kong Hans II. Vendingen er kun en Gentagelse fra Aarbogen, som Forf. jo bestemt hævder P. H. ikke har haft nogetsomhelst med at gøre (S. 170). Men har han da maaske delt et saadant Haab hos Aarbogsforfatteren? Nej! Maaden at betegne Kongetallet paa udtrykker overhovedet ikke noget Haab. Under 1521, hvor Krøniken (ligesom Aarbogen) omtaler Christiern II's Tog til Sverige, kaldes han (i begge Skrifter) *Christiernus eius nominis secundus*, og selv P.-E. H. vil næppe paastaa, at P. H. eller Aarbogsforfatteren haabede paa en Christiern III. Ligesaa har begge Skrifter samme Betegnelse for Christiern II's Kongetal under 1523, da hans Flugt fra Danmark berettes. Kong Frederik kaldes mange Gange *primus*² sikkert uden at P. H. nærrede noget Haab om en *Fredericus secundus*. At Maaden, Kongetallet er angivet paa, derfor skulle begrunde en Datering til 1533, er grebet ud af Luften. Da Forf.s tidligere nævnte Paastand (jfr. ovfr. S. 8) om, at Skibykrøniken er et Udtryk for Ove Billes Politik 1533 m. H. t. Kongevalget, ikke synes at have anden Støtte end dette *Joannes rex ejus nominis primus*, mangler den saaledes i Virkeligheden al Grund³. — Krønikens Afsnit om Ditmarsker-

¹ Baade under 1502 og 1517 taler han proleptisk om »Lutheri«. Hadet til Pave og Klerici og Begæret efter Kirkegodset véd han er langt ældre og henviser i sin »Undervisning om Luthers Handel« (1526) til Hr. Sten Billes Ord om, at saadant fandtes, »for man vidste noget at sige om Luther« (Skrifter I, 266).

² Skrifter VI, 98, 3; 99, 8; 100, 8; 106, 26; 109, 32 osv.

³ Selvfølgelig er det meget muligt, at P. H. har delt Ove Billes Onske om at faa Hertug Hans til Konge; dette mener ogsaa Engelstoft (Nyt hist. Tidsskr. II, 505). Men her er Tale om, hvad man kan slutte ud fra Krønikens Tekst.

toget kan da meget vel være skrevet c. 1526—27. Aarbogens Stykke er uden Tidsmærker.

Under 1501 omtaler Aarbogen Sveriges Frafald fra Kong Hans samt Dronning Christines Fangenskab. — Krøniken fortæller tillige om hendes Frigivelse og højtidelige Modtagelse i Halmstad, »en By i Halland«¹. Den udtaler samtidig den skarpeste Dom over det svenske Folk, der er barbarisk og troløst og hader baade indfødte og fremmede Fyrster. Oprøret mod Kong Hans var skændigt, ti han regerede uden Vold og Tyranni i Modsætning til Valdemar [Atterdag], Margrethe, Erik [af Pommern], Christofer [af Baiern] og Christiern II. I Kongeskriftet har P. H. fremsat en lignende Opfattelse af disse Regenters Forhold til Sverige (bortset fra Christiern II). Nogen sikker Datering er ikke mulig; dog peger Medtagelsen her af Christiern II i alt Fald paa Nedskrivning efter 1523. Men Udtalelsen om disse danske Regenter tyder ikke paa, at han skrev efter Ove Billes Diktat. — Aarbogsnotitsen mangler Tidsmærker.

Under 1502 fortæller Aarbogen om Rigshofmesteren Poul Laxmands Mord og understreger, at »lige til den Dag i Dag er der ikke paafulgt Straf for denne saa store Forbrydelse (ti dette er skrevet Aar 1524), bortset fra, at begge [ø: Morderne] er omkommet ved en ubetimelig Død.« Gud har dog altsaa tilkendegivet sin Vrede over Ugæringen! — Her har vi saaledes ikke alene en højst vigtig Datering af Afsnittet, der tillige kaster Lys over, naar de tidligere Afsnit i Aarbogen er skrevet (bortset fra Stykket om Dronning Sophias Kroning), men tillige et tydeligt Vidnesbyrd om Tidsafstanden mellem Aarbogens og Krønikens Nedskrivning, ti dennes Tilføjelser har klare »Tidsmærker« om en senere Affattelse². — Imidlertid gør

¹ Muligvis har P. H. som ung, da han var i Varberg Kloster, haft Lejlighed til at overvære denne Begivenhed.

² Hvis Teksten i Aarbogen var Uddrag af Krøniken, har Excerptisten unægtelig baaret sig højt mærkeligt ad; han interesserede sig for, at Morderne slap for Straf, men ikke for Krønikens Meddelelse om Rygtet, at

Forf. heller ikke her opmærksom paa, at Dateringen 1524 gælder Aarbogsstykket, men bemærker: »Povl Helgesen siger selv: skrevet 1524.« Dette vilde faktisk være en grov Usandhed af Karmeliteren, saafremt han, som Forf. mener, først 10 Aar efter fik Aarbogen i Hænde. I alt Fald vilde det vidne om en ubegribelig Tankeløshed, naar han afskrev sit Forlæg — med mindre dette netop er hans eget Værk; i saa Fald er det ganske forstaaeligt, at han lod denne Datering blive staaende. Aarbogens Hentydning til Guds straffende Indgriben overfor Morderne minder jo ogsaa om P. H. — I Krønikens Tilføjelser omtaler P. H. Rigsraadets »uretfærdige« Dom, efter hvilken Laxmands Gods konfiskeredes, og siger saa, at Arvingerne »indtil den Dag i Dag« kun har faaet Asserbogaard tilbage — og »*hanc unam laudem meruit suo principatu rex Fredericus*«. Her er et utvivlsomt senere Tidsmærke end 1524, ti først ved en Dom af 13. Dec. 1526 fik Arvingerne Asserbo tilbage¹. Men da P. H. jo kalder dette Frederik I's eneste Fortjeneste i hans Herskertid, mener Forf. at kunne fastslaa, at P. H. først skrev dette efter Kongens Død i 1533. Men, hvis dette var Tilfældet, kan man være overbevist om, at P. H. havde omtalt Frederik I paa en anden Maade. Efter at denne blev en afgjort Støtte for den lutherske Bevægelse og begyndte at disponere over Kirke- og Klostergods, omtaler P. H. ham stadig som »den profane og sacrilege« Konge. I Afsnittet her sporer man vel klart nok P. H.s Skuffelse over Styret, men ikke hans Foragt for Kongen. Nu kan man imidlertid godt udtrykke sig, som nævnt, naar man anser Restitutionen af Asserbo for den eneste rosværdige Handling i Kongens hidtidige Regeringstid (altsaa efter det omtalte Tidsmærke indtil Dec. 1526). At P. H. efter det ensidige

Kong Hans stod bag Mordet og aftvang Rigsraadet den uretfærdige Dom over Laxmand ved Biskop Jens Andersens Forslagenhed. Heller ikke Konfiskationen af Laxmands Gods eller Restitutionen af Asserbo har interesseret Excerptisten!

¹ Forf. henviser, ligesom A. Heise, ogsaa til, at Laxmands Arvinger 22. Nov. 1527 fik Kongebrev paa deres Modreearv. Men Dommen fra Dec. 1526 er i alt Fald tilstrækkelig Basis for Krønikens Udtalelse.

Synspunkt, hvorudfra Krønikens Domme stadig fældes, kunde udtale sig som nævnt c. 1527, er forklarligt nok¹. Allerede snart efter Oprørspartiets Sejr hævdede han, at Forholdene ikke var blevet bedre end under Christiern II. Nu led man tværtimod under flere »Tyranner«². Kirkeligt indførtes ingen af de Reformer, han haabede paa, og han selv mødtes med Mistro som hemmelig Lutheraner³. Hans Orden fik ikke St. Jørgensgaard tilbage, og da han St. Hansdag 1526 indbødes til i en Prædiken at gøre Rede for sin Stilling til Lutherdommen og fremsætte det Mellemstandpunkt, som han lige til det sidste ufravigeligt kæmpede for, for at redde Katholicismen og Kirkens Enhed, afvistes han. Lige efter nægtede Kongen at anerkende den af Paven udnævnte Ærkebiskop Jørgen Skodborg; og i Efteraaret optraadte han direkte som Værner af den jyske Reformationsbevægelse. Endnu i 1526, og før Dommen om Asserbos Tilbagegivelse, fik Kongen sit Forslag om Nægtelse af Konfirmationsafgifter til Paven gennemført i Odense. Der var saaledes nok, som kan forklare Udvidelserne til Aarbogsstykket, for hvilke *terminus post quem* er Dec. 1526; men stort senere kan Nedskriften ikke være, da Kongen ikke karakteriseres som sacrileg eller profan⁴. — Det maa endnu bemærkes, at P. H. her sigter Biskop Jens Andersen for ved sin Træskhed at have gennemført Dommen over P. Laxmand, og han slutter da med: »for denne Tyrandaad og andre svigefulde Paafund, hvormed han udmærkede sig i sit Liv, . . . led han fortjent Straf under Kong

¹ Paludan-Müller (Hist. Tidsskr. 3. R. I, 19) daterer Afsnittet til »efter 1526«; han mener saaledes ikke, at Betegnelsen af Asserbos Tilbagegivelse som Frederik I's eneste Velgæring daterer det til efter Kongens Dod.

² Jfr. hans Brev til Hans Laurensen (Skrifter I, 163—64).

³ Jfr. Brevet til Peter Iversen (Ib. I, 177—83).

⁴ Krønikeudvidelsen sigter Roskildebiskoppen Jens Jepsen for sammen med Kongen at staa bag Mordet paa Laxmand. Forud har en Tilføjeelse til Aarbogens Notits om Hr. Knud Alfsens Mord fremhævet, at dermed skete et modbydeligt Lejdebrud, og Lejdet var givet af denne Biskop. Begge Dele forklarer for Jens Jepsens Vedkommende den førnævnte Udtalelse om den ringere Kvalitet af Oluf Mortensens Efterfølgere i Roskilde.

Christierns Regering.« Jeg citerer dette, fordi man heri ligesaa vel kan finde Bevis for, at Biskoppen maa være død, da P. H. skriver det, som man erklærer Frederik I for død, fordi hans Regeringstid omtales. Iøvrigt skal vi senere se, hvor mærkeligt P. H.s Syn paa Jens Andersen kunde ændre sig.

Under 1502 retter Aarbogen et skarpt Angreb paa de pavelige Buller og paa de Afladsbreve, som den danske Dr. Herman solgte til Fordel for et Korstog mod Tyrkerne. Notitsen herom vejleder ikke til nogen sikker Datering. — Krøniken tilføjer, at hermed blev »Vinduet første Gang aabnet for Lutherdommen.« Da P. H. ved god Besked om, naar Luther begyndte Kampen mod Afladen, maa han med denne Udtalelse mene, at den »frække« Korstogsprædiken fremkaldte en Kritik i den danske Kirke, der mindede om den, den lutherske Bevægelse 1526 fremkaldte. — Forf. daterer mærkelig nok Afsnittet saa tidlig som »efter 1523«; men da det staar efter foregaaende Stykke, maa det vel ogsaa sættes til c. 1527¹.

Under 1507 nævner Aarbogen først 3 Anførere i Søkrigen mod Lübeck og Sverige ved Navn (deriblandt Søren Norby); men foruden disse »*amatissimi viri* var der andre: *horum similes pirati, ad predam atque piraticam vitam non minus natura, quam arti instructi*«. I et nyt Stykke nævnes saaledes 9 andre af Kong Hans's »Pirater« ved Navn, og om disse sidste siges: »alle disse omkom *male*« (fik en om Slethed vidnende Død). Hertil føjes saa, reelt som et tredje Stykke, Udtalelsen: »større Lykke fik ikke de, som under Christiern II's Regering drev Søøveri« — en ramtes af en Kugle, en blev halshugget i Hamburg. — Krøniken gentager disse Meddelelser og slutter saa yderligere moraliserende: »I Sandhed en fortjent Straf for Røvere, som af vanvittig Lyst til Rov overfalder kristne Brødre.«² Men til-

¹ S. 50 siger Forf.: »Omtale af »Lutheri« for første Gang«. Han har altsaa glemt, at P. H. allerede under 1500 omtalte Lutherdommen, og at han selv derfor daterede Udtalelsen til 1533!

² P. H. var som erklæret Erasmianer afgjort Pacifist. Udtalelsen her minder om et Stykke i Skriftet om Fyrstens Opdragelse, som udtrykker særlig Forargelse over, at Kristne fører Krig mod Kristne (jfr. Paulus Helie I, 116).

lige omformer P. H. her Aarbogens 2. Afsnit saaledes, at det nu betoner, at ogsaa de i 1. Afsnit nævnte 3 *virī famatissimi* har faaet en »ond« Død¹. — P.-E. H. formoder S. 171, at Krøniken her er blevet til gennem 3 Stadier. Først nedskreves en Meddelelse fra Anders Bille om de tre saa berømte Søhelte, saa tilføjede en gejstlig Aarbogsforfatter (»i skrigende Modsætning hertil og uden Forsøg paa at ville forstaa Udtrykket »*uirī famatissimi*« rigtigt«): *atque horum similes pirati etc.* samt Skildringen af de nævnte 9 »Pirater« fra Kong Hans's Tid og Stykket om Christiern II's Fribyttere. — Spørgsmaalet er imidlertid, om det ikke er Forf., der har misforstaaet Udtrykket *virī famatissimi*. Efter hele Sammenhængen i Afsnittet skal det aabenbart oversættes: »de højst berygtede Mænd.« At Aar bogsteksten virkelig er blevet til i to Stadier, vil jeg senere komme tilbage til, idet det er notorisk, at den i 1524 (da det kan paavises, at P. H. havde den til sin Raadighed) ikke indeholdt 3. Stykke (om Christiern II's Pirater) og næppe heller Sætningen om, at Kong Hans's Pirater »alle omkom ondt«. Men Afsnittets 1. Stykke er der ingen Grund til at formode udarbejdet til to forskellige Tider og af forskellige Forfattere (Paastanden om Anders Bille som første Meddelelse er en af P.-E. H.s mange frie Gætninger). Aarbogsforfatteren kan som Pacifist kun betragte Søkrigen, som den førtes, som ugudeligt Sørøveri, og *famatissimi virī* har derfor her samme ilde Klang, som naar P. H. f. Eks. i Kongebogen taler om Christiern II som den *famosus tyrannus*.

Men af særlig Interesse ved dette Afsnit i Krøniken er, at P. H. om de i Stykke 2 nævnte 9 Pirater siger: »disse faa Navne falder mig ind« (jfr. Note 1). Hermed synes han unægtelig at vedkende sig Aar bogsteksten som sin egen (og man forstaaer derfor ogsaa, at Aar bogsteksten bruger Tillægsordet *famosus* i P. H.s Betydning). — Forf. har overhovedet ikke bemærket dette; heller ikke, at Krønikens Tidsmærker i alt Fald ogsaa gælder Aarbogens to sidste Afsnit.

¹ Aarbogens Tekst lyder: *Alii pirati Joannis regis: Pyhning, Rutbeck etc.*; i Krønikens: *Nec tamen isti (de 3 famatissimi) male perierunt, sed etiam alii multi, qui olim sub principatu Joannis regis piraticam exercuerant ... quorum e multis hæc pauca nomina succurrent, Pyhning, Rutbeck ...*

Det er nu notorisk, at én af Kong Hans's »Pirater«, Tile Giseler, endnu levede Juli 1532, og at Søren Norby faldt 1530 ved Firenzes Belejring (for de øvriges Vedkommende er, saa vidt vi kender deres Dødstid, 1525 yderste Termin). Forf. daterer derfor (ligesom A. Heise) hele dette Afsnit til »tidligst sidste Halvdel af 1532 og snarest senere.« Dette er imidlertid Udtryk for en Tillid til P. H.s Hukommelse og Samvittighedsfuldhed m. H. t. at skaffe sig autentisk Bekræftelse paa Rygter eller givne Oplysninger, som ellers ikke karakteriserer P.-E. H. Jeg for mit Vedkommende kan dog ikke mene, at Omtalen af de nævnte to Mænds Død giver nogen Sikkerhed for en Nedskrivning 1530 eller 1532. P. H. har antagelig ikke hørt Rygter om Søren Norby, siden denne, efter sit Nederlag i Aug. 1526, flygtede til Livland og derfra til Rusland, hvor han holdtes fangen. Først 1528 slap han bort og hastede til Italien, hvor han 1530 faldt i Kejserens Tjeneste. Norbys Forsvinden i Rusland turde være den sikreste *terminus post quem* for Nedskrivningen af Krønikeafsnittet. Ti Efterretningerne om Mester Lambert Andersens og Klaus Kniphoffs Død 1525, som han allerede havde, da han gjorde de nævnte Tilføjelser til Aarbogens oprindelige Tekst, har sikkert nok overbevist P. H. om, at det ikke er gaaet Tile Giseler, om hvem han næppe i mange Aar har hørt Rygter, bedre end de andre. Meget nøjeregnende i sligt var P. H. ikke. Iøvrigt er det for fleres Vedkommende meget tvivlsomt, om de virkelig fik en »ond« Ende.

Først 1512 har Aarbogen en ny Optegnelse, nemlig om Biskop Jens Jepsens Død, efter at han forud havde resigneret Roskilde Bispestol til Dr. Lave Urne. Den afdødes hele Liv betegnes som »ødselt og unyttigt«. Dette forklarer for hans Vedkommende tilstrækkeligt den tidligere Udtalelse om Oluf Mortensens ringe Efterfølgere; men til Krønikens før omtalte Beskyldninger for Svig, der medførte Mord (jfr. S. 45, Note 4), som her gentages, følger P. H. nu yderligere Meddelelser om hans letsindige Ungdomsliv; dog omtales mildnende hans Godgørenhed. Naar P. H. senere retter skarpe Angreb paa uværdige adelige Biskopper, tænker han sikkert ogsaa paa Jens Ravens-

berg. Noget sikkert Tidsmærke har hverken Aarbogens eller Krønicens Afsnit; men intet tyder paa senere Nedskrivning i Krøniken end c. 1527.

1513 døde Kong Hans »*ejus nominis primus*«, som baade Aarbo og Krønike siger, sikkert uden at ane, at man vilde fortolke det som et politisk Program! Sidstnævnte tilføjer betegnende: »Søn af Christiern I, den bedste Fyrste, men Fader til Christiern II, den berygtede Tyran.« P. H. nærer, som før omtalt, en særdeles Hengivenhed for Christiern I, Universitetets Stifter, hvis Fromhed og Tro Krøniken (ligesom Aarboen!) stærkt understreger, idet der særlig henvises til Opførelsen af det store og rigt funderede Kapel ved Roskilde Domkirke, som Kongen skaffede »hellige Relikvier af de salige.« Han var derfor i særlig Forstand en »*Christianus princeps*«, en Betegnelse som tydelig nok refererer til Erasmus's Bog om Fyrsten, som P. H. oversatte 1521 til Christiern II, netop for at demonstrere for ham Forskellen mellem »den kristne Fyrste« og Tyrannen¹. Aarbogens Betegnelse af Christiern I som en saadan, er et af de mange Træk, som tyder paa, at P. H. kan være dens Forfatter. — Krønicens Nekrolog, der er udskrevet i P. H.s Kongeskrift, har en Passus, som Excerptet forbigaar: »Hvis Christiern II havde fulgt i denne sin Faders Fodspor, vilde han aldrig med saa stor Skam være udjaget af Riget.« Den stod sikkert heller ikke i Krøniken, da P. H. skrev Kongeskriфтets Biografi; den er øjensynlig en senere Tilføjelse, ti den har gjort den følgende Sætning, som atter taler om Kong Hans, utydelig. Ordene her om »denne Konge« gælder nemlig ikke Christiern II, som de nu paa Grund af Indskuddet sprogligt gør, men Kong Hans.

Undersøgelserne af Krønicens »Tidsmærker« for Christiern I's og Hans's Tids Vedkommende har da ikke bragt afgørende Vidnesbyrd mod Iagttagelsen af, at Kongeskriфтet inden Frederik I's Død, ja allerede i Sommeren 1527 kan have excerperet Biografierne af de to Konger af Skibykrøniken. — Men har

¹ Jfr. mit Skrift om Paulus Helie, 89, 112 flg.

saaledes dennes Tekst i det mindste for Tiden indtil 1513 været væsentlig udarbejdet¹ inden nævnte Tidspunkt, maa selvfølgelig Aarbogsteksten til samme Tidsrum forinden have foreligget for P. H.², hvad enten han, som de fremdragne Enkeltheder tydede paa, er dens Forfatter, eller den skyldes en fremmed Haand. P.-E. H.s Opfattelse af Tidspunktet, da Aarbogen som en Helhed (behandlende Tiden til 1534 incl.) sendtes P. H., er i alt Fald uholdbar, ligesom hans Paastand om Krønikens »Tilblivelse« til én Tid.

At Krøniken er affattet successivt, staar altsaa fast. Men Undersøgelsen af dens Tekst maa fortsættes, først og fremmest for at fastslaa, om flere af dens Afsnit allerede har været udarbejdet inden Frederik I's Død, eventuelt inden Sommertid 1527. Allerede den Kendsgærning, at dens Forlæg Aarbogens Forord erklærede dette Skrift forfattet i Christiern II's og Frederik I's Tid, lader formode, at dette i alt Fald, inden den oprindelige Plan med det ændredes, indeholdt adskilligt ikke alene om Christiern II's, men ogsaa om Frederik I's Tid (aldeles bortset fra Forstaaelsen af Genealogiens S. 32 omtalte Passus). Muligheden foreligger da, at ogsaa dette Stof inden nævnte Tid kan være bearbejdet af Krøniken. Jeg vender mig da først til Aarbogens og Krønikens Tekst til Christiern II's Regeringsaar.

De Optegnelser i Aarbogen om Christiern II's Tid, som er af Interesse for Undersøgelsen, er følgende. Under 1515 omtales Kongens Bryllup 1515 med Isabella; Krøniken tilføjer dels en politisk Udtalelse om, at alle *occidentales* (d: de nederlandske Handelsstæder) nu haabede paa bedre Behandling i Danmark og »evig Fred« (men led alvorlig Skuffelse)³, dels en skarp Kritik af Christiern II's sædelige Liv, der indeholder

¹ Bortset fra nys nævnte Passus i Nekrologen over Kong Hans.

² At dette er en Kendsgærning, viser P. H.s Brug af den 1524 til en særlig Udarbejdelse (jfr. her S. 65—66).

³ P. H.s intime Forhold til Nederländeren Frans Wormordsen kan allerede forklare den Interesse, Krøniken viser for disse Handelsbyer; men hertil kom hans Had til Lübeck.

et tydeligt »Tidsmærke«. Her omtales nemlig ikke blot hans Forhold til Dyveke, men til saa mange Friller, »at Salomo (der havde 300 Konkubiner) forholdt sig til ham som en Halvskilling til en Daler, som Peter Svave skrev i sit Forsvarsskrift for Frederik I« [altsaa 1525]. Sluttelig kritiseres Christiern II's nye Love. Før at fastslaa den forargelige Modsætning mellem Kongens Liv og hans Lovgivning, nævner P. H. spydigt, men urigtigt(!), at Loven vilde straffe Utugt med Døden. I sit Skrift fra 1526 (mod Hans Mikkelsen)¹, synes han at have glemt dette Exempel eller have følt Trang til at rette Fejlen. Her taler han nemlig om Kongens menéderiske Færd, trods han selv i sin nye Lov straffede Menéd haardt. — P. H.s Stilling til Christiern II's nye reformkatolsk prægede Love, som han maaske endda selv havde øvet Indflydelse paa og i alt Fald før sit Brud med Kongen ikke havde fundet Anledning til at fordømme², er ganske oplysende for hans fremtrædende Evne til at anlægge nye Synspunkter, naar den Sag, han i Øjeblikket kæmper for, kan tjenes. — Stykket kan efter Tidsmærket saare vel være skrevet endda før 1526.

Under 1517 udvider Krøniken Aarbogens korte Notits om Arcimbolds Komme til Danmark med en harmdirrende Udtalelse om de fordærlige Følger af hans skandaløse Afladshandel. Ham skyldes Fremkomsten af Lutherdommen, »som nu grasserer i Tyskland og andre Nabolande.« Mens Sendelserne fra Rom tidligere tjente til at fremme Fromhed og befæste Troens Lærdomme, blev nu Fromhed og Gudsfrygt udslukket, og Romerkirken fik »i mange af Verdens Folkeslag« Navn af »det berygtede Babylon«. — At P. H. her ogsaa hævder et Aarsagsforhold mellem Arcimbolds Sendelse og den senere katolskfjendtlige Agitation i Danmark, er uomtvisteligt. Men hans Udtalelser om Tyskland og andre Nabolande, ja om mange Verdensfolk viser, at han nok saa meget tænker paa Luthers Optræden og dens europæiske Betydning. Det er derfor ikke

¹ Skrifter III, 78.

² Jfr. mine Udtalelser om hans Forhold til Christiern II's nye Love i »Paulus Helic« I, 98—102.

let at fastslaa nogen sikker Datering udfra hans Ord her. P.-E. H. udtaler sig da ogsaa forbeholdent (»en Gang i Slutningen af 1520'erne«). P. H.s Udtalelser i hans Skrifter fra 1526 (Sendebrevet til Tyge Krabbe og Modskriftet mod Hans Mikkelsen) indeholder i alt Fald tilstrækkeligt til at forklare hans Ord her.

Under 1517 omtales ogsaa Biskop Jens Andersens Fængsling, efter at Christiern II havde rejst Retssag mod ham paa en Herredag i København. — Til Aarbogens Notits herom føjer Krøniken en udførlig Redegørelse for Anklagerne mod ham¹ og for hans senere Trængsler, indtil Lübeckerne 1522 befriede ham fra Fængslet paa Hammershus. Fortællingen kaster et interessant Lys over P. H. som Forfatter. I Modsætning til Udtalelserne til 1502, hvor han hævdede, at den uretfærdige Dom over P. Laxmand især skyldtes Jens Andersens »Svig«, og udtrykkelig pointerede, at denne derfor (og for adskillige andre Underfundigheder) led fortjent Straf under Christiern II's Regering, betragtes Bispen nu som den skyldfri Genstand for Kongens Uretfærdighed og Grusomhed². Her er ikke mindste Tale om, at et uafviklet Regnskab med den højeste Retfærdighed opgjordes 1517. Derimod understreges, at det skyldtes »Guds Forsynsstyrelse«, at Biskoppen førtes til Bornholm, saa han kunde befries. P. H. markerer yderligere sit Syn paa Guds Styre ved at erindre om, at Biskoppen *in fuga regis Christierni* blev genindsat i sit Stift. Da denne Handling skyldes Frederik I, kan man vel sige, at P. H. her reelt desavouerer sin tidligere Paastand om, at Tilbagegivelsen af Asserbo til Laxmands Arvinger var Frederik I's eneste rosværdige Regeringshandling!

¹ Sin Viden herom har P. H. antagelig fra sin Kollega ved Universitetet Dr. Amelungus, der var den ene af Kongens Advokater 1517. Iovrigt var P. H. allerede 1517 en Tid i København, hvor han holdt sin Angrebstale mod Simonien.

² P. H.s Oplysning om, at Christiern II, før han blev kronet, maatte erstatte Hertug Frederik den store Sum, Lübeck 1503 havde afpresset denne som Borgen for Kong Hans, er for saa vidt urigtig, som det var Hertugdømmernes Landstænder, som tvang Kongen til at yde sin Farbroder Erstatning, før de hyldede ham.

Enten viser dette, at der er en længere Tidsafstand mellem Krøniketeksten til 1502 og den til 1517, eller at P. H.s Syn paa Guds straffende Indgriben er stærkt stemningsbetiget. Udfra den Række Vidnesbyrd om Krønikens Stemningsprægethed, som Engelstof og Paludan-Müller gjorde opmærksom paa, tror jeg, man kan se bort fra det første Alternativ, og holde sig til, at Teksten ved Omtalen af Bispens Genindsættelse daterer sig til efter 1523. — Men nærmere er vist Afsnittets Affattelsestid bestemt ved den Tilføjelse, P. H. gør til Aar bogens Omtale af Jørgen Skodborg som den ene af Christiern II's Advokater i Retssagen 1517 mod Jens Andersen. Han betegner ham nemlig som »den senere ulykkelige Ærkebiskop«. Skodborg blev 1519 paatvunget Lunds Kapitel som »Electus«; men han var endnu ikke stadfæstet af Paven, da Christiern II 1521 atter afsatte ham. Han følte sig endda dengang truet paa Livet, men undslap til Rom, hvor han stadig forgæves søgte om Pavens Konfirmation. Sygdom fordrev ham sluttelig fra den evige Stad, og han opholdt sig saa i Tyskland eller i Nederlandene, til han 1525 virkelig opnaaede Udnævnelse af Paven efter et Ønske fra Frederik I's Side. Men da han fra Lübeck anmeldte Kongen sit Komme, havde denne i Aug. 1526 ændret sin Kirkepolitik og gav sammen med flere verdslige og to (ikke-biskoppelige) gejstlige Raader Aage Sparre en foreløbig Bekræftelse som Stiftets retmæssige Indehaver, og nu erklærede man, som før omtalt, at man overhovedet ikke vilde finde sig i Indblanding fra Paven i Spørgsmaalets endelige Afgørelse, der tilkom Konge og Rigsraad¹. Dermed var Skodborg slaaet ud og levede i alt Fald til 1530 i Lübeck under meget trykkende økonomiske Forhold. P. H.s nævnte Betegnelse af ham som »ulykkelig«, sigter sikkert ogsaa til Afgørelsen 1526, muligvis endda til det Overfald, han skal have været Genstand for fra Sparres Slægt under et Ophold i Odense². I alt Fald vil jeg datere Afsnittet til c. 1527.

¹ Erslev-Møllerup, Frederik I's danske Registranter, 109—10.

² Jfr. min Artikel om Skodborg i Biogr. Leksikon XXII, 127—31. — Overfaldet hører til de enkelte antagelig paalidelige Meddelelser i Sva-

Til 1519 henlægger Aarbogen Arcimbolds Flugt til Tyskland for at undgaa Christiern II's Efterstræbelse. — Krøniken retter Aarstallet til 1518¹ og omtaler Broderens Fængsling, indtil Kongen forlod Riget. Ingen Tidsmærker.

Til 1519 hører videre Aarbogens Notits om Ærkebiskop Birgers Død. Undtagelsesvist meddeler den hans Faders Navn og beskedne Stilling (*edituus*, Degn) samt hans Fødested i Nørrehalland (NB. P. H.s Fødeprovins!). Her er ingen Tidsmærker paa Nedskriften. — Krøniken tilføjer en indgaaende og forherligende Nekrolog over Birger, hvori bl. a. meddeles, at Rigsraadet efter hans Død (*ab hujus obitu*) »for at sikre Kirkens Forhold ved Venners Magt« vedtog, at kun adelige fremtidig kunde faa danske Bispestole. En saadan Vedtagelse i 1519 er ganske ukendt. Men P. H., som meget vel vidste, at den borgerlige Jørgen Skodborg (jfr. S. 53) blev Birgers Efterfølger, og at Kongen efter hans Afsættelse paany to Gange paatvang Ærkesædet sine Kandidater og overhovedet følte sig hævet over al Kirkeret (jfr. Skrifter VI, 89), har sikkert ogsaa, da han længe efter skrev dette »*ab hujus obitu*«, været klar over, at Kongen ikke havde villet finde sig i Vedtagelser af Rigsraadet 1519, som var Udtryk for de Adelsinteresser, han netop saa stærkt bekæmpede. P. H.s Tale om, at Rigsraadet vilde »sikre« Kirken, tyder klart nok paa en Tid, da Raadet var optaget af at fastslaa Garantier mod kongeligt Forgodtbefindende. Han kan da meget vel med den ubestemte Tidsangivelse sigte til Bestemmelsen i Frederik I's Haandfæstning, uden at der, som P.-E. H. mener, er Tale om en »Forveksling« for hans Vedkommende. Med sin ikke usædvanlige Unøjagtighed ser han bort fra, at Haandfæstningens først udstedtes flere Aar efter Birgers Død, og at den forresten ikke absolut udelukkede borgerlige, graduerede Mænd fra Bispesæderne.

nings Skrift om Christiern II. Skodborgs Besog i Odense maa enten henlægges til Herredagen dér 1526 eller 1527.

¹ Rimeligst er dog vel, at Aarbogsteksten oprindeligt ogsaa har haft 1518. Hans Henriksens Tekst er sikkert en i flere Henseender daarlig Afskrift.

Hvad der ligger ham paa Sinde, er imidlertid at stemple Rigsraaderne som »elendige, uvidende« Mænd, fordi de foregav Interesse for at sikre Kirken ved en Bestemmelse, som reelt vidnede om Slægtshensyn. Intet har nemlig efter hans Mening mere hidraget til Kirkens Ødelæggelse end »visse Adelsmænds Forfængelighed og hovne Væsen«. — P.-E. H. mener, at denne Udtalelse i Afsnittet tyder paa, at P. H. maa have oplevet de opløste Kirkeforhold c. 1533. Men allerede c. 1527 kunde P. H. ud fra sit Syn paa Bispeembedet med god Grund tale om de kirkeligt ødelæggende Følger af de adelige Biskoppers Embedsvaretagelse. Stadfæstelsen i Aug. 1526 af Aage Sparre fremfor den borgerlige Jørgen Skodborg, som vel at mærke havde Pavens Udnævnelse, betød jo ikke alene Foragt for Kirkens Forbindelse med Pavestolen, men Kirkestyrelse ved en Person, som ikke kunde faa Bispevielse (var en »Skinbiskop«); og P. H. maatte udfra sin Overbevisning om, at Kirkens Liv og Trivsel beror paa, at den har Biskopper med »apostolsk Succession«, i denne Stadfæstelse se den alvorligste Fare for dens Eksistens som sand katolsk Kirke. Dertil kom hans Syn paa Kirkegodsets Formaal. Han kæmper af al sin Kraft for dets Bevarelse, men ogsaa for dets rette Brug, nemlig til virkelig kirkelige Formaal. I sit Svar paa Kong Gustafs Spørgsmaal siger han: »Naar Forholdene nu er saa slette, hænger det ikke mindst sammen med, at hverken de vise eller de gode kommer til Kirkens Prælaturer, men allersnarest Mænd, som hænger ved Fyrsterne og er dem medfældige« (Skrifter II, 160). »Siden Fyrsterne fremdrog sine Venner og Tjenere i Kirkens Len og Rente, . . . har de nødt dem til at spille den hellige Kirkes Gods og Renter i Fejde, paa Hoffolk, Vaaben og Værge, til Mord og Brand og anden Umildhed, som de burde have bekostet paa fattige Enker, elende Mennesker, faderløse Børn og andre Fattigfolk« (ib. II, 154—55). Men ikke blot bruger disse Biskopper Kirkegodset til »Bøsser og Krudt osv.« i Stedet for til »Guds levende Tempel«, de fattige, men ogsaa til at pleje deres Standsære, syndig Vilje og Krav paa stort Navn og lang Titel (ib. II, 147—48).

Kommer saa hertil, at P. H. kunde pege paa adelige Bi-

skopper, hvis Livsførelse og manglende Fromhed ligefrem var forargelig og viste deres Uværdighed til Embedet, forstaar man hans Forbitrelse over Rigsraadets Bestemmelse. Under sit Jyllandsophold 1522—23 havde han haft god Lejlighed til at høre om den gamle Børglumbiskop Niels Stygge, af hvem Skibykrøniken senere tegner et saa levende Billede, og om hans Efterfølger Stygge Krumpen. Viborgbispens Jørgen Friis var i alt Fald et godt Exempel paa Adelsforfængelighed og Hovmod, og selv Lave Urne, som han sluttelig saa paa med dyb Respekt, har han ikke kunnet frikende for Nepotisme og Ane stolthed. Heller ikke behøvede han at opleve Forholdene c. 1533 for som her i Afsnittet at hævde, at rene Sæder og ægte Fromhed er Kirkens bedste Forsvar; det var en Selvfølgelighed for ham, og Krøniken har allerede tidligere ved sin Kritik af Jens Jepsen Ravensberg (jfr. S. 45⁴) tilstrækkelig understreget dette. Klart er det, at Ove Bille, som selv havde været med til at godkende Rigsraadets Beslutning i Haandfæstningen fra 1523 (i alt Fald ved dens endelige Udstedelse fra Roskilde i August), ikke kan have inspireret P. H. til dette generelle Angreb paa adelige Biskopper. Her som paa saa mange Steder er Krøniken klart Udtryk for P. H.s personlige Opfattelse. — Afsnittet kan altsaa saare vel være nedskrevet c. 1527.

Til 1519 hører ogsaa et Afsnit om Karmeliterkollegiets Oprettelse. — Aarbogen omtaler det Provinsialkapitel, hvor »mange Brødre af samme Orden og nogle af Cistercienserordenen« forfremmedes til Studier ved det nylig byggede Kollegium i København, og P. H. udnævntes til dets første »Regent«. Notitsen, der ikke har noget Mærke paa senere Nedskrivning, ender med et »etc.«, der synes at tyde paa, at Forfatteren i Grunden havde mere paa Sinde herom. Men i hvert Fald findes ingen Antydning i Aarbogen af Kendskab til Alumnernes senere Færd. — Krønikens Fortsættelse er derimod alene optaget heraf. Den retter et lidenskabeligt Angreb paa syv navngivne Alumner, som har lønnet P. H.s Omhu for deres Uddannelse og Forfremmelse med Utak. Drevne af »Kødets Lyst«, men paaberaabende sig »evangelisk Frihed«, faldt nemlig disse »Belialssønner« ikke alene fra ham, men fra den Lydighed, de skyldte

Kirken. De sluttede sig til det »i de samme Dage« opstaaede farlige Kætteri, Lutherdommen, som bragte »alle, hvor oprigtige og fromme de saa var, til at vakle paa én eller anden Maade.« De blev Aarsag til, at mange troede, at han selv var Tilhænger af Lutherdommens ugudelige Meninger, fordi han fordum, da ingen kunde mistænke dem, havde prøvet og anbefalet dem. Selv de studerendes Mæcener, ja selve »de gode Videnskaber« bragte disse Mennesker i Vanry. En god Del af dem, som syntes at lægge sig efter *sinceriora studia*, var nemlig særlig tilbøjelige til Frafald; men den virkelige Aarsag til Frafaldet var »Kødets Lyst«, som drev dem. Sluttelig siges, at i det følgende vil mere blive oplyst om disse.

Afsnittet hører til de stærkest personlig prægede i Krøniken, ikke alene paa Grund af dets fanatiske Angreb paa de tidligere Disciple, men ogsaa paa Grund af dets tydelige Præg af et Selvforsvar. Det taler derfor tydelig baade mod Paastanden om, at man ikke af Krøniken kan lære P. H.s »Stemninger« at kende, og mod den lige saa mærkelige Udnævnelse af Krøniken til et »Mindeskraft for Billeættens«. — Apologien i Afsnittet gælder baade ham selv personlig, hans Lærervirksomhed og det Bibelstudium, han var Foregangsmand for. Rent personlig dækker han sig allerede mod Anklagen for »Lutheri« ved Henvisningen til, at dette Kætteri, da det fremkom, bragte »alle, hvor oprigtige og fromme de end var, til at vakle paa en eller anden Maade.« Netop ved at tale om »de fromme«, indrømmer han, at det var mere end det negative (Luthers Angreb paa Misbrug og Forsømmelser i Kirken), som havde grebet ham og andre. Det svarer godt til, at han i 1524, da han var heftigt angrebet for lutherske Tendenser, oversatte Luthers Bedebog og 1526 endog udgav den i Trykken¹. Men særlig er det ham om at gøre »at forsvare de gode Videnskaber« eller de »*sinceriora studia*«, som nu syntes kompromitteret ved det Faktum, at de drev til Frafald. Ogsaa i hans Apologi 1524 i Brevet til Peter

¹ Ganske vist forsvare han sig (jfr. Skrifter I, 189) med, at det var, fordi Bogen gentager Tanker hos Augustin, Cyprian og Bernhard, men det er dog altsaa givet, at han droges af rent positive religiøse Værdier, og ikke, som han ellers kan sige, blot af de berettigede Angreb paa Kirkens Brøst.

Iversen (Skrifter I, 182—83) var Forsvaret for Bibelstudiet et væsentligt Led i hans Selvforsvar; og dér definerede han disse *sinceriora studia* som Fortolkningen af Kristi, Peters og Paulus's Lære, hvoraf det tydelig fremgik, at Bibelstudiets væsentlige Indhold efter hans Opfattelse var Vidnesbyrdet om, at Menneskets Frelse alene beror paa Guds Naade — det Standpunkt, hans kirkelige Skrifter stadig understreger, samtidig med, at han bestemt bekæmper Luthers *sola fide*. Men medens han i dette Brev (hvor han ligesom her ogsaa betonedede, at Mistanken og Hadet til dette sandere og renere Studium ramte dets Mæcener) følte sig sikker paa, at hans Disciple vilde ivre for hans Forsvar, hvis man vedblev at mistænke ham for at være luthersk paa Grund af disse Studier, staar han nu her i den Situation, at netop deres Frafald giver Anledning til nye Angreb paa ham og Bibelstudiet. Det uberettigede deri, mener han, fremgaar dels af, at Disciplenes Henviisning til den evangeliske Frihed kun er et Paaskud, »Kødets Lyst« er deres virkelige Motiv, dels af, at man dog ikke kan lægge ham som Lærer til Last, at han »fremdrog« dem paa et Tidspunkt, da ingen kunde mistænke dem for Frafaldstendenser.

Netop Omtalen af denne Begrundelse for Anklagen mod ham synes at pege paa en tidshistorisk Baggrund for Afsnittet. Ti her mindes han utvivlsomt det ret udprægede Mistillidsvotum, som Biskop Lave Urne som Universitetets Kansler i Juli 1527 tilstillede ham og hans Medlærere, da han paabød en Begrænsning i Retten til at høre teologiske Forelæsninger og forbød at immatrikulere nogen, før man havde sikkert Kendskab til deres Tro og Sæder. I Skrivelsen hedder det, at »visse af eders Disciple, der før døm er blevet forfremmede til Magisteriet og Baccalaureatet, ikke alene er faldet fra eders sande Undervisning ved skændigt at bryde med jer, men har ogsaa skamløst brudt med Kirkens Enhed, idet de følger Satan og Satans Tjenere.«¹ Overensstemmelsen mellem P. H.s Udtalelser i Afsnittet og Citatet er aabenbar, og beviser, at man virkelig

¹ Fr. Münter: Den danske Reformationshistorie I, 335—37.

1527 anklagede P. H. for, at han *olim* havde været med til at promovere senere Lutheranere.

Afsnittet er da klart nok nedskrevet efter Juli 1527; men hvor længe efter? Den intense Forbitrelse, det lægger for Dagen mod de tidligere Elever, disse »Belials Sønner«, der har svigtet ham og Kirken og kompromitteret Bibelstudiet, kunde tyde paa, at det er forfattet under hans øjeblikkelige Ophidselse efter Lave Urnes Røffel. Men dette umuliggør Opregningen af de 7 Ex-Karmelitere, hvoriblandt nemlig ogsaa Fr. Wormordsen nævnes. Ti hans Frafald fandt først Sted i 1529. Men heller ikke heri har vi et sikkert Tidsmærke for Nedskrivningen, da vi ikke kender Tidspunktet for alle de 6 andres Frafald¹. C. Paludan-Müller og A. Heise har netop paa Grund af Afsnittets voldsomme Tone, der stærkt minder om senere Afsnit under 1527 og 1528, dateret det henholdsvis til efter Nov. 1531 og til tidligst 1532²; men der er i alt Fald paa ét Punkt en vigtig Uoverensstemmelse mellem Invektiverne mod de frafaldne her og dér. Ganske vist sigter P. H. dem her for at være drevet af »Kødets Lyst«; og man kunde fortolke dette som Udtryk for, at de var Cølibatsbrydere; men dels angives dette som det fælles Motiv til Frafaldet (og vi véd ikke, om de alle havde giftet sig), dels er Cølibatsbrud, saa vidt vi kender til Datiden, ikke Motivet til Frafald, men altid en senere Handling. Dertil kommer, at P. H. oftere bruger Udtrykket i den nytestamentlige Betydning om den syndige Menneskenatur i Almindelighed³. Stærkt vejende

¹ P. Laurentsens Frafald kan vel sættes til 1527. Frans Wormordsen og Anders Liung hører til de Prædikanter, som 1530 indkaldtes til Herredagen i København for at staa til Ansvar for deres Lære. Liung var altsaa da forlængst Lutheraner. Om 3 af de øvrige ved vi intet nærmere; og naar Mourids Samsing i Skelskør Kloster faldt fra, er ukendt, men det skete i alt Fald inden Juli 1532, da Klostret blev bortskænket af Kongen.

² Engelstoft mente, at et nyt Afsnit af Krøniken begyndte med Optegnelserne til 1519. For Paludan-Müller var Afsnittet et af de tydelige Vidnesbyrd om, at P. H. havde revideret og ændret i Krønikens første Del.

³ I Afsnittet om Malmøs Oprør 1534 (Skrifter VI, 142, 30) tales saaledes om »Kødets Frihed«, og den forklares her nærmere som et oprørsk og lovløst Liv. I sine kirkelige Skrifter bruger han oftere Ordet i den nytestamentlige Betydning.

for, at P. H. ikke her sigter dem for Cølibatsbrud er, at han ikke her bruger den Betegnelse om dem, som han senere stadig behager sig i et bruge om Cølibatsbryderi: nemlig »Priapist«. Hvis Afsnittet her blev skrevet samtidig med Afsnittene om Laurentsen (til 1527) og Malmøreformationen (til 1528), hvor P. H. netop med udpræget Iver og Foragt slynger dette Skældsord ud mod sine tidligere Ordensbrødre, er det meget mærkeligt, at han her renoncerer paa Brugen af det. Paa den anden Side maa det indrømmes, at Afsnittets Slutningsord: *in sequentibus de his plura patebunt* direkte synes at pege netop paa de to senere Afsnit, og disse kan, som jeg senere vil paavise, tidligst være affattet efter Nov. 1531. For saavidt skulde vi altsaa dog dermed have en Angivelse af *terminus post quem* for vort Afsnit her. Men jeg er alligevel betænkelig ved at bygge for meget paa P. H.s Løfter om, hvad han senere vil komme tilbage til. I et Afsnit til 1526, hvor han forbigaaende blandt andre nævner Mourids Samsing som »uægtefødt« Præstesøn, lover han senere at ville skrive mere om andre Præstesønner, som er blevet Lutheranere, men det sker ikke; og ovenfor (jfr. S. 34) henviste han ogsaa til »det følgende«, der skulde vise, at Sten Stures Oprør mod Christiern I medførte »Trængsler og Ruin for mange«, men glemte at godtgøre det. Muligvis er Løftet her da ogsaa kun et Udtryk for hans øjeblikkelige Hensigt, da han skrev vort Afsnit. Den blev i dette Tilfælde ganske vist virkeliggjort, men maaske først paa et senere Tidspunkt, da han havde faaet Mulighed for ogsaa at stemple et Par af sine frafaldne Elever som »Priapist«. Endelig kan man heller ikke se bort fra den Mulighed, at den nævnte Henvisning til det følgende er en senere Tilføjelse til vort Afsnit, foretaget efter at Afsnittene til 1527 og 1528 var nedskrevne. Udelukket er endda ikke, at Afsnittet, der adskiller sig saa stærkt i Tonen fra det foregaaende og efterfølgende i Krøniken, har været Genstand for en senere Omarbejdelse eller er et senere Indskud. Jeg lader derfor foreløbig Spørgsmaalet om dets Datering henstaa uafgjort, indtil de nævnte senere Afsnit er blevet nærmere undersøgt. Sikkert er

kun, at det i foreliggende Form tidligst kan være nedskrevet 1529; men, er den oprindelig, vidner Afsnittet altsaa om, at der har været en Standsning i Arbejdet med Krøniken. — P.-E. H. daterer Afsnittet til c. 1533, da han mener, at det særlig er Laurentsens og Wormordsens »Virksomhed« paa Herredagene (altsaa 1530 og 1533), som har vakt P. H.s Forbitrelse; men der er jo intet i Teksten, som peger paa deres »Virksomhed« 1530, og om deres Tilstedeværelse paa Herredagen 1533 foreligger intet. Det er jo ogsaa selve deres Frafald, Aarsagen dertil og Følgerne deraf, som Teksten behandler. Udfra Løftesætningen kan han i alt Fald ikke faa Støtte for en saadan Datering, naar de Afsnit, der sigtes til, klart nok ikke kan være forfattede saa sent.

Endnu maa erindres om, at netop dette Afsnit i høj Grad var bestemmende for C. Paludan-Müllers Syn paa P. H. som Personlighed og Historieskriver. Allerede i sin første Afhandling om Skibykrøniken¹ anklager han P. H. for bevislig Sandhedsfordrejelse i Anledning af hans Paastand om, at Karmeliternes Frafald var Anledningen til Beskyldningerne mod ham for Lutheri. I sin senere Polemik mod Engelstoft i Anledning af Dommen over Hans Tausen 1533 og P. H.s Redegørelse for den i Krøniken² fremdrager han atter Afsnittet her og fastholder, ogsaa ud fra det, sin nævnte Beskyldning mod P. H. — Nu drejer Afsnittet sig jo ikke om, naar P. H. først blev beskyldt for Lutheri, men om, at han beskyldtes derfor, fordi han havde forfremmet senere frafaldne Disciple. At han 1527 notorisk mødte Klagen med denne Motivering, fremgaar af L. Urnes Brev, og Afsnittets Relation til dette er tydelig nok (men ikke bemærket af de to Antagonister). Det turde være sikkert, at Anklagen i denne Form navnlig er fremsat af det københavnske Kapitels gammelkatolske Kanniker, og naar vi véd, at disse, vel i Januar 1529,

¹ Hist. Tidsskr. 3. R. I, 1—54. Her hævder han S. 21 fl., at Afsnittet maa være forfattet samtidig med det om 1528 og derfor tidligst 1531.

² Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 1—66 (Engelstoft) og 299—407 (Paludan-Müller).

drev den endnu P. H. nærstaaende Fr. Wormordsen ned fra Prædikestolen i Frue Kirke¹, er Stemningen overfor P. H. næppe blevet velvilligere senere paa Aaret, da det blev bekendt, at Wormordsen nu i Malmø optraadte som erklæret Lutheraner. Anklagen har derfor sikkert paany mødt P. H. i 1529 i den angivne Form. Naar P. H. derfor i Afsnittet henholder sig til denne Motivering for Mistanken mod ham selv, ser jeg ikke Berettigelsen til at beskyldte ham for Sandhedssvigten. Det er let forstaaeligt, at han ikke her fandt Anledning til at meddele, at han ogsaa før disse Elevers Frafald havde været anklaget for at være luthersksindet af andre Grunde. — Men hvorledes man end vil dømme om P. H.s bristende historiske Nøjagtighed i hans Udtalelser², kan Afsnittets Datering i alt Fald ikke afhænge deraf³.

Under 1520 omtaler Aarbogen Teologen Peder Skottes Død. — Krøniken dvæler ved hans Lærergæring ved Universitetet og karakteriserer ham som en ensidig Aristoteliker og Thomist. Hans Fromhed og Livsførelse berømmes i høj Grad⁴. — P.-E. H. daterer dette Afsnit til c. 1533, fordi det

¹ Graabrødrenes Udjagelseskronike, der sætter Wormordsens Komme til Malmø til c. 2. Febr. 1529, siger, at han *nuper* var jaget ned af Prædikestolen i København (Kirkehist. Saml. I, 345).

² Han taler saaledes om Lutherdommen, som om den først fremtraadte »i de samme Dage«, som Eleverne faldt fra.

³ A. Heise har, som sagt, i Kronikens Oversættelse (S. 65, Note 2) dateret Afsnittet til tidligst 1532, fordi det viser, at »P. H.s Partilidenskab nu var paa det højeste, hvorved hans Blik og Hukommelse er blevet omtøget.« (Paa den foregaaende Side antog Heise dog, at Stykket næppe er skrevet før i Aarene 1530—32). — Heller ikke han har bemærket Forholdet til L. Urnes Brev.

⁴ A. Heise (Skibykr., S. 67) mener, at P. H. med sit Udtryk *vetus eruditio* tænker paa Humanismen og den klassiske Oplysning. Sammenhængen viser, at P. H. dermed mener den skolastiske Teologi, som Peder Skotte jo var typisk Repræsentant for. Den af Bibelhumanisme og patristiske Studier paavirkede nye Teologi, som han selv repræsenterede, kalder han *sinceriora studia*. Betegnende er ogsaa, at han beklager, at den gamle Fromhed (som P. Skotte ogsaa var Type paa), som han selv ærer, bagvaskes som »Overtroens Moder«; der tænkes vel særlig paa Helgendyrkelsen. Jfr. iøvrigt Paulus Helie I, 51 ff, 64, 72 ff.

maa være samtidigt med de to foregaaende (om Birger og Karmeliterne). Da Dateringen af disse afhænger af, om det sidste foreligger i den oprindelige Form, og da Afsnittet her er uden sikre Tidsmærker¹, kan foreløbig kun siges, at der ikke foreligger Grund til en saa sen Datering.

I Aarbogen følger nu 8 Afsnit, hvoraf det første urigtigt henføres til 1521 (i Virkeligheden 1520), og det sidste gælder 1523. Det er nødvendigt foreløbig at behandle disse for sig, da de kaster klart Lys over, naar Aarbogen var P. H. i Hænde«, idet i det mindste to af disse Afsnit var til hans Disposition i 1524. Første Afsnit omtaler Christiern II's Tog til Sverige og, ret indgaaende og moraliserende, Blodbadet i Stockholm (altsaa urigtigt henført til 1521)². Det hævdes, at Kongens Sejr kun kunde anses for Udtryk for »Guddommens Velvilje«, hvis han havde brugt den paa rette Maade; men da han var kronet, tænkte han straks paa, »hvorledes han med én Straffehandling (*uno supplicio*) kunde udrydde samtlige Sveriges Stormænd, for derpaa at bemægtige sig Tyranniet.«³ — Umiddelbart

¹ Engelstoft mener dog, at Afsnittet maa være fra før 1530, da P. H. synes at gaa ud fra, at Universitetet endnu bestaar. — Naar man erindrer P. H.s hyppige Klager over Mangel paa Interesse for Studier og Gejstlighedens videnskabelige Uddannelse, maa man virkelig ogsaa undre sig over, at han ikke, hvis Afsnittet er affattet saa sent som efter 1530, har gjort en bitter Bemærkning om Studiernes Forfald. Her siger han jo tværtimod, at nu er der mange, der studerer gammel Teologi.

² P.-E. H. undlader at gøre opmærksom paa, at Krøniken, som gentager det fejle Aarstal, afskriver det efter Aarbogen. Paludan-Müller (Hist. Tidsskr. 3. R. I, 17) og Heise (Skibykr. S. 63) mener, at Krøniken har Fejlen fra en plattysk Oversættelse af et svensk Forsvarsskrift fra Dec. 1522. Men hvis Aarbogen (der altsaa ogsaa har Fejlen) er skrevet under Ove Billes Opsyn, som P.-E. H. mener, skulde man dog tro, at én Kongen saa nærstaaende Rigsraad havde opdaget en saa mærkelig Brøler i det Materiale, han sendte P. H.

³ Saavel Aarbogens Udtryk for Kroningen (*regni diademate insignitus*) som Formodningen om, at Kongen tilsigter Tyranni og vil dræbe alle *uno supplicio* minder stærkt om P. H. (jfr. om det sidste Udtryk Skrifter VI, 119, 28: *una violentia*, jfr. ogsaa 92, 25; 96, 5 og 98, 12).

efter følger 7 Optegnelser, hvoraf de to første er annalistiske og synes at være et Indskud, som bryder Sammenhængen mellem Stykke 1 og 4; det sidste fortsætter nemlig den bredere Fortælling om Sverigestoget. — Afsnit 2 noterer kort Didrik Westfalers (Slaghecks) Henrettelse 24. Januar 1522. — Afsnit 3 forbindes med Afsnit 2 med et »*eadem anno*« og fortæller, at Kongen nu søgte Lejlighed til Brud med de danske Stormænd, for, »ligesom han havde gjort i Sverige, at udrydde dem alle paa engang (*una morte*)«. — Afsnit 4, der fortæller om Mordet paa Nydalamunkene, er ved Vendingen: »*deinde triumphata Suecia, cum rediret in Daniam*« nøje knyttet til Stykke 1 og saaledes henført til 1521 (i Virkeligheden 1520!). Ogsaa her er det moraliserende fremtrædende; ikke alene understreges, at de myrdede var uskyldige, men de kom endda fra Alteret, hvor de lige havde nydt Herrens Nadver. — Stykke 5 meddeler, ligeledes uden nærmere Datering, Mordet paa den polske Gesandt, som kom til Stockholm og modtoges med Hæder; men da han afrejste, blev han og 24 andre druknet — en saa usømmelig Handling begaar end ikke Hedninger. — Afsnit 6 indledes med et *interea dum*, der refererer til Afsnit 3 om det tilsigtede Mord paa de danske Stormænd; efter Indholdet maa det gælde 1523. Det er fortællende og moraliserende. Det hedder her: »Imidlertid, mens Nørrejyderne af et udbredt Rygte erfarede, at Kongen vilde komme til Aarhus med en stor Hær, nylig indkaldt fra Tyskland, og sendte forud Kanoner, Krudt og Kugler, hvormed han vilde straffe dem, hvis de flygtede til deres Gaarde, holdt de, for at komme ham i Forkøbet, et Møde i Viborg, hvor de indgik en stærk Sammensværgelse mod Kong Christierns utaalelige Tyranni; og de sammensvornes Tal voksede daglig.« Kongen, som ikke stolede paa sine Tropper og havde en daarlig Samvittighed (*sibi male conscius*), drog saa til København og beredte sig til Flugt. — Afsnit 7: »Imens vælges en ny Konge, *illustrissimus Holsatie dux Fredericus*«. — Afsnit 8 er paany, efter Aarbogens sædvanlige Form, indledt med en Datering (der imidlertid er gal): »20. April [ikke 13. April] 1523 flygtede Christiern *ejus*

nominis 2dus, Kongen over de tre Riger, med Hustru og Børn fra Danmark *mala conscientia et justo Dei iudicio condemnatus et territus*¹, efter først at have plyndret Riget for de bedste Skatte.«

I disse Stykker har vi saavel et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Aarbogen ikke er et Uddrag af Krøniken, som om, at P. H. i 1524 allerede har haft Aarbogen i Hænde og kunnet benytte den, nemlig til sin Bearbejdelse af Indledningen til Frederik I's Haandfæstning.

I Skibykrøniken findes, efter dens Bearbejdelse af Afsnit 3, indskudt et omfangsrigt Afsnit, som er udarbejdet med Indledningen til Viborg-Haandfæstningen af 26. Marts 1523 som Forlæg. Det gentager dennes Anklagepunkter mod Christiern II i samme Rækkefølge, men med kommenterende Udvidelser, som godtgør, at vi her har bevaret den Bearbejdelse af »*catalogus accusationum adversus regem Christiernum*«, som P. H. ifølge sit Brev af 3. Nov. 1524 til Kanniken Peder Iversen »nylig« oversatte til Latin efter »en romersk Biskops« Opfordring, men gav forskellige Udvidelser². Han citerer i Brevet Udvidelsen til Indledningens Punkt 1, og vi genfinder denne nøjagtigt i Krønikeindskuddet³.

At en Abbreviator af Krøniken skulde forbigaa dette store

¹ Jfr. at P. H. i Bogen mod H. Mikkelsen (Skrifter II, 76) siger: »Du véd vel, H. M., at Guds retfærdige Dom og hans egen skyldige og mistrygge Conscientze forjagede ham og ingen anden.« Ogsaa et Vink om Aarbogens Forfatter.

² Brevet imødegaar Beskyldningen mod ham for at være luthersk-sindet. Han meddeler derfor Uddrag af tidligere Breve (som kan godtgøre hans Ortodoksi og Loyalitet overfor Kirken) samt Stykker af Bearbejdelsen af Klagefortegnelsen. Med Udtrykket »en romersk Biskop« vil han pointere, at en af Paven stadfæstet Biskop har vist ham ubetinget Tillid ved at overdrage ham Oversættelseshvervet.

³ Skrifter I, 180, 14—31. Brevet understreger, at, da den først citerede Udvidelse forekom ham utilstrækkelig i Betragtning af Sagens Grufuldhed, tilføjede han ved en senere Forbedring (*in posteriori emendatione*) yderligere det andet citerede Stykke om Christiern II's Foragt for Kirkens gamle Ordninger (jfr. Ib., 181, 3—12). Begge Stykker genfindes i Krøniken (Skrifter VI, 85, 26—86, 20).

og indholdsrige Afsnit, da han lavede sig et Udtog af den, er mere end usandsynligt. Men særlig utrolig bliver Hypotesen, naar man ser, at han alligevel har udpillet to Smaaafsnit af Krønikens Klagefortegnelse og optaget dem ordret i sit »Udtog«, nemlig dem, som ovenfor er markeret som Afsnit 4 og 5. — Den rette Forstaaelse er derfor, at P. H. da han udarbejdede sin udvidede latinske Gengivelse af Anklagefortegnelsen, indflettede disse to Stykker fra Aarbogen *verbotenus* i dette Skrift. Dette fremgaar ogsaa klart af, at hans Forlæg til Klageskriftet, Indledningen til Haandfæstningen, overhovedet ikke indeholder noget tilsvarende til det sidste af dem (det om den polske Gesandts Mord), og den korte Notits, Indledningen havde om Nydalamunkene, har P. H. fundet ufyldestgørende og erstattet med Afsnit 4.

Krønikens Gengivelse af den bearbejdede Klagefortegnelse (fra Haandfæstningens Indledning) beviser saaledes, at P. H. før Nov. 1524 i alt Fald kunde afskrive Aarbogens nævnte to Afsnit i et særligt Lejlighedsskrift. Men dermed synes det ogsaa at være givet, at det foregaaende i Aarbogen dengang ligeledes har været til hans Disposition¹. P.-E. H.s Opfattelse, at P. H. først i 1534 har faaet Aarbogen tilstillet og derfor først i Vinteren 1534—35 kunde forfatte Skibykrøniken, er altsaa uholdbar. P. H.s saaledes paaviste Brug af Aarbogen medfører imidlertid ogsaa, at et Hovedargument for P.-E. H.s Antagelse af, at H. Henriksen er Forfatter til den, nemlig at det bevarede Manuskript er skrevet med hans Haandskrift, vakler. Manuskriptet (som jo ogsaa omfatter en Fortsættelse af Aarbogen, der klart nok er Henriksens Værk) kan i alt Fald ikke være identisk med det, P. H. benyttede i 1524, ti det kan, som P.-E. H. netop paaviser (S. 103), først være skrevet i 1550'erne, samtidig med Fortsættelsen. Men heller ikke »Koncepten« til dets første, større Del (vor Aarvog til 1534), synes at have været det Manuskript, som har staaet til

¹ I alt Fald viser Kongeskriftets Biografier af Kongerne Christiern I og Hans, at han inden c. 1527 har udarbejdet Kroniken til 1513 paa Basis af Aarbogens Optegnelser.

P. H.s Raadighed i 1524. Herimod taler dets mange sproglige Betiser. Ganske vist mener P.-E. H., trods disse, at kunne hævde, at H. Henriksens Koncept var den originale Aarbog, som (i Afskrift?) blev Forlægget for P. H.s Krønike; men »Konceptet« maa, som jeg senere kommer tilbage til, naar Kildespørgsmaalet særlig behandles, tværtimod have været en Afskrift efter en vanskelig læselig Optegnelsesbog, som sikkert netop har været P. H.s.

Men hvad enten nu P. H., som jeg mener, er Forfatter til den Aarbog, han har benyttet saavel i sit Anklageskrift som i sin Krønike (og indirekte i sit Kongeskrift), eller ikke, er det imidlertid klart, at den Aarbog, som 1524 stod til hans Raadighed, har været underkastet en senere Revision. Aarbogsteksten, som vi har den, indeholder nemlig Udtalelser, som afgjort har senere Tidsmærker end 1524 og altsaa maa være Tilføjelser til den oprindelige Tekst. Krønikens Brug af denne ændrede Tekst i et Afsnit til 1499, der tidligst kan være skrevet i Aug. 1525¹, og i et andet til 1507, der ligeledes tidligst kan være nedskrevet 1525², tyder paa, at Arbejdet med Krøniken overhovedet næppe har været paabegyndt i 1524; i hvert Fald er det givet, at den i 1524 ikke var naaet til Christiern II's Tid, saaledes at Paludan-Müllers Formodning om, at P. H. allerede i dette Aar indflettede sin Klagebearbejdelse i sin Krønike, ikke er holdbar. Jeg vil mene, at P. H. overhovedet først er begyndt paa sit

¹ Aarbogsnotitsen om Hertug Frederiks Trolovelse 1499 meddeler jo, at han efter sin første Ægtefælles Død ægtede Sophia af Pommern, hvis Kroning [i Aug. 1525] ogsaa omtales. Aarbogens Datering her »*in fuga regis Christierni*«, der minder om P. H.s Brug af denne Tidsangivelse som Epokebetegnelse, kan jo ikke sigte til Giftermaalet, der skete 1518.

² Omtalen af Christiern II's Pirater i Stykke 2 (som navngiver to Mænd, som først døde i 1525) samt muligvis den foregaaende Sætning (jfr. S. 46) kan umuligt have staaet i den Aarbogstekst, P. H. havde 1524. — Muligvis hører Aarbogens ringeagtende Udtalelser om Biskop Oluf Mortensens Efterfølgere i Roskilde ogsaa til Tilføjelserne efter Nov. 1524, selv om det ikke er udelukket, at de kan have staaet i den oprindelige Tekst (vel at mærke, hvis den er forfattet af P. H. og ikke af H. Henriksen, jfr. S. 37).

Krønikearbejde c. 1526—27, ti han har jo begyndt dette Skrift med at afskrive Aarbogens Genealogi, vel at mærke med den Passus, som taler om Kong Hans's og Frederik I's forskellige Skæbne som Regenter. Men den forudsætter jo klart nok, at Frederik I i alt Fald maa have regeret i flere Aar. Her er da, som tidligere formodet, virkelig Tale om en Tilføjelse til Aarbogens oprindelige Tekst, ti i den Tekst, som forelaa P. H. i 1524, vilde Udtalelsen være uforstaaelig. Antagelig er denne Tilføjelse først sket, da Fortalen til Aarbogen blev skrevet (vel c. 1526—27). Men Fortalen, som tyder paa, at Forfatteren dengang ansaa sit Arbejde med Aarbogen for afsluttet, har en særlig Karakter, som understreger, at han var en Videnskabsmand, som skrev for at være Historiestuderende til Nytte¹. Dette i Forbindelse med den Omstændighed, at Aarbogen har været til P. H.s Disposition saavel 1524 som efter at de senere Tilføjelser er gjort (og at disse Tilføjelser ogsaa minder om P. H.), taler for, at Aarbogen i Virkeligheden er P. H.s Optegnelsesbog. Navnlig faar Tilføjelsen i Genealogien først sin rette Vægt, naar dette er Tilfældet (jfr. S. 33—34).

Paavisningen af Klageskriftets Benyttelse af Aarbogen før Nov. 1524 i Forbindelse med den hidtidige Undersøgelse af Krønikens Tidsmærker stadfæster saaledes, at denne er blevet til successivt. Den tidligere Antagelse, at Arbejdet paa den er begyndt inden 1524, bekræftes imidlertid ikke, men Undersøgelsen har paavist det absolut forfejlede i at datere dens Udarbejdelse til 1534—35. Muligvis var det allerede Kommenteringen af Klagefortegnelsen, som bragte P. H. paa den Tanke ogsaa at kommentere Aarbogen; men først da den forelaa med de nævnte Tilføjelser og vel med Fortalen, har han taget fat paa denne nye Opgave, og da med stor Iver, eftersom han c. 1526—1527 (jfr. S. 17) ud af sin Krøniketekst kunde excerptere Christiern I's og Hans's Biografier til sit Kongeskrift. Tidspunktet herfor kunde hidtil kun med Sikkerhed siges at ligge inden

¹ Han siger her, at han skriver: *ut eruditus quispiam post hac erudite scripturus habeat veritalem quam tuto possit imitare* (Rordam: Monumenta I, 403).

Frederik I's Død, selvom Brugen af en bestemt billedlig Sammenligning kunde tale for c. 1526, og visse Mindelser om Udtalelser i Skriftet mod Hans Mikkelsen, der først fuldførtes i Dec. 1526, tydede paa c. 1527. Undersøgelsen af Tidsmærkerne paa Krøniketeksten indtil 1513 talte jo stærkt for Rigtigheden af sidstnævnte Datering (jfr. S. 49—50). — Hvad Udarbejdelsen af Krøniken angaar, maa man dog antage, at den i 1527 ikke alene var naaet til 1513, men, som Tidsmærkerne viste, ogsaa omfattede Christiern II's Tid, i alt Fald til 1518¹. Aarbogsteksten var stadig nøje fulgt, bortset fra Ændringen i 2. Stykke i Afsnittet om »Piraterne« (jfr. S. 47)².

Spørgsmaalet er imidlertid, om P. H. ikke i 1527 var naaet endnu videre med sin Krønike. Afsnittet om Karmeliterne talte ganske vist derimod; men der forelaa den Mulighed, at dets Tekst var en senere Bearbejdelse. Krønikens Forlæg, Aarbogen, gik, da P. H. før Nov. 1524 brugte den i sit Klageskrift, i alt Fald til April 1523, og antagelig har den dengang ogsaa indeholdt Optegnelsen til Juni 1523 om Københavns Belejring, hvis Udfald ikke omtales (et Forhold, som taler for, at Optegnelsen er omtrent samtidig med Begivenheden). De 5 Meddelelser til 1524, hvis seneste Dato er September, kan ogsaa være optegnet omtrent samtidig med Begivenhederne og før Udarbejdelsen af Klageskriftet. — Følger man Aarbogen videre, ses det, at den til 1525 har en længere, fortællende Beretning i 4 Afsnit om Søren Norbyejden samt 2 andre Optegnelser, og til 1526 4 Optegnelser, til 1527 2. Navnlig den sidste af disse præges dog af en helt ny og hadefuld Tone, som tyder paa, at Maximen fra Aarbogens Fortale, om kun at berette den objektive Sandhed, helt er glemt (jfr. S. 68¹). Da intet taler mod, at i alt Fald Optegnelserne til 1526 incl. er nedskrevet samtidig med

¹ Afsnittet om Karmeliterne (til 1519) kan jo tidligst være affattet 1529, hvis Teksten her er den oprindelige.

² Krønikens Meddelelse til 1483 om Biskoppen af Münster (han erobrede Borgen Delmenhorst fra Grev Gerhard af Oldenburg og »besidder den endnu med Rette som Landefredens Hævder«), som mangler i Aarbogen, er altsaa antagelig nedskrevet 1527.

Begivenhederne, er det altsaa nødvendigt at undersøge, om Krøniken i 1527 ogsaa omfattede disse Aars Begivenheder. Hvilke Tidsmærker har da Krøniketeksten, som jo bruger og kommenterer disse Aarbogens Meddelelser?

Om Aarbogens og Krønicens eneste Afsnit, som er henført til 1520, er ovenfor talt (S. 62). Dets Plads i Krøniken efter Stykket om Karmeliterne, henfører det tidligst til 1529, hvis nævnte Stykke foreligger i sin oprindelige Form. Til Aarbogens specielt omtalte 8 Afsnit er gjort adskillige Tilføjelser, som imidlertid ikke har tydelige Tidsmærker. I Tilføjelserne til Afsnit 1 (Sveriges Erobring og Blodbadet) udtrykker P. H. først sin Indignation over Kongens hyklede Iver for Pavestolen, som han jo var en faktisk Fjende af; dernæst over, at hans Blodtørst ikke var mættet ved Henrettelserne; han lod ogsaa Ligene brænde. Det sidste synes laant fra Punkt 2 i Indledningen til Haandfæstningen (jfr. ogsaa hans Udvidelse i Bearbejdelsen af Punkt 14). — Til Afsnit 2 (Slaghecks Henrettelse) føjes en Karakteristik af denne »Blodhund« og fortælles om Christiern II's Forfremmelser af ham. Han betegnes som Sigbrits Kreatur og værdig til »Tartarus«, fordi han baade var Ophavsmand til og Udfører af Blodbadet og Nydalamunkenes Druknedød. Skønt hans Henrettelse, uden Retskendelse, var en Haan mod Romerkirken og en Vanære for hele den gejstlige Stand (som beskikket Ærkebiskop i Lund og Biskop i Skara)¹, slutter P. H. dog med at gentage (i udvidet Form) Ordene fra sin Dedikation til Christiern II af Erasmus's Skrift om Fyrstens

¹ Afsnittet er en Bearbejdelse af Punkt 4 i Indledningen til Haandfæstningen; ogsaa her nævnes hans Udførelse af »de førnævnte ukristelige Gærninger« (o: Punkt 2 og 3 om Blodbadet og Nydalamunkene) og omtales hans Forfremmelse til »Hovidsmand« over Sverige og Ærkebisp i Lund samt Bisp i Skara; dog lod Kongen ham hænge og brænde, »den Rhomske Kirke og menlig gejstlig Stat til ydermere Foragtelse.« At P. H. i Krøniken har optaget denne sin Bearbejdelse i Sammenhæng med Aarbogens Afsnit 2, forklarer, at han, da han senere indføjede sit Klageskrift i Krøniken, overhovedet ude lod Indledningens Punkt 4. Selvfølgelig stod hans Bearbejdelse af dette Punkt 1524 i selve Klageskriftet.

Opdragelse (Skrifter I, S. 9): »Gid denne Straf maa ramme alle, som fordærver Fyrsternes Sind . . . og ved deres onde Raad bringer deres Trone til at vakle.« — P.-E. H. mener, at Afsnittet er skrevet »c. 1533—34 (?)«, fordi P. H. har (Prins) »Hans's Chance som Tronprætendent for Øje.« Da Krøniken imidlertid lige saa lidt her som nogetsteds tilkendegiver nogen Interesse for Frederik I's yngre Søns Kandidatur, turde denne Formodning være værdiløs. Sandsynligt synes det mig derimod, at P. H., da han skrev det, tænkte paa Frederik I, som efter hans Mening ogsaa var »forledt (nemlig til Frafald fra Romerkirken) af slette Raadgivere« (særlig har P. H. et godt Øje til Mogens Gøye). Dette kunde tyde paa en Affattelse allerede 1527, da Krøniken (til 1526) udtrykkelig omtaler Hofmesterens Tilskyndelse og Agitation (Skrifter VI, 108, 31 f.). Men Nedskrivning 1529, det Aar Krøniken siger, Kong Frederik helt havde sluttet sig til Lutheriet, er dog ogsaa mulig.

Klagefortegnelse Indførelse i Krøniken medførte, at P. H., for at faa en passende Indledning til den, føjede et længere Stykke til Aarbogens Afsnit 3 (Kongens Plan om at udrydde de danske Stormænd *una morte*), som først minder om, at, da Kongen nu faktisk var blevet en Tyran, vovede overhovedet ingen at komme til ham efter Tilsigelse, uden først at have beredt sig til Døden (Skrifter VI, 85, 10—12). Dette er klart nok hentet fra hans Bearbejdelse af Klagefortegnelse Punkt 15 (jfr. VI, 92, 19—23), hvor det siges, at nogle Rigsraader var saa bange for Kongens »Vildskab«, at de skriftede deres Synder, før de gik til Slottet. Krønikens Generaliseren er noksaa betegnende for P. H.s Nøjagtighed med sine Oplysninger. — Men heraf, hedder det saa videre, erkendte nogle behjærtede Mænd, »at hans Ondskab havde naaet sit fulde Maal.«¹ De besluttede da at komme den vaklende Stat til Hjælp. Efter den Troskab [mod denne], de var forpligtede til, var de nemlig hverken Gud eller Mennesker skyldige at være en Fyrste lydige, som tænkte paa at hjem søge sine Undersaatter

¹ »Completa ipsius malicia« jfr. herom S. 15, Note 1.

med saa stor Blodsudgydelse, og at udæske Gud med saa stor Ugudelighed, som de følgende Klager gør rede for¹.

Efter denne Indledning følger saa i Krøniken P. H.s latinske Bearbejdelse af Klagefortegnelsen; og efter at have gennemgaaet dens 21 Punkter (altsaa dog med Udeladelse af Punkt 4 og med Tilføjelse af et Afsnit om den polske Gesandt), sker Overgangen til Krønikens fortsatte Udvidelser af Aarbogen, idet han paany minder om, at Kongen vilde udrydde alle danske Stormænd (Afsnit 3). For nemlig at gøre sit Tyranni varigt, indbød han sine Rigsraader, men især Jyderne, til et Møde i Kalundborg under Paaskud af, at han vilde indhente deres Raad mod de oprørske Svenskere, men i »Virkeligheden for at omkomme alle *uno supplicio*.« Men Gud afværgede denne Udaad ved at lade Modvind hindre deres Komme. Saa indkaldte Kongen til »et højtideligt Møde« i Aarhus 25. Jan. (1523). — Dermed er Krøniken altsaa naaet til at kunne behandle Afsnittene 6—8 i Aarbogen².

Til Afsnit 6 (om Sammensværgelsen i Viborg) føjer Krøniken en Meddelelse om Afsendelsen af et Fællesbrev til Kongen, som angav denne »*iustissimas defectionis atque rebellionis causas*«, og derefter sendte de enkelte deres Opsigelsesbreve. At P. H. sigter til Viborgmødet 20. Januar og ikke til det egentlige Sammensværgelsesmøde 21. Dec. 1522, er klart nok af Omtalen af de to Brevsendelser til Kongen. Som bekendt udstedtes paa Mødet i Januar et »Opsigelsesbrev«, motiveret ved en Række Klager. Formelt henvendte det sig til Hertug

¹ Dette er en tydelig Udvidelse af Haandfæstningsindledningens Ord, inden den begynder selve Klageopregningen; jfr. Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II, 66—67: Vi var trængt mod vor Vilje til at opsige ham Troskab af følgende Grunde, »for hvilke vi for Gud eller Verden ej skyldige eller pligtige vare at være hans undergivne eller nogen, som saadan ukristelige, uskellige og umilde Gærninger gøre og bedrive vilde mod Gud.«

² Afsnit 4—5 er jo indfojet i Klageskriftet. Ved at udelade disse har P. H. faaet en kronologisk Orden i Krønikens Brug af Afsnittene 1—8.

Frederik og sluttede med, at de vilde forsvare sig, hvis Kongen »overfaldt« dem¹ — et Vidnesbyrd om, at de af P. H. omtalte Rygter virkelig var i Omløb. Kongen nægter bestemt, at han har modtaget noget Opsigelsesbrev. Paastand staar her imod Paastand. C. Paludan-Müller² synes at mene, at Kongens Paastand kan forliges med den kendte Historie om Landsdommer Mogens Munks »Forglemmelse« af Opsigelsesbrevet i en efterladt Handske, idet dette ikke kan have været det officielle Dokument, men en ubeseget Papirskrivelse. P. H. har dog med sin Fællesskrivelse sikkert tænkt paa en officiel Tilkendegivelse; og han bygger næppe kun paa en Paastand fra Oprørs partiets Side, ti i sit Brev fra Nov. 1524 til Kanniken Peder Iversen erklærer han, at han har skrevet en dansk Kommentar til det Brev, hvori Rigsraadet anførte »Aarsagerne til Oprøret«³. De »litteræ feciales«, som »snart efter« fulgte, og som ikke markeres som »communes«, er da vel de enkelte Mænds Opsigelser. — Heller ikke her er bestemt Datering mulig.

Krønikens Tilføjelse til Afsnit 7 (Hertug Frederiks Valg) fortæller om hans Edsaflæggelse (paa Haandfæstningen), men slutter bittert: »*mutatus est dominus, regnum vero minime sublatum*«. — P.-E. H., som sikkert galt oversætter: »Kongedømmet blev ingenlunde afskaffet«, er tilbøjelig til heri at se »en Hentydning til Herredagen 1533 og henføre Affattelsen til 1533 eller længere hen i Interregnet.« I saa Fald udtrykker Ordene altsaa nærmest P. H.s Tilfredshed over, at man dog atter fik en Konge. Men P. H. vil, efter Sædvane, fastslaa sin Misfor nøjelse⁴, og Udtrykket forklarer han senere, da han skrev Nekrologten over Frederik I (Skrifter VI, 130, 3, jfr. 132, 23 f.). Her

¹ C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, 447.

² Ib., 449 f.

³ Da Kommentaren maa anses som tabt, er det os umuligt at konstatere, om den er skrevet til det Opsigelsesbrev, som findes hos Huitfeldt II, 1197. Muligvis er her Tale om et senere Manifest.

⁴ Skrifter VI, 117, 27 f siges ganske parallelt i Anl. af Ronnovs Kob 1529 af Roskilde Bispestol: *nec sublata fuit tyrannis, qua Rhomanus pontifex sibi omnes . . . ecclesias subiaceret, sed verius commutata.*

siges, at Kongens »*infelix ac sacrilegum regnum*« ganske formærkede hans Hæder som Hertugdømmernes Styrer; havde han været saa blodtørstig som Christiern II, vilde hans Styrelse (*regnum*) endda have overgaaet hin [i Udplyndring og Ødelæggelse af Riget]. Meningen maa være, at Frederik I's Regimenter faktisk blev ligesaa tyrannisk som hans Forgængers. Han tænker selvfølgelig især paa Kongens Optræden mod Kirken, hvilket vil stemme saare vel med en Nedskrivning 1529 (men i og for sig kunde det efter Indholdet ogsaa være skrevet 1527). Udelukket er imidlertid ikke, at Sætningen er en senere Tilføjelse.

Tilføjelsen til Stykke 8 (Kongens Flugt) understreger paany hans daarlige Samvittighed og hans Skatterov, men tilige Oprørernes korrekte Optræden overfor ham. Nu hedder det, med ikke uvant Overdrivelse, at samtlige Stormænd, Magistrater og Indbyggere i Riget(!) forinden meddelte ham (for at han ikke uventet skulde overrumples) deres Frafald i aabne og motiverede Breve. Med Hensyn til Kongens Flugt til Nederlandene betones, at man af Mistro til ham ikke vilde give ham Lejde i Provinsen Holland, derfor sejlede han til Zeeland. Senere flakkede han lang Tid om som landflygtig i næsten hele Tyskland, forhadet af alle paa Grund af sit berygtede Tyranni. — Det kunde ligge nær at antage, at dette blev skrevet, inden Kongen i Sommeren 1524 tog Ophold i Lier. Imidlertid tog han jo efter Dronning Elisabeths Død 1526 atter til Tyskland, hvor han opholdt sig til 1528 og saa vendte tilbage til Lier. For P. H. har det sikkert ikke været magtpaaliggende at fortælle nøjagtigt om Kongens Opholdssteder; for ham var det afgørende at fastslaa, at Straffen har ramt ham ved lang Landflygtighed og Mistro overalt. Skønt Indholdet unægtelig mest tyder paa Affattelse 1527, er det derfor ikke afgjort udelukket, at det kan være nedskrevet c. 1529¹.

Dermed er Krønikens Meddelelser om Christiern II's Tid til

¹ Den urigtige Dato for Kongens Flugt (20. April i Stedet for 13. April) overtager Kroniken altsaa fra Aarbogen, hvad P.-E. H. ikke gør opmærksom paa her. Efter hans Opfattelse maa altsaa O. Billes Hukommelse

Ende. I dens Afsnit om 1519—23 fandtes ikke, bortset fra Beretningen om Karmeliterne (til 1519), Tidsmærker, som bestemt tydede paa Affattelse tidligst 1529, men ganske vist heller ikke noget, som afgjort udelukkede denne Datering. Afsnittet om Frederik I's Valg tydede maaske nærmest paa 1529, men Afsnittet om Christiern II's Flugt talte stærkt for Affattelse 1527. Har Karmeliterafsnittet virkelig fra første Færd staaet i Krøniken i den nu kendte Form, maa man da antage, at P. H. o. 1527 standsede (jfr. S. 61) sit Arbejde med denne, da han havde ført den op til 1518 (eventuelt til 1519 med Afsnittet om Birger). I c. 1529 eller maaske noget senere førtes den saa videre til Christiern II's Flugt, saaledes at Bearbejdelsen af Klagefortegnelse samtidig indflettedes. — Imidlertid kan man ikke se bort fra den Mulighed, at Beretningen om de utaknemlige og frafaldne Karmelitere er en senere Tilføjelse, saaledes at Krøniken i Virkeligheden allerede c. 1527 gik til Fortællingen om Christiern II's Bortrejse og Omflakken i Tyskland. Tonen i nævnte Afsnit til 1519 er saa paafaldende forskellig fra det forudgaaende og efterfølgende, at Formodningen om en senere Omarbejdelse eller Affattelse er sandsynlig. Manuskriptet til Krøniken kan ikke afgøre Spørgsmaalet, ti det er klart nok en Renskrift, som skjuler over eventuelle Tilføjelser eller Omarbejdelser i Konceptet. Spørgsmaalet maa imidlertid staa hen, til det er undersøgt, om Krønikens Bearbejdelse af Aarbogens Meddelelser til 1524—27, peger paa Affattelse i c. 1527 eller c. 1529.

Krøniken har udvidet Aarbogsoptegnelsen til 10. Juni 1523, der fortalte om den paabegyndte Belejring af København, med en Redegørelse for de Forhold, som førte til dens Overgivelse i 1524, navnlig Christiern II's svigtede Løfte om Hjælp inden tre Maaneder. Det siges, at han vilde komme med

(som Aarbogens egentlige Forf.) have svigtet, hvad næppe er tænkeligt med netop denne Dato. Da P. H. endnu var »landflygtig«, dengang Christiern II forlod Landet, er det mere forklarligt, at han, hvis han er Aarbogens Forfatter, efter Sædvane gengiver et Rygte, som han ikke ulejlig sig med at faa verificeret.

en stor Hær og erobre det frafaldne Rige og gøre det til et Arverige efter først at have udryddet Adelen (altsaa en Gentagelse af Formodningen om Kongens Plan siden Blodbadet i Stockholm). Men Gud, som hader Grusomhed og Ugudelighed, vilde det anderledes; han straffer vel Synd, men for at forbedre Synderne, ikke for at udrydde dem. Hvis dette (som muligt er) er mere end en »opbyggelig« Tilføjelse, maa det sigte til den Krisetid for Adelen, som Bondeoprøret og Søren Norbyfejden 1525 betød for den skaanske Adel.¹ — P.-E. H. ser i disse Advarselsord til Adelen et Vidnesbyrd om, at de er skrevet paa et Tidspunkt, da P. H. stod sig godt med den eller søgte Støtte hos den, derfor i 1533—34. — Men skal man tale om en Tid, da P. H. stod sig vel med Adelen eller rettere enkelte Adelsmænd, maa man tænke paa c. 1526². Siden Herredagen i Odense 1527 ser P. H. med udpræget Mistillid paa Adelen Holdning. Forlængst kendte han dens Ønsker om Berigelser paa Gejstlighedens Bekostning, og allerede i Bogen mod Hans Mikkelsen taler han desuden om Adelen Heldning mod Lutherdom³. I begge Henseender gav Udviklingen siden 1527 ham Ret. Man kan ganske vist henvise til, at P. H. (forgæves) har søgt Rigsraadets Støtte i sin Kamp mod Lutherdommen (saaledes i »Formaning om den lutherske Handel«, 1532), hvilket dog sker under alvorlige Advarsler og stærke Bebrejdelser for Pligtforsømmelse. Men i Afsnittet her er der overhovedet intet, som tyder paa, at han søger Støtte. Om hans Stilling til de adelige Biskopper er tidligere talt. — Noget afgørende Tidsmærke har dette Afsnit da ikke, bortset fra, at P. H.s Angreb paa Christiern II for at ville indføre »Arveriget« viser, at han endnu ikke var kommet til Overbevisning om, at denne Stats-

¹ At P. H. skulde sigte til Adelen Trængsler under Grevefejden, er udelukket allerede ved Tidsmærkerne paa de følgende Afsnit.

² Jfr. særlig hans Forhold til Tyge Krabbe, hvem han 1526 dedicerede sit Skrift om »Luthers Handel«, og hvem han skyldte Lejligheden til at komme til at prædike for Kongen. 1526 dedicerede han ogsaa sin Oversættelse af Luthers Bedebog til Olaf Nielsen (Rosenkrantz) til Vallo.

³ Skrifter II, 72, 26.

form dog var bedre end »Kaareriget«. Det lærte han først under Interregnet. Nedskrivningen maa da i hvert Fald dateres til før 1533's Herredag; men intet taler mod, at Afsnittet allerede c. 1527 eller c. 1529 stod i Krøniken.

De 5 Afsnit i Aarbogen til 1524 er alle nærmere tidsbetegnede, 3 til August, 2 til September, hvortil senere er føjet 1 fra Juni. — Til det første om Kroningsherredagen 7. Aug. (NB. Udtrykket »*regio diademate solenniter insignitus*«) følger Krøniken Meddelelser om tilstedeværende fremmede Afsendinges Ønsker. Krønikens gentagne ærbødige Udtryk om Frederik I udelukker ganske vist ikke absolut, at det kan være skrevet i 1529, inden Tonen overfor ham ændredes helt, men snarest vilde man dog tænke paa en tidligere Tid. P.-E. H. bemærker: »ingen Datering«.

2. Afsnit udvider Aarbogens Meddelelse om Hr. Niels Høgs pludselige Lammelse ved Apopleksi 10. Aug. i Københavns Helligaandshus (og hans Dødsfald 9 Dage senere) med en interessant Karakteristik, der røber en ikke ringe Sympati for denne begavede og veltalende Mand, trods Rygter, som udpegede ham som en Bondeplager og Fjende af Gejstligheden. Det sidste hang nemlig sammen med, at han angreb »visse Folks« Laster og Hovmod og særlig Bispernes Hang til Overdaadighed og hovent Væsen (*fastus*). Men om Motivet i Virkeligheden var Had til Gejstlighedens Rigdomme eller Iver for at »reformere« den, lader P. H. staa hen som ukendt. — Det sidste svarer ganske til P. H.s stadige Hævdelse i hans kirkepolemiske Skrifter, at Angreb paa Gejstlighedens Brug af dens Rigdomme er yderst berettiget; derimod ikke Kravet om at fratage den dens Midler¹. Noget bestemt Tidsmærke har dette Afsnit da ikke; det kan være nedskrevet i 1527, men ligesaa vel i 1529. — P.-E. H. faar imidlertid ud af P. H.s Bemærk-

¹ Jfr. f. Eks. Skrifter II, 146 ff., hvor P. H. 1527 beklager den kirkelige Rigdoms ilde Brug til Guds Fortørnelse; men i sig selv er Rigdom ikke fordømmelig. Jfr. Ib. II, 192: »Gud vil, at Klerkeriet skal reformeres til Pligt og Bod og bedre bruge Kirkens Len og Rente; men Lægfolk vil, at de skal reformeres til Fattigdom og Trængsel.«

ninger, at Afsnittet maa være skrevet, da det kirkelige Godsrøveri var ved at standse(!), og Udsigterne for Katolicismens Sejr var gode (c. 1533—34). Der hører særligt slebne Brillen til for at se dette.

3. Afsnit i Aarbogen fortæller om Fredsmødet 24. Aug. i Malmø mellem Frederik I og Sveriges udvalgte Konge, Gustav Eriksen; man besluttede »en evig Fred« for des kraftigere at bekæmpe »de tre Rigers grumme Fjende Kong Christiern.« Her fik Danmark Gotland tilbage¹. — Krøniken supplerer dette med, at ogsaa Blekinge blev tilbagegivet; men dernæst retter den et skarpt Angreb paa Gustav Vasa paa Grund af hans uanseelige Byrd, hans »Vildskab« (*ferocia*) og »hans aandfattige Hjertes overvættes Hovmod«. Heraf fremgaar sikkert, at Nedskrivningen ligger efter Rigsdagen i Westerås i Sommeren 1527, da Sækulariseringen af det svenske Bispegods gennemførtes, og Grunden lagdes til Reformationen i Riget. Men da Kongen omtales som »udvalgt«, synes altsaa hans Kroning 12. Jan. 1528 at være P. H. ukendt. Men det var den aabenbart ikke, da hans Besvarelse af Gustav Vasas 8 (10) Spørgsmaal forelaa trykt i April 1528. Her tituleres han (Skrifter II, 326): »høj-mægtige Fyrste, vældige Herre, Hr. Gustaf Eriksen, Konge til Sveriges Rige« (naar Fortalen, der er skrevet i 1527, bringer en noget lignende Titulatur, maa den antages ændret under Trykningen af Skriftet). For saa vidt synes det da rimeligt at datere Stykket til før Januar 1528, i alt Fald vilde Affattelse i 1529 vidne om en overvættes Skødesløshed af P. H. — Naar P.-E. H. sætter Afsnittet til »sent i Frederik I's Tid eller efter hans Død« med den Begrundelse, at det viser, at P. H. mente, »at det var udelukket, at G. Vasas Stilling kunde rokkes«, kan jeg

¹ Her er et af de mange Steder, hvor Teksten i H. Henriksens Aarvog viser sig som en daarlig Afskrift. Den siger, at Gotland »102 annos et ultra« havde været under dansk Herredomme. Kroniken har bevaret Aarvogens rette Tekst »centum viginli annos et ultra«, som bygger paa samme kronologiske Vildfarelse som Kongeskriftet, der sætter Valdemar Atterdags Erobring af Gotland til 1341. — Angivelsen af Aaremaalet og den upaa-krævede Omtale af Kong Valdemar som »Fader til Margrethe, 3 Rigers Dronning«, tyder stærkt paa, at Aarvogens Kilde her er P. H.s Kongeskrift.

kun sige, at intet her (endsige i Skriftet mod Gustav Vasa) tyder paa, at P. H. har næret saadanne Tanker. Selv Aarbogens Notits (som jeg jo ogsaa mener er skrevet af P. H.) gaar ligesom Krøniken ud fra, at de to Fyrster, som slutter »evig Fred«, fuldtud er sidestillede, og at Rigernes Grænser nu er fastlagte.

Tilføjelsen til 4. Afsnit (om Biskop Hans Mules Død 24. Sept. ved Skibbrud ved Vestervig) kaster et ejendommeligt Lys over P. H.s ellers saa fremtrædende Tilbøjelighed til at pege paa Vidnesbyrd om Guds straffende Retfærdighed. Krøniken véd, at han tvang sin Forgænger paa Oslo Bispestol til at fratræde ved at true ham paa Livet; han har desuden beriget Christiern II's Kasse uden Hensyn til, om det var *per phas aut nephas*, og efter almindeligt Rygte drev han Ærkebiskop Erik Valkendorf i Landflygtighed¹. Men, naar Almuen (*vulgus*) siger, at Mule druknede for sine onde Gærningers Skyld, indvender P. H., at endog hellige Mænd er omkommet ved Drukning; ingen dømme derfor før Tiden! Det synes altsaa, som P. H. dømmer paa særlig Maade, naar det gælder en indviet Biskop (jfr. ogsaa senere hans Nekrolog over Niels Stygge). — Her er intet Tidsmærke; Stykket kan ligesaa vel være skrevet c. 1527 som c. 1529. P.-E. H. mener at kunne spore, at Afsnittet er skrevet, da P. H. havde Begivenheden »noget paa Afstand.«

Som 5. Stykke tilføjer Aarbogen Meddelelsen om den store Ildebrand i Vejle i Juni. Pladsen efter Begivenhederne i Sept. tyder paa, at disse Aarbogens Optegnelser virkelig er ned-

¹ I sit Klageskrift 1524 har P. H. til Punkt 9 i Haandfæstningens Indledning tilføjet om Valkendorf, at det var Christiern II's Hensigt at tage ham af Dage. Han lod ham indkalde til Herredag i Bergen, og Meningen var, at han skulde druknes i en Sæk; men det var ikke Guds Vilje, og Ærkebispnen, der fik Nys herom, sejlede i Stedet til Nederlandene og begav sig derfra til Rom. Ogsaa i »Svaret til Hans Mikkelsen« (1526—27) omtaler P. H. disse Planer. Han henviser i det Afsnit, hvori Bisperne særlig forsvarer, til det Brev fra Kongen til Hans Mule, »som vi alle har set«, der paalagde denne at indkalde det norske Rigsraad til Møde og saa »forraade deres Hals«; ligeledes befalede han Jørgen Skriver at gøre det af med Erik Valkendorf (Skrifter II, 95, 17—24).

skrevne 1524, i den Orden Forfatteren fik Efterretningerne. Branden opstod i Borgeren Engelbrets Hus ved Uforsigtighed med et Lys. — Ogsaa her afviser P. H. i Krønikens Tilføjelse Menigmands Opfattelse, at Branden var Guds retfærdige Vredes Straf i dette Tilfælde for Dobbelt og Tærningspil; men Beskyldningen mod Engelbret for dette var opdigtet. Dog forkaster P. H. ikke Almuens almindelige Dom om Spil; tværtimod forundrer han sig over, at mange kan se paa saadant som den uskyldigste Ting i Verden¹; det viser Mangel paa Agtelse for sig selv og andre. — Forf. finder ingen Datering i dette Afsnit, skønt han mener, at P. H. her sigter til Frederik I, om hvem der netop i Nekrologen siges, at han var forfalden til Spil og Dobbelt. Men tænkte P. H. virkelig paa Kongen, vidner Manglen paa en direkte Hentydning til ham nærmest om, at Afsnittet er skrevet, før han brød Staven over Hovedet paa ham, ti senere generer han sig ikke for at fastslaa hans Uværdighed. — Paa et senere Sted, hvor Sammenhængen mellem Skibykrønikens Stof og Billeslægten skal paavises, er P.-E. H. i Vinden med Aarsagen til, at denne Begivenhed er medtaget, ti det lader sig ikke godtgøre, at Medlemmer af Billeslægten »opholdt sig i Vejle under Branden« (S. 179)! Han finder det imidlertid »sandsynligst«, at et af Slægtens Medlemmer eller en af deres Paarørende har været ved at sætte Livet til dengang! Forf.s Skrift byder overhovedet paa de mærkeligste »Vidnesbyrd« om, at Krøniken er en Mindebog for Billeætten. Ejendommeligst er vel den, at de formodede Hovedberettere om de Begivenheder, den omtaler, Ove Bille og Anders Bille, overhovedet er unævnte i den, fordi de krævede det! Men aparte er ogsaa den oftere genkommende Hævdelse af, at en Begivenhed er medtaget, fordi den erindrede om en Bille's Indsats, skønt en saadan ikke omtales med ét Ord. Man faar Indtryk af, at »Mindebogen« er en Slags Nøgleroman, hvor Læseren kan gætte sig til, at Ordet Bille, skønt det mangler, netop forklarer det, der berettes. Saaledes ogsaa her — skønt en Ulykke, der næsten udslettede en

¹ I Skriftet »Om kranke og fattige Mennesker« (1528) findes gentagne Udfald mod Spil og Dobbelt (Skrifter III, 11, 20, 24, 31).

dansk By, dog vel fortjente at mindes, selv om en Bille ikke havde været i Fare¹. — Det er imidlertid tydeligt nok, at P. H. maa have haft personligt Kendskab til Borgeren, han er saa ivrig efter at rense for Beskyldningen for Dobbel. Muligvis har han været hans Gæst, da han i 1523 forlod Jylland for at vende tilbage til Sjælland. Men naar allerede Aarbogen nævner Engelbrets Navn, turde det være et nyt Vink om, at denne har samme Forfatter som Krøniken.

Til 1525 har Aarbogen den lange Beretning om Søren Norbys Fejde i Skaane, delt i 4 Afsnit, der ved deres mere fortællende Karakter adskiller sig stærkt fra Aarbogens sædvanlige Tørhed i Meddelelserne, selv om 2. og 3. Stykke paa annalistisk Vis indledes med et »*eadem anno*«. Navnlig det første (om Forspillet til Fejden) minder ved sin Karakteristik af Anføreren, Otte Stigsen (»en højst perfid og ved mange Sacrilegier berygtet Mand«), og ved Betegnelsen af Christiern II som »den berygtede Tyran« om P. H. Det beretter om, at Tyge Krabbe straks efter, at Otte Stigsen havde erobret Sølvesborg og Aarhus, begyndte en Belejring af sidstnævnte By. — Krøniken har ingen »Kommentar« hertil, men tilføjer derimod en Beretning om en særlig Episode, som fandt Sted 11. Marts, medens Aarhus belejredes. Overfor de oprørske Bønder, der truede Belejringstyrken, udsendtes 500 Landsknægte under Anførsel af Hr. Klaus Bille; de anrettede et frygteligt Blodbad i den aabne By Sølvesborg, hvorhen Rester af Bønderne var flygtet; »alle Borgere(!) blev nedhugget, og Byen plyndret, uden at de hellige Steder blev skaanet.« Indigneret fordømmer P. H. disse »Bønder« til »Tartarus«, men tilføjer straks, at Blodbadet — efter Sigende(!) — skete uden Befaling fra Tyge Krabbe eller Klaus Bille (et af de faa Steder, som virkelig kan tyde paa personlig Interesse for et Medlem af Billeslægten).

Stykke 2 fortæller om den egentlige Søren Norby-Fejdes

¹ Naar Forf. S. 179 siger, at »Kommentaren« ikke bringer nye Enkeltheder om Branden, maa han ikke have læst Krøniken med megen Eftertanke. Den redder i alt Fald Engelbret for at anses som »Brandstifter« og forklarer nøjagtigt, hvorledes Ilden opstod ved Uforsigtighed i Stalden.

Begyndelse. Med en stor Hær og Flaade kom han nu for at erobre hele Skaane for Christiern II. — Krøniken meddeler, at Tyge Krabbe derfor opgav Belejringen af Aarhus og trak sig tilbage til Malmø. Norby spillede derefter Herre i hele Skaanes Land; allevegnefra strømmede oprørske Bønder til ham »i Haab om at frigøres fra deres Herrer«; de plyndrede Klostre og Kirker og Adelsens ubefæstede Gaarde, ja brændte nogle. Norby erobrede Lund og Landskrona og begyndte at befæste sidstnævnte ved Bøndernes Hjælp. 18. April begyndte han Belejring af Helsingborg, men maatte dog 10 Dage efter opgive det, da Tyge Krabbe nu gjorde Udfald fra Malmø. Beundrende tilføjer P. H., at »ingen har i disse Tider kæmpet taprere for at sikre Danmarks Rige overfor Fjendernes Tyranni¹«. Men Almuens Oprør, der navnlig skyldtes den saakaldte »Kongeskat« (den 21. Juni 1524 bevilligede »almindelige Landehjælp«), blev en Tragedie for dem.

Dette belyses nærmere i Stykke 3, hvor Aarbogen fortæller om Tyge Krabbes Sejr 28. April over Søren Norby udenfor Lund; her nedhuggedes 3500 Mand, 536 Landsknægte toges til Fange, og de tiloversblevne Fjender, der flygtede, blev myrdede, selvom de havde søgt til Kirker og andre hellige Steder. Fortællingen herom gentager Krøniken med ganske ubetydelige Tilføjelser. — Stykke 4 meddeler, at de undkomne søgte til Landskrona, hvor Norby nu ventede Krabbes Belejring, og tilføjer saa: »*in hoc prelio* [altsaa Slaget ved Lund] *primus omnium fugit Otto Stigoti sceleris artifex.*« — Inden denne sidste Sætning indskyder imidlertid Krøniken en Beretning om en ny Bedrift af Tyge Krabbe og korrigerer deri Aarbogens Oplysning om Otte Stigsens Flugt. Da en Bondehær var i Færd med at falde Krabbe i Ryggen, rykkede han ved Nattetid ud mod den, besejrede den ved Bunketoft og nedhuggede 2200; Resten flygtede eller toges til Fange. Det var under dette Slag, at Otte Stigsen som den allerførste flygtede; men han blev fanget af Bønderne og overgivet Sejrherren til Afstraffelse.

¹ Det er ret tydeligt, at Beretningen i de 4 Afsnit hviler paa Meddelelser fra T. Krabbe, som P. H. i 1526 stod i særligt Forhold til.

Imidlertid blev han ført til København for at lide Døden dér, og her slap han paa Grund af Forbøn fri, eftersom »hans Ondskab ikke havde naaet sit fulde Maal,« da han efter Guds retfærdige Dom blev bevaret »til endnu at volde andre Ulykker«. A. Heise har (Skibykrøniken S. 108) forgæves, under sin Redegørelse for Otte Stigsens senere Data, søgt en bestemt Begivenhed, som kunde opfattes af P. H. som en afgørende Straf for de nye Ulykker, han havde forvoldt¹. Det forholder sig sikkert her, som ved Afsnittet om »Piraterne«, at P. H.s Overbevisning om, »at Guds Straf« vil ramme en slet Personlighed, er vis nok; men det kan knibe med Bevislighederne, og i saa Fald kan Teorien, at vedkommendes Syndemaal endnu ikke har naaet sin Fylde, træde til som en i alt Fald P. H. selv tilfredsstillende Forklaring af det udeblevne Vidnesbyrd om Guds Straf. Der er derfor intet senere Tidsmærke i denne Beretning, som iøvrigt ikke glemmer at minde om de haarde Straffe, som ramte de arme Bønder. — Som omtalt S. 26—27 finder P.-E. H. i Afsnittet Vidnesbyrd om en Standsning i P. H.s Arbejde med Krøniken. Jeg kan ikke erkende dette; derimod finder jeg Grund til at bemærke, at saavel Aarbogens fortællende Karakter og dens Karakteristik af Otte Stigsen, som Krønikens Rettelse til dens Beretning om, at han flygtede i Slaget ved Lund, taler for, at P. H. er Aarbogens Forfatter, og at denne i alt Fald her ligefrem er et Udkast til Krønikens Beretning. P. H. har, da han skrev Krøniken, hørt nærmere om den ham modbydelige Adelsmand, som han anser for den egentlige »*artifex*« til Bondeopstanden. Noget sikkert Tidsmærke har Beretningen om Nordbyfejden ikke. Den kan ligesom Afsnittene til 1524 være skrevet 1529, men ogsaa tidligere, og maaske snarest dette paa Grund af P. H.s Begejstring for Tyge Krabbe, fra hvem han vel har Efterretningerne.

Til Fortællingen om Søren Norbyfejden og det skaanske Bondeoprør følger Aarbogen en kort Beretning om det store Bondeoprør 1525 i Tyskland og dets sørgelige Følger for Almuen. — Krøniken tilføjer, at Lutherdommen var Skyld heri,

¹ En Fængsling 1539 kan P. H. ikke have oplevet. — P.-E. H. opfatter P. H.s nævnte Udtalelse som et »front« Ønske.

ti Bønderne opfattede Luthers Tale om Frihed som en Ret for dem »til at synde saa meget de vilde.« — Heller ikke her er noget bestemt Tidsmærke. Allerede i sit Skrift til Tyge Krabbe om »Luthers Handel« (Sommeren 1526) er P. H. stærkt optaget af at pege paa den Ulydighed mod kirkelig og verdslig Øvrighed, som er blevet Følgen af Luthers Tale om evangelisk Frihed; den har jo allerede givet sig Udslag i Oprør og Blodsudgydelse (Skrifter II, 262). I Bogen mod H. Mikkelsen taler han om, at ingen Fyrste, som »er indfalden med Luther,« har lydige Under-saatter; »og al deres Ulydelse orsager de med den evangeliske Frihed« (Ib. II, 72). At P. H. interesserede sig for det tyske Bondeoprør, er derfor meget forstaaeligt¹. At P.-E. H. ikke indlader sig paa at forklare Afsnittets Tilstedeværelse i det formentlige Bille-Mindeskrift, er ogsaa forstaaeligt. Han formoder ikke engang, at et Slægtsmedlem deltog i Kampen mod disse Oprørere.

Heller ikke det følgende Afsnit, som simpelthen gentager Aarbogens Notits om Dronning Sophias Krøning, har noget senere Tidsmærke.

De hidtil gennemgaaede Afsnit løser saaledes ikke Spørgs-maalet om, hvor langt Krønikearbejdet var naaet i 1527. Stykket om Kongemødet i Malmø talte stærkest for Affattelse 1527 og dermed for, at alle tidligere Afsnit, bortset fra det om Karmeliterne, var forfattet inden en Standsning 1527. Men Konge-titlen kan selvfølgelig være en Skødesløshed fra P. H.s Side, og dermed falder det eneste hidtil tydelige Vidnesbyrd for at opfatte Beretningen om Karmeliterne som senere omarbejdet eller indføjet.

Anderledes klart forholder det sig med Tidsmærkerne, naar vi gaar til Krønikens Behandling af Aaret 1526. Vi har her klart Vidnesbyrd om, at der har været en Standsning i Arbejdet med Krøniken. — Aarbogen har hertil 4 Optegnelser. Den første om den københavnske Kantor Anders Friis's Død 19. Febr. — Krøniken omtaler hans Embedsførelse hædrende

¹ I Skrifter III, 240 minder han om, hvor dyrt »de sorte Bønder« betalte deres Oprør; at han tænker paa det tyske Bondeoprør, viser Rand-noten til vort Afsnit her: *de strage nigrorum rusticorum*.

samt hans Gavmildhed mod fattige. Gud bortkaldte ham, for at han ikke skulde se den Vederstyggelse, som Hans Tausen, »den halstarrigste af alle Kættere«, senere foraarsagede med den sacrilege Konges Tilladelse. Her sigtes klart nok til Kirkestormen i Frue Kirke 3. Juledag 1530. Frederik I kaldes nu »*sacrilegus rex*«, i skarp Modsætning til »*illustrissimus rex*« i Stykke 1 til 1524; og han beskyldes uden videre for at staa bag Kirkestormen. Herfor har P. H. sikkert ingen anden Støtte end Kongens senere omtalte Forflyttelse af Tausen fra Viborg til København og muligvis Hensynet til, at Frederik I i Febr. 1529 havde bevilliget Ansøgningen om Nedrivelse af 12 Kirker i Viborg. — Afsnittet er altsaa tidligst nedskrevet ved Aarskiftet 1530—31. Det vidner saaledes tydeligt om en Standsning i Arbejdet med Krøniken, men kan ikke sige os, om Standsningen er fra c. 1527 eller c. 1529.

Det følgende Afsnit i Krøniken mangler ganske Forlæg i Aarbogen, et klart Vidnesbyrd om, at denne ikke kan være et Udtog af hin. Det handler om den lutherske Bevægelse i Jylland, men omtaler hverken Hans Tausen eller Viborgrøret, trods Omtalen af ham i foregaaende Afsnit, og skønt Teksten vidner om, at P. H. meget vel kender Viborgbevægelsen¹. Man aner uvilkaarligt, at det er ham om at gøre at understrege, hvor skændig Begyndelsen til »Lutheriet« i Jylland var. Han omtaler nemlig som Foregangsmand en præsteviet Prædikant, Hans Esbernsen, som (beruset!) druknede i Limfjorden udenfor Aalborg 28. Maj 1526. Han var Præstesøn, og P. H. betragter (betegnende for ham som Fortolker af Guds Straffedomme) hans Bespottelser baade af Gud, alle Helgener, Kirken og dens hellige Ceremonier, navnlig Dødssakramentet, som Guds direkte Straf for Præsternes Frilleliv »efter hans os hemmelige Raadslutning«. Aabenbart tænker han mere paa katolske Gejstlige som sine Læsere end paa Billederne! Det tilføjes da ogsaa, at overhovedet ingen sluttede sig med større Iver til »den ugudelige Sekt« end de uægte Præstesønner. »Mellem dem var de fleste

¹ P. H.s nu ukendte Brev til Gardianen Erasmus er Bevis for, hvor tidlig Viborgrøret var ham bekendt.

mig bekendt,« og 5 nævnes saa ved Navn, deriblandt Mester Jørgen [Sadolin], »hvis Søster Hans Tausen, den første Priapist i Danmark, giftede sig med.«¹ »Jeg tier om visse, om hvilke jeg maaske fremtidig, om jeg lever, vil skrive, nemlig naar deres Ondskab har naaet sit fulde Maal« (*nempe completa ipsorum malicia*). — Jeg har S. 15¹ afvist P.-E. H.s gale Oversættelse af denne Sætning, hvormed han mener, P. H. sigtede til sit senere Afsnit om Malmøreformationen. Forf. daterer Afsnittet til 1533—34, og derefter er det forstaaeligt, at han med spørret Tryk nu fastslaar, at »hele Fremstillingen [lige til den ufuldendte Slutningssætning i Krøniken?] er saaledes skrevet paa een Gang og er blevet afbrudt ved P. H.s Død«² (jfr. ogsaa hans Tolkning af »*si vita comes*« som Vidnesbyrd om, at P. H. allerede var syg, da han skrev Afsnittet her). Saa let er Spørgsmaalet imidlertid ikke afgjort. I hvert Fald er det udelukket, at P. H. her kan have tænkt paa Malmøreformatorerne, ti ingen af disse var Præstesønner! Der findes iøvrigt, som allerede omtalt (S. 60) overhovedet ikke i Krøniken noget senere Afsnit, som angaar Præstesønner. P. H. har altsaa enten forglemt sin Hensigt eller ikke fundet, at de Personers *malicia*, han tænkte paa, havde naaet det fulde Maal (antagelig fordi de endnu levede!)³. Fra P.-E. H.s sene Tidsmærke og fra hans

¹ Heise har ligesom allerede Engelstoft (Hist. Tidsskr. II, 534, Note 25) bemærket, at Udtrykket »Priapist« om Cølibatbryderne (ligesom Betegnelsen »antesignanus« om Lutheranernes fremtrædende Talsmænd) findes i den af »Dr. Stagefyr« forfattede »Confutatio« (udarbejdet i Aarhus 1531). Men, hvis P. H. har lært Betegnelsen af denne i 1530 indkaldte tyske Lærde, behøvede han ikke først at have læst den i nævnte Skrift, men havde sikkert ofte hørt den i 1530, da han havde rig Lejlighed til under Herredagen at drøfte de lutherske Prædikanters Forhold med Tyskeren. Noget sikkert Tidsmærke paa, at Afsnittet er skrevet 1531 eller senere, er det i alt Fald ikke.

² Særlig vel staar dette ikke til Antagelsen, at Krønikearbejdet først begyndte i Vinteren 1534—35.

³ Det er iøvrigt ikke ualmindeligt i P. H.s Skrifter at finde Udtalelser om, hvad han i Øjeblikket kan tænke sig at skrive om, men aldrig har fuldført. Saaledes lover han 1527 Olaus Petri Svar paa hans Modskrift

Slutning med Hensyn til alle de følgende Afsnit maa man derfor se bort. Noget andet er, at Teksten tydelig nok forudsætter, at Præsteægteskab allerede er blevet almindeligere (Hans Tausen nævnes jo som den første Cølibatsbryder); dette stemmer godt med, at Afsnittet er skrevet efter et, som tidligst kan være forfattet paa Overgangen mellem 1530 og 1531. Iøvrigt er P. H.s Brug her af første Person af Interesse; han maa aabenbart have forglemt, at han skulde skrive en Mindebog for Billeslægten!

Aarbogens 2. Afsnit til 1526 beretter om Frederik I's og Mogens Gøyes Fastebrud og Kommunion *sub utraque* i Juni, to Dage efter Kongens Komme til København. — Krøniken tilføjer atter her Adjektivet *sacrilegus* til Kongens Navn og vedbliver omhyggelig dermed i det følgende, hvor Aarbogen endnu nævner ham. Videre suppleres Meddelelsen om Fastebrudet med, at »ogsaa mange andre Holstenere« brød Fasten. Da dette hidtil havde været ganske ukendt i Sjælland, forargedes mange. Det skete imidlertid efter Hofmesterens Tilskyndelse. Det var alene ham, som »samme Aar, med fræk Tilsidesættelse af Kirkeloven,« nød Nadver *sub utraque* uden forudgaaende Skriftemaal og gode Gærninger. Her er saaledes, ligesom ved Afsnittet om Søren Norbyejden, Aarbogens Meddelelse korrigeret. Mogens Gøyes lutherske Nadvergang synes altsaa at være foregaaet senere paa Aaret, og Kongens har været et løst Rygte; men til Gengæld tilføjer P. H., at nogle af Rigets fornemste Mænd nu, efter Kongens Vilje og uden Paatale fra hans Side (*sic volente et connivente principe*), begyndte at haane alt helligt og tilsidesætte gamle kirkelige Ordninger, som havde været overholdt »siden Apostlenes Dage«. »Om den retfærdige Gud stadig har taalt disse Skændigheder, maa Eftertiden dømme om. Jeg er overbevist om, at Guds Hævn inden kort Tid truer den kirkerøveriske Fyrste, der har foragtet For-

mod Bogen om Luthers Handel og siger ganske som her (og uden at der er nogen Grund til at formode, at han var alvorlig syg!): »saafremt som Gud vil mig Livet saa længe spare« (Skriftcr II, 301, jfr. 331—32).

maninger og Raad baade fra adelige og uadelige, fra læg og lærd. Men ved Guds Styrelse favoriserede dog ikke alle gejstlige og verdslige Partiet, ellers havde det forlængst været forbi med alt helligt.«

P.-E. H. slutter heraf, at der sigtes til Herredagen 1533, og »den Tone af Tilfredshed, der gaar gennem Kommentaren,« tyder paa Nedskrivning efter den.

At P. H.s bitre Udtalelser, der tydelig vidner om Lutherdommens stærke Omsiggriben og nu utilslørede Polemik mod de katolske Kirkeskikke (dog omtales ikke, at luthersk Nadvernydelse er blevet almindelig Menighedsskik, endsige er paa-budt i de kongelige Presentatskirker, som vi har Vidnesbyrd om allerede fra Marts 1532)¹, skulde tyde paa hans »Tilfredshed«, er mig ufatteligt. Ganske vist er P. H. overbevist om, at Gud snart vil straffe dette og særlig Kongen, men ligesaa klart er, at Straffen i alt Fald ikke endnu er indtruffet. At Afsnittet derfor i alt Fald er forfattet før Frederik I's Død og før Herredagen 1533 (med hvis Beslutninger P. H. iøvrigt var særdeles utilfreds), er klart nok. Men Adjektivet *sacrilegus*, der tilføjes Kongens Navn, lader formode, at »Kirkerøveriet« fra Statens Side er i fuld Gang. Det ligger da nær at tænke paa, at Kirkehuse maa være overdraget Lutherske Menigheder (f. Eks. i Viborg og Malmø), andre nedbrudte (Viborg), Klostre lukkede og meget Kirkegods allerede frataget Kirken. Før 1529 kan dette næppe være skrevet, men en Datering til c. 1531, vil paa Grund af Afsnittets Plads i Krøniken efter de to foregaaende passe meget vel.

Aarbogens 3. Afsnit omtaler Frederik I's Datters Afrejse 22. Juni til Preussen for at ægte den tidligere Stormester. — Krøniken fordømmer skarpt dennes Løftebrud som Ordensridder og hans »tyranniske« Underkuelse af Ordenen (han havde som bekendt 1525 sækulariseret Ordensstaten og begyndt at indføre en luthersk Reformation). Noget senere Tidsmærke har

¹ Jfr. Presentatsbrev paa Jellinge Kirke fra 15. Marts 1532 i Frederik I's Registranter, 300.

Udvidelsen ikke; men ogsaa her maa Afsnittets Plads være afgørende.

Sidste Optegnelse til 1526 i Aarbogen angaar P. H.s St. Hansdagsprædiken paa Slottet i København, hvor han, »efter Kong Frederiks Befaling gennem Hr. Tyge Krabbe«, skulde fremsætte sin Mening om Lutherdommen. Trods givet Tilsagn om Sikkerhed blev han, da han forlod Slottet, insultet og truet paa Livet. — Krøniken hævder, at P. H. udtalte sig frit, men behersket, og aabent tilstod, at ingen af de to Partier holdt ret Maadehold. Men: gør det ene Parti op med det andets Fejl, maa man ogsaa tillade Modparten det samme. Prædikenen har saaledes været et klart Udtryk for det Mellemstandpunkt, han stadig hævder i sine kirkepolemiske Skrifter. Frederik I kalder han her ligefrem »Tilhænger af Lutheranernes kirkerøveriske Sekt«. Ved Bortgangen truede man ham og hans Ledsager, trods det givne Lejde, med Sværd, beskyldte ham for at være bestukket med Gaver til at bespotte Kristus og Guds Ord og kaldte ham en Ulv, Sjælemorder osv.¹ »Saaledes holder Fyrster deres Ord og viser Gejstlige Ære.« Denne Oplevelse erindrer ham saa om hans St. Hansdags Prædiken sammesteds 1522 for Christiern II, der førte til lignende Troløshed fra dennes Side, idet han annullerede sit Gavebrev paa St. Jørgensgaard til Karmeliterne. — P. H. taler her om Beskyldningen for at være bestukket. Naar Olaus Petri allerede 1527 insinuerede, at P. H. skrev mod Lutherdommen, fordi han modtog »Belønninger«, er det ikke mærkeligt, at man 1526 i Køben-

¹ Allerede 14. Juni 1526 (C. F. Allen, Breve og Aktstykker I, 422) kan P. Kempe fra Wittenberg fortælle Christiern II, at »Lektor Povl er falden fra Christo og holder med Bisperne imod de christne.« I København har aabenbart »de kristne« (Brevskriveren karakteriserer disse som dem, der »taler noget imod Troløden om Christo«) været stærkt optagne af P. H.s »Frafald«, som han jo nylig havde dokumenteret ved sit Sendebrev til Tyge Krabbe om »Luthers Handel«. Det var aabenbart dette, som foranledigede T. Krabbe til at insistere paa, at P. H. skulde prædike for Kongen, for at forsøge paa at vinde denne for Opretholdelsen af Kirkens Enhed; ligesom det forklarer, at Bisperne overdrog P. H. at polemisere i Kirkens Navn mod Hans Mikkelsen.

havn rettede Beskyldninger mod ham for at tage mod Bestikkelse. 1531 insinuerede Hans Tausen noget lignende. Da skulde Roskilde Kanniker være hans »Lejningsmænd«, og vi véd nu, at Roskilde Kirke virkelig i 1530 betalte P. H. en vis Sum¹. Muligvis var det i 1526 Kendskab til, at Biskopperne havde bestilt et Modskrift mod Hans Mikkelsen hos P. H., som gav Anledning til Beskyldningen. — Afsnittet maa efter dets Plads i Krøniken henføres til c. 1531. P.-E. H. opgiver at datere det, men efter hans Udtalelser om Præstesønnerne er jo hele Resten af Krøniken dateret til c. 1534.

Til 1527 har Aarbogen kun to Afsnit. Det første noterer, at ved en højtidelig Sammenkomst af Rigets Herrer og Magistrater i Odense, »hvor ogsaa Kong Frederik var til Stede«², blev »*jus episcoporum*, som de havde efter Kirkeret, Kejserlove, dansk Lov og lang Sædvane over Sædelighedsforbrydere, frataget dem ved Trusler — ikke saa meget ved Kongens som ved de profane Stormænds *malicia*.« Det er første Gang, at Aarbogen betegner Rigsraadets verdslige Medlemmer som »profane«, og dermed fastslaar, at de er Fjender af Kirken. — Krøniken har da ogsaa en særlig skarp Tone. Først tilføjes dog, at Kongen, der selvfølgelig kaldes *sacrileg*, havde sine Holstenere med (»hos hvem Sagerne Afgørelse dengang laa«). Efter Udtalelse om, at Betingelsen for, at nævnte biskoppelige Rettighed (altsaa til Bandsbøder) gik over til Adelen, udtrykkelig var, at alle øvrige Bisperettigheder skulde opretholdes, fastslaar han, at hverken Konge eller Adel holdt dette givne Tilsagn. Ti paa samme Møde udstedtes »med usømmelig Frækhed« visse »*littere decretales*«, uden at Biskopperne var hørt eller havde sam-

¹ Efter Meddelelse til mig fra Dr. Arhning viser Domkirkeregnskabet for 1530 følgende Notits paa Udgiftssiden: »Lektor Paulus XXV Mark«, en forholdsvis stor Sum dengang. — 1531 taler Hans Tausen i sit Svar til P. H. (Tausens Smaaskrifter ved H. F. Rordam, 97, 114 og 137) om hans »Lejningsmænd«, »hans Kanniker«, der giver ham Sold, aabenbart Domherrerne i Roskilde.

² Aarbogen bruger ikke her den sædvanlige Betegnelse for Herredage (*comilia*). Tyder det paa, at Forfatteren véd, at Herredagen var indkaldt efter Rigsraadets Ønske?

tykket. De satte alle Præster og Munke, som under Paaskud af evangelisk Frihed ikke længer vilde vedkende sig gejstlig Stand, ja endda vilde gifte sig, under Kongens offentlige Værn. Følgen blev stor Løssluppenhed i Livsførelsen og mange Forbrydelser, »og fra den Dag begyndte, offentlig og aabenlyst, Fromheden at nedtrampes, Klosterpligt¹ at ringeagtes, Kyskhed at udles, helligt Liv at vanhelliges.« Saadan holdt denne Tids sacrilege Fyrster deres Ord, trods Ed og Dokumenter! — Randnote, som vel er tilføjet i Krøniken, da den blev renskrevet, sammenfatter Udtalelserne i: »Apostater forsvares, troende undertrykkes«.

Som sædvanligt er det P. H. mere om at gøre at udtale sin Indignation saa skarpt som muligt end at redegøre nøjagtigt for Fakta. De nævnte »*littere decretales*« (kirkelige Forordninger), Kongens »Mandater«, omfattede saaledes langt mere end her angives, idet de paalagde Biskopperne at sørge for Evangeliets Forkyndelse, og tilsagde ikke alene Præster og Munke Tolerance, men tillod Menighederne at beskikke Prædikanter². Senere viser P. H. dog, at han meget vel véd, at alle lutherske Prædikanter (ikke blot »frafaldne Præster«) nu er »*exempti ab omni iure*« (Skrifter VI, 189, 10), og tillige, at Valgretten til Bispestole faktisk er afskaffet, og Lydighedsforholdet til Rom er ophørt (Ib. 117, 21—22, 25—26, jfr. 122, 31), ja han siger ligefrem, at Frederik I afskaffede »hele Kirkeretten« (Ib. 136, 6). — Skønt P. H. tydelig taler om, at de nævnte »*littere decretales*« paa engang tog »*omnes et singuli sacerdotes et monachi*«, som vilde nedlægge klerikal Stand, i Værn, mener P.-E. H., at P. H. her sigter til de Værnebreve, som tilstodes Enkeltmænd! — Han finder i Afsnittet: »Ingen Datering«; men efter sine tidligere Udtalelser maa han henføre det til c. 1534. Her sporer han dog ikke noget til den Tilfredshed, P. H. efter hans Mening paa dette Tidspunkt skulde føle ved de kirkelige Forhold! Et er da ogsaa tydeligt, at P. H., da han skrev det, ikke kendte til nogen Reaktion overfor Luthe-

¹ »Religio« i denne Sammenhæng sigter sikkert til Ordensløftet.

² Jfr. min Afhandling i Festskrift til Kr. Erslev (1927): »Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie?«

ranerne. Men Afsnittet kan i hvert Fald først være skrevet, efter at den Opløsning i de katolske Kirkeforhold, som P. H. saa afgjort understreger, var indtraadt som Følge af de kongelige Mandater. Efter Pladsen i Krøniken kan det heller ikke være forfattet før c. 1531.

Aarbogens 2. Optegnelse til 1527 (udateret) angaar Karmeliterlektoren Peder Laurentsens Frafald fra »de ortodokses Kirke«. Her er Aarbogens tidligere Objektivitet, der allerede ved forrige Afsnits Karakteristik af Rigsraadet var i Tilbagegang, ganske opgivet. Efter Konstatering af Frafaldet i sædvanlig Annaliststil følger Udtalelser i fortællende Stil og med Udtryk, der stærkt minder om P. H. P. Laurentsen blev ved Frafaldet »*impudentissimus Lutherane sectator professionis*«, og af Karakter var han pervers og halstarrig. »En Tidlang var han i Assens Kloster, men da Brødrene spredtes, Klostergodset fordeltes og udplyndredes, og selve Klostret blev overgivet til de lutherske Borgeres Forgodtbefindende, begav han sig sluttelig til Malmø, denne Hule for kirkerøverske Apostater og Asyl for alle Kættere, og blev dér Priapist, fordi han ikke vilde være Papist.« — Her har P. H. ikke følt Trang til at føje blot én Stavelse til i Krøniken¹. Men at disse Udtalelser skulde hidrøre fra Hans Henriksen og Ove Bille, er mildest talt usandsynligt, ti dennes Ønske om, at Mindebogen ikke indtog nogen aggressiv Stilling til den lutherske Bevægelse (af Hensyn til Slægtens Delthed i dette Spørgsmaal), maa dog i lige saa høj Grad have gældt Aarbogen. Den ordrette Overførelse af Afsnittet til Krøniken, hele Tonen i Stykket og de karakteristiske Invektiver om P. Laurentsen og Malmø, for ikke at tale om Udtrykket »de ortodokses Kirke« taler stærkt for, at P. H. er dets Forfatter.

Identiteten af Teksten i Aarbogen og Krøniken er dog ikke alene af Interesse for Spørgsmaalet om Aarbogens Forfatter. Den viser ogsaa, hvor vigtigt det er for Undersøgelsen af Krø-

¹ P. H.s glødende Had til P. Laurentsen, siden han blev »Apostat«, fremgaar tydelig af, at han har anbragt ham i den Antikrists Stamtavle, han har komponeret i sin »teologiske« Optegnelsesbog (jfr. Skrifter VI, 173).

nikens Tilblivelse at have Rede paa Aarbogens Affattelsestider. Et er klart, at, hvis Afsnittet om P. Laurentsen foreligger i den oprindelige Tekstform, bevidner det en Standsning i Aarbogsførelsen paa c. 3 Aar. Dette Afsnit har nemlig Tidsmærker, som umuliggør, at det kan være nedskrevet før tidligst i Slutningen af August 1530. 14. Aug. d. Aar stadfæstede nemlig Frederik I den i Afsnittet omtalte Overgang af Assens Kloster til Borgerne¹. Betegnelsen af Malmø som en Hule for sacrilege Apostater og Asyl for Kættre, forudsætter klart nok Gennemførelsen 1529 af Reformationen dér (som Kongen stadfæstede 5. Juni, da han tillod Byen at bruge Alter- og Gildegodset til Oprettelsen af et Hospital og en lærd Præsteskole²); det samme gælder Beretningen om P. Laurentsens Komme til Malmø og hans Giftermaal (med Prædikanten Klaus Mortensens Søster). — Tidsafstanden mellem Nedskrivningen af dette og af Aarbogsafsnittene til 1526 synes da ganske klar. — P. H.s Brug af Aarbogen til sin Bearbejdelse af Klagefortegnelsen viste, at den før Nov. 1524 i det mindste var ført op til April 1523 (Christiern II's Flugt) eller sandsynligvis til Juni s. Aar (Begyndelsen af Københavns Belejring); Meddelelserne til 1524—26 gjorde bestemt Indtryk af at være nedskrevet i disse Aar. Hvorvidt nu Stykket om Herredagen i Odense 1527 skal henføres til før eller efter Standsningen, kan synes tvivlsomt. Dog selv om der sporedes en ny Tone i dette, adskiller denne sig dog stærkt fra Fanatismen i Afsnittet om den frafaldne Karmeliter. Det er derfor ikke udelukket, at det første virkelig er nedskrevet i 1527.

Alligevel maa denne formodede Standsning i Aarbogens Førelse sikkert forkastes, da den foreliggende Tekst i Stykket om P. Laurentsen næppe kan være den oprindelige. Der er afgørende Mærker paa Aarbogens Tekst i det følgende Afsnit (til 1528), der viser, at Stykket om P. Laurentsen maa være ændret ved en senere Udvidelse; oprindelig kan det næppe have indeholdt mere end en Konstatoren af hans Frafald til »den

¹ Regesta dipl. Dan. hist. 12, 865: Kongen skænker Magistrat og Menighed Frue Klosters Bygninger.

² Frederik I's danske Registranter, 207 f.

lutherske Sekt«. Afsnittet til 1528 omtaler nemlig Malmø's »næsten totale Frafald fra Kirkens Enhed« som Følge af Klaus Tøndebinders og Hans Spandemagers Prædiken¹. Notitsen herom maa være skrevet ret snart, efter at Rygtet om de store Virkninger af deres Virksomhed havde bredt sig, ti Nedskrivningen maa i alt Fald være ældre end Sommeren 1529, da der i Malmø skete noget langt forfærdeligere for »den ortodokse Kirke« — nemlig en fuldstændig luthersk Nyordning af Byens hele Kirkeforhold, ved hvis Gennemførelse de to forhenværende Karmelitere, Peder Laurentsen og Frans Wormordsen i den Grad var virksomme, at de fra nu af kom i første Linie af de evangeliske Ledere. Herom har imidlertid Aarbogen ikke ét Ord, hverken under 1529 eller senere. Først 1534 interesserer den sig paany for Malmø i Anledning af Fængslingen af nogle Adelsmænd og Nedrivningen af de Dele af Slottets Befæstning, som truede Byen. Denne totale Mangel paa Meddelelse om Reformationen i Malmø 1529 (som Krøniken udførlig redegør for) er i Forbigaaende sagt et afgørende Vidnesbyrd om det uholdbare i Hypotesen om Aarbogen som et Udtog af Krøniken. Men umiskendeligt er det ogsaa, at Aarbogens Stykke til 1528 om Malmø, der paa Grund af dets Mangel paa Kendskab til den endelige Reformation dér maa dateres til før Sommeren 1529, ikke kan være indført i den efter et Afsnit, som netop véd Besked herom og med Sikkerhed kan siges først at være nedskrevet efter August 1530, saafremt dets foreliggende Form er den oprindelige. Der kan derfor ikke være Tvivl om, at Stykket om P. Laurentsen (til 1527) er udvidet med en Tilføjelse², nemlig af de syv Linier, som først beretter om Assensklostrets Opløsning og Byg-

¹ At de to Mænd allerede 1527 var optraadt som Prædikanter, men blev standset af Ærkebiskop Aage Sparre og derefter drog til Haderslev, hvor de studerede et Aar ved den nye lutherske Præsteskole dér, véd Aarbogen altsaa intet om. Det gennemgribende Resultat af deres Prædiken 1528 tilskriver den iøvrigt Malmøboernes Nyhedssyge, en Spydighed, som vidner om Bibelkundskab (jfr. Apostl. Gærn. 17, 21 om Athenerne) og saaledes kan pege paa P. H. som Forfatteren.

² Den begynder med den relative Sætning: *qui manens in monasterio Assens* osv.

ningernes Overgang til Borgerne, dernæst omtaler Laurentsens Komme til Malmø, »Asylet for frafaldne« (som han jo netop var Eksempel paa) og sluttelig slynger Skældsordet Priapist ud mod ham. — Men forholder det sig saaledes, bliver der ikke Tale om en egentlig Standsning i Aarbogens Optegnelser; kun saameget kan konstateres, at Forfatteren siden 1526 har været sparsom med Notitser. Til 1527 kun to, til 1528 én, til 1529 to, til 1530 én.

Vender vi os nu atter til Krøniken, bemærker jeg først, at P.-E. H., som sædvanlig, ikke gør opmærksom paa, at Tidsmærkerne paa Afsnittet om P. Laurentsen i første Række gælder Aarbogens dermed identiske Tekst. Han daterer Afsnittet til c. 1533—34(?), fordi P. H.s Brug af Ordet Priapist skal være laant fra »Stagefyr« Confutatio, som P. H. delvis oversatte 1532, samt fordi P. H. »synes at have kendt to Skrifter af Laurentsen fra 1529 og muligvis et fra 1533 om Præsteægteskab«. — Men da P.-E. H. jo anser Ove Bille for egentlig Forfatter til Aarbogen, vil det altsaa sige, at denne har lært Ukvemsordet om Colibatsbryderne af Stagefyr. Men da det var ham, som fik Stagefyr indkaldt og under Herredagen 1530 havde ham ved sin Side under Forhandlingen med Lutheranerne og siden tog ham med sig til Aarhus for at udarbejde Modskriftet mod Prædikanterne, har han næppe behøvet at læse »Confutatio« for at kende Skældsordet (det samme gælder P. H.). Intet i Afsnittet viser heller Kendskab til Skrifter af Laurentsen, tværtimod vidner vel Manglen paa Omtale af dennes literære Virksomhed, som Krøniken udtrykkelig nævner i det følgende Afsnit om Malmøreformationen, om, at Afsnittet til 1527 er noget tidligere nedskrevet end dette. Endelig: efter Forhandlingerne med Prædikanterne paa Herredagen 1530 behøvede sikkert hverken Ove Bille eller P. H. at læse Bøger for at bruge de Invektiver mod Malmø og Laurentsen, som Afsnittet indeholder. At det endog skulde indicere Læsning af et Skrift af Laurentsen fra 1533, er saa meget mere utroligt, som det følgende Krønikeafsnit om Malmøreformationen, der netop omtaler Skrifter af ham og Wormordsen, med Sikkerhed kan siges

at være affattet før 1533. *Terminus post quem* for dette er 22. Nov. 1531, og dermed har vi ogsaa den omtrentlige Datering af Fællesstykket her i Aarbogen og Krøniken i den foreliggende Form.

Krønikens Tilføjelser til Aarbogens Malmøafsnit viser en meget nøje Forbindelse med Afsnittet om Laurensen og et indgaaende Kendskab til Malmøforholdene i 1529, som Aarbogen altsaa ganske forbigik¹. Allerede ved deres Længde paakalder de Opmærksomheden (i Udgaven af P. H.s Skrifter fylder de 3^{1/2} Side), men ganske særlig ved deres Fanatisme og Ensidighed. Først omtales, som i Aarbogen, Klaus Tøndebinder og Hans Spandemager; den første karakteriseres som »ulærd i gode Discipliner« og uden Dømmekraft, men meget veltalende; den anden som »noget lærdere«, men mindre anset. Begge stammede fra ukendte Hjem i Malmø; men Jesu Ord om, at en Profet ikke er agtet i sin Fødeby, blev ikke træffende for deres Vedkommende. — Yderst ensidigt karakteriseres saa deres Prædiken; de lærte Folk² at spotte Helgener, Sakramenter og gode

¹ Da jeg mener, at P. H. er Aarbogens Forfatter, tilføjer jeg, at alt taler for, at P. H. snart efter L. Urnes Død og H. Tausens Forsættelse til København har maattet forlade denne By. Dette kan forklare, at Efterretningerne om Reformationens Gennemførelse i Malmø først blev ham bekendt, da han fik »Malmøbogen« i Hænde og under Herredagen i København 1530 ogsaa fik nærmere Underretning om sine tidligere Ordensfællers Medvirken hertil. Først da han genoptog Arbejdet med Krøniken, benyttede han saa Lejligheden til at korrigere og fuldstændiggøre Aarbogens Optegnelse til 1528. — Her kan tilføjes, at Frederik I 3. Nov. 1529 havde givet Knud Pedersen Gyldenstjerne Karmelitergaarden i København (Kollegiet) i Arv og Eje, efterat han havde indberettet, at »Brødrene var ude« (Reg:sta 12,686). Er P. H. ligefrem blevet fordrevet fra Kollegiet, eller har han frivillig forladt sin Bolig?

² *Hii docebant populum*; S. 188 formoder Forf., at der maa ligge »en samlet Fremstilling af Prædikanternes Lære« til Grund for den følgende Redegørelse. Han finder den i Malmøberetningens Optryk af de 27 Artikler, for hvilke Prælaterne paa Herredagen 1530 anklagede Prædikanterne. Henvisningen til dette Skrift fra 1530 (hvorfor ikke til Viborgberetningen eller »Confutatio« og P. H.s oversatte Uddrag af dette Skrift, da ogsaa de har de 27 Artikler?) er forsaavidt uforstaaeligt, som Forf. synes at dele Prædikanternes (urigtige) Formodning om, at netop P. H. var Artiklernes

Gærninger, profanere Kirker, nedrive Altre, brænde Billeder, le ad Faste, offentlige Bønner, ja af alt, som har været brugt til at værne om Dyd og ave Tøjlesløshed osv. Naturligvis glemmes heller ikke deres Ophidselse til at forfølge Munke og bemægtige sig Klostre. De sagde, at siden Apostlene var det rette Evangelium ikke prædikeret undtagen af Kættene. Alle Paver var Antikrister, og ingen anden at vente; alle Bisper og gejstlige kaldtes »Papister«, den romerske Tyrans Drabanter. De Kirkeskikke, som har været i Brug »siden Aposteltiden«(!): Messe, hellige Løfter, Faste, Anniversarier og Begængelser for døde, Sakramentforvaltning og gode Gærninger, var papistisk Paahit, som skyldes Roms Pengebegær. Alene Troen frelser; gode Gærninger er Udtryk for tom Forfængelighed og Hyklari. — Af Hensyn til, at visse Ting misbruges, og at der findes visse ugudelige Biskopper, skulde alle Kristendommens Sakramenter og fromme Begynderøvelser afskaffes, i Stedet for at Misbrug burde rettes. Hertil kom saa deres giftige Injurier og Bagtalelser, der nærmere opregnes. — Alligevel var det dog særlig de to Borgmestre, Jørgen Kock (berygnet for Underslæb, Aager, Be-

Forfatter. Trods den Realitetsoverensstemmelse, som Forf. S. 188—90 paaviser mellem Artiklerne og Redegørelsen her for Malmølærernes Prædiken, maa jeg forkaste Formodningen om denne literære Kilde til Afnittet (kronologisk vilde der intet kunne indvendes mod den). P. H. ønsker netop ikke her at give en samlet Fremstilling af Prædikanternes Lære, men fremdrager de Agitationspunkter, hvormed de særlig ophidsede Malmøboerne til Frafald og Voldshandlinger mod Katolicismen. De fremdragne Punkter mangler ganske Artiklernes mere teologiske Præg, og navnlig forbigaar de (hvad Forf. selv har bemærket) de Lærepunkter, som P. H. stadig i sine polemiske Skrifter særlig lægger Vægt paa: Lutherdømmens Lære om det almindelige Præstedømme, og om Viljens absolute Bundethed (»Frelse« af Tro alene er dog nævnt). Naar Forf. forklarer Forbigaaelsen af disse Lærdomme enten med, at de maaske har haft P. H.s »stille Sympati« eller er ønsket udeladt af hans »Overordnede«, er han ikke heldig. Skulde P. H. have Sympati for det, som i særlig Grad vækker hans Forargelse? Og hvem er hans »Overordnede«; hvis der tænkes paa Biskopperne, maa man vel spørge: hvorfor i al Verden ønskede de disse lutherske Lærepunkter uomtalte, som de hæftig polemiserede mod gennem »Confutatio« og »Prælaternes Gensvar« 1533?

dragerier, Ægteskabsbrud) og Jakob Nielsen (ældre, men ikke bedre), som gjorde Malmø til en Røverkule og Asyl for fortvivlede Skalke og Apostater. De indkaldte nemlig to frafaldne Karmeliterlektorer, Frans [Wormordsen] og Peder Laurensen. Den sidste blev Byens »Kansler« (Sekretær), udgav flere Smaaskrifter med Redegørelse for »Religionsfornyelsen«, og efter at have giftet sig, overgik han sig selv som skamløs¹. Nederlænderen Frans blev alligevel den skadeligste af dem alle. Han lod nemlig i Begyndelsen, som om han ivrede mod Misbrug og slette Sæder (i Overensstemmelse med »de kirkelige Dogmers Norm«) og vilde korrigere, hvad der ved Prædikanternes Skamløshed eller Uforstand havde faaet Indpas. Men det var kun for ikke at faa Skin af at arbejde paa andres Grundlag. I Virkeligheden var han mere forbryderisk end de andre, og efter at han, trods Venners Protester, havde giftet sig med en Pige uden hendes Værges Samtykke, udgav han to Gange et Skrift om Præsteægteskab, fuld af Bagvaskelser og Løgn. Saaledes blev han den mest skamløse af alle Lutheranere. — P. H. havde virkelig Grund til sin udprægede Harme mod denne tidligere Elev og Universitetskollega, som endnu i 1528 (Oversættelsen af Davids Psalter) erkendte sin særlige Gæld til ham. I det første af de omtalte Skrifter (»Forklaring paa den evangeliske og papi-stiske Lære« med Tillæg »Om Præstelevned med Giftermaal og Kyskhed«, Juni 1531) sigter nemlig Wormordsen P. H. for at være »Satans Tjener«, der bedrager enfoldige »under Skriftens og hellige Apostles falske Titel«, og i det sidste fra Nov. 1531 (»Disputats om Gejstliges Giftermaal«) kalder han ham bl. a. »en fedbuget Skalk«, »den fortrædne Guds Fjende« og »Danmarks vitterlige Bedrager, al Kyskheds Fjende« osv.

¹ I den fornævnte Antikrists Stamtavle (Skrifter VI, 173), lader han Lektor Laurensen, som han spottende kalder »Lictoren fra Næstved« (L.s Fødeby), være (aandelig) Fader til »Vascularius« (∴ Klaus Mortensen Tøndebinder), en Oplysning, som kunde tyde paa, at Stamtavlen er nedskrevet inden Afsnittet om Malmø, hvor han jo er klar over Tøndebinders Agitation, inden Laurensen kom til Malmø — hvis den ikke blot er Vidnesbyrd om P. H.s Uvederhæftighed, hvor Hadet spiller ind.

Dateringen af dette Afsnit kan saaledes klart nok sættes til efter Nov. 1531. Naar P. H. udtrykkelig præciserer, at Wormordsen to Gange (*bis*) har skrevet om gejstliges Giftermaal, er P.-E. H.s Formodning om, at Afsnittet vidner om P. H.s Kendskab til Wormordsens Henvendelse til Rigsraadet fra 1533, ganske grundløs. — Iøvrigt viser Afsnittet tydelig nok, at P. H. ikke var en Forfatter, som lod sig sine Meninger diktere. Overfor det hører der unægtelig Dristighed til at paastaa, at man af Krøniken ikke kan lære P. H.s »Stemninger« at kende! P.-E. H. maa da ogsaa et Sted indrømme, at det ikke altid lykkes ham[!] at skjule sine Meninger og faa udarbejdet det foreliggende »Kildemateriale saaledes, at det har kunnet harmonere fuldstændigt med de Synspunkter, der skulde være de normgivende« (S. 138). Nej, unægtelig! Snarere kan man vel sige, at Afsnittet her vidner om hans kolossale, næsten maniske Ophidselse efter nylig Læsning af Wormordsens Smædeskrift fra Nov. 1531.

Saa vel ved Indhold som Form hænger Afsnittet saaledes nøje sammen med det om P. Laurensen i dets udvidede Skikkelse. Det synes at være skrevet omtrent samtidig, dog selvfølgelig Afsnittet om Laurensen først. Det vil i alt Fald ogsaa stemme meget vel med det Tidsmærke, Udvidelsen om Laurensen havde i Omtalen af Assens Klosters Sækularisering (Aug. 1530). — For Aarbogens Vedkommende vil dette altsaa sige (idet jeg altsaa gaar ud fra, at P. H. er dennes Forfatter), at han, ogsaa efter at han c. 1527 skrev dens Fortale (som viste, at han ansaa Optegnelserne som et Skrift, der med det hidtidige Indhold kunde være et godt Grundlag for fremtidige Historikere, fordi Meddelelserne var vederheftige i deres Objektivitet), fortsatte af og til med Optegnelser til 1531; men i dette Aar omarbejdede han det tidligere Afsnit om P. Laurensen paa en saadan Maade, at Fortalens Karakteristik af Aarbogens Indhold, i alt Fald efter vor Opfattelse, ganske blev desavoueret. Derfor kunde han uforandret optage det i Krøniken, da han efter en Standsning igen begyndte sit Arbejde med den. Naar man tillige bemærker, at P. H. fra nu af oftere foretager sprog-

lige Omarbejdelser i Aarbogsteksten, naar han bruger den som Grundlag for Krøniken, turde det være klart, at han ligefrem nu betragter den som Udkast til denne. Det er ogsaa tydeligt, at han nu med selve Arbejdet paa Krøniken har sat sig det ganske særlige Formaal at belyse den kirkelige Udvikling ud fra sin lige saa hadefulde Foragt for den lutherske Bevægelse som for de Skinbiskopper og andre katolske Stormænd, som efter hans Opfattelse har svigtet deres Pligt overfor »den ortodokse Kirke«.

Den udpræget hadefulde Tone, som karakteriserer Afsnittene om P. Laurensen og om Malmøreformationen i Krøniken, erindrers unægtelig om det Krønikeafsnit til 1519, som omtalte Karmelitalumnernes Frafald. Paludan-Müller og Heise mente endda med Sikkerhed at kunne henføre det til c. 1531—32 paa Grund af denne Lighed i Tone og paa Grund af Slutningsordene, som netop synes at henvise til de to nævnte Afsnit. Jeg har tidligere (S. 60) peget paa, at der, trods den fanatiske og hadefulde Tone i Angrebet paa de tidligere Disciple, dog er den Forskel paa dette Afsnit og de andre to, at P. H. ikke sigter dem for at være »Priapister«, et Forhold, som netop spiller en Hovedrolle i de to senere Afsnits Angreb paa P. Laurensen og Wormordsen. Dertil kommer, at Afsnittet til 1519 ikke alene er præget af hans Forbitrelse mod Karmeliterne, men ogsaa af Apologien for ham selv, hans Undervisning og Bibelstudierne, de har bragt i Vanry. Dette var noget, som i 1527 var særlig aktuelt; og P. H.s direkte Allusioner til Lave Urnes Brev, der greb ind i Universitetets Virkeforhold i den Anledning, tydede netop paa Nedskrivning i dette Aar. Kun Opregningen af de 7 Karmelitere og Slutningssætningen talte mod at datere Stykket til 1527. og da vi jo ved, at Wormordsen først faldt fra i 1529, maatte det derfor alligevel antages, at Dateringen tidligst kunde sættes til 1529, saafremt Stykket forelaa i ubearbejdet Form. Under disse Forhold lod jeg Spørgsmaalet om dets Datering foreløbig staa uløst hen, indtil de nu behandlede to Afsnit var nærmere undersøgt.

Ogsaa nu forekommer det mig, at Afsnittet ikke tyder paa

en Affattelse c. 1531—32, da Spørgsmaalet om Berettigelsen til Undervisning i de omtalte »*sinceriora studia*« ved Universitetets Opløsning havde mistet sin Aktualitet, og da P. H.s Anseelse i de ledende konservative Kirkekredse stod urokket siden hans Samarbejde med Prælaterne under Herredagen 1530 og særlig derefter med Ove Bille under hans Aarhusophold. Tager man ogsaa det Raseri i Betragtning, som »Priapisternes« Forsvar for Præsteægteskabets Kyskhed satte ham i c. 1531, maa man som sagt ogsaa undre sig over, at Afsnittet ikke indeholder hæftige direkte Angreb paa Cølibatsbryderne, hvis det blev nedskrevet i 1531—32. — Det forekommer mig da at være det sandsynligste, at P. H. har foretaget visse Ændringer i Afsnittet til 1519, nemlig at Navnene¹ og Slutningssætningen er tilføjet, formentlig efter at han havde skrevet de to Afsnit om P. Laurentsen og om Malmøreformationen². Da han dér tilstrækkeligt havde pointeret sin Afsky for Cølibatbrydernes »Skamløshed«, har han ikke ment, at der var Grund til nogen Tilføjelse derom i Stykket til 1519. Muligvis er dog enkelte Udtryk heri blevet skærpet, men som Helhed svarer Udtalelserne meget vel til Situationen c. 1527 og hans heftige Fortørnelse i Anledning af Angrebene paa ham selv dengang.

Men er dette sandsynligt, saa kan man tage endelig Stilling til det Problem, som tidligere (jfr. S. 75 og 85) maatte staa uløst, nemlig om, hvor langt Krøniken var naaet i 1527. Vi saa, at den Række Afsnit, som fulgte efter det om Karmeliterkol-

¹ Saafremt disse er en Tilføjelse, bortfalder Aarsagen til at datere Stykket til 1529 (Wormordsens Frafald). Paa den anden Side vil det betyde, at ikke alene P. Laurentsen, men en stor Del (*omnes pene*) af hans tidligere Disciple allerede c. 1527 havde vendt ham og Romerkirken Ryggen.

² Naar man bemærker, at Aar bogstекsten (jfr. H. F. Rørdam: Monumenta I, 413) efter Sætningen om, at P. H. blev beskikket til Karmeliterkollegiets første »Regent« har tilføjet et »etc.«, tyder det muligvis paa, at P. H. først har tilføjet denne Sætning senere, for at minde sig om, at han i Krøniken vilde udtale sig nærmere om Disciplene. Men de Udtalelser om disse, han nedskrev c. 1527, tilfredsstillede ham altsaa ikke c. 1531, da han tilføjede Navnene paa de 7 frafaldne og Sætningen: *verum in sequentibus de his plura patebunt*.

legiet og behandlede Tiden til 1525 inclusive, havde usikre Tidsmærker, som tillod saavel Henførelse til 1527 som til 1529. Navnlig Gustav Vasas Titel i Stykket om Malmøforliget tydede dog stærkt paa 1527. Jeg vil nu anse det for det rimeligste at henføre alle disse Afsnit til dette Aar. Dette vil altsaa sige, at Arbejdet paa Krøniken standsede i 1527, altsaa til samme Tid, som Aarbogsforfatteren (som jeg mener er P. H.) skrev sin Fortale til dette Skrift og dermed tilkendegav, at han i alt Fald dengang betragtede dette som et brugbart Forarbejde for andres Studier af dansk Historie siden 1448 (at han alligevel vedblev at gøre Optegnelser i sit Manuskript om Aarene efter 1527, er en Sag for sig). At dette Sammentræf i alt Fald kan støtte Opfattelsen af, at Aarbogen er P. H.s Værk, behøver jeg ikke at bemærke.

I saa Tilfælde ligger det nær at antage, at den Ændring i de kirkelige Forhold, som Herredagen i Odense i Sommeren 1527 fastslog, har givet P. H. Ulyst til at fortsætte med Krønikearbejdet, som dengang var naaet til 1525 inclusive. Om Standsningens Varighed vidner saa Afsnittet til 1526, som i Anledning af Kantor Anders Friis's Død omtaler Frue Kirkes Profanation ved Kirkestormen 3. Juledag 1530. Dette Afsnit viste sig dermed tidligst at være nedskrevet paa Overgangen mellem 1530 og 1531; men da der ikke er nogen Grund til at antage nogen større Tidsafstand mellem Affattelsen af dette Afsnit og de følgende, hvoraf det om Malmøreformationen tidligst kan være nedskrevet efter Nov. 1531, er det sandsynligst, at Standsningen har varet lige til Overgangen mellem 1531 og 1532. Den har i saa Fald varet mindst $4\frac{1}{2}$ Aar. P. H. havde altsaa, da han paany optog Arbejdet paa Krøniken ikke alene Lutherdommens fulde Sejr i Viborg, Malmø og København bag sig, men ogsaa de bitre Erfaringer fra Striden med Prædikanterne under Herredagen i København 1530, hvor Faren for, at Konge og Rigsraad skulde dømme i Kirkesagen, alvorligt truede, og han selv havde været Genstand for Spot og Insulter. Og siden havde man overfaldet ham i forskellige danske Skrifter, forfattede netop af tidligere Ordensfæller, hvoraf ikke mindst

Wormordsens Forsvar for Cølibatsbrud maatte irritere ham ved endda at kalde ham, den fuldblods Munk, en Fjende af Kyskhed. Under disse Forhold, — og efter at han havde faaet sine Skrifter om Messen mod Hans Tausen og mod Randersprædikanterne og vel ogsaa det væsentlige i Arbejdet med den tabte »Bispernes Forklaring paa den kristne Trosbekendelse« og med Bearbejdelsen af »Stagefyrs« »Confutatio« fra Haanden —, er det, at han paany giver sig til at skrive Krøniken. At Tonen da nu maatte blive en anden end før, er saare forstaaeligt, og han nægter sig da heller ikke noget, hvad enten han nu skriver om sine tidligere Disciple, om Lutherdommen som religiøst Fænomen, om den Konge, Rigsraad og Adel, som har svigtet de katolske Interesser, eller om de Skinbiskopper, som han ser som en Trusel mod selve Kirkens Eksistens. Paa Katolicismens Udsigter maa han se med Pessimisme, selv om heldigvis Tilslutningen til Lutherdommen ikke har været total, men han er sikker paa, at Guds Straf er i Vente. Men nogen virksom Reaktion mod »Sekten« kan han dog ikke pege paa.

Vender vi os da til Krønikens Behandling af Aar 1529, er det nye Præg ogsaa tydeligt nok. — Aarbogen havde kun to Optegnelser til Aaret, der begge synes indført kort efter Begivenhederne. Den første Meddelelse falder i to Afsnit. Først berettes paa god annalistisk Vis om Biskop Lave Urnes Død 29. April. Som en Slags Indledning til andet Afsnit tilføjes: »Efter denne ærværdige Faders Død begyndte straks Roskildeskirkens Ruin.« Derefter fortæller 2. Afsnit om, at hans Efterfølger, Joachim Rønno^v¹, fik Embedet »paa mange slette og vældigt ubillige Vilkaar«. Skønt man tidligere havde kunnet »løse« det for 1000 Gylden hos Paven, maatte han nemlig betale

¹ Aarbogen har i den foreliggende Tekst Navneformen Ronwo. Rordam gør i sin Udgave af »H. Henriksens Krønike« (Monumenta I, 420¹) opmærksom paa, at Henriksen ogsaa i sine Breve bruger denne Form (ligesom ogsaa Rantzwo for Rantzov). Noget Bevis for Henriksens Forfatterskab til Aarbogen er dette selvfølgelig ikke, hvad Rordam jo ogsaa var langt fra at mene; det kan derimod vel vidne om, at H. Henriksen var en unojagtig Afskriver.

den profane Konge 6000 Gylden »etc.«¹. »Saaledes blev det Tyranni, hvormed Romerbispen havde underlagt sig alle Kirker i hele Verden, ikke afskaffet, men i Virkeligheden kun ændret,« en Udtalelse, som tydelig minder om P. H.s tidligere omtalte Sætning i Krøniken i Afsnittet om Frederik I's Valg: om »*regnum*«, som ikke blev »*sublatum*« men »*mutatum*«. Som bemærket S. 74, kan dette tale for, at Sætningen muligvis dér er senere tilføjet.

Krøniken adskiller de to Afsnit og foretager visse sproglige Ændringer for at indflette Tilføjelserne. Den taler først om Biskoppens Sygdom (Strubebetændelse) og Død, hvorpaa følger en overordentlig hædrende Nekrolog, der minder om de sjældne Gaver, Naturen eller rettere Gud havde skænket ham (videnskabelig Uddannelse, Lærdom, Veltalenhed og sædelig Alvor, saa han overgik samtlige Rigets Biskopper). Ingen vovede derfor at foragte hans Myndighed. Hans Optræden bar Præg af Strenghed, hvorfor visse Folk beskyldte ham for hovent Væsen og Tyranni; men efter hans Død savner alle ham. P. H. kan dog ikke frikende ham for Nepotisme, Stolthed over sit adelige Navn og sine Aner og Paaholdenhed overfor de fattige, som dog er »de sande Arvinger til kirkelig Ejendom.« Han sigter maaske her særlig til Lave Urnes Testamente, som iøvrigt betænkte mange kirkelige Stiftelser og Personer, ogsaa fattige, men ganske vist ret sparsomt². — I andet Afsnit siger P. H. først, ligesom undskyldende, at de ubillige Betingelser, Rønno v maatte indgaa paa, ikke saa meget skyldes ham som den profane og sacrilege Konge, der ved Tyranni havde afskaffet Kirkens Valgret og med Vold tilrevet sig alle Kirkernes Rettigheder, saa ingen nu kunde opnaa nogen Dignitet (altsaa hverken Bispestole eller Prælaturer, hvilket er korrekt) uden, til Foragt for Religionen, at maatte betale en stor Sum Penge samt afsværg

¹ Dette »etc.« peger stærkt paa, at Aarbogens Forfatter tænker paa nærmere at kommentere Meddelelsen; med andre Ord: P. H., der er Aarbogens Forfatter, tænker paa sin Krønikes Tilføjelser.

² Jfr. Dske. Mag. 3. R. III, 212. Saavel Karmeliterne i Helsingør som P. H. selv er betænkt.

Lydighed mod Paven. Der sluttes saa med et Udsyn over Følgerne af de nye Kirkeforhold. »De, som Forbandelsen af Pavens Pengebegær drev til troløst Skisma, blev 10-fold begærligere og viste dem deres Takskyldighed, som under Paaskud af evangelisk Fromhed havde fremskaffet en Foranledning til Kætteri og Skisma.« »Disse Forhold i Forbindelse med Fyrsternes vældige Profit aabnede Vinduet paa vid Gab for Udbredelsen af Lutherdommen her i Riget.«

P.-E. H. kan have Ret i, at disse to Afsnit ikke indeholder Træk, som daterer dem sikkert; men naar han i Omtalen af Roskildekirkens »Ruin« ser »et tydeligt Henblik paa det, P. H. véd at fortælle om Rønnov ved Aar 1533,« maa jeg protestere. P. H. pointerer jo udtrykkelig, at Ødelæggelsen er indtraadt straks efter Lave Urnes Død, nemlig ved selve Rønnovs Køb af Embedet hos Kongen og ved hans Brud paa den Lydighed, en katolsk Biskop skylder Paven. Der behøvedes da heller ikke mere, for at P. H. som god Katolik kunde tale om kirkelig Ruin¹. P.-E. H. mener iøvrigt, at den sene Datering støttes ved, at Dele af P. H.s »Formaning til Rigsraadet (fra 1532) synes at være optaget i Afsnittet.« Som oftere faar vi ingen Dokumentation heraf. Antagelig bygger han sin Paastand paa A. Heises (iøvrigt af ham unævnte) Henvisning til, at Tanken om, at de fattige, og ikke Slægt og Venner, bør være en Biskops Arvinger, er udtalt i nævnte Skrift. Opfattelsen, at fattige har særlig Ret til Hjælp af Kirkegodsets Udbytte, har P. H. sikkert haft fra tidlig Tid allerede som Tiggermunk. I det mindste

¹ Hvor stærkt han end her klager over Pavens Pengebegær, betragter han dog Forbudet mod at søge Konfirmats hos Paven som en syndig Forbrydelse. Overhovedet fritager »Tyranni« fra Pavens Side, ligesaa lidt som Tyranni fra en Konges Side, for Lydighedspligt; kun naar vedkommende Øvrighed vil tvinge én til Synd, staar man fri. — I Svaret til Kong Gustav (1527) taler han iøvrigt ligefrem om »Ødelæggelsen« af ren Kristendom, »siden Fyrster indtrænger deres Venner og Tjenere i Kirkens Len og Rente« for at kunne bruge det Gods, som skulde komme fattige og syge til gode, til Krig og »anden Umildhed« (Skrifter II, 154—55). Intet Under derfor, at han kan tale om Kirkens Ødelæggelse, hvor der foreligger Intrusion (tilmed af en Skinbiskop) og Simoni.

siden han studerede patristisk Literatur og fik Kendskab til Oldkirkens store Biskopper, stod den fast for ham. Den findes ogsaa tydelig hævdet 1527 i hans »Svar til Kong Gustav« (jfr. Skrifter II, 155). Fattiges Ret til Arv efter Bisper har han især 1530 skrevet om i sin store Gendrivelse af »Malmøbogen«¹. At Skriftet fra 1532 gentager Tanken, er da ikke noget sikkert sent Tidsmærke, saa meget mindre, som dette Skrift ikke er nærmere dateret. Muligvis er det netop skrevet i Begyndelsen af 1532. Nogen stor Tidsforskel mellem det og Afsnittet her er der i saa Fald ikke; ti noget som helst Vidnesbyrd for en senere Affattelse af Afsnittet foreligger ikke. — Iøvrigt kommer P.-E. H. med en højst mærkelig Udtalelse om Stykket om Rønnov. »Hele Afsnittet her synes at være Bearbejdelse af en Aarbogsnotits, da der ikke er nogen Sammenhæng med det senere, hvor det hele gentages.« Udtalelsen er uklar og ikke alene underlig, fordi han jo senere paaviser, at Krøniken overalt er en Bearbejdelse af den Aarbog, han tilskriver H. Henriksen; men ogsaa fordi han finder, at den manglende Sammenhæng med det senere paa dette Sted, mere end de talrige andre Steder (hvert Afsnit er jo noget for sig uden Forbindelse med det følgende), skulde tyde paa en Bearbejdelse af et Forlæg. Og hvad betyder det, at det hele senere gentages? P. H. omtaler ganske vist siden paany, at Rønnov købte Bispestolen af Frederik I, for at pointere det forsmædelige i, at han to Gange

¹ Jfr. Skrifter III, 278, hvor det om Bisper hedder, at, hvis de har fort noget arveligt Gods med sig i Stillingen, maa deres Arvinger »nyde og beholde det«, men intet andet af en Biskops Efterladenskab, med mindre de er fattige, ti saa maa »de nyde Kirkens Almisse med andre fattige.« »Kristus udi sine fattige Lemmer bør at være Arving til, hvad Lykke og Vel-færd han [Bisp:n] har forsorget det menige Kleresi med.« I det Skrift mod Præsters Colibatsbrud, som P. H. oversatte 1530, har han hævdet samme Opfattelse af Kirkegodsets Formaal (jfr. ib. III, 301), og 1532 (i Skriftet »om den lutherske Handel«, ib. V, 90—91) hedder det: »Den Tid fattige Klerke, Enker, faderløse . . . syge . . . var Arvinger efter Bisper og Prælater, var Kirkens Rente uknurret,« og »udi gammel Tid finge rige Venner og Slægt ikke andet i Arv efter Bisper, end hvis de havde arvet, . . . men lod de noget efter sig af Kirkens Indkomme, da blev det hos Kirkens fattige Tjenerne og andre nodtorftige.«

maatte betale for Embedet; men hvor er hele Afsnittet med dets Tale om Afskaffelse af Valgretten, af Bruddet med Pavestolen og af Fyrsternes Profit ved at støtte Lutheriet gentaget? — Udtalelsen viser imidlertid paany, at Forf. stadig burde have konfronteret Krønikens Tekst med Aarbogens — saa havde han maaske ogsaa bemærket, at Aarbogens Sætning: *tyrannis non sublata, sed verius commutata* er en nøjagtig Parallel til Krønikens Ord om Frederik I's Hyldning og et stærkt Indicium for, at P. H. ogsaa har skrevet Afsnit 2 i Aarbogens første Optegnelse til 1529.

Aarbogens 2. Optegnelse til 1529 meddeler, at Kong Frederik »i samme Aar og samme Dage« helt havde sluttet sig til Lutherdommen og forsatte Hans Tausen fra Viborg til København. — Krøniken tilføjer: »for at han ved sin forpestede Prædiken kunde forføre København, ligesom han havde forført Viborg og andre jyske Byer.« Derved blev København forvandlet til »den mest forbryderske Hule for al Ugudelighed og Vanhelligelse«; den uvidende Befolkning blev grebet af Raseri og Vanvid, omstyrtede Helgenbilleder, smædede Nadveren, kort sagt foretog samme Ugudeligheder som Malmøboerne og Viborgenserne; de kunde nemlig ikke taale, at nogen luthersk By overgik dem i Vanhelligelse og Ugudelighed!

At disse Udtalelser forudsætter Billedstormen i Frue Kirke 3. Juledag 1530, er klart nok; men da de er indført senere i Krøniken end de foregaaende Afsnit, kan Affattelsen ikke dateres til tidligere end Overgangen mellem 1531—32; Tonen passer særdeles vel hertil.

Til 1530 har Aarbogen kun én Optegnelse, nemlig om Herredagen i København, hvortil begge de stridende Parter indkaldtes (til 2. Juli), for at den vigtigste Sag (*res universa*) kunde behandles med Menigmand (Lægmand) som Dommere (*sub iudice vulgo*). Den kategoriske Udtalelse: »*Lutheranis victoribus*« synes at regne med Krønikens nærmere Forklaring, for at forstaas ret. — Ogsaa i dette Afsnit omformer Krøniken Forlæggets Tekst noget af Hensyn til Tilføjelserne. Den definerer straks »*res universa*« som »*de qua tunc erat controversum*«

inter orthodoxos et Lutheranos hæreticos.« Om selve Herredagsforhandlingerne og den udstedte Reces tales ikke et Ord; heller ikke omtales de indkaldte fremmede Lærde eller den Brevudveksling mellem de to Parter, som fandt Sted; kun hentydes til den, ved at det siges, at Lutheranerne manglede »ægte Skriftbeviser og slaaende Fornuftgrunde«¹. Men de kunde true de ortodokse i Tillid til Kongens Tyranni [over Katolikerne] og Yndest [mod dem selv]. De var nemlig »*exempti ab omni jure*«, d. s. stod ikke længere under nogen kirkelig Jurisdiktion. Kun ved at afvise de Dommere, »Kætterne havde udset sig,« og ved sluttelig at appellere til et almindeligt Koncil, undgik de ortodokse Nederlaget. P. H. indrømmer ubetinget dette, men ogsaa at Lutheranerne havde Ret til at bryste sig af, at de mange Gange udæskede de ortodokse til »en fri Disputats«; men de stillede det ulidelige Vilkaar: paa Dansk og med »*uulgus*« som Dommer, fordi de vidste, at Sejren saa var sikker. Ti Kongen og Stormændene var »vilde af Had til Klerus og af Begær efter Kirkegodset«. Hvis ikke Frygt for Christiern II havde holdt dem tilbage, havde de »ved én Voldshandling (*una violentia*) forsøgt at ødelægge hele den gejstlige Stand«². Naturligvis glemmer P. H. heller ikke, at Prædikanterne rasede med Skældsord (Ulve, Lejesvende, Tyve, Forførere, Forrædere, Sjælemordere osv.) mod Bisper og Prælater; Kongen, Stormændene og Borgerne opmuntrede dertil — der var ikke Gnist af Skam tilbage! — Forf. finder Krønikens Fremstilling »kejtet«, fordi den ligesom gør Lutheranerne til Hovedpersoner og viser en Vaklen i Tilliden til Katolicismens Sejr, som ellers er P. H. frem-

¹ Altsaa netop, hvad Luther 1521 krævede af Katolikerne paa Rigsdagen i Worms for at genkalde sine Paastande. Heises Oversættelse her (»indtrængende Skrifter og virkelige Grunde«) er uheldig, og lader ikke de Normer, P. H. anerkender, træde tydeligt frem.

² P. H. mener altsaa, at Situationen 1530 var saa alvorlig for den katolske Kirke, at han bruger et Udtryk, som er parallelt med det, Aarbogen havde brugt dels om Christiern II's Hensigt med Stockholmerblodbadet (*uno supplicio*), dels om hans senere Plan overfor den danske Adel (*una morte*). Baade dette Fællesskab i Tanke og Udtryksform taler for, at Forfatteren er den samme.

med og staar »i skrigende Modsætning til den senere Skildring af Forholdene ved Herredagen 1533.« Men det skyldes, at P. H. her »ubehændig« og »i Hast« har brugt en luthersk Fremstilling som Forlæg, nemlig Jørgen Sadolins »Viborgberetning«! P. H. havde nemlig nu Begivenhederne paa Afstand og havde maaske selv i 1530 »kun deltaget i dem ved fra sit Studerekammer at levere de skriftlige Indlæg.« »Det synes at have været P. H.s Rolle i de fleste Tilfælde og kan bevises i dette særlige Tilfælde.« Her sigtes til Formodningen om, at P. H. var Forfatter af de 27 Klagepunkter, som i alt Fald kun Sandhed med Modifikation¹. De skyldes sikkert et Samarbejde af flere (bl. a. laa 7 Klagepunkter af Aage Sparre mod Malmøprædikanterne 1528 til Grund for dem). P.-E. H.s almindeligt holdte Formodning om P. H.s Ophold i sit Studerekammer, naar han var indkaldt til Deltagelse i Forhandlinger, savner al Vægt. — Sin Paastand om, at Afsnittet her skulde have »Viborgberetningen« til Kilde, søger Forf. dog at godtgøre ved nogle Citater (S. 191—92). De beviser imidlertid ingeniunde dette. Ganske vist fremhæver de ligesom Afsnittet her, at Katolikerne var i Knibe og søgte at drage Forhandlingerne ud, for at undgaa en »Disputats« med Prædikanterne paa Modersmaalet og med Lægmænd som Dommere. Men at Situationen netop var saaledes, bevidner den interessante Brevveksling mellem Prælaterne og Prædikanterne, som er bevaret i »Malmøberetningen«; og det godtgøres yderligere ved, at man ikke fra katolsk Side kunde hindre Vedtagelsen af den Reces, der bekræftede Mandaterne fra 1527 om Friheden for den lutherske Prædiken². Den inter-

¹ Som Bevis herfor henviser Forf. til en gammel Paaskrift paa det bevarede Eksemplar af »Viborgberetningen« (Rørdam mente: med Lyskanders Haand), der angiver P. H. som Forfatter til Prælaternes 27 Klagepunkter. Det var iøvrigt rimeligere at henvise til, at »Malmøberetningen« udtrykkelig paastaar dette (jfr. Rørdams Udg. S. 55); dette forklarer Polemiken mod P. H. i Prædikanternes Svar til Art. 3.

² Jfr. Dske. Mag. 4. R. VI, 36—45. Naar Heise her stadig opererer med Opfattelsen, at Odense-Recessen fra 1527 opretholdt Bispernes fulde Jurisdiktion, maa jeg henvise til min Afhandling om Herredagen 1527 i Festskriftet til Kr. Erslev.

essante Skildring, Dr. »Stagefyr« har leveret i »Confutatio« af Forhandlingerne, stadfæster yderligere Rigtigheden af P. H.s Skildring¹. At han allerede tidligere har set pessimistisk paa Situationen, har jeg gjort opmærksom paa; det forhindrede ham dog ikke i at haabe paa, at »Guds Hævn« ikke vilde udeblive (jfr. hans Bemærkninger til Afsnittene om Frederik I's Fastebrud 1526 og om Herredagen 1527). Selv da Forholdene 1533 laa ganske anderledes, vedblev han iøvrigt at se mørkt paa Udviklingen; Resultaterne her betragtede han nærmest som en Fiasko. Men iøvrigt er det klart, at P. H. som tilstedeværende i 1530 ikke behøvede noget skriftligt Forlæg for at udforme sin livfulde og aldeles ikke »kejtede« Fremstilling af Herredagsoplevelserne. — For Resten har P.-E. H. S. 193 ogsaa formodet, at »Prælaternes Formaning« 1530 til Frederik I, som er optrykt i Nye Dsk. Mag. V, 315 ff., har været stillet til P. H.s Disposition. Han gør dog intet Forsøg paa at paavise, at den har sat sig Spor i Afsnittet om Herredagen; derimod antager han, at P. H.s senere Nekrolog om Frederik I har benyttet den som Kilde. Herom senere. — Intet modstrider, at Skildringen af Herredagen 1530 er nedskrevet c. 1532, hvortil Pladsen i Krøniken henviser den.

Til 1531 har Aarbogen 4 Afsnit, som næppe kan være indført før c. 1532. Navnlige de tre første gør Indtryk af at være Udkast til den bredere Fremstilling i Krøniken; det tredje er i alt Fald uforstaaeligt uden Krønikens Kommentar dertil. Det fjerde om Christiern II's Tog til Norge ved Mortensdagstid forudsætter tydelig nok, at der er forløbet adskillig Tid efter 11. Nov. 1531, inden det blev nedskrevet. Det første fortæller om Billedstormen i København 27. Dec. 1530 (P. H. regner

¹ Forf. anser ikke alene P. H.s Redegørelse for Herredagen for misforstaaet paa Grund af hans Brug af Sadolins Beskrivelse. Han mener ogsaa, at han »som Erasmus's Elev« »paa mange Punkter har maattet vige for Prædikanternes Vaaben« [altsaa Skriften] (men »samtidig laante han sin Pen til hvasse Stridsskrifter mod dem som Kirkens lydige Søn«). Hvis Forf. virkelig havde studeret P. H.s polemiske Skrifter mod Lutheranerne, maatte han have bemærket, at det er saare langt fra, at disses Skriftbevis har virket overbevisende paa ham.

det nye Aar efter Jul). Næste Afsnit fortsætter med et »*postea vero quam sic prophanatum est templum, mox clausum est*« og fortæller saa om Kirkens Genaabning næsten et Aar senere, men Datoen staar *in blanco*. — Fortællingen om selve Kirkestormen, som foretoges af »visse københavnske Sværmere«, af hvilke ikke mindre end 10 nævnes ved Navn, siger, at disse »*primum*« væltede Helgenbilledstøtterne og sønder slog dem med Økser; men der følger ikke noget »*postea*« eller »*deinde*« (som i Krøniken) efter, et ret tydeligt Vidnesbyrd om, at en videre Beskrivelse er paatænkt. At Ove Bille eller hans Sekretær skulde have interesseret sig for at opregne de 10 Hovedgærningsmænd ved Navn, synes ret fjerntliggende; derimod forstaar man vel, at P. H., som saalænge havde været knyttet til København og sikkert har kendt de fleste personligt, af et varmt Hjærte ristede disse »*Sacrileger*« en Minderune! Antagelig er dette nedtegnet, mens han endnu var i Sjælland og havde Forbindelse med Katoliker i København. Derimod kan hans Ukendskab til Datoen for Kirkens Genaabning et Aar senere tyde paa, at 2. Afsnit er optegnet under Aarhusopholdet; men han véd, at den skyldtes nogle Rigsraader, som dengang havde Forretninger i København. — Derpaa følger, tilsyneladende ganske umotiveret i tredje Stykke en Meddelelse, uden Tidsangivelse, om, at Joachim Rønno v, »som dengang blev betragtet (!) som »*Electus Roschildensis*«, udelukkende var blevet paatvunget Stiftet med Vold, »for at hele Sjælland ved ham kunde blive tilført Lutherdommen.« Det første Indtryk er, at vi her har en forskudt Fortsættelse af Aarbogens tidligere Stykke om Rønno v's Køb af Embedet; men Krønikens Tilføjelse viser, at der netop er Forbindelse mellem denne Oplysning og Genaabningen af Frue Kirke (atter et Vidnesbyrd om, at Aarbogen er »Udkast«). Nedskrivningen kan efter Stykkets Plads i Aarbogen tidligst være fra Slutningen af 1531.

Krønikens udførlige Udvidelse af disse tre Afsnit (tre Sider i Skrifter VI, 120—23) retter først Udtrykket »Sværmere« til »Lutheranere«. — P.-E. H., som jo anser H. Henriksen for Forfatter til Aarbogen, skriver S. 102, at »P. H. med Væmmelse

har forkastet dette vage Udtryk og i Stedet skriver det præcise: Lutheranere — han var ikke de vaklende Standpunkters Mand.« Udtalelsen vidner ikke om megen Kendskab til Kirkehistorie eller til P. H.s Skrifter. At »Sværmerne«, disse afgjorte Subjektivister, som paaberaabte sig Aandsbesiddelse og forkastede baade katolsk og luthersk Sakramentforstaaelse, netop stod for P. H. som et langt mere forfærdende Fænomen end Lutheranerne, viser hans hyppige Udtalelser om dem, saavel i Skriftet mod Malmøbogen fra Maj 1530, som i Bearbejdelsen af »Confutatio« fra 1533¹. Naar han her stryger Udtrykket »Sværmeri«, er det aldeles ikke, fordi han finder det for vagt; men fordi han vil have Ansvar for Vanhelligelsen lagt paa Lutheranerne, og, som han senere pointerer, særlig paa Hans Tausen; man skal nemlig ikke kunne undskylde sig med, at det var nogle forvildede Hoveder, som selv Luthers Venner tog afgjort Afstand fra! — Krønikens Beskrivelse af Kirkestormen er saa levende, at man skulde tro, P. H. havde været Øjenvidne; men dengang var han forlængst borte fra København². Aarbogens

¹ Bag »Malmøbogen« staar efter hans Opfattelse den »Sværmerhob«, som selv Luther fordømmer (Skrifter III, 208); sammesteds S. 90 kalder han, for stærkest at udtrykke sin Foragt, Malmøreformatorerne »disse nye Sværmere« (jfr. S. 217 de Malmøske Sværmere). Han véd altsaa vel, at en Lutheraner ikke behøver at være Sværmer; men der findes »nogle Sværmere blandt de lutherske« (ib. 161, jfr. 94). Naar saadanne lutherske Sværmere taler uforstandigt, erklærer man fra luthersk Side, at derfor kan »det ganske Lutheri« dog ikke undgælde; men ganske modsat stiller man sig overfor »Kirkens Sværmere« (ib. 243). — I Fortalen til »Biskoppernes Gensvar«, hvor han (ib. IV, 118) understreger Uenigheden mellem de fremragende evangeliske Talsmænd, som opregnes som Luthers Disciple, selv om de som f. Eks. Zwingli og Øcolampadius har haft deres særlige Udvikling, pointerer han udtrykkelig, at han ser bort fra »den løse Sværmerhob«. Ib. IV, 278 gengiver han »Stagefyrs« Betegnelse af Lutheranerne: »*factio vestra*« ligefrem ved »I Sværmerc«, for ret at ramme dem.

² Hvor P. H. har opholdt sig efter Herredagen i København i 1530 er uvist (i Helsingør?). Desværre kan det ikke ses af Kongens Stadfæstelse 19. Nov. 1530 af P. H.s Billigelse af Landskrona-Klosterets Afstaaelse til Magistraten dér (Frederik I's danske Registranter, 259); men da han, vel i Efteraaret, skrev mod H. Tausen (om Messen), var han vel i Roskilde. Naar han kom til Aarhus er usikkert; men her var han i alt Fald i April 1531 og vel ogsaa det meste af Aaret.

Anakoluti, dens »*primum*« udfyldes nu med et »*deinde*«, idet Ødelæggelserne i Koret beskrives; Højalteret reddede dog Byfogden under Fare for sit Liv. De Forhaanelser af gejstlige og det hellige, som lød, var saa frække, at han vægrer sig ved at nævne dem. Man sagde, at Borgermester Ambrosius var Ophavsmand til Profanationen (han blev iøvrigt snart efter afsat [da dette skete i Slutningen af 1531, ses det tydeligt, at Optegnelsen er fra c. 1532]); men man havde efter hemmelige Raadslagninger sat Byens værste Bærme i Bevægelse, for at det skulde se ud, som om der ikke var nogen bestemt Leder bag. P. H. synes dog overbevist om, at Tausen var Manden, selv om han holdt sig skjult hele Dagen (det var netop ham, som ved Aftens-tid med stor Besvær standsede Profanationen). I sin næste Prædiken loypriste han nemlig Begivenheden; men da han opdagede Forbitrelsen i den gode Del af Magistraten, svingede han om, og kaldte det en Forbrydelse, som fortjente Galge og Hjul. Derfor havde mange Lyst til at bryde med ham; men de var bundne ved Ed til ikke at forlade Partiet(!)¹ — Uden nyt Afsnit afskrives Aarbogens Udtalelser om Kirkens Lukning i omtrent et Aar. P. H. har endnu ikke faaet Genaabningsdagen at vide; den staar derfor *in blanco* ogsaa i Krøniken. Derimod kan han nu berette om Rønnovs Iver for Genaabningen, som vakte den sacrilege Konges Forbitrelse og krænkede Hofmesteren (Mogens Gøye), »den mest kætterske blandt alle Kættere«. Da vi kender Genaabningsdatoen 15. Nov., er det saaledes tydeligt, at saavel Aarbogs- som Krønikeafsnittet ikke kan være nedskrevet før tidligst i Slutningen af 1531, vel først da P. H. var i Aarhus.

Nu forstaas Aarbogens tredje Afsnit, der tilsyneladende

¹ P. H. taler her foragtende om Tausens »*inconstantia*«; det er nemlig for ham et Kendetegn paa Kætteriet, medens »*constantia*«, den urokkelige Fastholden, er et Kendemærke paa den sande Tro. Katoliker, som ikke lader sig rokke fra Kirkens Lære, er derfor »*constantes*« — en Mand som Biskop Jens Andersen betegnes endda i et følgende Afsnit (Skrifter VI, 126, 22) som »*vir constantissimus*« (modsat hans Efterfølger Knud Gyldenstjerne), selv om hans Liv og Handlinger iøvrigt dadles.

umotiveret fortalte, at Meningen med Rønnovs »Intrusion« i Stiftet var, at han skulde føre hele Sjælland over til Lutheriet. Krøniken oplyser nemlig, at Frederik I egentlig havde villet, at Stiftet som et Slags Fyrstelen skulde overdrages hans Søn, som endnu var et lille Barn (*infantulus*)¹; men da han ikke kunde gennemføre dette, indtrængte han af Had til Gejstligheden Rønnov, fordi han vidste denne hældede til Lutherdom. Men Rønnov skiftede Sind, da han havde faaet Embedet, og blev »lidt mere *sincerior*« (!) (kirkeligsindet), »dog at han var mere profan end sømmeligt for en Biskop.« Derfor fortrød ogsaa Kongen og Hofmesteren, at Styrelsen af Roskilde Kirke var betroet ham. »*Verum utriusque partis successus in sequentibus patebit.*« — Aarbogens Afsnit faar saaledes Mening, naar vi hører, at Rønnov netop ved sin Iver for Frue Kirkes Genaabning viste sig *paulo sincerior*« og saaledes skuffede Kongens kirkefjendske Forventninger. Skønt P. H. samtidig tager Afstand fra Rønnov (»mere verdslig end sømmeligt«), er der dog en afgjort Forskel mellem Udtalelserne om ham her (og da hans Betaling for Udnævnelserne omtaltes undskyldende) og dem, som vi møder senere i Krøniken, da Rønnovs Forlig med Hans Tausen (1533) og hans brutale Optræden mod sit Kapitel i Anledning af dets Krav paa nogle fundne Breve bragte P. H.s Forbitrelse mod »*Electus*« til at slaa ud i lys Lue. Afsnittet her synes da efter sit Indhold absolut at være skrevet forinden dette Skred i P. H.s Følelser overfor Biskoppen. — Imidlertid tyder den citerede Slutningssætning, som jo henviser til Meddelelser i det følgende, i modsat Retning; og P.-E. H. hævder da ogsaa, at Afsnittet maa dateres herefter. Men den Mulighed foreligger nu ganske vist, at nævnte Sætning er en Tilføjelse, som er foretaget ved Renskrivningen af Krøniken. Jeg lader da Spørgsmaalet om Afsnittets Datering foreløbig staa hen, til Krønikens følgende Afsnit er undersøgte.

Men, hvad menes med »*utriusque partis successus*«? P.-E. H.

¹ Antagelig Adolf, som var født 1526 (der kan næppe tænkes paa Frederik, som ganske vist blev født 1529; men Datoen er ukendt og kan maaske endda ligge senere paa Aaret end Lave Urnes Dod).

gaar overhovedet ikke ind paa Spørgsmaalet. A. Heise, der oversatte: »hvorledes det senere gik begge Parter, vil fremgaa af det følgende,« formodede (Skibykrøniken S. 142, Note 1), at de to Parter er Katolikerne og Protestanterne. Det synes mig dog ret fjærntliggende, da Afsnittet specielt drejer sig om Mod-sætningen mellem Kongens (og Hofmesterens) Hensigt med at beskikke Rønno v til Stiftets Styrer og dennes derfra forskellige Handlen. Imidlertid kan man ikke sige, at det følgende i Krøniken klart belyser, hvorledes det kom til at forholde sig for »de to Parter«, hvad enten man vælger den ene eller anden af disse Forstaaelser. Men P. H.s Udtryk »*utriusque partis successus*« synes mig at være ment som en Spydighed; og gælder den Stiftet og Rønno v, giver det følgende netop Besked om hvad »Held og Lykke« disse to Parter havde af Beskikkelsen¹. Rønno v kom jo i voldsom Strid med sit Kapitel og behandlede det og sin Stiftsgejstlighed yderst »tyrannisk«; men selv oplevede han sin Afsættelse og maatte anden Gang »købe« Embedet hos Grev Christofer, hvorved atter Stiftets økonomiske Forhold kom i Uorden. I saa Fald understreger Sætningen klart en sen Datering (1534?) af Afsnittet; men Spørgsmaalet staar altsaa aabent, om Sætningen hører til den oprindelige Tekst.

4. Afsnit i Aarbogen til 1531 behandler Christiern II's Tog i November til Norge, som spydigt kaldes »de desperates Asyl«. Han svævede »længe« mellem Haab og Frygt og udrettede intet. — Dette kan aabenbart tidligst være skrevet i 1532. — Krøniken oplyser, at dette var tredje Gang, Kongen forsøgte at generobre sit Rige². Hvad der i Afsnittet specielt dvæles ved, er Klaus Billes Fortjenester i Krigen mod Christiern II, inden denne maatte trække sig tilbage til Oslo (NB. her er for 2. Gang Klaus Bille nævnt i Krøniken — den eneste Bille, den overhovedet omtaler!). I Oslo opholdt Kongen sig en Tid lang og

¹ *Successus* i Betydning heldigt Udfald har vi ogsaa Skrifter VI, 143, 27).

² Krøniken har i det foregaaende kun under 1523 omtalt hans Plan herom, men ikke selve de to tidligere Forsøg, som nu siges »*justo Dei judicio*« at være mislykket. I Skriftet mod Hans Mikkelsen omtaler P. H. Forsøget 1524.

fik nødtvungen Tilslutning fra norske Biskopper og Adelsmænd, som befandt sig i »fortvivlede Forhold« paa Grund af Lutheriets stærke Udbredelse. Tilføjelserne i Krøniken viser, at Nedskrivningen tidligst kan have fundet Sted 1532, iøvrigt sikkert samtidig med, at Tilføjelserne til det følgende Afsnit om Knud Gyldenstiernes svigagtige Forlig med Kongen og dennes derpaa følgende Fængsling er nedskrevet.

Til 1532 har Aarbogen to Afsnit, imellem hvilke staar ét om Roskildeprovsten Kønike Jepsens Død 11. Nov. 1531. Det første fortæller om Herredagen i København i April, hvor der forhandlede om Midler til at fordrive Christiern II fra Norge. Imens blev han imidlertid, *iusto Dei iudicio*, taget til Fange af Knud Gyldenstjerne, »som er blevet berygtet ved tre rædselsfulde Forræderier.« Afsnittet taler aldeles ikke om, at Kongen blev ført til Sønderborg, eller om, at hans for Riget saa betydningsfulde Arkiv bragtes til Gottorp, et ret tydeligt Vidnesbyrd om, at Aarbogen ikke er et Uddrag af Krøniken, som omtaler begge Dele som Led i den Skade, Holsten har tilføjet Danmark. Derimod vidner Aarbogens Beskrivelse af Gyldenstiernes tredobbelte Forræderi om, at denne nu er Udkast til Krønikens vidtløftigere Skildring. — Da Omtalen af de to førstnævnte Forræderier (hans Apostasi og Brud paa Forpligtelse overfor hans Forgænger) sikkert peger hen paa, at Gyldenstjerne efter sin Tilbagekomst fra Norge tog Jørgen Sadolin, der i hans Navn havde begyndt at indføre en luthersk Reformation i Odense Stift, i Forsvar, kan Afsnittet tidligst være forfattet i Efteraaret 1532. I Anledning af Forræderiet overfor Christiern II siges, at »endog Hedninger plejer at holde deres Ord, selv til de grummeste Fjender, endsige Kristne«. Denne Parallel til Udtalelsen i Anledning af Christiern II's Mord paa den polske Gesandt ligesom Understregningen af, at Kongens Tilfangetagelse skete »*iusto Dei iudicio*«, peger paa P. H.s Forfatterskab til Aarbogsafsnittet.

Krønikens godt 4 Sider (Skrifter VI, 124—28) lange Genfortælling indledes med at fastslaa, at Gud, som baade er retfærdig og barmhjærtig, skaffede de danske en uventet Sejr over

Christiern II ved Odensebispens Svig. Det var udtrykkelig befalet ham at bekæmpe Kongen; og hans Magtmidler var dennes langt overlegne; men af Mistvivl om Sejren førte han Kongen bag Lyset ved Tilbud om et mindeligt Forlig med Frederik I. Om Forligsbetingelserne af 1. Juli 1532 synes P. H. at vide god Besked. Ved Ankomsten til Københavns Red raadslog man i Rigsraadet om, hvorledes man kunde bryde denne Overenskomst. Beslutningen herom var dog mere efter Frederik I's Vilje end efter Rigsraadets. Christiern II førtes saa foreløbig til Sønderborg, indtil man kunde bestemme, om han skulde videre forvares eller tages af Dage. Hans store medbragte Skat og det for Danmark yderst vigtige Arkiv førtes paa 50 Vogne til Gottorp, til umaadelig Fordel for Holsten, af hvilket Riget nu var blevet en Slags Skatteland.

At den perfide Konge saaledes forraadtes af den perfide og »maskerede« Biskop, passede som Laaget til Gryden; ti denne Knud, som rettere burde hedde »Blystjerne« end Gyldenstjerne, var nylig faldet fra Gud og havde faaet sit Bispembede ved slette Kunster. Ved Svig og Rænker havde han undergravet sin Forgænger Jens Andersens Stilling — en Mand af største Trofasthed¹ — og var blevet indtrængt af den sacrilege Konge, som han havde bestukket med en stor Sum Penge. Derefter faldt han straks fra Lydigheden mod »den almindelige Kirke« og blev den skammeligste Tilhænger af det lutherske Kætteri, en vanhellig Krænker af alt helligt i den kristne Religion. Dertil kom saa Forræderiet mod Christiern II. Til Aarbogens Udtalelser herom føjes en Oplysning om, at Biskoppen, da Kongen gik ombord i hans Skib, skal have sagt: »Nu er han, som havde sin Nød med at forraade Alverden, selv forraadt!« — Kongens Skæbne vidner saaledes om det mysteriøse ved Guds Maade at straffe paa². Han bruger nemlig Menneskers Ondskab til

¹ *Vir constantissimus* (der menes selvfølgelig overfor Kirken og Kirkelæren). Den tidligere Dom om Jens Andersens Personlighed er nu helt forglemt!

² Jfr. her S. 85, hvor P. H. taler om, at Gud »efter sin hemmelige Raadslutning« straffer Præsternes Frilleliv med, at deres uægte Sønner bliver lutherske Kættere.

sin egen Forherligelse¹. Dermed er vist, at Gud »ogsaa i nærværende Tid« hævner vanvittigt Tyranni og skændig Grusomhed. Havde Christiern II efterlignet sin fromme Fader, var han aldrig blevet fordrevet, til Skam for sig selv og »til største Skade for alle Danske.«² Alle Fyrster og Stormænd har derfor i ham et Eksempel til Advarsel om at holde sig fra Kætteri, Troløshed og Vold; ellers vil de fremtidig blive hans Fæller i Trængsel. Men det, som egentlig styrtede Christiern II »i Forbrydelsernes Sump«, var dog Lutherdommen³, som han vel engang afsvor, men genoptog, forført af Povl Kempe. P. H. slutter derfor med en gentagen Advarsel til »visse vanvittige Fyrster«, som, forblindede af Had og Havesyge, stadig anser »det mest forpestede Kætteri« for højeste Fromhed og ikke drives til Bod af de forfærdende Eksempler, »hvormed den guddommelige Mildhed, til Opbyggelse for os alle, nu i mange Aar har raset mod Kong Christiern og fremdeles vil rase, hvis han da ikke omvender sig.«⁴

Er noget klart, saa er det, at P. H. her stadig har Frederik I i Tanker, og at dette maa være skrevet inden hans Død. Med Rette siger C. Paludan-Müller: »ham og ingen Anden have dens Advarsler sidst i dette Stykke for Øie«⁵. Alligevel mener P.-E. H., at det netop er skrevet efter Kongens Død, og at »Formaningen« gælder den ønskede (!) Tronfølger Hertug Hans«. Ti overfor Frederik I kom Advarslen »lovlig sent«, og »Stykket

¹ Oftere taler P. H. om, at Gud bruger Kætttere som sit »Ris« til at drive Syndere til Bod (f. Eks. i Skriftet mod Hans Mikkelsen: Skrifter II, 14, 30).

² Sandsynligvis tænker P. H. hermed paa, at Frederik I's Kongevalg medførte holstensk Overmagt i Danmark. Allerede en saadan Udtalelse gør det meget tvivlsomt, om P. H. virkelig særlig haabede paa Kong Frederik's Søn Hans som Tronfølger — i alt Fald kun, hvis hans katolske og danske Paavirkning var sikret.

³ Allerede 1526 i Bogen mod Hans Mikkelsen hævder P. H., at det var Lutherdommen, som forvanskede os »en god og vis Konge til en grim Fyrste og vældig Tyran« (Skrifter II, 6).

⁴ Teksten har Singularis (*rescipiscat*), hvilket udmærket stemmer med den tidligere Paastand om, at det endnu var uafgjort, om Christiern II skulde bøde med sit Liv. Der er derfor ingen Grund til (som foreslaaet) at rette Enkelttallet til Flertal.

⁵ Hist. Tidsskr. 3. R. I. 34.

har aabenbart ikke været beregnet paa at komme Fr. I. for Øje. Man skulde dog mene, at P. H. var blevet klog af Skade og ikke vilde spille samme Rolle for tredje Gang, som i 1522 hos Chr. II. og 1526 hos Fr. I. (hvad Skibykrønikens egne Ord ved 1526 ogsaa synes at tyde paa!)«. — En yderligere Henvisning til, at P. H. laaner Udtrykket, »et passende Laag til saadan Gryde«, fra Stagefyrns »Confutatio«¹, som han oversatte 1532, kan i hvert Fald ikke godtgøre, at Afsnittet er skrevet efter Frederik I's Død April 1533!

Jeg forstaar ikke den Maade at læse Krøniken paa. Tydeligt giver den i Afsnittet Frederik I Hovedansvaret for Beslutningen om Christiern II's Fængsling; han kommer saaledes til at blive Redskabet for den Gudsdom over Tyrannen, som forherliger Guds straffende Retfærdighed. Men Lutherdommen ses som egentlig Grund til Guds Hævn over den paany frafaldne Konge. Derfor gjaldt Advarslen særlig Fyrster, som af Had til Kirken og af Havesyge ansaa »det forpestede Kætteri« for ægte Fromhed, — men netop saaledes har Krøniken karakteriseret Frederik I, og den kalder ham endda direkte en »Tilhænger af Partiet«. Om hans unge Søn, som jo endnu var et ubeskrevet Blad under Opdragelse, kunde saadant overhovedet ikke siges. Advarslen gælder desuden Mænd, om hvem det siges, at de bør gøre Bod for deres Frafald; men hvorledes kunde det gælde den unge Hertug Hans? P.-E. H. har sikkert Ret i, at P. H. ikke har tænkt sig Frederik I. som Læser af Krøniken, men sikkert lige saa lidt Sønnen, hvem Invektiverne mod Faderen næppe heller vilde behage. P. H.s Trang til, nu da »Straffen« har ramt Christiern II, at belyse sit gentagne »*iusto Dei iudicio*« paany for sine eventuelle, i første Række gejstlige Læsere og samtidig fremhæve sin Vished om, at Straffen for Frederik I's Lutheri ikke vil udeblive, er forstaaelig. For mig staar det da som utvivlsomt, at Afsnittet er nedskrevet før Frederik I's Død og vel 1532. — Men i hvert Fald er det et stærkt Indicium for, at Slut-

¹ Naar han siger: »som det er paapeget af Heise,« vidner det om mangelfuld Læsning af Engelstofts store Afhandling, hvor Paavisningen findes S. 534, Note 25.

ningssætningen i 3. Afsnit 1531 (der jo var nedskrevet forinden vort Stykke) maa være en senere Tilføjelse.

Forud for 2. Afsnit til 1532 indskyder Aarbogen en Meddelelse om Domprovsten i Roskilde Kønike Jepsens Død Mortensdag »foregaaende Aar 1531«. Den bemærker: »skønt han kun var afholdt af faa, savnes han dog af mange«. Notitsen peger ret stærkt paa, at Aarbogsoptegnelserne iøvrigt virkelig hører til de angivne Aar. Efterretningen om Provstens Død er først indløbet til P. H., efter at han var kommet til Aarhus. — Samme Notits findes i Krøniken paa samme Plads. Naar P. H. ikke her har flyttet den til dens tidsmæssigt rette Plads, viser det, at Teksten til 1531 og det lange Afsnit om Christiern II's Fængsling allerede var nedskrevet forinden i Krøniken, og støtter saaledes Indiciet for, at Slutningssætningen i Afsnit 3 til 1531 først er tilføjet dette c. 1534, mens selve Teksten, som Indholdet viste, var fra c. 1532¹. — Umiddelbart derefter følger saa Aarbogens udaterede 2. Notits til 1532 om Roskildekanniken Lars Olsens Død; den minder om, at han havde været saavel Lave Urnes som Rønnovs Kansler.

Krønikens Tilføjelse til Stykket om Provst Kønike er kun en Forklaring paa Aarbogens to Bemærkninger om ham; han var nemlig paaholdende, og hans Efterfølgere »stadig ringere«, navnlig de, »som fulgte efter uadelige«. P. H. kan ikke dermed tænke paa flere Efterfølgere i Provstestillingen, ti Kønike Jepsens Efterfølger, Erik Krabbe, som allerede var udnævnt i Nov. 1531, sad inde med Embedet lige til 1543², og da var P. H. forlængst død. Han maa altsaa enten tillade sig at generalisere ud fra ét Eksempel (hvad man godt kan tiltænke ham!) eller tænke paa hele Kapitlets Bestand, og i saa Fald sigtes til

¹ Engelstoft (Nyt hist. Tidsskr. II, 532, Note 20, jfr. 535, Note 28) mener heri at kunne konstatere en Standsning i Arbejdet med Kroniken og Begyndelsen til et 4. og sidste Afsnit i denne (jfr. ogsaa Paludan-Müller, Hist. Tidsskr. 3. R. I, 35).

² 13. Nov. 1531 meldte Olaf Rosenkrantz Kongen Hr. Kønikes Død, og bad ham give Erik Krabbe Embedet; efter A. Heise (Skibykr., 152, Note 1) fik denne allerede 16. Nov. Brev derpaa.

Kanniken Lars Olsens Eftermand (men, om han var adelig, ved vi ikke; han er os overhovedet ukendt). Men skulde dette være Tilfældet, maa Stykket om ham være skrevet samtidig med det om Provsten. Dermed dateres saa tillige en længere Optegnelse, som har staaet i Krøniken mellem de to Afsnit, men om hvis Indhold vi nu kun kan udtale Formodninger. Der er nemlig her udrevet et Blad i Krønikemanuskriptet. Teksten paa den første Side af dette manglende Blad kan dog formodes at have haft Forbindelse med den Udtalelse paa foregaaende Side, som synes at kritisere Besættelser i Roskilde Kapitel med adelige Medlemmer. Nu véd vi, at Erik Krabbe, da han blev Provst, kun var 21 Aar gammel, og at han fik Prælaturen for at bruge dens Indtægter til en Studierejse til Frankrig. Harme over denne Krænkelse af Kannikernes Opteringsret og overhovedet af de sømmelige Hensyn til Alder og kirkelige Kvalifikationer kan meget vel have inspireret P. H. til et voldsomt Udfald mod adelige Kanniker af lignende Indhold, som det tidligere om adelige Bisper. Men Erik Krabbe var paa den anden Side Søn af Tyge Krabbe, som P. H. i alt Fald siden 1526 stod i særlig Klientforhold til. Har Teksten indeholdt Angreb, der ramte Sønnen, forklarer dette i alt Fald, at P. H. senere af Hensyn til Faderen har udrevet dette Blad (hvis det virkelig, som det menes, er ham selv, som har gjort det). — Engelstofft (og derefter A. Heise) mener imidlertid, at Teksten paa det udrevne Blad har handlet om Ærkebiskop Aage Sparre, der i Juli 1532 fratraadte sit Embede. Dette støttes unægtelig af, at Teksten paa det følgende Blad begynder med en Relativsætning, som viser, at der forud maa have staaet noget om en Biskop¹, og da der i 1531, 32 og 33 ikke er død nogen dansk Biskop (bortset fra Stygge Krumpen, om hvem Krøniken senere fortæller specielt), synes Formodningen uforkastelig, saa meget mere, som Karakteristiken af den unævnte (hans Nidkærhed,

¹ Sætningen lyder: »hvilket han havde tilfælles med samme Hundred-aars Biskopper.« Om vedkommende siges, at han ikke manglede Nidkærhed, men »scientia« (videnskabelig Uddannelse), og »Forsømmelse heraf har længe undergravet den kristne Religions sande Fromhed.«

naturligvis for Kirkens Sag overfor Lutheranerne, og hans Mangel paa videnskabelig Competence) passer særdeles vel paa Aage Sparre¹. Da P. H. tidligere ved sin Udtalelse om Jørgen Skodborg som »den ulykkelige Ærkebiskop« har vist sin Forargelse over, at Sparre blev foretrukket for den af Paven godkendte Person, kan Teksten bl. a. ogsaa tænkes at have indeholdt Angreb paa Sparre som »Skinbiskop«. Men P. H.s Anerkendelse af den unævntes Nidkærhed viser dog, at disse Udtalelser ikke kan have været saa skarpe, at de kunde motivere Bladets Udrivelse (saafremt den altsaa skyldes P. H. selv). Rimelighed taler da for, at Størsteparten af den forsvundne Tekst har kritiseret Besættelsen af Kapitelspræbenderne med adelige, hvorefter Resten har været forbeholdt Udtalelser om Sparre.

Men, gælder de resterende Sætninger Aage Sparre, gives der os dermed en Datering af det tabte Blads Indhold. Det kan tidligst være nedskrevet efter hans Fratræden i Juli 1532; og da der, som sagt, intet Forlæg findes i Aarbogen til det tabte Blads Tekst, synes P. H. at have nedskrevet alle sine Kronikemeddelelser til 1532 *currente calamo* snart efter Modtagelsen af Nyheden om Sparres Resignation. Da det vides, at Lars Olsen døde c. September 1532, har vi saaledes den omtrentlige Datering ikke blot af Aarbogens to Stykker, men ogsaa af Kronikens Afsnit til 1532. I alt Fald kan man ikke, som P.-E. H., udfra Talen om Hr. Kønikes Efterfølgere (i Flertal) datere Stykkerne til 1533—34(?)². P. H.s Tilbøjelighed til at generalisere har vi

¹ Om hans Optræden mod Lutheranerne jfr. S. 94¹; men ogsaa senere optraadte Sparre, ganske vist uden Held, mod Malmøreformatorerne. — 1531 vilde Biskop Ivar Munk i Ribe, med Kongens Samtykke, nedlægge sit Embede til Fordel for Brodersønnen Oluf Munk; men Resignationen blev foreløbig ikke effektiv paa Grund af Kapitlets Modstand. Der er derfor ikke Grund til at antage, at den tabte Tekst har handlet om Ivar Munk; Kroniken interesserer sig iøvrigt heller ikke for Ribe Stift.

² Underlig nok henviser P.-E. H. ikke til, at P. H. under 1534 omtaler, at en Roskildekannik, Hr. Simon, fik en adelig Efterfølger, som endda endnu var en Dreng (*puer*). Denne Udnævnelse kan imidlertid ikke være medvirkende Grund til Talen om flere adelige Efterfølgere i Stykket om

tidligere haft Lejlighed til at konstatere, og to utilfredsstillende Eksempler var for ham tilstrækkeligt Grundlag for en Paastand om *semper deteriores successiones*. — A. Heise formoder, at Optegnelserne om de to Roskildekapitulærers Død viser, at P. H. nu havde taget Ophold i Roskilde. Vi véd imidlertid ikke, naar P. H. vendte tilbage til Sjælland efter sit Ophold i Aarhus, heller ikke om han saa straks tog Ophold i Roskilde. Men gjorde han det, maatte han dog let have kunnet skaffet sig Kendskab om Datoen for L. Olsens Død. Udelukket er heller ikke, at P. H. endnu i 1533 var i Aarhus, da hans delvise Oversættelse af »Confutatio« tryktes dér. — Til Aarbogens Afsnit om Kanoniken Lars Olsen føjer Krøniken rosende Udtalelser om hans store Godgørenhed og Pengeforagt; han døde fattig og forgældet, skønt han havde haft Embeder, som gjorde andre rige.

Til 1533 har Aarbogen ikke mindre end 8 Afsnit, hvoraf flere tydelig viser sig som Udkast til Krøniken (om nogen større Tidsafstand mellem Nedskrivningen i denne og i Aarbogen kan der næppe være Tale). Det første noterer ganske kort Frederik I's Død i Paaskeugen efter 10 Aars Regimente, hvis Begyndelse dateres med P. H.s ofte brugte Tidsbetegnelse *in juga Christierni regis*. — Krøniken tilføjer en udførlig Nekrolog, som i Udgaven af P. H.s Skrifter fylder mere end 3 Sider (VI, 129—33). Den hører til Skibykrønikens stærkest personligt prægede Afsnit, og baade ved sit Indhold og sin Form protesterer den saa tydelig som muligt mod at være Udtryk for den loyale og forsigtige Ove Billes Inspiration. — Fuld af Indignation minder P. H. om, at Kong Frederik var Søn af Christiern I, som jo var »*Christianissimus*«, og Dorothea, der var *religiosis-sima*. Sit berømmelige Styre i Hertugdømmerne formørkede han

Hr. Konike, ti de følgende Afsnit, som vedrører Aar 1533, synes alle at være nedskrevne i dette Aar. — 1533 gav O. Bille sin unge Slægtning Bent Bille et Kanonikat i Aarhus (jfr. hans Brev til Anders Bille i Rørdam: Monumenta I, 437—38), et Vidnesbyrd om, hvor almindelig det var at skaffe unge Adelsmænd Penge til Studierejser paa den Maade, og hvor berettiget en Kritik af Forbeholdelsen af Kapitelspræbenderne for adelige var (Bent Bille fik allerede 1533 et Kanonikat i Roskilde og 1534 Degnedømmet i Københavns Kapitel).

ganske ved sit ulykkelige og sacrilege Regimente i Kongeriget¹. Naar det her gjaldt brydsomme Sager, viste han Enfold og Træghed; men naar det gjaldt om at skrabe Penge til sig, en udpræget Snedighed. Han forstod ogsaa at udnytte Rigsraadets Frygt for Christiern II. Da dette vidste, at, hvis han blev restitueret, vilde han udrydde Raader og Adel *uno supplicio*, behøvede han kun at tale om Forlig med den fordrevne Konge for at sætte sine Krav igennem. De Stormænd, han snildt havde bundet til sig ved Gaver, Gæstebud og Tærningspil, brugte han til at skræmme eller overtale andre til at billige hans »Tyranni.« Derfor eksisterede der nu mindre Frihed til at afslaa ham noget end under Christiern II. Han taalte heller ikke, at man mindede ham om de Forpligtelser, han havde beseglet; af andre fordrede han derimod Ordholdenhed. Dette hængte simpelthen sammen med hans nye lutherske Bekendelse; ti Lutherdom er »en Moder til Perfidi baade overfor Gud og Mennesker.« — I hans Regeringstid blev, af Had til Paven, al Kirkeret ophævet, saa man kunde le ad Biskoppers Autoritet og foragte Kirkens Myndighed. Følgen heraf blev en tøjlesløs Livsførelse, Mangel paa Respekt for Love, Kirkeplyndring for Klokker, Billeder, kostbare Kar, Nadverpixer, viede Klædninger, Tiender og Offergaver samt Nedrivning af Klostre og Kirker². Profanation af alt helligt blev nu saa almindelig, at

¹ S. 193—94 finder Forf., at »Prælaternes Formaning« 1530 til Frederik I (Ny Danske Mag. V, 315—23) er P. H.s Kilde til disse Udtalelser. Her siges nemlig, at det er alle vitterligt, at Kongen fra Barndommen af har været »en dydelig og god Fyrste«; man valgte ham til Konge ikke blot, fordi han var »indfødt Kongesøn«, men for hans kristelige Rygtes og gode Regiments Skyld; det er »vrang Undervisning« og Kirkens Uvenner, der har bragt ham til at føre Fordærv over den hele Kirkes gejstlige Stat og »Kristendoms Skikkelse«. — Naar Forf. paastaar, at dette »ordret« stemmer overens med P. H.s Fremstilling, maa jeg protestere, og jeg kan hverken heri se »et glimrende Bevis« for, at man tager Fejl, hvis man regner med at finde P. H.s personlige Synspunkter udtrykt i Kroniken, eller godkende det som et »direkte Bevis« for, at Kildemateriale er stillet til hans Raadighed af Ove Bille eller en anden ledende Prælat. Men muligvis har man brugt P. H. som Medarbejder ved Affattelsen af »Formaningen« (jfr. nedenfor).

² I den førnævnte »Formaning« findes Punkter, som paataler Kirke-

der de fleste Steder overhovedet ikke var ét eneste Spor af kristelig Fromhed tilbage. Ingen var nu mere sikre paa kongeligt Værn end Ophavsmændene til denne Ugudelighed, ti hos denne vanhellige Konge fandtes ikke Spor af Respekt for Retfærdighed eller Uskyld, for ham var Fromhed Overtro, Kyskhed Hykleri, Klosterliv (*religio*) Taabelighed, Afholdenhed Vanvid. — Trods Løfte gjorde han Gottorp i Slesvig (som nu ved Vold er underlagt Holsten, skønt det er et gammelt dansk Len) til sit Kongesæde, og herhen førte han alle de Skatter, han afpressede de danske, saa Danmark fik Udseende af at være et (holstensk) Skatteland. Holsten er overhovedet en Fjende, som opæder Danmarks Kraft. Ogsaa Christiern II's Rigdom blev ført til Gottorp, deriblandt Breve og Dokumenter, vedrørende Danmarks Privilegier. Kort sagt, Danmark blev i den Grad udplyndret af ham, at det ved hans Død er efterladt ludfattigt, udplyndret og affolket. Havde han i samme Grad tørstet efter Blod som efter Rigdom, vilde han have overgaaet Christiern II (sc. i at ødelægge Landet). Sluttelig tales om hans uhyggelige Død efter et Liv i Nydelser. Til Rettens Pleje havde han ikke Tid, men nok til Spil.

P. H. kom ikke til at skrive Nekrolog over Christiern II.; men trods hans Had til denne »Tyrannernes Konge« var den næppe blevet saa bidende bedsk og uforsonlig som denne Karakteristik, der mangler ethvert mildnende Forbehold. Den er det bedste Bevis paa, at P. H.s »Kongeskrift« er afsluttet, ikke alene inden Frederik I's Død, men ogsaa inden Kongen ændrede

plyndringen og Foragten for de kirkelige Myndigheder. Heller ikke her kan man sige, at P. H. bruger Formaningen til Forlæg; det drejer sig jo om Forhold, som var almindelig kendte og ofte paataalt i hans Skrifter. Naar Forf. derfor S. 195 heri ser Bevis for, at Skibykrøniken »noje retter sig efter ledende Katholikers Synspunkter«, viser det ringe Kendskab til P. H.s Skrifter. Men iøvrigt kan følgende Udtalelse i »Formaningen« tyde paa, at P. H. har øvet Indflydelse paa dens Affattelse: »det findes klarligen og mangesteds beskrevet baade før og siden Jesus Christi Fødsel, at Gud haver tit og ofte ladet ganget stor Hævn og Straf over Riger [Teksten: »Riget« er sikkert gal], Land og Stæder, hvor saadanne Gærninger og Guds Fortornelse sket og bedreven er.«

sin Kirkepolitik og tog den lutherske Bevægelse i sit Værn (jfr. S. 16—17). — Nekrologen mangler ethvert Tidsmærke, som kan tyde paa en stort senere Affattelse. Havde P. H. oplevet Herredagen i Juli, da han skrev den, skulde man nærmest tænke, at den dog havde faaet et noget modificeret Indhold; ti da blev Forholdene efter hans Opfattelse endnu værre; da var det Satan selv, som førte Herredømmet, og den Uorden, som hurtig indtraadte, efter at Herredagen i København havde udsat Kongevalget og dermed lagt Magten i Hænderne paa Stormænd, som søgte at udnytte Situationen til bedste for sig selv, lærte i den Grad P. H. at forstaa et Kongestyres Betydning, at han forvandlede til en Tilhænger af Arvekongedømmet, trods alle sine tidligere Indlæg til Fordel for Valget af Herskeren. I Nekrologen er der i alt Fald ikke Spor til, at de ændrede Forhold har begyndt at gøre sig gældende, endsige at Grevefejden skulde være begyndt. Den er sikkert skrevet før nogen Besindelse og Betænkelse kunde dæmme op mod P. H.s Had til den afdøde. — Selvfølgelig finder P.-E. H. alligevel i den ét Kendemærke paa en senere Affattelse. Udtalelserne om, at Slesvig er blevet underlagt Holsten, skal nemlig vise, at Nekrologen er skrevet, efterat Hertug Christian (III) var blevet hyldet i Hertugdømmerne (dog inden Afslutningen af Grevefejden). Men P. H. sigter selvfølgelig i hele Nekrologen til Tilstande, som kan lægges Frederik I til Last i hans Regeringstid; og man kan let pege paa en enkelt Begivenhed i hans Tid, hvorved Holstenernes Magt over det gamle danske Len særlig pointeredes, nemlig Begivenheden 1524, da Frederik I endelig opnaaede sit Livs hedeste Ønske, at blive hyldet til Enehertug i Slesvig-Holsten.

Aarbogens 2. Meddelelse gælder Herredagen i København ved Trinitatistid. Kongevalget blev, som det bittert siges, udsat, »for at man under et Interregnum bedre kunde varetage private end offentlige Interesser.« — Krøniken fremhæver, hvor stærk Spliden og Interesse modsætningen gjorde sig gældende paa Herredagen. Nogle forstandige blandt de gejstlige og verdslige Rigsraader, som saa, at Lutheriet vilde med-

føre de største Ulykker for Riget, indledte dog Forhandlinger om, hvorledes man kunde straffe de sacrilege Prædikanter, raade Bod paa de begaaede Vanhelligelser, restituere de profanerede hellige Steder og komme de underkuede Præster og Munke til Hjælp. For ikke at nødes til Deltagelse i Beslutninger herom, forlod imidlertid Hr. Mogens Gøye (og hans »Snylter«, Hr. Erik Eriksen) hemmeligt Mødet. Men af hvad der udrettedes, mærkede man, at han (skønt fraværende) var højst nærværende. »I den Grad havde Satan Magten i Danmarks Rige, at ikke alene enkelte Lægfolk, men ogsaa de mange Skinbiskopper var uenige med de sande Biskopper.« Efter et voldsomt Udfald mod »Skinbisperne«, hvem det ene var om Navnet, Privilegierne og Godserne at gøre, mens de foragtede alle »vor Religions« hellige Handlinger og Mysterier og forsømte deres Pligter som Bisper, fastslaas, at der derfor »efter Guds retfærdige Dom« overhovedet ikke blev vedtaget noget som helst alvorligt mod Lutheranernes ugudelige Sekt, hvilket klart fremgik af Retssagen mod Hans Tausen. — Herredagen var altsaa for P. H. en Fiasko for Katolicismen. Dette pessimistiske Syn synes uforstaaeligt, da P. H. jo allerede som personlig tilstedeværende i København maa have kendt den 3. Juli vedtagne Reces, som genoprettede Kirkens Enhed, idet den gav Episkopatet den fulde kirkelige Jurisdiktionsret, stillede Prædikanterne og de frie lutherske Menigheder under deres Myndighed samt krævede Restitution af det kirkelige Gods, som var i Behold. Alt Resultater, som man dog skulde tro, maatte være en Glæde for ham. Men ganske vist talte Recessen ikke om Kirkens Forhold til Rom, og den gjorde den danske Kirke til en »tvedelt« Kirke, i hvilken Biskopperne baade skulde beskikke Præster (sc. katolske) og Prædikanter, der henholdsvis holdt Messer og Gudstjenester »efter kristelig Skik«. Alle skulde de lære deres Sognefolk at leve efter »det hellige Evangelium« og vel at mærke, »som man vil forsvare det for den alsommægtigste Gud«; nogen Lærenorm, f. Eks. de ortodokse Dogmer, er ikke nævnt (jfr. S. 98 »de kirkelige Dogmers Norm«). Denne Reces omtales imidlertid ikke med ét Ord, saa lidt som »Enigheds-

brevet« af 13. Juli. Det er Personerne og særlig Skinbispernes Svigten af de sande Bisper, som ene optager den fanatiske Karmeliter. — Det umiddelbare Indtryk af denne mærkelige Historie-skrivning er, at Beretningen her maa være nedskrevet ret snart efter Herredagen, mens Skuffelsen kunde overskygge alt andet, og Reaktionen mod Lutheranerne, der snart gav sig de stærke Udslagovre i Skaane, ikke var begyndt. I alt Fald tyder intet paa, at den kan være forfattet saa sent som 1534, da »Guds retfærdige Dom« over de to »Skinbiskopper«, Rønno og Gyldenstjerne, var P. H. bekendt.

Aarbogens 3. Afsnit slutter sig nær til Herredagsafsnittet og beretter kort og godt, at »dengang (*tunc temporis*) blev Hans Tausen anklaget, bevist skyldig (*ut fertur*) og dømt til Forvisning«. Men derefter følger en ret indgaaende og indigneret Fortælling om, hvorledes denne Dom alligevel blev sat til Side. Efter Indbydelse drog Tausen til Mogens Gøye og blev ved hans og hans Datter Sophies Mellekomst restitueret. Biskop Rønno, som stod Kætteriet nærmere end »Religionen«, lod sig nemlig presse af Faderen og Datteren (som han elskede) til »ligesaa taabeligt som ubesindigt« at samtykke i, at Tausen vendte tilbage til København. — Oplysningen om Rønnovs Kærlighed til Sophie Gøye og hendes Optræden til Fordel for Hans Tausen hører til de tydeligste Vidnesbyrd om, at Aarbo-gen ikke kan være forfattet af Hans Henriksen i Samvirke med Ove Bille; ti dem kunde det dog ikke være ukendt, at Sophie Gøye allerede 1524 var blevet gift med Ove Billes Broder Mogens, som var Lensmand paa Koldinghus¹. — Denne Kends-

¹ Jfr. A. Heise, Skibykrøniken, 165, jfr. 141 og Hist. Tidsskr. 4. R. III, 464. Universitetsdommen 1540 (Dsk. Mag. 3. R. I, 172—76), der opløser den Trolove, som siden c. 1525 bestod mellem Birgitte Gøye og Jesper Daa, viser, at Huitfeldts Formodning om, at Rønno »skulde have hende«, ikke kan have sin Rigtighed. Men dermed er ikke givet, at de Rygter, som gik (endog i Norge) om, at Rønno vilde gifte sig som Biskop, er grundløse. Derpaa tyder det Forpligtelsesbrev til Biskop Stygge Krumpen »Weybnehmens halber« (siden opbevaret i det kgl. Arkiv, jfr. Kirkehist. Saml. 2. R. IV, 471), han udstedte, vel som Tak, fordi denne som eneste gejstlige Rigsraad tiltraadte den Konfirmats af 24. Juni 1529, der erklære-

gærning har dog ikke rökket P.-E. H.s Tro paa, at Aarbogen er »Ove Billes Aarbo« . — Udtrykkene, som bruges om Rønno, og Dommen over ham svarer iøvrigt ganske til P. H.s Sprog og hans Synspunkt paa denne »Skinbiskop«, og »Fortællingen« her bærer ganske Præget af at være Udkast til Krønikens udførligere Udtalelser. Imidlertid synes jo Ordene »ut fertur« i Om-talen af Tausens Sag (*convictus, ut fertur*) at tale herimod. P. H., som ikke alene var tilstede i København, men selv optraadte mod Tausen under den »Disputats«, som fandt Sted ved Retsforhandlingerne, ja som i Krøniken netop ved at udelade »ut fertur« accentuerer, at Tausen virkelig blev »convictus«, synes dog ikke at have kunnet forfatte et Aarbogsafsnit, som henholder sig til et Rygte, hvor Talen er om et saa vigtigt Punkt i Retssagen! — Nu foreligger ganske vist den Mulighed, at dette »ut fertur« ikke stod i Aarbogens oprindelige Tekst, men er en Tilføjelse af Hans Henriksen, da han renskrev sit Koncept c. 1555, altsaa paa et Tidspunkt, da Reformationens Sejr forlængst var en Kendsgærning. Hans Tiltrædelse af de ændrede Kirkeforhold i Forbindelse med den Kendsgærning, at H. Tausen blev restitueret i 1533, kan jo have ført ham til at se med Skepsis paa en Meddelelse om, at Tausen i 1533 blev »bevist skyldig« i de Klager, man rettede mod ham, hvorfor han tilføjede sit: »som man sagde«. — Trods det plausible i denne Formodning, vil jeg dog mene, at Ordene hører med til Aarbogens (d. v. s. P. H.s) oprindelige Tekst; men de maa opfattes som en Spydighed til Dommerne, som, skønt de i Dommen erklærede Tausen skyldig, faktisk ved Straffen desavouerede, hvad de mente og endda siden ogsaa sagde om ham¹. I saa

rede yderligere Stadfæstelse af Romerkirken for overflodig og viste, at Frederik I havde været nødt til at lade Roskilde Kapitel foretage et formelt Valg af Rønno (jfr. min Biografi af Joachim Rønno i Dsk. biogr. Leksikon, XX, 417—18).

¹ Jfr. Knud Billes Brev af 28. Juli 1533 til Broderen Eske Bille om »Disputationen«, hvor Lektor Poul »overvandt samme Prædikanter i mange Stykker . . . baade om det hl. Sakramente og andet Bedrageri.« Knud Bille var en af Dommerne. — Ogsaa Meddeleren til Biskop Hans Ref har opfattet Forholdet saaledes, da han har fortalt, at Tausen blev »dømt

Fald bekræfter det, at Optegnelsen er sket snart efter Tausens Tilbagekomst i Begyndelsen af Efteraaret 1533.

Krønikens Udvidelser af Aarbogens Afsnit 2 og 3 udgør én sammenhængende Fortælling uden Afsnitsdeling. Bemærkningerne om, at Herredagen intet alvorligt foretog sig for at ramme »den ugudelige Sekt«, belyses ved en indgaaende Skildring af Retssagen mod Hans Tausen. — Kun efter indtrængende Krav fra »nogle fromme Mænd« ofrede Rigsraadet en enkelt Dag paa denne vigtige Sag, hvor denne Lutheranernes »Fænnike-drager« blev »anklaget, forhørt, bevist skyldig (*convictus*), dømt til Forvisning«, men som der tilføjes: »idet Dødsdommen blev ophævet« (*remissa sententia capitali*). Saavel Anklagerne som Dommerne svævede iøvrigt paa Grund af den afsindige Almues Raseri næsten i Livsfare; Kætterne truede ligefrem Rigsraaderne med Døden! »Skuespillet« blev da ogsaa spillet slettest muligt, uden at det kom til en alvorlig Behandling af den vigtige Sag. — P. H. omtaler altsaa hverken Prælaternes Anklagepunkter mod Tausen eller disse Anklagere selv, men holder sig ene og alene til den »Disputation«, som foranledigedes ved den Kætterianklage, han selv rettede mod Tausen, den som Domsakten sigter til med Ordene: »item var og nogle Ord aabenbare rørt for os, at Mester Hans Tausen skulde have skrevet og sagt det højværdige Alters Sakrament for nær.« I sin Anklage havde P. H. dog ikke holdt sig alene til Nadverspørgsmaalet. Krøniken taler nemlig først, uden nærmere Angivelse, om en Klage over »nogle faa, ugudelige Artikler i hans Prædiken«, som Tausen pure nægtede »at have lært og prædikeret« (under Tilslutning fra »Tilhængere«¹, hvis Udsagn P. H. imidlertid erklærer for usande og for Vidnesbyrd om, at Kætteri fordærver Samvittigheden). Senere specialiserer han imidlertid disse

til en Kætter« (jfr. H. Reffs Brev til Ærkebiskop Olaf Ingebrigtsen af 2. Aug. 1533, Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 303—06).

¹ Ligesom P. H. i Afsnittet om Kirkestormen i Frue Kirke talte om, at en særlig Ed hindrede Tausens Tilhængere i at bryde med ham (Skrifter VI, 122, 10), siges her, at man ikke turde vidne mod Tausen, for ikke at handle mod »Sammensværgelsen til Partiet« (ib. VI, 135, 6).

Anklager. De drejede sig først om Tausens Lovprisning af Kirkestormen i 1530, dernæst om hans Lære om Hostiens Tilbedelse og om Lægmands Ret til at dømme om Skriften, videre om, at han (vel ogsaa i en Prædiken) havde forbudt Menigheden at søge til Frue Kirke [sikkert efter dennes Genaabning til udelukkende katolsk Gudstjeneste], hvorved de mod deres Samvittighed blev tvunget til Tilslutning til Partiet; og endelig beskyldte han ham for (vel ogsaa i Prædikener) at have »forbandet« Rigets Bisper, Præster og Munke og »meget andet, hvorfor han med fuld Ret anklagedes, da han uden disse Meninger jo ikke kunde være Lutheraner«! — Det er udelukket, at P. H. hermed skulde sigte til de egentlige Sagvolderes bestemt definerede Klager: det samlede Episkopat anklagede jo udelukkende Tausen for visse Injurier i et bestemt Skrift, og Rønnov som Enkeltmand beskyldte ham alene for at have »befattet sig« med alle Københavns Kirker og for visse haanende Udtalelser mod ham selv personlig paa et Møde i Kapitels-huset i flere Rigsraaders Nærværelse [sikkert det Møde, hvor Rønnov fik Genaabningen af Frue Kirke sat igennem¹]. Men at Sagvolderne saaledes kun interesserede sig for disse Poster, er vel i særlig Grad Grunden til, at P. H. betragtede Retssagen som et daarlig spillet Skuespil! Forbigaaelsen her i Krøniken af Bispernes og Rønnovs Optræden i Retssagen er et Sidestykke til Beretningen om Herredagen 1533, uden Omtale af Recessen, og om Herredagen 1530, ligeledes uden Omtale af Recessen derfra. — Ogsaa disse nævnte specielle Anklager afviste Tausen med Tilslutning fra Vidner; men, siger P. H.: nogle af Dommerne maatte le deraf, da de forud havde hørt de samme Borgere udtale sig lige omvendt. »Men da ugudelige Kends-

¹ A. Heise anser det i sin Afhandling om Herredagen 1533 (Hist. Tidsskr. 4. R. III, 452) for »utvivlsomt«, at der er Tale om et Møde i Juli 1533 (mellem 3. og 14. Juli), og at dette er identisk med en »Samtale« mellem Rønnov og »en Prædikant«, som omtales i Klageskriftet fra 1536 mod Bisperne. Allerede det, at nævnte Prædikant paaberaaber sig »et almindeligt Koncil« overfor Bispem, gør, at jeg ikke kan antage, at her er Tale om Tausen.

gærninger klart vidnede modsat, blev de talendes uforkammede Munde stoppet.« Dette maa betyde, at P. H. mente, at Dommerne godkendte Berettigelsen af hans Klager. Endelig omtales atter Forvisningsdommen, men ligesom før uden, som Domsakten gør, at omtale, at Formildelsen af Straffen skyldes Dommernes Henstilling til »de værdige Herrer og Prælater« om at vise Tausen Naade.

Paa Grund af Krønikens Udtalelser om Retssagen har Paludan-Müller som bekendt beskyldt P. H. for »vitterlig Sandhedsfordrejelse«. Nogle Bemærkninger herom er derfor berettigede i en Undersøgelse af Skibykrøniken som historisk Skrift. P. H.s Paastand om, at Tausen nægtede at have lært: Sakramentet maa ikke tilbedes (*sacram eucharistiam non esse adorandam*), er usandfærdig, fordi Domsakten i den ægte Form jo understreger, at Tausen afgjort forkastede Adorationen: »men da bekendte og tilstod Mester Hans ikke at være det sande og værdige Guds Legem under Brøds og Vins Lignelse, som en christelig Præst konsakrerer og vier udi Messeembedet og [som] sættes efter den christelige Romerkirkes Vedtægt baade udi Monstrans og Pixide.«¹ Og saaledes maa Tausen afgjort have svaret, ti hans Udtalelser om Nadverspørgsmaalet i hans »Svar til Lektor Povls falske Undervisning« (1531) stemmer ganske overens dermed. Derfor kan man ikke tage Hensyn til P. H.s Insinuation om, at Tausen, for at redde sig, løgnagtigt erklærede, at han netop billigede, at Sakramentet skulde adoreres. Insinuationen er en klar Sandhedsfordrejelse!

Paludan-Müller har afgjort Ret i, at Hovedsagen for Tausen er, at han hører Præsten gentage Kristi Ord: »dette er mit Legem osv.«, ti alene af dem faar Troen Vished om Realpræ-

¹ Der er ikke Grund til at gaa ind paa Engelstofts og Rørdams Forsvar for Rigtigheden af P. H.s Referat udfra den Gengivelse af Domsakten, som mangler Ordet »ikke« og endda særlig stærkt lader Tausen understrege, at de i Messen indviede Elementer »sandelig er Herrens Legeme og Blod«, samt at ogsaa den reserverede Hostie bør tilbedes. Paludan-Müllers Forkastelse af denne Gengivelse (af tekstkritiske Grunde) er afgørende. — Rordam har i sin Bog om Huitfeldt oplyst, at denne personlig har gennemset sin trykte Tekst og vedkendt sig den som den rette.

sensen; hvad man ser, er jo kun Brød og Vin. A. Heise, der i sin udmærkede Afhandling om Herredagen 1533 i et større Afsnit om Retssagen mod Tausen tiltræder Paludan-Müllers Synspunkter, forøger imidlertid Citaterne af Tausens Bog om Nadveren med nogle nye, som netop kaster klart Lys over det begrænset rigtige i Paludan-Müllers Redegørelse for Tausens Opfattelse. Saaledes skriver Tausen (jfr. Smaaskrifter ved H. F. Rørdam, S. 147): »Hvi skulde man ej tvivle og bære Mislove paa eders Brød og Vin, efterdi man er ikke vis, om Guds Ord er der med eller ej; og er det der endda, have I hvisket det for eder selv. . . . Stjæle I os Ordet fra, som skaber og gør Sakramentet, . . . hvorpaa skal jeg da visselig kende det, at eders Sakramente er et sandt Sakramente.« Og S. 143 hedder det: »Jeg staar det fuldkommelige til, at jeg haver sagt i min Prædiken og siger endnu, at man maa vel tvivle paa det Brød og Vin, som hine Hviskere vise Folket«; og S. 151: »Ti ved jeg vel, at Gud vorder mig ikke vred derfor, om jeg ikke tilbeder det, jeg ser i Præstens Haand eller Monstrans, efterdi jeg véd ikke visselige, hvad det er uden Brød. Derfor lader vi her i vor Kirke Ordenene lyde højt.« —

Disse og andre Udtalelser af Tausen afgør klart nok hans Stilling til Adoration under en romersk Messe, eller naar Hostien ombæres i Monstrans, eller den gives Kommunikanter af de i Pixis »reserverede« Hostier. Men det maa ikke overses, at det her alene drejer sig om Udtalelser udfra Tilhørerens, Tilskuerens eller Kommunikantens Stade — ikke om principielle Udtalelser om hans Stilling til Realpræsensens Virkelighed. De nævnte Udsagn kan meget vel forenes med Godkendelse af Adoration, hvor Indvielsesordet lyder saaledes, at de troende kan høre det. Engelstoft har sikkert Ret i, at Tausen i sin Menighed bibeholdt at »elevere« Nadver-Elementerne efter Indvielsen og fastholdt Adoration som tilbørlig. Tausen turde sikkert heller ikke benægte, at den romerske Præst, som jo normalt alene kommunikerer under Messen, med Rette adorerede Sakramentet og virkelig fik det i den efterfølgende Kommunion, da han jo maatte være forvisset om, at Kristi Ord havde lydt. For

Tausen er det ét Spørgsmaal, hvad der er Betingelse for, at en kristen kan tro paa Realpræsensen, et andet, naar det sande Sakramente er indviet. Begge disse Spørgsmaals rette Besvarelse er afgørende for ham for, hvorledes Nadverhandlingen bør udformes i Messen. — Men heraf fremgaar, at Beskyldningen mod P. H. for vitterlig Sandhedsfordrejelse er forhastet eller overdreven. Hans Refereren her som saa mange Steder viser Fanatikerens ensidige Refereren, men han gengiver sikkert en virkelig Udtalelse af Tausen under »Disputationen«.

Paa den anden Side er Domsaktens Referat sikkert lige saa ensidigt og ufuldkomment; det gengiver kun, hvad Dommerne maatte anse for forkasteligt, men ingenlunde Tausens fulde »Bekendelse« om Spørgsmaalet. Overhovedet kan man jo ikke berømme Domsakten for Klarhed. Meningerne om, hvad Tausen blev dømt for, nemlig om han ogsaa blev dømt for Kætteri¹, er derfor saa afvigende. Dette betinger atter Uenigheden om, hvorvidt den nylig vedtagne Reces (af 3. Juli) var retsligt Grundlag for Dommen over de Handlinger, som jo var begaaet længe inden denne nye Lovs Eksistens². Paa en Drøftelse af dette Spørgsmaal, der vil fordre megen Plads, kan jeg imidlertid ikke indlade mig her. Det er heller ikke af Betydning for nærværende Undersøgelse.

Først en Maaned efter Dommen begav Tausen sig bort og rejste til Mogens Gøye. Her formidlede denne og Datteren³ For-

¹ Efter Heises Opfattelse blev P. H.s Paavisninger under »Disputationen« af afgørende Betydning for Dommen. Da Dommerne kun henvender sig til »de værdige Herrer og Prælater« om at vise Tausen Naade, synes de dog netop at se bort fra P. H. som Anklager og Sagvolder. Er ikke ogsaa Sætningen, at »nogle Ord var rørt for os« om Mester Hans Tausens Udtalelser om Alterens Sakramente, et Udtryk for, at man saa bort fra Kætterianklagen?

² Naar dette antages og dermed Retstilstanden fra før Odense Reces 1527 anses for genindført, maa man forbavses over, at H. Tausen ikke blev anklaget for saa oplagte Lovbrud som Klosterforløb og Colibatsbrud.

³ Saavel Betegnelsen af hende som Skøge (*meretrix*) som Navnet Sophie har P. H. senere udstreget. Er han blevet klar over sin Kildes Upaalidelighed? Men i Aarbogen staar Navnet vedblivende og vidner om, at dette Skrift ikke er Uddrag af Kroniken.

liget med Rønno, saa Tausen allerede 14 Dage efter kunde vende tilbage til København. »Saaledes blev det sidste værre end det første,« siger P. H. Ti denne Retskrænkelse fandt Rigsraadet sig i, og Rønno tolererede derefter alle lutherske Brud paa Sædelighed og paa Gudstjenestens Værdighed. Mens Frederik I endnu var i Live, havde han truet Lutheranere med Straf, naar Kongen døde; nu da han var død, gav han dem endda Gaver og viste dem Hæder — til største Forargelse for enfoldiges Samvittighed, som maatte frygte for Religionens og Fromhedens truende Ruin. — Omtalen af Tausens Tilbagekomst til København viser, at Afsnittet, ligesom det i Aarbogen, tidligst kan være forfattet i Efteraaret 1533; men stort senere vel næppe, da Omtalen af Herredagen viser samme Ligegyldighed som Aarbogen for dens Vedtagelse af Recessen af 3. Juli (der berøvede Lutheranerne deres kirkelige Selvstændighed) og samme Ukendskab til Forfølgelsen af dem i Skaane. I alt Fald viser Udtalelserne om Rønno, at P. H. ikke havde Anelse om, at han i 1534 skulde kunne hovore over »den skamløse Skinbiskops« forsmædelige Afsættelse.

Aarbogens 4. Afsnit til 1533 fortæller om Lübeckernes Kapertogter mod Hollænderne; de kaldes »hele den kristne Verdens Fjender« (den kirkelige og politiske Omvæltning ved Wullenwever var jo gennemført!); men en kejserlig Flaade tvang dem til at søge Havn, hvor de forholdt sig rolige hele Vinteren. Stykket kan saaledes tidligst være nedskrevet omtrent i Foraaet 1534. — Krøniken fortæller yderligere om de kejserliges Overvintring i Danmark og om Frygten her for at blive indblandet i Krigen; antagelig er dette Grunden til Optegnelsen. Her er intet senere Tidsmærke.

5. Afsnit noterer, at Rønno samme Aar forgæves afkrævede sit Kapitel nogle Breve om Roskildekirkens Ret til Københavns Slot, der var fundne paa Hjortholm (ved et »et« antydes sikkert, at Krøniken skal indeholde mere herom). Nægtelsen heraf vakte Biskoppens Vrede; og »fra den Tid begyndte han aabenbart at vise sig baade som Lutheraner og Tyran.« — Krøniken forklarer nærmere det tyranniske i Rønno's Krav.

Han forlangte, at Kapitlet skulde overlade ham personlig og hans Arvinger Brevene¹. Trods Præscriptionen paa Grund af den lange Tidsafstand troede han nemlig, han kunde faa »et Arvegods« (*perpetua aliqua possessio*) eller en Sum Penge for dem. Da man, naturlig nok, nægtede at udlevere ham disse Breve, som jo gjaldt Roskilde Kirke og ikke den tilfældig siddende Biskop, brød han den Ed, han havde svoret om at værne om Kapitlets Rettigheder. Under Paaskud af at ville værne Klerus mod adeliges Vold løste han nemlig de vornede fra Lydighed mod deres kirkelige Herrer og forpligtede dem overfor sig personlig, og derefter afkrævede han hver vorned til at begynde med en Afgift paa en Tønde Havre. Senere, da det stadig gik tilbage for ham, benyttede han denne nye Ret til store Krav paa Ydelser. Alle Forsøg paa at faa ham derfra (selv Henvendelser fra Broderen Eiler Rønnov, Tyge Krabbe og Johan Urne) var forgæves, og »aldrig har Klerus maattet taale et saa stort Tyranni af nogen profan Fyrste, som af denne formummede og kætterske Biskop.« Men Baggrunden for, at dette var muligt, var Stormændenes Iver for Interregnets Forlængelse, for at de frit kunde øve Tyranni. Derfor hævder P. H. da nu, at »det havde været bedre, om der i Danmark forlængst var indført Arv i Stedet for Valg, da vi ser Arveriger stadig blomstre, men Valgriger yderst elendige og ulykkelige og altid udsat for manges Rovlyst og Tyranni.« Sluttelig tilføjes, at Rønnov i den Grad terroriserede Klerus, at man ikke alene udleverede de nævnte Breve til ham, men overhovedet aldrig senere vovede at nægte ham hans Krav. Overgivelsen af Brevene var iøvrigt efter P. H.s Mening en endnu større Taabelighed end Kravet. Naar man gav ham, hvad man faktisk ikke besad, kunde man lige saa godt have skænket ham England eller Skotland!² — Udtalelserne om Rønnovs store Krav, »da det gik til-

¹ Af Heises Oversættelse faar man Indtryk af, at Rønnov havde fundet Brevene; hverken Aarvog eller Krønike siger dette. Fundet er aabenbart afgivet til Kapitlet og var i dets Besiddelse, da Rønnov rejste Kravet.

² Dette minder mærkeligt om Jens Andersen Beldenaks Svar til Christiern II, da denne afkrævede ham Taasinge. Biskoppen svarede spydigt,

bage for ham,« tyder paa, at Afsnittet tidligst kan være skrevet i Sommeren 1534, da Grev Christofer, efter at have afsat ham, paany »solgte« ham Stiftet, og Rønnov i den Anledning væltede nye Byrder over paa Gejstligheden.

Aarbogens 6. Afsnit, der uændret gentages i Krøniken, omhandler »det evige Forbund« mellem Danmark og de kejserlige, der »af Had til Lybeckerne« sluttedes i Nov. 1533 i Odense; der sigtes til Rigsraadets Ratification af Gentertraktaten fra 9. Sept. Efter Pladsen i begge Skrifter maa Op-tegnelsen dateres til 1534.

7. Afsnit noterer uden nærmere Datering Dødsfaldet af Mourids Jepsen i Skaane og Johan Bjørnsen i Fyn, begge Riddere; om den sidste siges, at han havde sat mange og store Besiddelser over Styr til Skade for hans Børn. — Krøniken taler nærmere om hans Ødselhed og taabelige Forfængelighed, som latterliggjorde ham. Ogsaa her er alene Pladsen tidsbestemmende for Nedskrivningen, altsaa 1534.

8. Afsnit til 1533 noterer, ligeledes uden nærmere Datering, fhv. Biskop Niels Stygges Død i Børglum Kloster. Han siges i hele sit Liv kun at have udvist én Dyd, Ædruelighed; alle andre foragtede han! Alt Munkevæsen havde han da ogsaa forsaget, lige siden han blev Biskop. — Krøniken fortsætter: »ogsaa alt aandeligt Liv!« Hele sit lange Liv var han kun op-

at, naar Kongen begrundede sin Førdring paa denne Ø med, at den engang havde tilhørt Kronen, kunde han lige saa godt kræve Skotland og England (Huitfeldt II, 1180). Der er ogsaa en anden Overensstemmelse mellem P. H. og Jens Andersen, som fortjener Opmærksomhed. Biskoppen deler hans Opfattelse af Guds straffende Retfærdighed og Hævn som Vidnesbyrd om »hans lønlige Domme« (jfr. hans Brev til Christiern II om Slagheck fra 1521 i C. Paludan-Müller: J. A. Beldenak² (1837), 62—63). Iøvrigt er der ogsaa en fremtrædende Lighed med P. H. i Tankegangen i Biskoppens to bevarede Hyrdebreve fra 1527 til Aalborg-Viborg og til Assens. — Med Hensyn til »Roskilde Sædes« Ret til Københavns Slot fastslaar P. H., at Meningerne var delte om, hvorvidt Besiddelsen var frataget det med Vold, eller der havde fundet et Mageskifte Sted. — Efter Christian III's Klageskrift 1536 mod Biskopperne havde Rønnov allerede 1533 paa Herredagen rejst Krav baade om Københavns Slot og Byen selv (Rørdam: Monumenta I, 170).

taget af Forlystelser og Spil; naar han følte sig træt deraf, drejede han Pile. Kun naar en Skare adelige Skøger, Narre, Gøglere og Smigrere var hos ham, var han glad. Under Kong Hans blev han engang udstødt af Rigsraadet for Infami. Undskyldende peges paa hans »dybe Uvidenhed«; efter lang Tids Skik og Brug mente han nemlig, at Bispestillingen ikke var en Funktion, men en Ærestand (*non officium sed status*), ikke et aandeligt Hverv til Ledelse af Sjæle, men en verdslig Værdighed, overdraget for at kunne skrabe Penge sammen. Sluttelig anbefales han til Guds Barmhjærtighed, da vi »fromt maa tro, at han døde angerfuld«, og Gud godkender jo ogsaa den sene Bod. — Da vi ikke kender Niels Stygges Dødsdag, og Afsnittet ikke har særlige Tidmærker, kan dets Affattelsestid ligeledes kun bestemmes efter Pladsen i Krøniken, altsaa til 1534¹.

Efter Nekrologen over Niels Stygge er to Blade skaaret ud af Manuskriptet. Da der klart nok intet mangler i Nekrologen, og Krønikens første Afsnit til 1534 er en intakt Gentagelse af Aarbogens første Optegnelse efter dens Stykke om den forhenværende Børglumbiskop, har man ikke, som ved Krønike-manuskriptets manglende Blad til 1531, nogen Vejledning til Gætning om de forsvundne Blades eventuelle Indhold. Vel kan man selvfølgelig gætte, f. Eks. om, at P. H. kan have skrevet noget om Niels Stygges Efterfølger, da han jo flere Gange omtaler Efterfølgeren efter Forgængeren; og om Stygge Krumpen kunde man vel formode, at han kunde have noget paa Hjærte, muligvis ogsaa specielt om de Statuter, han udstedte i 1532 eller 1533, og som vandt Tilslutning fra andre Biskopper. Her var nemlig gjort et Forsøg paa at gennemføre en Forkyndelse i Kirkerne, som stemte med P. H.s Krav, idet det paabødes at prædike »det hellige Evangelium og Guds klare og rene Ord uden Drømme og Fabler,« men efter »Kendefædrenes« (Kirkefædrenes) Udlæggelse. De tillod ogsaa dansk Psalmesang (selvfølgelig af katolske Hymner). — Disse Bispestatuter vakte

¹ P.-E. H. bemærker, at Afsnittet synes at stamme fra samme Tid som P. H.s Forligsforsøg (Skriftet fra Okt. 1534). Motivering for denne uklare Formodning faar vi imidlertid ikke.

megen Forbitrelse i lutherske Kredse, som det ses af P. Laurentsens Udtalelser¹. Vel anerkendte han selvfølgelig Paabudet om evangelisk Forkyndelse »uden Fabler«, men naar Statutterne forbød andre end dem, som havde Biskoppernes »Brev«, at holde Messe og »tractere Christi Sakramente« (uddele Nadver) og krævede »en ukristelig Forpligtelse og Eds Annammelse« for at faa Lov til at prædike, samt forlangte, at »Evangeliets Udtydning skal være prøberet af den hellige Kirke,« mente han, at ogsaa det alligevel var »en ukristelige Statute« og imod Skriften, som giver hver Mand Lov »at kristeligt lære og under- vise i alle Steder.« Dertil kom, at det stred mod kgl. Majestæts Reces, givet i Odense Herredag (altsaa 1527). — Ogsaa dette Angreb fra Ex-Karmeliteren kunde vel give P. H. Anledning til kraftige Udtalelser, for ikke at tale om Kancelliets Beskikkelses- breve til de kongelige Patronatskald, som siden 1532 paabød Præsterne ikke alene at prædike Evangeliet purt og rent, men at administrere Sakramenterne paa luthersk Vis.

Men paa den anden Side forstaar man ikke, hvorfor P. H. skulde udskære Blade af sin Krønike, hvis de havde dette Indhold, ja selv ikke, hvis de ogsaa indeholdt Kritik af Stygge Krumpens letfærdige Livsførelse². I dette Tilfælde, hvor saavel Aarbogens som Krønikens fortsatte Indhold taler mod, at der overhovedet mangler nogen Meddelelse af historisk Art, synes Udskæringen at maatte have anden Grund end den tidligere. H. F. Rørdam formodede³, at P. H. havde udskaaet Bladene, for at give en ny Redaktion af Indholdet paa de derefter følgende Blade. Dette er afgjort udelukket paa Grund af den store

¹ »En stakket Undervisning« 1533, H. F. Rørdams Nyudgave 1890, 6 f., 36—37, 40 f.

² S. 195—96 formoder Forf., at de udskaarne Blade har polemiseret mod Laurentsens Skrift og Stygge Krumpens forargelige Samliv med sin Slægtning Elisabeth Gyldenstjerne. »Af opportune Hensyn (Leflen for Biskopperne?) er disse Blade maaske senere fjernet. Eller har maaske P. Laurentsens Skrift faaet saa stærkt Tag i P. H., at han har lagt det til Side med et Suk som værende for kættersk[!] og derpaa udrevet Bladene«!

³ Hans Udgave af Skibykrøniken i Monumenta I, 98, Note 1—2.

Overensstemmelse mellem Aarbogens og Krønikens Tekst netop i Afsnittene om 1534 (Aarbogen synes endog her nærmest at være Kladde til Krøniken). Derimod fristes jeg til at antage, at P. H., efter at han i 1534 — og vel at mærke efter Grevefejdens Begyndelse — havde nedskrevet de sidste Afsnit til 1533, saavel i Aarbogen som i Krøniken¹, havde en saa levende Fornemmelse af de usikre Tidsforhold, maaske ogsaa en personlig Fornemmelse om, at det stundede mod Enden af hans Liv, at han ønskede at afslutte sit Krønikearbejde med nogle mere almindelige, moraliserende Udtalelser i Lighed med dem, hvormed han ender sit i Okt. 1534 udgivne Skrift om »En christelig Forligelse«. Her understreger han jo, at Forholdene nu paa-minder os om at holde enigt sammen, dels fordi vi dog alle har én Gud, én Herre, én Frelser og ét Hoved, én Kirke, én Daab, ét Alterens Sakramente og ét Bodssakrament, dels fordi »vi ere danske Folk, ét Kød og Blod og i mange Stykker af ens Sæder og Skikke.« »Men vedbliver vi at bide og slide hverandre, som vi begyndt have, er Enden Tilintetgørelse«². Denne Afslutning kasserede han saa, da han senere følte Trang til at fortsætte Krøniken og skrive om Grevefejdens Begivenheder, som jo i saa høj Grad belyste hans Udtalelser om den forventede Straf for Frafald og Tyranni. Rørdam pegede paa, at naar det følgende i Krøniken [men ogsaa i Aarbogen] adskiller sig fra alt det foregaaende ved, at Aaret nu betegnes ved Romertal og ikke som før stadig ved arabiske Tal, tyder det paa, at der i alt Fald er gaaet nogen Tid mellem Afslutningen af Beretningen om 1533 og Fortsættelsen om 1534. — Er Formodningen rigtig, har P. H. først fortsat Optegnelserne i Aarbogen. Teksten heri er, som sagt, reelt ikke alene et Udkast til Krøniken, men for største Delens Vedkommende ligefrem en Kladde. Efter dennes Fuldførelse er det, at han besluttede sig til at udskære Krønikens to Blade og ind-

¹ Teksten til Afsnit 5 om Rønnoev i begge Skrifter peger paa denne Datering — Aarbogen ved sit »*ab illo tempore cepit palam et Lutheranus et tyrannus fieri*«, Kroniken ved den nærmere Forklaring til hans Tyranni, der forudsætter en »Nedgangstid« for ham, sc. Afsættelsen.

² Skrifter V, 321—22.

førte Beretningen i en noget udvidet Renskrift i denne. Pennen faldt ham af en eller anden Grund af Haanden, netop som han var naaet til Ende med Arbejdet og havde skrevet tre Ord af en Sætning, som mangler Forlæg i Aarbogens Slutningsstykke¹. Selve Haandskriften i Krønikemanuskriptet tyder paa, at Beretningerne om 1534 er nedskrevet i Hast. —

Aarbogens Optegnelser til 1534, der omfatter ikke mindre end 14 Afsnit, bærer alle Præg af at være nedskrevet i dette Aar. De kendemærkes, bortset fra et Par i annalistisk Stil, ved deres fortællende Form og ved deres Længde. I Rørdams Udgave af Aarbogen i »Monumenta hist. Danicæ« I udgør de ikke mindre end 6¹/₂ Side af hele Skriftets c. 28 Sider i stort Oktav. Skriften i Aarbogen maa her have været særlig vanskelig at læse, da H. Henriksens Afskrift netop her vrimler med latinske Brølere, som viser hans ringe Sprogfærdighed². — Til en Del af disse Afsnit har Krøniken føjet sparsomme Udvidelser, men mest gættages Teksten aldeles uforandret. Begge Skrifter ender med Omtalen af Svenskernes Paabegyndelse af Angreb paa Varberg straks efter, at de havde indtaget Halmstad (dette skete 31. Okt.). Angrebet var »længe forgæves«, trods deres Styrkers Overlegenhed; men i Lykke var de svenske langt underlegne, »hvis Sagens Udfald svarede til Begyndelserne«³. Af den paabegyndte Sætning i Krøniken (*dum hec aguntur . . .*) bliver man ikke klogere m. H. til Spørgsmaalet, om P. H. har kendt til Varbergs Fald; men da Renskrivningen af Afsnittet i Krøniken dog maa ligge

¹ I Udgaven af P. H.s Skrifter VI, 312 gøres opmærksom paa, at disse 3 Ord er skrevet med andet Blæk end det foregaaende. Det tyder muligvis paa en Tidsafstand i Nedskrivningen.

² I næstsidste Afsnit viser et aabent Rum, at han overhovedet ikke har kunnet læse Aarbogens »inuaserunt« (jfr. Rordam. Monumenta I, 430, Note 1).

³ Baade Aarvog og Kronike har »respondebant«. Rordam har foreslaaet at læse »respondebunt«, hvad Heise i sin Oversættelse har godkendt (»om ellers Sagens Udfald vil svare til Begyndelsen«). I saa Fald bliver P. H.s Ukendskab til Varbergs Indtagelse i Begyndelsen af 1535 aldeles tydelig; men selv naar Verbets Fortid opretholdes, kan det sikkert ikke være Meningen at antyde, at Lykken virkelig vendte sig, tværtimod.

nogen, om end ikke lang Tid efter Nedskrivningen i Aarbogen, og P. H. ogsaa der uforandret gentager Udtalelsen om Svenskernes Underlegenhed m. H. t. Lykken, synes det mig upaatviveligt, at han ikke har haft Kendskab til sin Fødebys Erobring. Man maa da datere Afbrydelsen i Krønikeskrivningen til ca. Nytaarstid 1535. For Spørgsmaalet om Krønikes Tilblivelse har derfor Afsnittene til 1534 ringe Interesse; de maa alle være nedskrevet i 1534 eller lige ved Begyndelsen af 1535. De bør dog ogsaa refereres, ikke mindst fordi de er saa betydningsfulde for Forstaaelsen af Forfatterskabet til Aarbogen.

Aarbogens 1. Afsnit beretter om Mødet i Hamburg mellem Lübeck og »de ortodokse« vesterlandske (nederlandske) Stæder, hvor Hansebyen opnaede en Stilstand paa 4 Aar, fordi den tænkte paa Krig med Holsten, Danmark og Sverige. — Begivenheden (i Marts 1534) er klart nok medtaget som Indledning til Beretningen om Lübecks Indblanding i Danmarks Forhold. — Krønikens eneste Tilføjelse er, at Statholderinde Marie, Kejserens Søster, »i hans Navn styrede Nederlandene«.

2. Afsnit noterer, at Biskoppen af Münster i Westphalen begyndte Belejring af den oprørske Bispeby, hvis Vanvid og Frækhed overgik alle Sværmernes Byers: »de var nemlig Gendøbere«. — Krøniken retter »Sværmerne« til »Lutheranerne«, sikkert af samme Grund som i Afsnittet om Kirkestormen i Frue Kirke (S. 112), og tilføjer forklarende, at der i Münster, foruden Lutheranere, var Sakramenterere og Gendøbere; disse spillede Hovedrollen og saa paa de første med Væmmelse og Foragt paa Grund af deres maadeholdne Galskab i visse Sager. — Optegnelsen er sikkert Udtryk for P. H.s Tilfredshed med at kunne konstatere Berettigelsen af sin stadige Paastand om, at den lutherske Lære om evangelisk Frihed fører til Oprør mod verdslig og kirkelig Øvrighed (jfr. S. 84), ja til Sværmerier, der endda fremkalder Foragt for Lutherdommen. Hvis han havde været kendt med, at Jan v. Leyden i Sommeren 1534 havde oprettet det zionitiske Kongedømme og indført Polygami, vilde Afsnittet antagelig have faaet en langt skarpere Form. Det synes derfor at hvile paa Rygter, indløbet til Danmark inden da. Belejringen

begyndte 18. Febr. 1534 (P.-E. H. siger urigtigt »i April eller Maj 1534«). Byen erobredes først 25. Juni 1535¹.

3. Afsnit er en i Aarbog og Krønike enslydende Notits om Lübecks uventede Fredsbrud overfor Hertug Christian af Holsten, der med fuld Honnør kaldes »clarissimus princeps« (Fejdebrevet er fra 13. Maj).

4. Afsnit: Mens Udfaldet heraf var usikkert, forberedte Malmøboerne, der er kendte for deres Troløshed, et Forræderi mod Rigsraadet, mest af brændende Længsel efter at udrydde Adelen. Nu under Interregnet, og da Krig med Lübeck truede, ansaa de Øjeblikket gunstigt til at iværksætte et gammelt Forsæt. Under Anførsel af Borgmester Jørgen Kock (højest berygtet for Tyveri, Aager, Kirkeran, Underslæb og mange Ægteskabsbrud) tog de med Svig Slotsherren paa Malmøhus, Hr. Mogens Gyldenstjerne, til Fange, da han var lokket ud til en Samtale 28. Maj [i Virkeligheden 29. Maj], overrumplede med List Slottet og nedrev de Fæstningsværker, som vendte ind mod Byen. Ogsaa Rigsraaderne Truid Gregersen og Klavs Podebusk, der intet anende kom til Byen, og nogle adelige Børn, som var sendt til Malmø for at oplæres [i Gymnasiet], fængsledes. — Til Aarbogens Paastand om, at Borgerskabet sigtede mod Adelen Udryddelse, føjer Krøniken et længere Stykke om, at de med stor Træskhed havde sørget for, at der prædikedes et Evangelium ved fordømte Kættene, som i Virkeligheden ikke tjente Kristi, men Tyrannen Kong Christierns Sag. Man ventede nemlig, at, naar først Gejstligheden var ødelagt, og derpaa Adelen udryddet, vilde man have naaet den længe eftertragtede »Kødets Frihed« og kunne leve et Liv i Oprør, Skændsel og Lovløshed. — Afsnittet slutter med en Henvisning til, at man af de følgende Begivenheder vil kunne forstaa Grundene til og Omstændighederne ved dette horrible Oprørs heldige Gennemførelse².

¹ P.-E. H. er ukendt med, at en Bille var med i Münster som Jan v. Leydens Drabant (Norsk hist. Tidsskr. III (1875) 479—80). Var det mon for at mindes denne Skandale, at vi har Afsnittet her? (!).

² Som saa ofte fremsætter P.-E. H. ogsaa her, uden mindste Dokumentation, en Formodning: P. H. synes at kende P. Laurentsens tabte

Inden Redegørelsen herfor (ved Skildringen af Grevefejden) følger, har Aarbogen en Notits om den gudfrygtige og retskafne Roskildekannik Hr. Simons Død 24. Maj. — Krøniken tilføjer, at han efter nogles Mening havde været for lidet barmhjærtig mod fattige. Hans Efterfølger blev en Dreng (*puer*), Korfits, Søn af en kættersk Adelsmand Knud Ebbesen. Bittert tilføjes: »af den Slags blev dengang mange Kanniker for Indtægtens Skyld«.

I Tiden mellem Nedskrivningen af dette 5. Stykke i Aarbogen og i Krøniken har Forf. faaet Efterretning om, at Ærkedegnen i Lund, Niels Kortsen, var død »omtrent i de samme Dage«. Efter nogle smukke og berømmende Ord om ham meddeler Krøniken Navnet paa hans Efterfølger, den adelige Kannik Holger Skaldre; hans menneskelige Dyder anerkendes, men han betegnes som *parum spiritualis et religiosus*.

I Aarbogens 6. Afsnit følger nu en længere Fortælling om Grevefejdens Begyndelse, der i høj Grad vidner om Selvoplevelse. Da Grev Christofer af Oldenburg var fordrevet fra Holsten, overførte en lybsk Flaade hans Hær til Sjælland. Han ankom hertil 22. Juni for at generobre Landet for Christiern II. 23. Juni blev der uden Blodsudgydelse svoret det nye Herredømme Troskab i Roskilde under stor Jubel fra Almuen. Bispegaarden blev plyndret, nogle gejstlige led Overlast, dog ikke efter Grevens Befaling; han fik nemlig alt, hvad han ønskede, ved Trusler. Inden tre Dage faldt hele den sjællandske Almue fra deres Herrer, brændte og plyndrede Adelenes Gaarde. Hvis de havde faaet Lov, vilde de have dræbt eller fanget en god Del af deres Herrer. Det var »efter Guds retfærdige Dom« en velfortjent Straf for disses Grusomhed, Havesyge, Overmod og Kætteri. »Ti hint almindelige vilde Raseri hos Sværmerne tiltalte i den Grad deres [Adelens] Sind, at de ene af Had til Klerus var blevet de skamløseste Føragtere af alt helligt i den kristne Religion, særlig nederdrægtige ved, at de forskønnede alt med

Oversættelse fra 1534 af Christiern II's Brev til Borgmester Wendland i Danzig. P. H.s Paastand om, at Malmøs Prædikanter tjente Christiern II's Sag, behøvede i alt Fald ikke denne Begrundelse.

Evangeliets Navn og Fromhedens Ydre, uagtet de iøvrigt var de største Skurke«. Denne Passus i Aarbogen bringer tydelig Krønikens tidligere Invektiver mod Adelen i Erindring. — Særlig fremhæves derefter, at Københavnerne som »Sværmere« var ivrige Tilhængere af Kong Christiern; men visse af dem var Adelen hadefulde Fjender af Erhvervsgrunde. Adelen Studerhandel var overhovedet en Hovedgrund til Tragedien. Den var til største Skade for Købstædernes Handel, og Græsningen en baade ny og utaalelig Byrde for Bønderne. — Krøniken retter ogsaa her »Sværmere« til »Lutheranere« og tilføjer saa (inden Stykket om Københavnerne) et længere Stykke, som atter understreger, at Oprør og Ulydighed er en naturlig Følge af den lutherske Forkyndelse, hvad iøvrigt var forudsagt ved manges Spaadomme (P. H. tænker vel her særlig paa den hl. Birgitte, hvis Profetier herom han gentagne Gange i sine kirkelige Skrifter fremhæver). »Guds Hævn« viste sig da ogsaa i, at Tragedien opførtes med saa stor Hast, at Adelen ikke kunde fatte Raad om Modstand, dels paa Grund af Afstanden mellem Gaardene, dels paa Grund af deres Uenighed, men navnlig ogsaa, fordi Lavadelen var ligesaa fjendsk mod de mægtige som Almuen og gik over til Kong Christierns Parti, hvorved de reddede deres Huse og Gods fra Ildspaaføttelse. Sjællands Stormænd havde bestemt, da man hørte Rygter om Fjendens Komme, at gøre Modstand udfra København¹, men til nogen Samling kom det ikke paa Grund af de danskes medfødte Langsommelighed til at fatte Planer, før det er for sent, og paa Grund af Mistanke om Københavns Troløshed.

Aarbogens 7. Stykke fortsætter saa Beretningen om Grevens Fremgang. Han opholdt sig kun én Nat i Roskilde, og efter at have afbrændt Bistrupgaard og Haraldsborg drog han til Køge, hvor han lod de nylig ødelagte Befæstninger istandsætte. Imens

¹ Tyge Krabbe opfordrede straks, da Grevens Flaade kom udfør Dragor, Rønno til at samle Medlemmerne af Rigsraadet og Adelen i København med deres Krigsstyrker, hvorom Rønno ogsaa omgaaende gav Anders Bille Besked; selv begav han sig til København, hvorfra han søgte at virke for Forsvaret af »Danmarks Rige, vort Fædreland« (jfr. Brevene i H. Knudsen: Joachim Rønno, 166—17).

gik det ud over Adelens Gaarde, hvis man nølede med at sværge Christiern II Troskab. Fra hele Sjælland strømmede derfor nu adelige og gejstlige til Køge for at købe deres Gaarde fri for Ildspaaættelse. Troskabseden, de svor, var ny og usædvanlig, men ingen af dem vovede at tilstaa, hvad eller hvorledes han havde svoret. — Hertil føjer Krøniken kun nogle moraliserende Linier om, hvad Havesyge, der saavel var Motiv for Edskræveren som for Edsaflæggerne, kan medføre.

8. og 9. Afsnit er ordret det samme i Aarbogen og Krøniken og i denne sammenskrevet til ét. Uden Brand, Plyndring og Borgeres og Bønders Forræderi vandt Greven ikke sine Sejre. Saaledes blev ogsaa omtrent hele Sjællands Adel underkuet. Fordi de efterlignede Kong Christierns Tyranni, tænkte Folket stadig paa Frafald og bønfuldt hemmeligt [Gud] om at faa ham tilbage enten for at tøjle de adelige eller ganske udrydde dem. 9. Afsnit handler om Rønnovs Afsættelse: særlig vendte Guds Vrede sig mod ham, der med Rette havde udæsket den ved Kætteri og Ugudelighed (»han var nemlig yderst snu og træsk, kun fremragende ved Bedrag, Vold, Tyranni og Havesyge, hvorfor han ogsaa havde opvakt alle gode Mænds Had og Misundelse mod sig«). Han blev »efter Guds retfærdige Dom« afsat, til Skændsel ikke alene for ham selv, men for alle hans Venner og til største Skade for Roskilde Kirke, da meget af dens Gods dels blev adsplittet, dels berøvet den under denne Afsættelse¹.

10. Afsnit i Aarbogen fortæller om Københavns Frafald. Stykket vidner tydeligt om det udprægede Had, P. H. nærede overfor den By, som var blevet ham en saa stor Skuffelse. Den betegnes som berygtet ved mange Forræderier, da den hverken bevarede Troskab mod Gud eller Rigsraadet; ved rænkefulde, hemmelige Raadslagninger beredte den sig til at følge Malmøs Eksempel. Ganske vist erklærede man, at Byen ikke vilde blive overgivet, før de saa Christiern II udfriet af Fængslet; men alligevel

¹ I Kapitlets Pantebrev til Rønnovs paa Solte Slot og Gods (28. Aug. 1534) tales ligeledes om, at Bispesædets Gods og Ejendom adsplittedes og »os uadspurgt kom udi fremmed Forlening« (H. Knudsen: Joachim Rønnovs, 172).

faldt de fra, da de fik Løfte fra Greven om Ejendomsret til det omliggende Land; men de gjorde det ogsaa for at styrte Slotsbefalingsmanden Hr. Johan Urne og samtlige Rigets Adelsmænd i Ulykke. Havde de overhovedet faaet deres brændende Ønske opfyldt, var de ogsaa blevet deres Bødler! Slottets Overgivelse skyldtes Besætningens Forræderi. — Til dette Afsnit gør Krøniken alene den Tilføjelse, at Københavns nye Tilliggende var Landet »i en hel Mils Omkreds«.

11. Afsnit om Rønnovs Genindsættelse er enslydende i Aarbogen og Krøniken. Mens Skaaningerne beredte sig til Oprør, »vælges den tidligere Ærkebiskop i Uppsala Gustav Trolle til Biskop i Roskilde (»et uroligt og ustadigt (*inconstans*) Menneske med et vildt Sind, der aandede Trusler og Død mod alle, hvem han vilde ondt«). Men inden sin Tiltrædelse blev han afsat, da Rønnov ved en Gave paa 10,000 Mark dansk fortrængte ham¹. Saaledes købte Rønnov Roskildedkirken to Gange, først af Kong Frederik for 6000 Gylden, anden Gang af Grev Christofer for 10,000 Mark dansk. Trolle fik til Erstatning Odense Stift, hvorfra Knud Henriksen, som ved sit Løftebrud overfor Kong Christiern i høj Grad havde foranlediget Krigen, flygtede skammeligt.

Ogsaa Aarbogens 12. Afsnit om Skaanes Frafald gentages uforandret i Krøniken. Aarsagen var dels Udeblivelsen af Hjælp fra Sverige, dels Mistro til Borgerne i Landskrona, hvorfra man vilde føre Forsvaret. Men dermed fortørnede man Gustav Vasa, med hvem der var indgaaet Forbund².

Ogsaa de to sidste Afsnit er identiske i de to Skrifter. 13. Stykke fortæller om Holstenernes og Jydernes Anfald

¹ I førnævnte Pantebrev paa Solte Slot m. m. siges, at Rønnov, da han resignerede Stiftet, havde forbeholdt sig bl. a. dette Gods. Nu gives det ham og hans Arvinger i Pant som Erstatning for den Trang og Livsfare, han havde været i — et kendeligt Vidnesbyrd om, at Rønnovs Krav i Anledning af de fundne Breve er rigtigt refereret i Krøniken.

² 2. Febr. 1534. Gustav Vasa sendte straks efter Grev Christofers Ankomst Hjælp, men inden Tropperne naaede frem, havde den skaanske Adel 28. Juli sluttet Overenskomst med Greven. — Det var Tyge Krabbes Ønske, at Landskrona skulde være Centrum for Forsvarsbestræbelserne (jfr. hans Brev til Torben Bille i H. Knudsen: J. Rønnov, 169).

paa Fyn, der ligeledes var gaaet over til Greven. De plyndrede Odense, hvor en Mængde Borgere blev hugget ned, men besejredes i Nyborg af Grevens Folk. Anførerne Johan Rantzau og Peder Ebbesen flygtede kort før Sammenstødet. — 14. Afsnit. Uden nærmere at vise Interesse for det nye Kongevalg, siges, at, da Hertug Christian var valgt af Jyderne, sendtes Afsendinge til Sveriges Konge om Indfald i Skaane, og da han havde samlet en stor Hær, indtog den straks Halmstad, ikke uden stort Fald af Svenske. Der sluttes saa med Omtalen af Varbergs Belejring. Den var længe forgæves, da Svenskernes »Forsøg« stadig slog fejl (skønt de var overlegne i Styrke, var de dog underlegne i Lykke), »hvis Udgangen paa Tingene [antagelig menes »Forsøgene«] da svarede til Begyndelserne«. — Krøniken tilføjer altsaa kun: »Mens dette gik for sig . . .«¹.

Gennemgangen har saaledes bevist, at Aarbogen ikke først kan være tilstillet P. H. i Efteraaret 1534, og at Krøniken umuligt først kan være paabegyndt og udarbejdet i 1534—35. Iøvrigt er det ogsaa ganske uforstaaeligt, hvorledes Ove Bille paa det af P.-E. H. antagne Tidspunkt kunde komme i Forbindelse med P. H. og meddele ham de Instruktioner og Oplysninger, som var nødvendige, for at Aarbogen kunde udvides og kommenteres paa rette Maade. Vi kan nemlig konstatere, at Ove Bille ikke alene i 1534, men i det meste af 1535 lige til September opholdt sig i Jylland². Han har altsaa ikke fulgt Kongen, da denne i Juli satte over fra Fyn til Sjælland. Derimod ved vi, at da Kongen i Novembers Begyndelse forlod Sjælland, fordi hans Nærværelse var nødvendig i Holsten, indsatte han

¹ P.-E. H. har selvfølgelig Ret, naar han S. 12 siger, at det aabenbart var P. H.s Mening at fortsætte Skildringen; men Ordene »*dum hec aguntur*« viser ogsaa klart, at paatænkte Fortsættelse ikke gjaldt en Meddelelse, som i Tid laa senere end den paabegyndte Belejring. Desuden kan man være overbevist om, at, hvis P. H. havde Viden om Begivenheder, der laa senere end Nov. 1534, vilde vi have fundet en Notits derom i Aarbogen.

² 28. Jan. 1535 har vi Brev fra ham fra Egisgaard, 5. Marts fra Randers (jfr. Rordam: Monumenta I, 443—45) og 12. Sept. fra Silkeborg (Dske. Mag. I, 189—91).

som Statholderskab i sin Fraværelse Ove Bille, Mogens Gøye og Joachim Rønno. Men selv om Ove Bille maaske allerede i September eller Oktober var kommet til Sjælland, kan han ikke have forhandlet med P. H. om at forfatte Krøniken, ti da var den som paavist forlængst færdig, og for Resten var sikkert P. H. dengang ikke længere i Live. 1. Dec. 1535 bevidner et Brev fra Ove Bille, skrevet af Hans Henriksen, at han var i Roskilde, og denne By var i alt Fald hans Hovedopholdssted endnu i 1536. Hvorvidt han overhovedet har vidst noget om Krønikens Eksistens, vil næppe nogensinde blive oplyst — at den ikke er skrevet paa hans Opfordring og efter hans Meddelelser og Instrukser turde iøvrigt være klart af det gennemgaaede. Antagelig havde en Ven af P. H. i Kapitlet allerede dengang gemt den hen; men Forlægget, Aarbogen, har formentlig Hans Henriksen faaet Lejlighed til at tage en Afskrift af, som vi trods dens Mangler maa være ham taknemlige for. En Række Indicier, som tyder paa, at denne Aarbog var P. H.s Værk, er paaapeget; men en speciel Undersøgelse af Forfatterskabet til den staar tilbage og vil i Afsnit IV blive drøftet i Sammenhæng med Kritiken af P.-E. H.'s særlige Behandling af Kildespørgsmaalet vedrørende Skibykrøniken.

Christian IV og det nederlandske Gesandtskab 1639.

AF

KNUD FABRICIUS

Forholdet mellem Danmark og de frie Nederlande var oprindeligt godt. Da de nordlige Nederlande rev sig løs fra Spaniens Overherredømme, mødte de afgjort Sympati i Danmark. Frederik II var knyttet med personlige Venskabsbaand til Vilhelm af Oranien, hvis yngste Søn Frederik Henrik blev opkaldt efter de danske og franske Konger. Den danske Regering støttede under Haanden paa forskellige Maader den nederlandske Frihedskamp, bl. a. ved at tillade danske Frivillige at søge til Vilhelms og Moritz' Faner. Paa den anden Side betalte de hollandske Østersøfarere uden at kny den af Peder Okse indførte Lastetold i Sundet.

Christian IV's Regeringstiltrædelse betød straks en Svækkelse af dette gode Forhold. Den unge Konge var vel ikke uden Blik for Nederlændernes Storhed, han beundrede deres Udholdenhed og Driftighed, og han efterlignede deres Statsindretninger og deres Kultur. Men i Bunden var han kølig stemt imod dem. Ikke alene følte han Misundelse over deres Rigdom, men han nærrede positiv Uvilje mod dem for deres folkelige Styre, saaledes som han var paa Nakken af det, overalt hvor han mødte det. 1620 skrev en brandenburgsk Gesandt: »Han vaager skinsygt over Kongernes Storhed lige over for de folkestyrede Stater«¹,

¹ D. Schäfer: Geschichte von Dänemark V, 284.

og en nederlandsk Gesandt udtalte samtidig om de nordtyske Forhold: »Næsten alle Fyrster i disse Egne stikker Hovederne sammen og begynder at forbinde sig mod de nærliggende Hansestæder paa Anstiftelse af Kongen af Danmark«¹. Christian IV saa med større Respekt og Sympati paa den katolske Kejser af Tyskland og den katolske Konge af Spanien end paa Trosfællerne i Sverige, Karl IX og Gustav Adolf, der i hans Øjne dog til syvende og sidst var en Slags Parvenu; for ikke at tale om, at han ikke havde meget tilovers for Nederlandene og Hanseaterne med deres republikanske Forfatninger. Man kunde maaske sige, at han følte sig som Medlem af en Slags »Fyrsternes Fagforening«.

Det var under Kalmarkrigen, at dette første Gang traadte klart frem. Skønt de nederlandske Statsmænd ud fra den Opfattelse, at Danmark var den stærkeste Magt i Norden, viste det ganske særligt Hensyn og bl. a. tillod os at hverve Tropper i Holland, udstedte Christian IV paa sin Side straks ved Krigens Begyndelse Forbud mod al Sejlads paa Sverige og forhøjede kort efter Øresundstolden med en Tredjedel. Paa Nederlændernes Besværinger over, at dette stred mod Speyertraktaten af 1544, hvorefter begge Parter skulde have Handelsfrihed i hinandens Lande, »kun mod Betaling af de sædvanlige Toldafgifter, uden al Forhindring, som fra Arilds Tid«, svarede Kongen, at Speyertraktaten var afsluttet med Karl V, altsaa med det spanske eller burgundiske Hus, »hvorfra de frie forenede Stater fuldstændigt havde skilt sig«. Følgen blev umiddelbart, at Tilladelsen til Hvervninger i Nederlandene blev ophævet, og 1613—15 indgik denne Stat en Række Forbund med Lübeck, Sverige og Hansestæderne til den frie Handels Fremme, hvilket — som alle forstod — havde sin egentlige Brod mod Danmark.

Christian IV synes med Sindsro at have set paa disse Koalitioner, i Tillid til sit gode Forhold til Svogeren, Kong Jakob af England, og til de opløste Tilstande i Frankrig under Maria af Medicis Formynderstyreelse for Ludvig XIII. Mere ængsteligt for den paabegyndte Indkredsning var det danske Rigsraad, som

¹ Schäfer V, 371.

advarede Kongen, og da det samtidig trak op til den store trediveaarige Religionskrig i Tyskland, fandt der virkelig en Tilnærmelse Sted mellem Danmark og Nederlandene, uden at dog Hollænderne af den Grund vilde ophæve de sluttede Forbund med Lübeck og Sverige. Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen kom ikke til at betegne et virkeligt Omsving i Forholdet til Nederlandene.

Efter Krigen fortsatte derfor Udviklingen i de samme Baner som tidligere, yderligere præget af den Mangel paa aandelig Balance, som er ejendommelig for alle Kongens Handlinger i denne Tid. Skønt Rigsraadet stadig manede til Forsigtighed p. G. a. Sveriges store Fremgang i Østersølandene og Tyskland, og skønt Christian IV selv udtalte, at han havde Blik for Betydningen af at skille Sverige fra Nederlandene¹, opfattede han stadig Øresundstolden som et »Regale«, som han var berettiget til at udpresse til den sidste Draabe. Ydermere betragtede han »Kongens Strømme« som et Begreb, der ogsaa omfattede Farvandet langs Norges Vestkyst, og at det nederlandske Fiskeri ved Spitzbergen ligeledes var et Brud paa Kongens naturlige Rettigheder.

Striden om Øresundstolden aabnedes igen fra 1635 — omi-nøst nok, samme Aar, da Frankrig under Richelieus Reorganisation af Landet havde sluttet Forbund med Nederlandene, en yderligere Forøgelse af Kredsen af Danmarks Uvenner. Christian IV forhøjede i dette Aar Øresundstolden med de saakaldte »100de Penge«, en 1 Procents Afgift af Salpeter, Krudt og lignende Krigsfornødenheder, foruden at han hævdede sin Ret til at beslaglægge den Ammunition, han behøvede personlig. Videre gik han i 1638, da han — trods Rigsraadets Vægning — satte Øresundstolden op til samme Højde, som den havde haft i Krigsaaret 1629. Dette betød, at Skibstolden forøgedes med en Tredjedel, og at Lastetolden steg i noget forskellig Grad for de enkelte Varer, men for visse Varer indtil det firdobbelte Beløb. At Kongen samtidig søgte at ramme de Bedragerier, som fandt Sted i Sundet, ved at hollandske Varer indladedes paa svenske

¹ Egh. Breve 12/6 1630.

Skibe og følgelig gjorde Krav paa at nyde det svenske Privilegium paa Toldfrihed, skal kun nævnes i Forbigaaende. Men Kulminationen indtraf dog 1639, da Christian IV paalagde den berygtede Salpeteretold, hvorved Tolden paa denne Vare steg til 14 Rdlr. pr. Centner, hvilket udgjorde 77 p.Ct. af dens virkelige Værdi. Samtidig udvidede Kongen den københavnske Admiralitetrets Myndighed til ogsaa at dømme i Prisesager, hvad der hurtigt stemplede den hos alle søfarende som en politisk Domstol. Virkningen af disse Skridt saas i, at Øresundstolden, der 1636 kun havde indbragt 226.000 Rdlr., tre Aar senere var steget til næsten det tredobbelte (616.000). Ophidselsen i Amsterdam var uhyre, og under Indtrykket heraf besluttede Generalstaterne i April 1639 at sende et Gesandtskab til Danmark.

Vor Viden om Danmarks og Nederlandenes indbyrdes Forhold under Christian IV's Tid hviler endnu paa I. A. Fridericias Studier fra 1876—1881. Der er ikke siden da foretaget Undersøgelser i udenlandske Arkiver over dette Emne, og heller ikke nærværende Forfatter har haft Lejlighed til at forske i Arkivet i Haag efter muligt nyt Stof. Ogsaa denne Studie hviler derfor paa den af Fridericia lagte Grundvold.

Fridericia giver følgende Fremstilling af den nederlandske Ambassade 1639. Den bestod af Borgmesteren i Amsterdam, A. C. Burch, og Medlem af Generalstaterne, B. Coenders van Helpen. Instruksen, der var udstedt i Maj Maaned, gik ud paa at henvise til de fælles Interesser, Kampen mod det spanske Universalmonarki, og at opfordre Christian IV til foreløbig at nedsætte Sundtolden, men samtidig udnævne Kommissærer til Forhandling om Toldspørgsmaalet over Hovedet. Ogsaa Problemerne om det hollandske Kompagnis Ret til Hvalfangst ved Spitzbergen og om den danske Elbtold skulde tages op til Overvejelse.

Gesandtskabet drog først af Sted i Begyndelsen af Juli, men skønt man vidste, at Christian IV opholdt sig i Glückstadt, sejlede det til Helsingør. Her stødte den hollandske Resident i Danmark, Carl v. Cracau, til det; han tilraadede Gesandterne

at vente paa Kongen i Danmark, fordi Christian IV i Glückstadt ikke havde sine Rigsraader hos sig, og Cracau synes i det Hele at have regnet med Uoverensstemmelse i Sundtoldspørgsmaalet mellem Kongen og Raadet. Da Gesandterne fra Statholderen i København, Corfitz Ulfeld, og Kansleren, Chr. Friis til Kragerup, havde faaet at vide, at Kongen først maatte underrettes om deres Ønske om Audiens, drog Gesandterne til København, hvor de ankom d. 22. Juli. De blev modtaget med den for Gesandtskaber sædvanlige Høflighed og Gæstfrihed, men de lønede dette med at lade Gesandtskabets Tegner tage Afrids af København og andre strategisk vigtige Punkter. Cracau raadede dem stadig til at vente paa Kongen i Danmark og ikke opsøge ham i Holsten. Endelig tabte de dog Taalmodigheden og besluttede at rejse til Glückstadt, hvortil de ankom d. 10. Septbr. Cracau var fulgt med dem hertil.

Andet Akt af Gesandtskabets Drama spilles i Glückstadt. Modtagelsen her var lige saa højtidelig som i København. »Men der kom snart forskellige Bryderier«. Første Gang Gesandterne tilsagdes til Audiens, var de saa beskændede, at de maatte frabede sig Æren; anden Gang, d. 15. Septbr., blev Audiensen til Virkelighed, og de fremførte »paa en beskeden Maade« deres Klager. Kongen behandlede dem overlegent og skyndede paa dem om at faa deres Forslag skriftligt; »men da han saa fik dem, lod han hengaa 10 Dage, inden han svarede. Da Hollænderne bleve utaalmodige, lod han falde Ytringer om, at han ikke vilde lade sig kommandere . . . Hans Svar [altsaa efter de 10 Dages Forløb] var ogsaa afvisende, det var tilmed ledsaget af en Række Besværinger over Uret, som forskellige af hans Undersaatter havde lidt i Nederlandene.«

»Medens nu Gesandterne forberedte deres Replik, bleve de den 2den Oktober inviterede til Taffel hos Kongen . . . Men den næste Morgen Klokkeren 4 bleve de vækkede af 9 Kanonskud; da de forhørte sig om, hvad det betød, erfarede de, at Christian IV var rejst bort, nordpaa over Rendsborg til Kjøbenhavn. Kongen havde benyttet et af ham oftere anvendt Fif, at forlade ubehagelige diplomatiske Gjæster ved en pludselig Forsvinden.

Gesandternes Overraskelse var stor. . . . De afsendte et Brev til Kongen i Kjøbenhavn og bad ham bestemme Tid og Sted til fortsatte Underhandlinger. Men denne Anmodning indbragte dem kun et bestemt Afslag; . . . havde de yderligere at føje til, hvad de havde forebragt i Glückstadt, maatte de selv søge ham der, hvor han til den givne Tid netop maatte være.« Resultatet blev, at den ene Gesandt (Burch) straks rejste hjem, og at Generalstaterne i Følelsen af, at Christian IV havde fornærmet dem, gav Coenders Ordre til ligeledes at rejse uden at tage Afsked med Kongen eller hans Ministre. —

Ja, hvis Fridericias Fremstilling af Gesandtskabet 1639 er historisk korrekt, havde Nederlænderne virkelig Grund til at føle sig brøstholdne. Bruddet mellem dem og Danmark skulde altsaa ikke først og fremmest skyldes Realiteter, indbyrdes modstridende Interesser, men derimod urimelige Krænkelser fra dansk Side. Kongens Handlemaade kan kun betegnes med Ordet taabelig.

Fridericia henviser i sine Kildehenvisninger¹ til Gesandtskabets Indberetning til Hjemmet — som først er refereret i Aitzemas berømte samtidige Publikation »Saken van staat en orlogh« (1655—1671) (IV. 2, 271—277) og senere er benyttet af I. P. Arend i Allg. Geschiedenis des Vaterlands (1857—1859) (III. 5, 213—219) — og til det paa Kongens Foranledning udarbejdede Modskrift »*Succincta narratio, quomodo a Daniæ rege legati dominorum ordinum generalium Foederati Belgii excepti fuerint . . . Hafnia 1640.*« Det er dette Skrift, som Christian IV 20. Decbr. 1639 i et Brev til Ulfeld behuder med Ordene: »Der forfattes nu noget om den hollandske Ambassade herinde forgangen Sommer til at demonstrere Verden, at de intet saa inciviliter er af mig tracteret, som de gør Ord af.« Desuden citerer Fridericia Kongens Kalenderoptegnelser af 15. Sept. og 2.—3. Oktbr.; en Erklæring af Byfogeden i København af 18. Decbr. (om Hollændernes formodede Spioneri samme Steds); et andet Brev fra Kongen til Ulfeld af 17. Sept.; endelig Gesandternes Skrivelser til Christian IV af 18. Sept. og

¹ Danmarks politiske Historie . . . 1629—1660, II, 230.

7. Okt. samt dennes Svar paa det førstnævnte 28. Sept. (og 18. Okt.). Alle disse Breve giver kun meget lidt ud over at bekræfte de Dateringer, som forefindes i de berettende Kilder. Dette er altsaa ikke noget rigt Kildemateriale, og det skal straks siges, at det — som venteligt var — ikke har vist sig muligt at forøge Kildestoffet fra danske Arkiver. Naar Fridericia, der havde studeret i Rigsarkivet i Haag, her ikke har fundet den originale Indberetning fra Gesandterne, turde dette vidne om, at den ikke længer eksisterer.

Hovedkilderne om den nederlandske Legation er altsaa to Beretninger: Den hos Aitzema refererede hollandske og den danske i »Succincta narratio«. Ved Fortolkningen af denne Art Kilder gælder stadig det Rankeske Princip: »Hvor vi har en Beretning, har vi Virkeligheden genspejlet i et Menneske; vi maa derfor søge at »sætte os ind i hans Personlighed for derved at kunne beregne den Synsvinkel, hvorunder han har iagttaget Virkeligheden; — — han kan være rolig og objektivt anlagt eller modsat følelsesfuld og lidenskabelig¹. Paa Forhaand vil man vel være indstillet paa at finde begge de her behandlede Stridsskrifter lidet objektive, og at man, for at naa til Virkeligheden, maa stræbe efter at komme bag om dem begge. Overraskende er det da, naar man prøver Fridericias Fremstilling, at blive klar over, at han i det Hele har lagt den hollandske Kilde til Grund og kun paa sine Steder i den har indflettet Træk fra de samtidige Levninger, Dokumenterne. Dette gælder saaledes om den førnævnte Erklæring fra den københavnske Byfoged om, at Nederlænderne aabenbart havde haft slette Hensigter ved at lade deres medfølgende Tegner afbilde København og dets Befæstningsværker. Lad det straks være sagt, at paa dette Punkt synes han at have gjort Hollænderne Uret. Da de i Følge deres Instruks under Opholdet i Danmark skulde skaffe sig alle mulige Oplysninger om Landets Forhold, er dette aabenbart en Gentagelse af den Be-

¹ Kr. Erslev: *Historisk Teknik*² (1926), 47, 53. — Jfr. G. P. Gooch: *History and Historians in the 19th Cent.*⁴ (1928), 79.

stemmelse, som lige siden Venezia havde begyndt at medgive sine Gesandter Instrukser, var gaaet igen i alle Staters Forskrifter. Tegningerne af København behøver derfor ikke at have nogen ond Hensigt.

Kan man da uden videre feje »Succincta narratio« til Side og alene bygge paa det nederlandske Stridsskrift? En Prøvelse af de to Beretninger jevnside skal her forsøges for at naa til Spørgsmaalets Besvarelse.

Først og fremmest skal der gives et Overblik over Begivenhedernes Rækkefølge, idet Dateringerne overalt er reducerede til »gammel Stil« som den da i Danmark almindelige.

Medens Kongen endnu 26. Juni 1639 havde opholdt sig paa »Norske Løve« i Sundet, hvorfra han fortæller Ulfeld, at han har jaget 35 hollandske Koffardiskibe, der vilde sejle til Königsberg, tilbage til Helsingør, landede han ifølge Kalenderoptegnelsen 28. Juni i Neustadt i Østholsten, og hans næste Brev af 3. Juli er skrevet fra Glückstadt. Samme Dag afsejlede Gesandterne ifølge Aitzema fra Vlie og kom 6. Juli om Aftenen til Lappen, hvorpaa de gik i Land Dagen efter. Om denne Dato er Hollænderne og »Succincta narratio« enige. Det samme gælder om 22. Juli som Ankomstdagen til København, og den hollandske og den danske Kilde samstemmer ogsaa i, at de 10. Sept. kom til Glückstadt. Opholdet i Helsingør havde altsaa strakt sig over fjorten Dage, men i København havde de ventet paa Kongen i ikke mindre end seks Uger. Fra nu af er der imidlertid Uoverensstemmelse i Opgivelserne. Aitzema erklærer, at Audiensen hos Kongen aftaltes til »den sidste Dag, da Gesandterne trakteredes gratis, nemlig 15. Sept.« »Succincta narratio« hævder derimod, at Kongen tilbød dem Audiens den 13de, men at de bad om Udsættelse til den 15de. Endelig paastaar Arend, som er senere end begge (1857), at i Strid med, at man havde aftalt d. 15de, kom der allerede d. 13de Bud efter dem. Naar man imidlertid kender Kongens Brev til Ulfeld d. 17. Sept.: »De hollandske Gesandters første Begyndelse til deres Hverv at forrette var helt slet, idet at den Dag, de første Gang var ansagt at skulle have Audiens, da havde de drukket, saa at de sendte

Residenten Cracau op til Reventlow, helt vel beskænket, til at undskylde Gesandterne, at de intet var beredte til paa den Gang at proponere deres Hverv; — saa kan der næppe være Tvivl om, at Aitzema har foretrukket at gaa uden om et for Hol­ lænderne lidt penibelt, perialsk Intermezzo. Følger vi Begiven­ hederne videre frem, fortæller Aitzema, at efter Audiensen 15. Septbr. »ventede Kongen en rum Tid« med at svare derpaa, og da han blev mindet derom, fik de Grovheder i Stedet; endelig »faa Dage senere« gav han et ligefremt Afslag. Dette er »de 10 Dages Forløb«, som Arend (og efter ham Fridericia) sætter mellem Audiensen og Kongens Svar 28. Sept., skønt det i Virke­ ligheden altsaa drejer sig om endog 13 Dage. Men i det danske Modskrift hører vi, at Iven Reventlow allerede før Audiensen »efter Skik og Brug« havde forlangt en skriftlig Fremstil­ ling af Gesandternes Klagepunkter, og at Kongen selv efter den samme, dog med nogle Dages Respit, atter paamindede dem derom. »Da den saa indløb, ønskede Kongen ikke at vise nogen Sendrægtighed for sit Vedkommende, men at Sagen skulde afgøres, før han forlod Stedet, hvorfor han snart efter uden nogen Betænkningstid gav Gesandterne sit Svar.« Doku­ menterne viser, at Gesandternes skriftlige Henstilling først fore­ laa 18. Sept., og Kongens Svar d. 28de, altsaa Arends »efter 10 Dages Forløb«. Dette er ganske vist efter vore Begreber en rundelig Betænkningstid, men dels falder inden for disse Dage en Rejse af Kongen frem og tilbage til Brunsbüttel, dels er der Grund til at undersøge, om der var noget usædvanligt i et saa langt Mellemrum mellem de forskellige Indlæg under en diplo­ matisk Forhandling.

Nogle Eksempler vil oplyse dette nærmere. I de samme Aar var der Forhandlinger mellem Danmark og Eng­ land, hvortil vort Forhold dog var langt venligere end til Ne­ derlandene (Kong Karl I var jo Christian IV's Søstersøn). Karl I sendte som sin Gesandt Thomas Roe til Norden 1638, og denne begyndte sine Forhandlinger med den danske Konge i Juni Maaned i Glückstadt, hvorpaa han blev i Danmark taal­ modigt til Efteraaret, da Forhandlingerne genoptoges, for først

at føres til lykkelig Afslutning i April 1639, altsaa efter 10 Maaneders Forløb. I Løbet af denne Tid veksledes der naturligvis en Del Indlæg mellem Parterne, undertiden i hurtigt Tempo, men der er ogsaa Eksempler paa det modsatte. Paa Roes Proposition af 26. Novbr. 1638 svarede saaledes Christian IV først 29. Decbr., altsaa over en Maaned senere¹. 1640 kom Roe igen og forelagde Kongen en Klage over Tolden 13. Febr.; Christian IV svarede derpaa 23. Febr., altsaa efter 10 Dages Forløb, men da Roe herefter forelagde et Traktatudkast 17. April, naaede man denne Gang til Enighed derom paa kun 4 Dage². Endelig kom der et nyt Gesandsskab fra England 1641, som forelagde sin Proposition 28. Okt., hvorpaa Kongen brugte næsten en Maaned til at komme igennem den (til 23. Novbr.); ved Englændernes næste Indlæg 6. Decbr. nøjedes han dog med 10 Dage (til 16. Decbr.); tredje Gang behøvede han 12 Dage (fra 18. til 30. Jan. 1645); men saa tog han sig kraftigt sammen, og det fjerde Indlæg (af 3. Febr.) ekspederede han allerede 5. Febr. Gesandterne maatte dog blive i Danmark lige til Slutningen af April, før de fik deres Sag ordnet³.

Christian IV var saaledes ikke nogen hurtig Arbejder, i hvert Fald ikke i udenrigske Forhandlinger, og det er vel muligt, at han paa denne Tid, i Tredserne og oven i Købet svækket af Udskejelser og Modgang, er blevet langsommere i Vendingen end i sine yngre Aar. Det er dog et Spørgsmaal, om Datidens Diplomatere var forvante med hurtig Ekspedition. Da vi 1633 havde et Gesandtskab i Sachsen i Anledning af den udvalgte Prins' Forlovelse med Magdalene Sibylle, ser man, at det sachsiske Udkast til Overenskomst afleveredes 3. Sept, og at de danske Gesandter først svarede derpaa efter 9 Dages Forløb, hvorpaa man kom til Enighed 26. Sept.⁴ 1640 var Hannibal Sehested

¹ L. Laursen: Danmark—Norges Traktater IV, 196 ff.

² Stds. 211 ff. — Afskriften af Roes Relation i Kgl. Bibl. (Ny kgl. Sml. 4to, Nr. 1019), har paa Grund af Evakuering været utilgængelig for Forfatteren.

³ Stds. 404 ff.

⁴ Stds. 111—13. — RA. T K U A, Sachsen A III (Kongehusets Ægte-skabssager).

i Spanien om en Handelstraktat, og hans Forhandlinger strakte sig fra 3. Novbr. til 12. Marts det følgende Aar, altsaa over fire Maaneder. De forhandlende Parter synes gennemgaaende at have behøvet et Par Uger til at tygge hvert Indlæg igennem¹.

For at vende tilbage til Danmark, skal det endnu bemærkes, at var den gamle Konge langsom i sine Overvejelser, var han ikke ene om det. Samme Aar 1639 udbad Christian IV sig paa et Raadsmøde 4. Febr. Rigsraadernes Betænkning om Hvervninger; deres Svar kom 14. Febr., 10 Dage senere. Nogle Maaneder senere, 3. Maj, proponerede han paa et nyt Møde Anskaffelsen af Skyts til Grænsefæstningerne; Svaret tog atter 10 Dage. Men da Kongen havde repliceret allerede den næstnæste Dag 15. Maj, oppede ogsaa Rigsraaderne sig, for saa vidt som de anden Gang kun betænkte sig i 8 Dage (23. Maj). Endelig forlangte Christian IV 10. Sept. 1640 Raadets Udtalelse om, hvorledes man skulde undgaa, at Svenskerne tog Vinterkvarter i Bremen og Oldenburg. Svaret herpaa forelaa først 3. Okt., altsaa efter tre Ugers Forløb. —

Man maatte altsaa i Datiden være glad, hvis man i en Forhandling kunde faa Svar efter 8—10 Dages Forløb. Men det er jo tænkeligt, at man i Holland var anderledes rap i Vendingen og derfor havde Grund til at harmes over Christian IV's Smøleri i Glückstadt. Hvad skete der da videre efter Kongens Svar 28. Sept.? Aitzema beretter, at Gesandterne vilde replicere, men samme Dag, som dette skulde ske, bød Christian IV dem til Taffels (2. Okt.), og Dagen efter forlod han uventet Glückstadt. Den anden hollandske Kilde Arend tilføjer, at han skulde til sin Datters Bryllup i København, hvilket sikkert er rigtigt, da Elisabeth Augusta i Begyndelsen af November ægtede Rigsraad Hans Lindenov. Arend siger ogsaa, at Kongens Tilbagekomst blev stillet Gesandterne i Udsigt, men at de ikke vilde vente og foretrak at skrive til ham. Hvorfor fandt dette først Sted 7. Okt., naar de havde haft deres Replik færdig 2. Okt.? I Virkeligheden brugte de altsaa samme Tid hertil, som de havde

¹ Laursen: Traktater Ia, 262—274. — RA. TKUA: Spanien C. Hannibal Sehesteds Gesandtskabsarkiv.

anket over hos Kongen, nemlig en halv Snes Dage. Det stemmer godt nok med det øvrige, at Christian IV's Svar, der afsluttede Forhandlingerne, var dateret København d. 17. Okt.

Det viser sig altsaa, at Gesandternes Paastand om at have været ude for en regulær Sabotage i Glückstadt, ikke holder Stik; end mindre, at det herved skulde have drejet sig om en tilsigtet Fornærmelse, saaledes som de ogsaa hævdede. Men tilbage staar Christian IV's Afbrydelse af Forhandlingerne ved hans pludselige Afrejse fra Glückstadt uden Varsel. Det skal være dette Skridt, som fik Nederlænderne til at tabe Taalmodigheden, saa at de nu bad deres Regering om at blive hjemkaldte. Heller ikke paa Eftertiden kan det unklade at virke stødende.

Fridericia betegner denne Handling som et af Kongen »oftere anvendt Fif, at forlade ubehagelige diplomatiske Gjæster ved en pludselig Forsvinden«. Det er ørkesløst at forske efter, hvad Kongens Hensigt denne Gang har været, da han ikke selv har efterladt nogen Oplysning herom. Men denne Fremgangsmaade fra hans Side var ikke usædvanlig. Aaret i Forvejen havde han ligget i den før nævnte Forhandling med den engelske Gesandt Thomas Roe, der 7. Decbr. indgav et Indlæg til Kongen. Men Roe fik foreløbig intet Svar, fordi Kongen blev optaget af, at Pfalzgreve Karl Ludvig var kommet paa Besøg, og derfor rejste til Haderslev. Det ses ikke, at Roe følte sig fornærmet herover, og ved Maanedens Slutning genoptoges Forhandlingerne. Her drejede det sig altsaa ikke om noget »Fif«, og selv om der maaske nok i Christian IV's og andre af vore Kongers Historie kan findes Eksempler paa Anvendelsen af diplomatiske Kunstgreb af denne Art¹, føler man sig ikke overbevist om, at det i det foreliggende Tilfælde var en tilsigtet Fornærmelse, der af de paagældende Personer blev opfattet som en saadan. De fortsatte jo ogsaa herefter Forsøgene paa at holde Forhandlingerne gaaende. En anden Sag er det, at de nederlandske Gesandter har fundet det

¹ Det bekendteste Tilfælde er vel Frederik II's Optræden i Begyndelsen af 1563, da han ved sin Fraværelse fra København saboterede det svenske Gesandtskabs Afrejse.

formaalstjenligt at fremstille Kongens Afrejse som et Led i en hel Række forsætlige Krænkelser.

Ser man nemlig paa Gesandtskabets Handlemaade i dens Helhed under Opholdet i Danmark, bliver det hurtigt klart, at de to Hollændere nok havde Grund til at skjule en afgørende Omstændighed og derfor plumre Vandet. Skønt de allerede før Afrejsen til Danmark havde vidst, at de ikke vilde finde Kongen her, var de dog sejlet til Helsingør, og de var forblevet i Kongeriget i to Maaneder, før de bekvemmede sig til at op-søge Løven i dens Hule. De havde herved handlet mod deres Instruks, der straks i Indledningen udtrykkelig bød dem at rejse til Danmark »eller det Sted, hvor de erfarer, at de kan træffe Kongen af Danmark«. Hvis Kongen endnu var i Glückstadt eller ved Elben, »saaledes som man i Øjeblikket tror«, skulde de begive sig derhen. Kun hvis de før deres Afrejse erfarede, at han var draget fra Holsten til Danmark, skulde de sejle til Øresund¹.

Ordene er tydelige nok. Gesandterne handlede stik imod deres Ordre og — bestyrkede af Cracau — fremturede de efter Ankomsten til Danmark i deres Modstand mod at drage til Holsten. Hvad var Grunden?

Fridericia har for saa vidt givet en Antydning herom ved sine Ord, at »Cracau synes i det Hele at have regnet med Uoverensstemmelse i Sundspørgsmaalet mellem Kongen og Raadet«. Dette er netop Sagen. Der var en dyb Modsætning i Synet paa den udenrigske Politik mellem Kongen og Corfits Ulfeld paa den ene Side og det øvrige Raad paa den anden. Det var kun nogle Maaneder siden, i Maj 1639, at Raadets Flertal paa det mest indtrængende havde opfordret Christian IV til at undgaa Forbindelsen mellem Sverige og Hollænderne paa et Tidspunkt, da England var optaget af »bello intestino«, og Frankrig siden 1635 var i Forbund med Nederlandene. Rigsraaderne havde tilføjet: »Och efterdi midlen endnu ere i henderne at stille den offension, som Hollenderne hafver taget af det

¹ Instruksen findes i Kopi i RA. T K U A, Nederlandene A II (Akter og Dok. vedr. den polit. Forbind. til Nederlandene 1623—40).

salpeter [altsaa Øresundstolden] och farten paa Spisbergh, da bede vi allerunderd. Eders Kongl. Mt., det første muligt er, ville naadigst med nogen god satisfaction dennom saadan offension betage. Skier det icke, saa nöder man dem skinbarlig til baade at skynde os Svensken paa halsen og sigh med dennom mod os at forbinde och conjungere; och om det skede, det Gud forbiude, er lettelig at slutte, hvad ende det med oss, som hverchen til lands eller vands kunde være bastant, ville tage¹. Det var ikke første Gang, Raadet tog Afstand fra Kongens dristige Udenrigspolitik, og hverken inden- eller udenlands kan de politisk indviede Personer have været uvidende herom.

Men lige saa stive som de nederlandske Gesandter holdt sig, lige saa stiv var Kongen, og det var han, som vandt sin første Sejr, da han omsider tvang Gesandterne til dog at opsøge ham uden for det danske Rigsraads Enemærker. Naar han kunde vinde denne Sejr, skyldtes det ganske vist ogsaa, at han paa denne Tid endnu havde en sikker Støtte i Ulfeld. Som Statholder i København repræsenterede han Kongen i dennes Fraværelse, og (som vi har set) nægtede han at begynde Forhandlinger af nogen Art med de hollandske Gesandter, men henviste dem til at opsøge Kongen. Kansleren Christian Friis til Kragerup kunde, hvis han har ønsket det, ikke gaa imod Statholderens Standpunkt.

Gesandterne havde handlet imod deres Instruks, og Følgen var blevet, at de havde spildt de to første Maaneder af deres Ophold i Norden. Da Kongen havde faaet dem fra Danmark derhen, hvor han vilde, havde han i sine hengivne tyske Raaders Kreds i Glückstadt lettere Spil med dem. Det var først Kongens Svigersøn, Statholder i Hertugdømmerne Grev Markvor Pentz; hans tyske Kansler Iven Reventlow, Raaden v. d. Lippe, Sekretær Frederik Günther og Resident Martin Tancke, — alle Kongens haandgangne Mænd. De nederlandske Gesandter optraadte her ret ubehændigt, og navnlig ved deres Langsomhed forspildte de adskillige Chancer, som Kongen ikke var sen til

¹ Erslev: Aktstkr. til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. II, 523.

at udnytte. Hollænderne havde ingen Grund til at' være stolte over Resultatet af deres Sendelse, og det er intet Under, at de i deres Relation til Hjemmet følte Trang til at strø Sand paa ved at give en skæv Fremstilling af det passerede. At slaa paa de patriotiske Strenges og at fremstille Forhandlingernes Form som en Fornærmelse mod den nederlandske Nation, var et billigt Kunstgreb, eller — for at anvende Fridericias Udtryk — »et oftere anvendt Fif«. Men vandt da Christian IV sin anden Sejr under Forhandlingerne i Glückstadt?

Ingenlunde. I sit Svar af 28. Sept. stiller han sig fuldt og helt paa Regaleteoriens Standpunkt. Gesandterne maatte jo vide, at hos »Potentater og Souveræner« regnedes Toldafgifter til de største Regaler og bestemtes alene efter hver enkelt Stats Interesser. Ud fra samme Princip havde Nederlænderne selv handlet utallige Gange, f. Eks. ved Ediktet af 1609, som danske Undersaatter i Nederlandene havde maattet rette sig efter. Ingen burde fortænke ham, naar han i denne farlige Krigstid opkrævede forhøjet Øresundstold, da det kun var til Handelens Sikkerhed og hans egne Undersaatters Bedste[!]. Hans eneste Indrømmelse var at gentage sit tidligere Tilbud, at den nederlandske Regering maatte være fri for Told af det Salpeter, den skulde bruge til sin Krig med Spanien, en Indrømmelse, der jo ikke var til Glæde for den nederlandske Købmandsstand som saadan. Ogsaa Klagerne over at have beslaglagt nederlandske Skibe ved Spitzbergen afviste han, og han fremførte som Modtræk en Række Klager fra danske Undersaatter over Forurettelser fra hollandske Myndigheders Side. — I sit andet Svar, af 17. Okt., erklærede han, at han havde anset Forhandlingerne for afsluttede og heller ikke havde faaet Svar paa sine Klager over de nederlandske Forurettelser. Hvis Gesandterne havde nye Momenter at fremføre eller vilde give ham Satisfaktion, var han rede til atter at træffe dem, men paa Grund af overvældende Arbejde kunde han ikke opgive Tid og Sted til et nyt Møde.

Man kan nok give Christian IV Ret i, at han ikke havde behandlet Gesandterne »saa inciviliter«, som de selv paastod i deres Indberetning til Hjemmet, men paa den anden Side synes

de dog at have haft nogen Grund til Misfornøjelse med den kølige Modtagelse, de havde faaet. Vigtigere er det, at hvis Kongen i første Øjeblik har været tilfreds med sin egen Holdning, har han gjort sig skyldig i et skæbnessvangert Fejlsyn. Ved stivsindet at staa fast paa en verdensfjern Teori om sin Magtfuldkommenhed, uden at have de fornødne Magtmidler at sætte bag sine Krav, udsatte han sig og sit Land for øjensynlig Fare, et Efterregnskab fra Nederlænderne, hvis Hovedinteresser stod paa Spil.

Har Kongen selv haft en Anelse om, at det dog ikke var betimeligt at fremsætte saa krasse monarkiske Teorier over for de republikanske Hollændere? Ejendommeligt er det i hvert Fald, at der i den danske Relation »Succincta narratio« er gengivet nogle Sætninger af Kongens Svar 28. Sept., som hverken findes i Koncepten til Svaret i vort Rigsarkiv eller i Referatet hos Aitzema, og som gaar ud paa, at han var »en absolut Fyrste, som ikke erkendte nogen over sig, uden Gud alene, og som ikke kendte til at modtage, men vel til at give Love i sine Riger og Provinser, hvis eneste Overhoved han var«. Det er renlivet Suverænitetslære, som Bodin, Arnisæus eller hans egen Svoger, Kong Jakob af England, kunde have doceret den. Men har Christian IV fundet det klogest ikke at indflette disse Sætninger i det Eksemplar af Svaret, som blev overrakt Hollænderne?

Hvorom alting er, blev Følgen af Kongens afvisende Holdning, at Nederlandene 1. Sept. 1640 fornyede deres gamle Forbund med Sverige til Handelens Frihed, saaledes at de to kontraherende Parter i visse Tilfælde skulde modtage gensidig væbnet Hjælp. Samme Aar udløstes i England Spændingen mellem Kongen og Folket i »det lange Parlament« Sammentræden, og Christian IV maatte se sin sidste Ven reduceret til Passivitet i alle udenrigspolitiske Forviklinger. Danmark var nu helt isoleret. Forbundet af 1640 blev Baggrunden for Traktaterne i Christianopol og Brømsebro 13. Aug. 1645, der betegnede »Danmarks første Deling«.

Den moderne Historieskrivning, særlig I. A. Fridericia, har lagt et tungt Ansvar for denne Udvikling paa Kongens Skuldre.

Der skal ikke her gøres Forsøg paa at fjerne dette, thi ikke at forstaa Forholdet mellem Maal og Midler, er hos en Statsmand en Kapitalfejl. Men at Christian IV havde Ret i at se Maalet i at stemme sig imod Sveriges voksende Magt, turde paa den anden Side være ubestrideligt, saa vist som det efter Georg Landbergs Undersøgelser maa siges at være godtgjort, at al skandinavisk Politik i 16. og 17. Aarhundrede hvilede paa Sand, og at den geopolitiske Skæbne havde henvist Danmark og Sverige til at staa som indbyrdes Modstandere. Det var først i 18. Aarhundrede, da begge de to Stater var reducerede til Magter af anden Rang, at Skandinavismen kunde blive en virkelig politisk Faktor.

Paa Christian IV's Bekostning plejer man derimod at fremhæve Rigsraadets Politik som realistisk, fordi den var fredelig. Dette er dog næppe med Rette. Rigsraadet vilde ganske vist Freden, men det vilde ikke Midlerne til Freden, som paa denne Tid maatte være Rustninger. Kongen vilde holde hvervede Tropper for at kunne staa trygt under de farlige Forhold med en svensk Hær syd for Østersøen; Rigsraadet forlangte af økonomiske Grunde, at han skulde aftakke disse Tropper. Kongen gennemtvang sin Vilje og beholdt dem, men Landeskatterne formaaede ikke at afholde de hermed forbundne Byrder, og til en Lensreform, der kunde skaffe forøgede Indtægter af Krongodset, var Raadet ikke at bevæge. Herved lededes Christian IV ind paa sin dumdristige Sundtoldpolitik, der kom ham selv og Riget saa dyrt til at staa¹.

Christian IV's Politik var uklog, men hans personlige Optræden var ikke taabelig. I. A. Fridericia har i sin »Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn«, et Værk der begyndte at udkomme for næsten 70 Aar siden, givet et af de betydningsfuldeste Bidrag til d. 17de Aarh.s Historie, men alle videnskabelige Undersøgelser kræver efter en vis Tids Forløb Revision. I Behandlingen af det nederlandske Gesandtskab har han med altfor stor Tillid lagt den nederlandske Fremstilling til Grund for sin Fremstilling, og han har ikke haft skarpt Blik for Modsætningen mellem Lev-

¹ Schäfer V, 602 ff.

ningen og Beretningen, nemlig Gesandtskabets Instruktion og dettes egen Fremstilling af sine Forhandlinger. Følgen heraf er blevet, at Hovedsagen, Modsætningen mellem Konge og Rigsraad, og Gesandternes Forsøg paa at spille det sidste ud mod Christian IV, ikke er kommet til sin Ret i Fridericias Skildring. Den Slutning, som kan drages heraf, synes at være, at den moderne Kritik vil kunne finde Arbejdsstof ogsaa ved at vende sig til de Emner fra vore senere Aarhundreder, som syntes mest omhyggeligt gennearbejdede.

Smaastykker.

Topografi og Videnskab.

Svar til dr. Eiler Nystrøm

De indledende betragtninger, som dr. phil. Eiler Nystrøm i nærværende tidsskrift (10. R. VI, 499—518) har skrevet til en artikel med ovennævnte titel, kan vistnok uden videre tiltrædes af de fleste topografer og historikere. Ganske særligt vil de førstnævnte sikkert være mere end villige til at modtage hjælp fra historikerne, akkurat som de er vant til at modtage hjælp fra arkivpersonalets side. Denne hjælp er meget paaskønnet, redebont og uegennyttigt som den altid er ydet. Kan en lignende hjælp ydes fra det for nylig oprettede Lokalhistoriske Institut, vil det være fortrinligt.

At der her er vanskeligheder at overvinde, som ikke er helt lige til at klare, ligger imidlertid åbent i dagen. De betyder naturligvis ikke, at man ikke skal forsøge at overvinde dem, men de må nævnes, særligt den første og ihvertfald udadtil måske største: at skaffe de ved et sådant institut ansatte lige så gode levevilkår som arkivarerne, da de ellers ikke kan udvise en lignende hjælpsomhed. Også den anden, som mere virker indad — den er i virkeligheden ikke mindre end den første — må nævnes: at ændre historikernes rent faglige indstilling.

Dette vil ikke sige, at historikerne på noget punkt skal slække de krav, der må stilles, til omhyggelighed i forskningen og kendskab til de foreliggende kilder, men udelukkende, at de må indstille sig på, at grundlaget for historieskrivningen mere og mere går bort fra de skriftlige historiske kilder og over til andre,

som man med et fællesord har betegnet som levn, og at det ideal, den i nyere tid har opstillet: at påvise årsagssammenhæng simpelthen beror på en misforståelse. Det ligger rent principielt udenfor det mulige; det man kan og bør stræbe mod er at skildre begivenheder og brydninger i tiden i den rækkefølge, de har fundet sted.

De skriftlige kilder rykkes derved ned på linie med jordfundene, idet man ikke kan fratage dem den vægt, de har som vidnesbyrd om noget engang sket, lige så præget af den tid de blev til i som de jordfundne ting, tidens efterladte bygninger og kunst, og endnu mere af de synspunkter eller den politik, som gennem det pågældende skrift søgtes fremmet.

Det sidste er almindelig anerkendt af forskningen, hvor det gælder en kritisk vurdering af foreliggende kilder fra fortiden, men præger naturligvis også indlæg i dagens spørgsmål. Dette fremgår i fuldt mål af dr. Nystrøms ovenfor nævnte indlæg. De indledende betragtninger kan, som det her er sket, ydes megen anerkendelse, fordi de er præget af den trang til sandhedens erkendelse, som er drivende for enhver samvittighedsfuld forsker, men det kan også siges, at de er præget af en hos mange fremragende forskere lige så almindelig trang, nemlig trangen til ikke at blive forstyrret i de engang tegnede cirkler, således som de bliver, når der indføres ny og foreløbigt uoverskuelige ting i forskningen.

De nævnte betragtninger står nemlig ikke alene, de er benyttet som springbrædt til en kritik af general H. U. Ramsings store 3 binds værk: »Københavns historie og topografi i middelalderen« (1940) og undertegnedes betydeligt mindre skrift om »Kongens Lyngby« (1941). Nogle af Dr. Nystrøms indvendinger er fuldt berettigede, således hans indsigelse mod de yderst detaljerede rekonstruktioner, som er optaget i Ramsings værk, og mod visse enkeltheder i mit skrift, som jeg nedenfor skal komme tilbage til. Men han begrundet indvendingerne forkert.

Betragter man rekonstruktionen i Ramsings værk af den ældste borg, »palatiet« indenfor ringmuren, så er det gale ikke, at en sådan rekonstruktion er forsøgt. Det er nemlig ikke rigtigt,

at vi ingen ting ved. Vi ved lige omvendt en hel del: man har en gengivelse af bygningen i byens ældste segl, og man har, hvad der er meget væsentligt, fuldkommen sikker viden om størrelsen af den plads, indenfor hvilken bygningen skal anbringes, ja endog et stykke af den ene endemur, en søjle og en del andre enkeltheder. Det er følgelig meget fortjenstfuldt, at en rekonstruktion er forsøgt. Det gale er, at den er forsynet med så mange uvæsentlige detaljer, at man ikke noget øjeblik er i tvivl om, at den er udført af en arkitekt fra 1900'årene, skolet i vor tids murstensarkitektur, og ikke af en 1100års bygmester, som måtte kæmpe med det ny materiale. Det rigtige vilde være at nøjes med en rekonstruktion, som blot angav bygværkets hovedkonturer. Det vilde have været både sandere og rigtigere, og vilde ikke have forledt ukyndige til at tro, at man havde bygget netop som vist i rekonstruktionerne.

Dr. Nystrøms indvendinger mod Ramsings forsøg at indtegne oplysningerne fra jordebogen c 1377 paa et rigtigt tegnet kort med de senere og delvis endnu eksisterende matrikulskel kan heller ikke godkendes. Det er yderst fortjenstfuldt, at det er gjort, og selv om jeg på ét punkt mener, at en række grunde (ved Vesterport) skal placeres lidt anderledes end vist af Ramsing, så er holdepunkterne så mange og så sikre, at hans kort giver en berigelse af vor viden om København c 1377, man nødtigt vilde være uden, og som til sene tider vil være et aldeles fortrinligt udgangspunkt for enhver videregående udforskning af spørgsmålet om byens tilblivelse og ældste historie.

Om disse sidste forhold har jeg en opfattelse, der på afgørende punkter afviger fra Ramsings, men jeg erkender åbent, at kommer jeg nogensinde til at fremlægge den, så bliver det på grundlag af Ramsings arbejde, som jeg ikke mener, at man kan være ham taknemlig nok for, ganske uanset antallet af de slutninger, man ikke kan godkende. Der bliver nok tilbage at sige tak for.

En lille enkelthed har i særlig grad ophidset dr. Nystrøm. Han finder det »mærkeligt«, at Ramsing virkelig går ind for og vedblivende holder på en af (undertegnede) løst udkastet ide om, at Hammerstrup er en ældgammel torp, allerede nedlagt

og forsvundet i Valdemar den stores tid«. Jeg kan oplyse, at Ramsing overfor mig har fremført akkurat de samme indvendinger, som dr. Nystrøm fremfører, og at det tog år, inden Ramsing bøjede sig for vægten af de argumenter, jeg fremførte, og som i fleres øjne end mine er tvingende.

Lad være, at dr. Nystrøm ikke bliver overbevist af dem, men hvorfor svække de af ham stillede nøjagtighedskrav ved en udtalelse om, at han »er mest tilbøjelig til at tro, at det er de sidste rester af Nyby, der spøger i dette Hammerstrup«. Denne tanke er da løsere end Ramsings og min vel underbyggede påstand, al den stund Nyby af alle forskere, også af dr. Nystrøm, regnes at have ligget på Solbjergs grund, mens Hammerstrup lå udenfor, mellem Havns Vesterfælled og Valbys jord. Kongens part af Hammerstrup, »Kongens enghave«, var ganske vist i 1532 rent driftsmæssigt lagt ind under Nybygård, men det har intet med landsby og sognegrænser at gøre.

Jeg skal ved denne lejlighed ikke rulle spørgsmålet op igen, men nøjes med at henvise til, hvad jeg derom har skrevet i Historiske Meddelelser om København (2. R. III (1928), 410—413), i forbindelse med hele min udvikling af torp-spørgsmålet, først i »Aabenraa« (1933), senere i »Kongens Lyngby« (1941) og »Vore ældste byers tilblivelse« (1942).

Hvad Kongens Lyngby angår, da kan dr. Nystrøm ikke lide, at skildringen spænder videre, end man kan overskue fra en arkivforskers stude. Han kan ikke lide, at min årstavle begynder 2000 millioner år tilbage i tiden. Og dog, kan man få nogen opfattelse af, hvad de nærmest foregående slægtleds kongstanke, udviklingslæren, betyder uden at vide over hvor stort et tidsrum udviklingen spænder? Og kan man rigtigt vurdere menneskehedens udvikling uden at begynde med at nævne, at der har været mennesker til i over 1 million år?

Der skal ikke her gås nærmere ind på alle de kritiske bemærkninger, som er anført. Det vil kræve en plads, som ikke står i noget rimeligt forhold til det der derved kan nås — de fleste af dem er på forhånd imødegået i selve min fremstilling. Kun må det bemærkes, at det ikke mod min fremstilling af yngre bronze-

alders »kolonirige« er en indvending af vægt, at dr. Broholm »ikke kender det«. Dr. Broholm har formentlig, da han blev spurgt, ikke læst min fremstilling, og har ikke givet dr. Nystrøm nogen anden forklaring paa de forhold, som har fået mig til at bruge dette udtryk, herunder kulturfællesskabet med Nordtyskland, og fremfor alt den overvældende broncerigdom, man træffer i Norden, som ikke selv havde bronze, på et tidspunkt, hvor de store og rige kulturlande mod syd begærede bronze i et sådant mål, at de sejlede ud på Atlanterhavet og endte med at udnytte tinforekomsterne i Cornwall.

Dr. Nystrøm antyder, at det meste i min bog er fantasier bygget over spinkle kendsgerninger. Det siges ikke direkte, men han vil gerne have, at man skal tro det. Og så er sandheden den, at jeg er yderst varsom med at drage slutninger. Det væsentlige er, at jeg fremlægger tidsbestemte kendsgerninger, arkæologiske, sproglige og biologiske, og måske fra endnu flere områder, ud fra ønsket om fra disse kendsgerninger at belyse de forhold, som samtidigt kan regnes at have gjort sig gældende i Lyngby.

Principielt kan man ikke frakende metoden værdi. Der gives i virkeligheden ingen anden vej for historisk forskning end opstilling af begivenheder i ret tidsfølge. I enkeltheder er man naturligvis her som overalt udsat for fejlslutninger, og på et punkt kan jeg her takke dr. Nystrøm for en værdifuld iagttagelse. Når han fra 1688matriklen kan oplyse, at »Brødhøjsmark« var henlagt til Gentofte kirke til dens forsyning med brød og altervin, ja så ligger det nær at regne, at Brødskoven har fået sit navn af denne »Brødhøjsmark«, og ikke af navnet »bryde«, en forklaring jeg forøvrigt ikke har draget en eneste slutning af. Et lille usikkerhedsmoment bliver dog tilbage. Brødhøjene må da have været til før »Brødhøjsmark«. Forklaringen kan være, at Brødskoven er ældst, at Brødhøjene har fået navn efter den, og at man derefter har ryddet Brødhøjsmark.

Lige så gerne jeg giver dr. Nystrøm ret på dette punkt, og gør det på alle andre punkter, hvor han kan fremdrage ny oplysninger, lige så lidt kan jeg lade mig imponere af hans henvis-

ning til dr. Oluf Nielsen, hvor det gælder identifikationen af Esrombogens Jorthholm (c. 1165, 2/11 1178) og Hiorthholm (1211 s. 57 og 58). Dr. Oluf Nielsen siger i registret »ved Esrom« og henviser til, at »der i markbogen til matriklen 1688¹ nævnes et »Hjortebjerg paa Østrup mark«. Men det er da ikke et Hjortholm. Hjortekær ved Dyrehaven ligger det da nærmere at tænke på, men hvorfor dog ikke regne med det Hjortholm, der kendes som bispeborg i 1275, når godset rimeligvis er tabt for klostret i 1254, og når der i de selvsamme breve findes opført mange andre steder, som dr. Nielsen uden tilsvarende henvisninger har henført til »ved Esrom«. Man kan ikke finde plads til dem alle i Esroms nærmeste omegn.

Dr. Nystrøm skal imidlertid ikke være ked over indvendingen. Det gav mig anledning til at se brevene efter, og jeg så da, at de også nævner både et Bothorp og et Bouethorp. Et af dem henfører dr. Nielsen meget naturligt til Borup i Tikøb sogn, det andet til det fjærntliggende Borup i Gørløse sogn, altså lige på tværs af dr. Nystrøms »principer«. Er det ikke naturligere at regne dette Bouethorp for et vist 1254 ødelagt torp, hvor nu Klampenborg ligger, og samhörørende med det gamle navn på skoven her: Boueskov? Afstandene er ikke større, end at ejendommene godt kunde ejes af klostret, tænk blot på hvor spredt Antvorskov klosters gods lå.

På flere steder viser dr. Nystrøms bemærkninger, at hans af mig stærkt påskønnede ønske om at kritisere, har ført ham længere ud, end han selv kan være tjent med. Min bemærkning s. 50, at vejen fra Lyngby over Hjortholm til Farumpasset »kan ved bispeborgens udgravede fundamenter tydeligt spores langs borgens nordside«, har således givet ham anledning til følgende udtalelse: »Der findes ganske vist på planen, nordøst for borgen, noget, der kunde se ud som et vejstykke, men hvis man læser den ledsagende tekst — og det skulde man jo helst — ser man, at det er byggegruber af en tidligere optaget mur — og altså ikke har noget som helst med oldtids- eller middelaldervej at gøre?«

¹ Dr. Nielsen siger 1681

Planen viser utvetydigt, at vejen ikke kan have ført gennem borgen; syd for borgen er terrænforholdene en hindring, så vejen må have gået nord for borgen — ganske naturligt, da man, før der byggedes sluse og bro, lettere kunde færdes over søbunden, der her må være fast, siden det følgende store fald ikke førte til en sænkning af vandstanden i søen. Planen viser endvidere, som nærmere skildret af dr. Nystrøm, at borgens ringmur oprindeligt gik længere ud i søen, men senere blev skråt afskåret, og udenfor denne skrå ringmur ses de nævnte spor af en optaget mur.

Naturligvis har jeg i sin tid læst, hvad han skrev om denne. Det må han selv have glemt, ti det lyder ordret: »Nord for denne skråmur (opført senere) i en afstand af ca. 6 m — omtrent svarende til de andre huses indvendige bredde — fandtes byggegruber efter en optaget mur. Hvis et sådant skråtliggende hus (eller befæstet indkørsel?)«. Af det der står i parantesen fremgår, at dr. Nystrøm selv er gået ind for den tanke, at der har gået vej nord om borgen, ti de omhandlede murrester ligger omtrent midt for ringmurens nordre langside. En indkørsel uden vej kan ikke tænkes.

Og sådan er der så meget — jeg søger ikke alibi'er, jeg slår ikke streg over noget kildested, men forsøger blot at ordne det altsammen ind i tidsmæssig ret følge. Og derfor er også et af de punkter, hvor dr. Nystrøm forsøger at lægge mest luft mellem os, et af de steder, hvor vi er mest enige.

I Dyrehaven, som dr. Nystrøm kender lige så godt eller på grund af sin højere alder måske endnu bedre end jeg, har han ikke kunnet finde spor af oldtidsskov, og påtaler derfor en bemærkning af mig, hvor jeg »henviser til Dyrehaven som et sted, hvor noget væsentligt af oldtidsskoven er bevaret«. Der henvises til s. 27, hvor det jeg har skrevet imidlertid ordret lyder:

»I Lyngby har man god anledning til at gøre sig nogenlunde tydelige forestillinger om, hvordan oldtidens skove så ud. Man behøver blot at gå ud i Dyrehaven og se bort fra dens veldrevet-hed, gode afgrøftning og skærvelagte køreveje. I de åbne græs-sletter ind mellem fritstående grupper af bøge og ege jævnlige

afbrudt af tjørnekrat, har man noget væsenligt af oldtidsskovens karakter bevaret. Forøvrigt var der mange flere forskelle«.

Er uoverensstemmelserne mellem dr. Nystrøm og mig ikke dyberegående end her, hvor vi bogstavelig talt har brugt de samme ord til at skildre forskellen mellem før og nu, så kan alle være vel tilfreds — jeg er det ihvertfald og takker for belæringen både med hensyn til alt det, jeg har kunnet være enig med dr. Nystrøm i, og også for hans udtalelse om, at min bog om Aabenraa »vakte både opsigt og uro«. Jeg har ikke mærket noget til det sidste. Den har stort set været uomtalt af de hjemlige historikere¹, men har været så anerkendende omtalt fra anden side, i Sverige også fra rent historisk side, at jeg nærmest blue-des. Har den indenfor danske historikers kreds vakt uro, kan det imidlertid kun glæde mig, ti det er et stærkt ønske hos mig, som jeg har sat meget ind på at få opfyldt, at dansk historie-forskning, der har så mange smukke resultater at henvise til, også må vågne af den dybe søvn, den hviler i, hvor det gælder udforskningen af vort lands historie i den lange periode, hvor »landsbyen« udformedes, og de slægter fødtes, som i vikingtiden bragte deres statsdannende evner til den blomstring, hvis frugter vi endnu nyder godt af.

Vilhelm Marstrand.

Til ovenstaaende Indlæg, som Ingeniør Marstrand forud havde sendt mig Genpart af og som iøvrigt paa Forhaand var ventet, skal jeg kun knytte nogle faa almindelige Bemærkninger. Detailler skal jeg ikke komme ind paa — det nytter ikke, noget Grundlag for Diskussion kan der alligevel ikke blive, da Marstrand som Forsker tilhører en helt anden Verden end jeg. En Historiker fortæller hvad han véd og kan staa ved, og naar han opstiller Formodninger, udgiver han dem for det de er og ikke mere. Marstrand derimod ynder at operere med alt det, man slet intet ved om, og i mange Tilfælde heller ikke, i Følge Sagens Natur, kan faa noget at vide om. Hvis Marstrand tror, at Mod-

¹ Bogen har været anmeldt i dette tidsskrift af landsarkivar F. Gribsvad, Aabenraa, 10. R. III (1935), 160—162 — jvnf. smstds s. 254—256.

standen mod at godtage disse »ny og foreløbigt uoverskuelige Ting i Forskningen« skyldes »Trangen til ikke at blive forstyrret i de engang tegnede Cirkler« — altsaa med andre Ord: skyldes Pedanteriets sædvanlige Reaktion mod den aandfulde Forskers Gerning — saa tager han storlig fejl og opnaar blot at dokumentere, at han ikke har større Begreb om kildekritisk Forskning. Denne tillader nemlig ikke bestemt afstukne Cirkler, den medfører netop, at Forskeren Gang paa Gang maa forandre Metoder og revidere Meninger, at han maa forkaste Slutninger og Forestillinger efterhaanden som han gennemstuderer Kildematerialet eller der dukker nye Kilder til Problemets Løsning op, enten af arkiv- eller jordfunden Art. Historisk Forskning har nemlig benyttet sig af Levn længe før Marstrands Tid, den opererer med Kilder af enhver Art, baade dem der ligger gemt i Arkiver og Biblioteker og dem der er efterladt paa eller i Jorden — blot skyr den dem der gribes ud af Luften.

Hans vidtstvævende Indlæg er iøvrigt som sædvanlig karakteriseret af haartrukne Bestræbelser for at slippe uden om Kritikken. Jeg skal blot anføre et enkelt Eksempel: hans sidste Udvikling om Brødskoven og Brødhøjene, som jeg maa tilstaa er mørk Tale for mig. Skønt Marstrand har ladet sig overbevise om, at Navnet har sin Oprindelse derfra, at Marken i ældre Tid var tillagt Kirken til dens Forsyning med Brød og Altervin, og utvivlsomt maa stamme fra det 16. eller 17. Aarhundrede¹, forsøger han dog at klare for sig ved at hævde, at Højene er ældre. Det er de ubestrideligt, da det er forhistoriske Gravhøje. Forklaringen kan være den, mener han, »at Brødskoven er ældst, at Brødhøjene har faaet Navn efter den, og at man derefter har ryddet Brødhøjsmark«. Marstrand naar altsaa i sidste Led kun til Rydningstiden. Men det er stadig Navnet han opererer med, det Navn han først mente var en Misdannelse af Bryde, men nu altsaa har faaet Rede paa. Han maa altsaa enten mene, at det stadig er Bryde, der ligger gemt i Navnets Forstavelse (og det er en decideret Anakronisme), eller at Bronzealderfolket, som efter Marstrand var et Herrefolk

¹ Sml. Fra Nordsjællands Øresundskyst 193, 221 og 655.

der endog havde Kendskab til Græsk (Kongens Lyngby, Side 69), ogsaa har foregrebet kristne Skikke i deres Gudeverden og givet Skove og Gravhøje Navn derefter! Det vil jeg dog alligevel ikke mene, at selv Marstrand kan tro, men Eksemplet viser, hvorledes han ved sine Hypoteser kan komme ind i Forestillinger der er ganske ud i det blaa.

Imidlertid — Marstrand maa for mig gerne arbejde videre med sine »ny og foreløbigt uoverskuelige Ting«. Men naar han udfordrer al sund Sans i den Grad som i Bogen om Kongens Lyngby, saa kan han ikke fortænke mig i, at jeg — der gennem en Menneskealder har syslet med disse Egenes historiske Forhold — reagerer, og reagerer stærkt. Han fortæller jo intet andet positivt end det andre har fremdraget og oplyst før ham — alt det øvrige er bare Gætteri, ubeviste og ubevislige Paastande og ganske uvedkommende Ting. Han bringer ikke vor Kundskab om Æmnet et Hanefjed videre, han blot forvirrer svage Sjæles Begreber. Det er trist, at han ødsler sin Begavelse paa den Slags, og der er — desværre for Marstrand — alt for mange som er enige med mig heri, ikke blot de efter hans Mening forbenede Historikere, men ogsaa blandt interesserede og kyndige Folk paa Egnen.

Andet og mere har jeg ikke at sige, og jeg kommer heller ikke tilbage til denne Sag mere.

Eiler Nystrom.

Anmeldelser.

Ellen Jørgensen : Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. Kbh. 1943. 252 sider.

At skrive den danske historiografis historie kræver ikke ringe forudsætninger. Man må kunne håndværket tilbunds for at vide, hvad historisk forskning er. Man må være alsidigt orienteret, ikke blot indenfor sit eget speciale, men på alle forskningens hovedområder, således at man kan skønne forsvarligt om den videnskabelige værdi af arbejder om vidt forskellige emner. Man må besidde smidig indfølelses- og karakteriseringsevne for at kunne værdsætte på een gang Velschow og Allen, Grundtvig og Erslev. Sidst men ikke mindst må man have ægte historisk sans og forstå at måle hver forfatter med hans egen tids alen. Dr. Ellen Jørgensen besidder i sjælden grad alle disse forudsætninger. Det første bind af den danske historiografis historie, »Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800« (1931)¹, viste det, og det nu foreliggende andet og afsluttende bind bekræfter det.

Bogen er sprogligt gennemarbejdet med yderste omhu; dens lette ortografiske patina (forf. skriver Manuscript, Circulaire, curieuse) forstærker indtrykket af en stil, der holder sig på afstand af dagligsproget. Kompositionen er ejendommelig. På halvandet hundrede sider gives først et samlet »Overskue over Arbejdet«, dernæst karakteriseres enkelte forskerpersonligheder: Laurits Engelstoft, Caspar Paludan-Müller, C. F. Allen, A. D. Jørgensen, Johannes Steenstrup, Kr. Erslev. Denne disposition af stoffet har indlysende fordele, men også mangler, bl. a. den, at gentagelser ikke helt kan undgås. Det indledende overskue er atter delt efter perioder ved 1840 og 1870. For hver af de tre

¹ Anmeldt af Johs. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 10. R. II, 369 ff. Som en slags forstudier til andet bind kan betragtes forf.s afhandlinger om Caspar Paludan-Müller (Hist. Tidsskr. 9. R. V), Chr. Molbech (Hist. Tidsskr. 10. R. V) og Allen (Smaaskrifter tilegnede Aage Friis (1940)).

perioder fremhæves de karakteristiske træk, samtidig med at kontinuiteten i arbejdet ned gennem århundredet betones. De første årtier karakteriseres som særligt rige på banebrydende arbejder, ofte dog indenfor den egentlige histories grænseområder, med navne som Chr. Jürgensen Thomsen, P. E. Müller, N. M. Petersen, J. H. Bredsdorff, Grundtvig, Rasmus Nyerup, J. E. Larsen, Velschow, Chr. Olufsen. »Uvejret, der gik hen over Landet, gjorde Sindene aabne og modtagelige og fik de unge, der duede, til at spænde deres Kræfter« (s. 62). Omkring 1840 begynder de nye politiske, nationale og sociale brydninger og ideer at spores i den historiske litteratur. Forskerne får bedre kår og ro til gennem en lang årrække at udarbejde større værker indenfor mere centrale områder af historien end i den foregående generation; men de er ofte prægede af nationale fordomme, snævrere i deres horisont, og bryder sjældnere nye baner. I halvfjerdserne åbnes påny udsynet til Europa. Nederlaget 1864 virker og den europæiske realisme. »En ny videnskabelig Tænkemaade spirede og groede op ganske stille, og denne umærkelige Væxt fik i det lange Løb større Betydning end den Storm, Georg Brandes' Forelæsninger og Bøger vakte« (s. 132). Århundredets sidste tredjedel bliver det grundlæggende kritiske arbejdes tid, de skarpt udprægede personligheder og samtidig det organiserede udgiverarbejdes periode. Som et fællestræk for hele århundredets danske historieforskning nævnes forkærlighed for analysen og sky for syntesen. Vi har kun få samlede fremstillinger af landets historie gennem tiderne. Frugten af den sidste periodes kritiske arbejde, »Danmarks Riges Historie«, er flere mænds værk og savner »en bærende Grundtanke« (s. 159). I den nyere norske historiografis historie¹ findes en oversigt over »synet på Norges historie«. Det er velbegrundet i stoffet selv, at dr. Ellen Jørgensen ikke bringer en tilsvarende oversigt for Danmarks vedkommende.

Læseren kan ikke undgå at mærke, at forf.s egentlige interesseområde som forsker er middelalderen. Når det gælder udforskningen af den nyere tid, indlader hun sig sjældnere på en diskussion af de enkelte værkers videnskabelige værdi. Men det er heller ikke hovedsagen for hende at bestemme, hvad der fra et fagligt synspunkt set endnu kan være brugbart hos de gamle forfattere. »Hver har gjort sit Værk paa sin Maade og efter sine Forudsætninger, og hver skal forstaas og vurderes udfra sit Stade«, hedder det i indledningen til skildringen af middelalderens historiografi, og dette program følger hun værket igennem. Om Velschows nu forældede magisterafhandling »De Danorum institutis militari-

¹ Norsk historisk videnskab i femti år (1920).

bus regnante Valdemaro secundo« fremhæver hun, at den ryddede grunden for andre forskere, Steenstrup, Erslev, Arup, Bull, Sture Bolin, og »det Arbejde, der har saa stort et Følge, hævder sin Plads, uanset om meget eller lidt er blevet tilbage af dets Resultater, mens Forskningen skred frem. Det er Led i en Kæde« (s. 20). Om et værk i snæver videnskabelig forstand har været frugtbart, er dog ikke hendes eneste målestok. Hun betoner, at også trangen til livsforståelse har været en drivkraft for A. D. Jørgensens arbejde, at Grundtvigs dybt personlige håndbog i verdenshistorien blev »en Kilde, hvorfra hans Disciple ned gennem Aarene øste Viden og Styrke og stadig Fornøjelse under deres folkeopdragende Virke«, og det er karakteristisk, at hun om den nøgterne og kritiske Erslev siger, at den etiske styrke i hans forsken, hans sandhedstrang og retsind »fik dyb og varig Betydning for hans Elever og for flere end dem. Dette rakte ud over Fagvidenskab« (s. 64, 121 f., 140, 206, 241). Overalt søger hun personligheden i og bag værket, og det er historieforskernes nok så meget som historieforskningens historie, hun giver.

En meget værdifuld side af dr. Ellen Jørgensens bog er derfor dens mange personkarakteristikker, portrætter oftest blot af forskeren, undertiden af det hele menneske. Det er ikke de mindst levende, som er tegnet med ganske få streger, Abraham Kall, Chr. Olufsen, G. L. Baden. Stærkest fængsles forf. øjensynligt af de meget sammensatte, dybere naturer, de magtfulde personligheder, Caspar Paludan-Müller og A. D. Jørgensen, men også enklere naturer som Laurits Engelstoft og Allen karakteriserer hun fint. Værdifulde i denne forbindelse er de righoldige noter, mindre på grund af litteraturhenvisningerne, som langt fra er fuldstændige — men heller ikke tilsigter at være det — og hist og her virker noget tilfældige, end ved talrige oplysende og karakteriserende citater, for en stor del af utrykte breve. Ved karakteristikken af Erslev må jeg gøre en anmærkning. Det forekommer mig ikke retfærdigt, når forf. siger, at han minder om Hans Gram »i Mangel paa skabende Evne« (s. 140). Det er rigtigt, at den store syntese ikke var hans styrke; men i sin disputats, i »Valdemarernes Storhedstid« og mange andre steder øvede han ikke blot kritik, men gav nye, positive resultater af stor rækkevidde. Også denne form for historisk arbejde kræver skabende evne. Jeg havde endvidere gerne set nævnt, at Erslev gjorde epoke ikke blot som fornyer af den metodiske kildekritik. Hans »Konge og Lensmand« var et slående vidnesbyrd om, hvor langt sikrere resultater man kunde nå, hvis man i stedet for at belægge sin tesis med »karakteristiske eksempler« samlede det hele materiale og bearbejdede

det statistisk. Jeg er overbevist om, at han derigennem har øvet ikke ringe indflydelse på den yngre generation af danske historikere¹.

Det er ikke muligt at opregne, hvad dr. Ellen Jørgensens værk giver af nyt. Det ægger ikke ved overraskende skarpsindige analyser, dristige synspunkter og ensidige domme, men næsten på hver side finder man i form af en ny enkelthed eller en ny vurdering resultater af hendes omfattende læsning i dansk og fremmed litteratur, hendes indgående studium af trykte og utrykte kilder. Her skal kun nævnes et par synspunkter, som er fælles for værkets to dele. Det ene er udskillelsen af »den lærde linie«, der fra det 18. årh. fortsætter op igennem det 19. Hvor talen er om dens repræsentanter i 1830'erne og 1840'erne, Werlauff, Velschow, Paludan-Müller, C. T. Engelstoft o. a., karakteriseres deres værker som, bortset fra de politiske indlæg, »kun i ringe Grad tidsprægede. Man kunde snarest kalde dem tidløse«. Overfor dem stilles de mænd, »hvis Syn paa Fortiden var bestemt ved deres Stade i Dagens Strid«, Allen, Schiern, Fr. Hammerich, Ludvig Helveg, N. M. Petersen (s. 80). Det indrømmes dog (s. 91 f.), at skellet mellem de to grupper ikke er dybt, at der også blandt den sidste gruppes folk findes grundige forskere; det er vel derfor, at forf. i andet binds titel har opgivet at skelne mellem historieforskning og historieskrivning. — Det er utvivlsomt berettiget at karakterisere en gruppe danske historikere som lærd og lidet tidspræget. Jeg tror dog, at en indtrængende analyse af f. eks. Paludan-Müllers værker vilde afsløre hidtil upåagtede tidstypiske træk; også reaktionen mod det nye er jo på sin måde tidsbestemt. Hvad specielt emnevalget angår, tvivler jeg på, at det virkelig, som forf. har hævdet², var ganske uden sammenhæng med skandinavismen, at Paludan-Müllers interesse under arbejdet med P. A. Munchs Danmarks, Norges og Sveriges Historie fangedes af unionsbrevet 1397. Og var Paludan-Müller og C. T. Engelstoft mon helt upåvirkede af den politiske brydningstid, i hvilken de levede, når de søgte emner for deres studier i reformationstidens stærke religiøse, sociale og politiske folkelige bevægelser og modsætninger?

I endnu højere grad end af det nysnævnte synspunkt er bogen præget af forf.s bestræbelser for overalt at finde forbindelseslinier gennem tid og rum. Forskere og værker søges såvidt muligt indordnet som led i en dansk tradition og en europæisk sammenhæng. I teksten og noterne anføres jævnlig paralleller fra udenlandske

¹ Sml. Nordisk tidskrift 1942, 492.

² Hist. Tidsskr. 9. R. V, 367.

forhold, der undertiden virker noget tvungne, undertiden forfriskende, som når det ved henvisning til Gustav Storm og Harald Hjärne godtgøres, at Erslev ikke var den eneste historiker i Norden, der i 1880erne fornyede universitetsundervisningen (s. 142 f.). Mest er det dog forf. magtpåliggende at påvise udenlandske tilskyndelser og forbilleder. Hun redegør fint for romantikkens virkninger, Hegels indflydelse f. eks. på Molbech, Paludan-Müller og Schiern, Rankes betydning f. eks. for Paludan-Müller, Allen og Fridericia. Adskilligt flere eksempler kunde nævnes. Forf. anfører også gerne, når et dansk arbejde en sjælden gang har sat spor i udlandets forskning, Chr. Olufsens agrarhistoriske undersøgelser, Grundtvigs Beowulfstudier, Steenstrups «Normannerne». For sit emnes vedkommende har hun ikke uden held søgt at godtgøre rigtigheden af Herders ord om det hele Europa som eet lærdomsrige, der citeres både ved begyndelsen og slutningen af hendes overskue (s. 24, 159).

Dr. Ellen Jørgensen hører som middelalderforsker til blandt de »stille folk«. Hendes sidste bog falder ikke helt i den lærde linie, skønt den unægtelig giver os et knuget mål af viden. Den er, som hun andetsteds har sagt det, ligesom værkets første del »paa en Vis et Tendensskrift mod Indsnævring og en Tilskyndelse til at se vidt omkring i Tid og Rum«. Tilsammen udgør de to bind et stykke åndsarbejde af stor lødighed, der ikke blænder, men lyser og varmer. Sin nærmeste forgænger som skildrer af det 19. århundredes historiografi, Johs. Steenstrup¹, overgår dr. Ellen Jørgensen ved sin videre horisont og finere karakteriserings-evne. Mere end om hans bog minder hendes værk om den »sympatiske« linie i den egentlige danske litteraturhistorie, Valdemar Vedels ungdomsskrifter f. eks., som dog var mere hensynsløse i den psykologiske analyse. Det er som de et barn af den i Danmark foretrukne form for åndshistorie, der stiller personligheden i midtpunktet. Dr. Ellen Jørgensens arbejde har lange rødder i dansk tradition. Det vidner tillige om samfølelse med fremmed kultur, om respekt for alt hvad der kommer af ånd, om ægte humanisme.

Povl Bagge.

¹ Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede 1801—1863 (1889), hvis meget udførlige fremstilling ikke helt er overflødiggjort af dr. Ellen Jørgensens bog.

Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid. Kbh. 1944, 453 sider.

Den afhandling, for hvilken arkivar Harald Jørgensen 1944 erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Århus universitet, har til genstand regeringens og domstolenes stilling til trykkefrihedsspørgsmålet i de sidste halvhundrede år af den danske enevælde. Emnet er betydningsfuldt og velafgrænset; ganske vist har trykkefrihedsspørgsmålet især interesse som led i 1830'ernes og 1840'ernes politiske historie, men det er rimeligt at begynde dets behandling med en redegørelse for den grundlæggende forordning af 27. sept. 1799, og det er meget passende at slutte af i begyndelsen af 1848, da trykkefriheden faktisk blev indført. Emnet er tillige nyt, for såvidt som det ikke før har været underkastet monografisk behandling. Forf.s initiativ fortjener altså påskønnelse.

Til bogens udenværker hører en summarisk oversigt over trykkefrihedsspørgsmålet i hertugdømmerne 1770—1848 og et kortfattet rids af forholdene i andre europæiske lande. Det sidste er lidet tilfredsstillende. Det er således påfaldende, at det ikke nævnes, at princippet trykkefrihed med strenge straffe for misbrug, der spillede så stor rolle i den danske lovgivning, også var herskende i England. I det hele savner man en klar redegørelse — der godt kunde have været kort — for principielle forskelle og ligheder mellem danske og udenlandske trykkefrihedsforhold. Denne mangel hænger øjensynlig sammen med, at forf. ikke tillægger udenlandske forbilleder på dette område nogen betydning for udviklingen i Danmark (s. 298). Spredte enkeltheder i bogen (s. 98, 125, 268, 286) tyder på, at han ikke har ret, men spørgsmålet kan ikke endeligt afgøres på grundlag af de oplysninger, han giver.

De værdifuldeste afsnit af bogens hoveddel omhandler regeringens stilling til trykkefrihedsspørgsmålet. Et stort materiale er fremdraget især fra kancelliets arkiv, som forf. er vel hjemme i. Han gør udmærket rede for de forskellige forordninger, forarbejderne dertil, administrationen af lovgivningen, overvejelserne om dens ændring navnlig i Christian VIII's tid, kancelliets forhold til de underordnede myndigheder. Blandt de resultater af mere almindelig interesse, der klart fremgår af forf.s detaljerede redegørelse, kan nævnes, at trykkefrihedssagerne i de allerfleste tilfælde behandlede rent kollegialt; endvidere den faste modsætning mellem en konservativ fløj indenfor kancelliet under ledelse af dets

præsidenter Kaas og Stemann og en liberalere retning, der til at begynde med alene repræsenteres af Ørsted, senere også af andre deputerede, i reglen under Ørsteds førerskab.

Desværre kan den almindelige læser vanskeligt blive klar over, i hvilken grad forf.s resultater er nye, idet han ikke i sin indledning gør rede for forskningens hidtidige standpunkt. Han nævner (s. 13), at Knud Fabricius, Hans Jensen, A. D. Jørgensen og Marcus Rubin har givet ham impulser. Men også i andre ældre værker findes gode bidrag til trykkefrihedsspørgsmålets historie. L. Koch har således i sin bog om A. S. Ørsted¹, til hvilken han har gjort studier i kancelliets arkiv, på flere punkter delvis foregrebet forf.s fremstilling. Opfattelsen af Ørsted som den gennem hele perioden utrættede forkæmper for sin ungdoms trykkefrihedsideal har han i det væsentlige fælles med forf. Begge bekræfter stort set rigtigheden af Ørsteds eget udførlige forsvar for sin stilling til trykkefrihedsspørgsmålet². Forf.s meget gunstige vurdering af den trykkefrihed, lovgivningen hjemlede, minder også om Ørsteds³. Alt i alt må man sige, at forf.s behandling af regeringens stilling til trykkefrihedsspørgsmålet ikke bringer store overraskelser, men ved sin systematiske gennemgang af et meget stort arkivstof har han forøget vor viden på adskillige punkter og underbygget flere tidligere fremsatte påstande solidt⁴.

Noget af det mindst overbevisende i disse afsnit er forf.s forsøg på at tillægge Frederik VI et stærkt personligt initiativ og give ham skylden for en lang række forholdsregler mod pressen, skønt han er klar over, hvor vanskeligt det er at bestemme, hvem der har taget initiativet til en regeringsforanstaltning (s. 112). En anden svaghed er, at forf. kun i ringe grad ser regeringens politik i trykkefrihedsspørgsmålet som led i en indenrigspolitisk og uden-

¹ L. Koch: Anders Sandøe Ørsted (1896), især s. 34 ff., 66 ff., 99, 122 ff., 166 ff. Forf. nævner (s. 41) Kochs referat af Ørsteds fortolkning af forordningen 1799, men henviser ellers ikke til hans bog.

² Af mit Livs og min Tids Historie I (1851), f. eks. s. 80.

³ ibidem, 42 f., 76.

⁴ Hist og her vilde en omhyggeligere litteraturbenyttelse have gavnet fremstillingen. Forf. forbigår Ørsteds af Koch s. 36 nævnte artikel om en forfatters ansvar for et i medhold af forordningen af 1799 af politimesteren approberet skrift. — Han omtaler s. 171 det strenge kgl. reskript af [18. nov.] 1837, der under trusel om afskedigelse uden pension forbød embedsmændene at ytre sig om politiske genstande eller regeringsforanstaltninger, og tilføjer, at »der ikke i Frentiden blev Tale om nogen streng Overholdelse af dette Paabud«. Reskriptet blev i virkeligheden på grund af Ørsteds protest ikke kommunikeret embedsmændene og forbudet stærkt formildet (Rubin: Frederik VI.s Tid, s. 537 f.). — Hother Plougs bog om Carl Ploug (I, 1905), der bringer flere selvstændige og ikke uinteressante bidrag til trykkefrihedens historie i 1840'rne, synes forf. ikke at have benyttet.

rigspolitisk sammenhæng; overhovedet har han svært ved at komme bag om akterne. Navnlig ved skildringen af regeringens stilling under Christian VIII er manglen på almindelig indenrigspolitisk baggrund følelig. Man får intet rigtigt indtryk af, at f. eks. ønsket om at vinde de »liberal-konservative«, for at bruge Ørsteds udtryk¹, eller nationalpolitiske hensyn² spillede en rolle under regeringens overvejelser også om presselovgivningen, og læseren forstår vanskeligt svingningerne i dens holdning. Hvad den udenrigspolitiske sammenhæng angår, er det utvivlsomt, at forf. i ikke ringe grad undervurderer det pres, de reaktionære stormagter direkte og indirekte øvede mod den danske regering i trykkefrihedsspørgsmålet både i Christian VIII's og Frederik VI's tid, selv om han nævner eksempler på udenlandske henvendelser og pressioner især i krigsårene.

Denne mangel hænger sammen med, at forf. for de afsnits vedkommende, der behandler regeringens stilling, i det væsentlige har begrænset sit kildestudium til en gennemgang af de egentlige regeringsarkiver, først og fremmest kancelliets arkiv, mens han næsten helt går uden om den diplomatiske korrespondance. En stor del af denne findes ikke i København og har altså under de øjeblikkelige forhold ikke kunnet benyttes. Men den danske komité for fælles nordiske undersøgelser af russiske statsarkiver har i rigsarkivet deponeret en omfattende samling kopier af depechevekslingen mellem den russiske gesandt i København og udenrigsministeriet i St. Petersburg. Da det jævnlig fra liberal side blev påstået, at regeringens forholdsregler mod pressen skyldtes tryk fra Rusland, havde der været god grund til at undersøge dette materiale.

Den russiske gesandt baron Nicolays rapporter fra 1830'erne og 1840'erne³, som forf. altså ikke har benyttet, viser, at gesandten med stadig interesse, jævnligt med indignation, fulgte den liberale presses udvikling, ikke blot når det gjaldt angreb på Rusland. Adskillige gange klagede han til den danske udenrigsminister

¹ Af mit Livs og min Tids Historie I, 111.

² Sml. Danmarks Riges Historie VI, 1, 328.

³ Se f. eks. rapporter af $\frac{4}{12}$ 1831; $\frac{7}{5}$ 1832; $\frac{25}{4}$ 1836; $\frac{30}{4}$ 1837 (svensk henvendelse); $\frac{27}{10}$ 1838; $\frac{11}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{13}{4}$, $\frac{2}{5}$ 1840; $\frac{12}{11}$ 1842; $\frac{20}{5}$ 1843 (den af forf. s. 217 omtalte henvendelse); $\frac{25}{7}$, $\frac{25}{10}$, $\frac{29}{11}$, $\frac{5}{12}$ 1843; $\frac{16}{1}$, $\frac{14}{5}$ 1844, alle ny stil. Den ene officielle opponent, professor Bøggild-Andersen, nævnede eksempler fra den tidligere del af perioden på virkningsfulde russiske pressioner, kritiserede bl. a., at forf. ikke i sin skildring af forordningen af 1799's tilblivelse lægger tilstrækkelig vægt på trykket fra Rusland, og fremhævede stærkt, at forf. ikke ser spørgsmålet i dets europæiske sammenhæng.

eller kancellipræsidenterne, snart på eget initiativ, snart efter ordre fra sin regering. Flere af disse henvendelser har vistnok foranlediget forholdsregler mod pressen, som forf. tilskriver regeringens eller kongens reaktionære sindelag. Et eksempel: »Saavidt man kan se,« hedder det s. 167, »findes der ingen Eksempler fra Aarene 1834—39 paa Indskriden fra udenlandske Magters Side overfor uønskede Udtalelser i danske Blade, men dette var heller ikke nødvendigt for at drive Frederik VI til Handling.« Det reskript af 10. april 1836, som forf. derefter citerer, er imidlertid efter Nicolays rapport af 16. april at dømme fremkaldt af hans klage over Johs. Hages artikel i »Fædrelandet« 25. marts om England og Rusland.

Særligt oplysende er det russiske materiale, når det gælder om at forstå brydningerne indenfor regeringen i trykkefrihedssagen i begyndelsen af 1840'erne og forudsætningerne for det store lovudkast af 1844. Ved resolution af 17. nov. 1841 bestemtes det, at det »for tiden« skulde »bero ved« den gældende trykkefrihedslovgivning (s. 270). Men i foråret 1844 blev spørgsmålet, »paa Christian VIII's udtrykkelige Befaling« siger forf., taget op påny, idet kancelliet ved reskript af 8. maj fik ordre til at udarbejde udkast til en ny lov, der på den ene side skulde »hæve alle ikke nødvendige Indskrænkninger m. H. t. Trykkefriheden«, men på den anden side »ved bestemte og alvorlige Lovbestemmelser« sætte skranker for dens misbrug (s. 272). I de overvejelser, der er gået forud for dette skridt, og som forf. intet kan meddele om, har den russiske gesandts og regerings optræden spillet en rolle.

I løbet af 1843 fremkom der, tildels i anledning af prins Frederik af Hessens forlovelse med storfyrstinde Alexandra, som man frygtede vilde forøge den russiske indflydelse på dansk politik, en række angreb på Rusland i den liberale presse. Den russiske gesandt eller chargé d'affaires protesterede gentagne gange, og antallet af avisbeslaglæggelser steg (jfr. s. 287). I oktober talte baron Nicolay med udenrigsminister Criminil om pressens voksende frækhed. Criminil viste den bedste villie til skarpe forholdsregler, men sagde, at Stemann var blevet for gammel, og at regeringen desværre ikke kunde gøre meget, »avec la législation telle qu'elle existe encore«. I slutningen af november havde Nicolays tålmodighed øjensynlig nået bristepunktet. I en sag om en russiskfjendtlig pjece, der vedrørte begge kancellier, handlede regeringen ikke hurtigt nok. Dette var efter Nicolays mening ikke udenrigsministeriets, men kancelliernes skyld, og kancelliernes svaghed skyldtes atter hensynet til den radikale presse, der stadig

kom med udfald mod stormagterne og mere end nogensinde mod Rusland og de formodede krav om særlig imødekommenhed, som Rusland fra 1843 skulde have stillet til Danmark. 29. nov. anmodede Nicolay derfor sin udenrigsminister om at forlange, at den pågældende bogtrykker skulde miste sit privilegium, hvilket vilde være en ret usædvanlig demarche¹.

Få dage senere, 5. dec., kom han imidlertid med et helt andet forslag. I anledning af en russiskfjendtlig artikel i »Fædrelandet« havde han klaget mundtlig til Criminil og Stemann, og den sidste havde givet ham den idé (une pensée, que j'ai puisée dans les derniers raisonnements très explicites employés par M. de Stemann), at Rusland højtideligt skulde erklære, at det for fremtiden vilde opgive reklamationer i pressesager og stole på den danske regerings forholdsregler. Dette skridt ønskede Nicolay tilladelse til eventuelt at offentliggøre.

Den ordre (ikke note) fra Nesselrode til Nicolay af 18/30 dec. 1843, som forf. uden at kende den nærmere sammenhæng omtaler s. 214, er i det væsentlige affattet i overensstemmelse med Nicolays forslag. Den erklærer, at den danske presse aldrig har været så russiskfjendtlig som nu, da forbindelsen mellem de to regeringer er blevet mere intim, og at Rusland derfor i fremtiden vil opgive enhver demarche i pressesager, i tillid til at den danske konge vil finde midler til at holde journalisterne og skandskriverne inden for de rette grænser.

Det forekommer mig mest naturligt at forstå dette incident således, at Stemann har benyttet en gunstig lejlighed til at slå en handel af med den russiske gesandt. Den danske regering kunde nu tilbagevise de liberales påstand om russiske pressio-ner i enkelttilfælde og slap for en række ubehagelige diplomatiske henvendelser, mens Rusland undgik en del små diplomatiske nederlag. Til gengæld pådrog Stemann regeringen en moralsk forpligtelse, der ikke kan have været ham uvelkommen, til større aktivitet i trykkefrihedsspørgsmålet og fik et nyt våben i kampen om presselovgivningens ændring. Stemann var ikke nogen ringe politiker. 16. jan. 1844 kunde Nicolay meddele, at Criminil og Stemann havde modtaget Nesselrodes ordre med stor tilfredshed. Stemann havde udtalt, at kancelliet nu fik friere hænder overfor journalisterne, som ikke længere kunde beskyldte det for at give efter for russiske reklamationer. Men det bedste resultat var efter Nicolays mening, at Nesselrodes ordre syntes at have givet ministeriet nye argumenter for en forbedring af

¹ I rapport af 6/1 1844 kunde Nicolay meddele, at han havde fået satisfaktion i denne sag.

presselovgivningen. En sådan var tiltrængt, men kongen havde tilsyneladende hidtil ikke været tilbøjelig til at foretage sig noget. Efter at Nesselrodes ordre var indgået, havde Nicolay hørt en af ministrene — han siger ikke hvem — fremsætte den idé at forelægge provinsialstænderne et udkast til supplerung af presseloven.

Også den umiddelbare foranledning til reskriptet 8. maj 1844 var vistnok hensynet til Rusland, idet det iflg. Criminils udtalelse til Nicolay¹ skyldtes højesterets frifindelsesdom 6. maj i sagen mod »Fædrelandet« for en række artikler om Frederik af Hessens forlovelse (bilag I nr. 145). »Fædrelandet« blev frifundet for overtrædelse af forordningen 1799 § 8, der forbød at »laste og forhåne« venskabelige staters regerende personer og at tillægge deres regeringer »uretfærdige og skammelige« handlinger. Bladet kunde derimod siges at have søgt at vække uvillie mod Rusland, og netop denne forseelse, som hidtil ikke havde været strafbar, vilde Ørsteds lovudkast fra 1844 ramme, i håb om derved at hindre besværinger fra fremmede magter (s. 277 f.).

Forf. kan naturligvis have ret i, at reskriptet af 8. maj er kongens »udtrykkelige befaling«, forsåvidt som alle kgl. reskripter er det, men når han her som talrige andre steder i bogen i kgl. reskripter og resolutioner tilsyneladende ser udtryk for kongens egen af ydre pres upåvirkede villie, må man protestere. Han mener, at Christian VIII i 1840'rne kun under store betænkkeligheder lod sig bevæge til en lempelse af presselovgivningen (s. 294). Deri har han måske nok ret, selv om hans argumenter ikke er helt overbevisende. Men det bør da på den anden side også fremhæves, at det russiske materiale giver indtryk af, at det har holdt hårdt for Stemann og Criminil at drive kongen til skærpelse af lovgivningen. Iflg. Nicolays rapport af 14. maj havde Stemann endog fundet det nødvendigt at publicere reskriptet, for at »prévenir dans les conseils du roi des soudaines irrésolutions«. Under denne indre konflikt har de konservative med virkning kunnet pege på hensynet til Rusland. Man går næppe for vidt, når man siger, at der gennem det meste af den af forf. behandlede periode har været øvet et stadigt direkte og indirekte pres på den danske regering fra østmagternes side; hvad Rusland angår, er det sikkert nok, og en gennemgang af det østrigske materiale vil formentlig bekræfte det for Østrigs vedkommende². Dette pres er ikke alene formidlet gennem uden-

¹ Nicolays rapport af 14/5 1844.

² Hvad Metternich tillod sig i retning af indblanding i indre danske anliggender kan ses af hans depeche af 22/12 1835 til den østrigske chargé d'affaires i København i anledning af demonstrationerne ved Davids frifindelse (udtog i RA. Dept. f. u. A. Østrig II. Depecher 1833—36). Sml. Nicolays rapport af 5/1 1836.

rigsministeren, men i stor udstrækning er der sket direkte henvendelse til kancellipræsidenterne. Og det er ikke alene anvendt i sager, der direkte vedrørte den pågældende stormagt, men også i interne danske anliggender. De reaktionære stormagter opfattede det i den hellige alliances ånd som deres pligt og ret at bekæmpe de »revolutionære« bevægelser og derfor også den liberale presse i alle lande. For Danmarks vedkommende kan det ikke være meget tvivlsomt, at stormagternes tryk har virket i en række tilfælde, flere end forf. tror, og derigennem i almindelighed har bidraget til at skærpe regeringens forholdsregler mod pressen.

De ovenfor påpegede mangler ved bogens behandling af lovgivning og administration skyldes for en væsentlig del en forbigåelse af grupper af kildematerialet, og er vel særdeles uheldige, men kan dog ikke siges på afgørende måde at svække fremstillingens værdi som oversigt over de ydre sider af regeringens trykkefrihedspolitik. Om de afsnit, der vedrører domstolenes behandling af trykkefrihedssager, gælder det, at forf. har viet stofsamlingen en energi, som man må være ham taknemlig for. Det er lykkedes ham at finde ca. 260 retssager afgjort efter trykkefrihedslovgivningen 1799—1848, deriblandt formentlig alle eller næsten alle sager rejst af det offentlige. Den vigtigste gruppe af disse sidste er de sager, der er anlagt mod liberale journalister og forfattere i 30'rne og 40'rne, vel den største samling politiske retssager i dansk historie. En oversigt over dette enestående materiale meddeles i bogens bilag, idet der gives et kort, rigtignok ikke altid helt nøjagtigt referat af hver sag¹ med angivelse af anlageskriftets hovedindhold og sagens udfald. Desværre meddeler forf. kun de voterende dommers navne, hvis de afgiver dissenterende votum.

Det er velkendt, at domstolene i en række af de af det offentlige anlagte trykkefrihedssager frifandt den anklagede, og at de forsåvidt virkede som den liberale presses beskyttere². Forf. kan nu meddele de nøjagtige tal. Det viser sig f. eks., at 43 af de 129 trykkefrihedssager rejst af det offentlige, som i Christian VIII's tid pådømtes ved de københavnske domstole, endte med frifindelse, dog kun 17 således, at det offentlige dømtes til at betale sagens omkostninger. Disse tal har naturligvis interesse, men de slutninger, forf. drager af dem, er ikke overbevisende, hvilket bl. a. skyldes, at han ikke rigtigt har blik for betydningen af forskellen mellem politisk vigtige og uvigtige sager. Han overdriver

¹ Navnlig gengivelsen af voteringsresultaterne må benyttes med kritik.

² Se f. eks. Danmarks Riges Historie, VI, 1, 327; Hother Ploug: Carl Ploug, I, s. 213.

utvivlsomt modsætningen mellem domstolene og kancelliet, når han (s. 229) siger, at dette led et »regulært politisk nederlag« ved frifindelserne¹. Det kan være rigtigt, når det gjaldt store politiske processer, men ikke ved ligegyldige sager om overtrædelse af lovgivningens formelle bestemmelser som udeladelse af bogtrykkernavn o. l. Som et regulært nederlag kan heller ikke i almindelighed de frifindelser betegnes, hvor den anklagede idømtes sagens omkostninger. Og da kancelliet i reglen overlod til den af retten beskikkede aktor at afgøre, hvilke bestemmelser den indstævnedede skulde anklages for at have overtrådt (s. 226 ff.), kan det forhold, at en række domme var mildere end aktors påstand, ikke direkte ramme kancelliet. Aktor måtte jo, hvad vel alle implicerede har været klare over, på embeds vegne tage munden fuld. At modsætningen mellem kancelliet og domstolene ikke blev større, hænger utvivlsomt sammen med, at Ørsted, som i hvert fald i 40'erne ved sin stemmeafgivning i kancelliet i reglen kunde afgøre, om der skulde rejses sag, modsat Stemmann var interesseret i at bevare trykkefrihedssagernes afgørelse under domstolenes ressort (jfr. s. 185 f., 216, 220 ff.). Han søgte derfor at hindre, at modsætningen tilspidsedes ved altfor mange frifindelser, og virkede i retning af tilbageholdenhed med sagsanlæg fra kancelliet, når det på forhånd måtte anses for usandsynligt, at domfældelse kunde opnås.

Endnu svagere underbygget er forf.s påstand om, at domstolene virkede »i fuld uafhængighed« (s. 312 f.). Det vilde unægtelig have været bogens mest betydningsfulde resultat, hvis det var lykkedes ham at godtgøre dette; men hverken de mange frifindelser eller de relativt milde domme eller Ørsteds nysnævnte indstilling er noget bevis herfor. Disse forhold viser kun, hvad vi vidste i forvejen, nemlig at domstolene ikke i eet og alt rettede sig efter regeringens ønsker. Men derfor kan de godt nu og da, måske endog i politisk særlig vigtige sager, have vist en vis imødekommenhed. Om fuld uafhængighed kan man, på grundlag af sagernes udfald alene, kun tale, hvor den anklagede blev frifundet og det offentlige måtte betale sagsomkostningerne². I alle andre tilfælde kan dommen have været strengere end forsvarligt. Og dette gælder endda kun domstolenes uafhængighed af regeringen, hvilket forf., iøvrigt i overensstemmelse med den almindelige brug af udtrykket »uafhængige domstole«, alene tænker på. Det er jo imidlertid også muligt, at domstolene har været af-

¹ Sml. A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, I, 107.

² Det forudsættes, at anklagen var alvorligt ment, hvilket må formodes at have været tilfældet i trykkefrihedssagerne.

hængige af den liberale politiske opinion, at der altså burde have været færre frifindelser og strengere straffe, eller at de har ladet sig påvirke fra begge sider. Spørgsmålet om domstolenes uafhængighed kan kun besvares på grundlag af en indgående analyse af hver enkelt dom¹, som forf. ikke ses at have foretaget; thi selv et direkte pres fra regeringen kan man ikke vente at kunne spore på anden måde end gennem et udsving i domstolens holdning, og endnu mere gælder det naturligvis om den indirekte pression fra den konservative og liberale opinion.

Spørgsmålet om hvorvidt en dom er juridisk forsvarlig eller ikke vil formodentlig i reglen være vanskeligt at besvare og for trykkefrihedssagernes vedkommende særlig vanskeligt, fordi lovgivningen og sagernes art gav dommernes skøn et vidt spillerum. Selv indenfor grænserne af det juridisk forsvarlige kunde der altså være tale om betydelige afvigelser mellem dommernes standpunkt, afvigelser, der for den anklagede ofte var ensbetydende med forskellen mellem frifindelse og censur. Det er dog især et andet forhold, som gør det vanskeligt at undersøge, om domstolene er påvirket udefra, nemlig at denne påvirkning ofte ikke kan skelnes fra den virkning, dommernes politiske anskuelse har haft. Begge former for påvirkning giver sig udslag af samme art, og hvis de virker i samme retning, vil det naturligvis være umuligt at afgøre, om det er den ene eller den anden, om det er en dommers politiske anskuelse alene eller (tillige) et pres fra hans politiske meningsfæller, der har påvirket hans votering². Problemet bør derfor vistnok formuleres således: er det m. h. t. domstolenes afgørelser muligt at konstatere politisk bias³, hvorved jeg forstår udsving forårsagede både af pression udefra, såvel fra regering som opinion, og af dommernes politiske anskuelser, uanset om disse udsving holder sig indenfor eller går udover grænserne for det juridisk forsvarlige? Hvis en dommers afgørelser regelmæssigt stemmer med hans politiske interesse, vil der dog altid være en

¹ Forf. kunde have lært af problemstillingen i H. Fussing: Herremand og Fæstebonde (1942) og Troels G. Jørgensen: Bidrag til Højesterets Historie (1939), af hvilken sidste forf. også kunde have set betydningen af at undersøge dommernes politiske anskuelse; se især kapitlet om provisorietiden, hvor undersøgelsen dog burde have været ført videre: alle dommernes politiske standpunkt burde om muligt have været bestemt, ikke blot de aktive politikeres.

² Hvis en dommer f. eks. dommer en politisk ven og meningsfælle til døden, selv om det havde været juridisk forsvarligt at frifinde ham, er det selvfølgelig et indicium — om end ikke noget bevis — for, at dommeren har handlet under pres udefra.

³ Jeg vover forsøgsvis at anvende det engelske udtryk, som forekommer mig at dække meningen bedre end noget dansk.

vis sandsynlighed for, at de er påvirket af denne, og dommernes politiske anskuelse bør derfor i alle tilfælde undersøges. En klar og stabil fordeling af stemmerne i en kollegial domstol i en gruppe af politiske sager mod samme politiske parti vil være et vægtigt indicium for politisk bias, naturligvis især, hvis samme fordeling ikke også kan iagttages i andre, ikke-politiske sager. Karakteristisk er den ret stabile minoritet (hvoriblandt to notoriske provisoriemodstandere) i højesteret i de politiske sager fra provisorietiden¹. I almindelighed kan man vel sige, at forhåndsformodningen må være for, at domstolene viser politisk bias i politiske sager². Også dommere er mennesker. Det interessante i det enkelte tilfælde er derfor ikke så meget at konstatere, at dommerne ikke har været uhildede, som at undersøge, hvorledes dette har påvirket domstolenes afgørelser. Efter disse almindelige bemærkninger kan jeg vende tilbage til det egentlige emne.

Når modsætningen mellem kancelli og domstole ikke blev større, skyldes det foruden kancelliets tilbageholdenhed med at rejse sag, hvor domfældelse på forhånd måtte anses for meget tvivlsom, at højesteret efter 1834, som forf. gør opmærksom på (s. 205, 264), viste en tydelig tendens til at skærpe underinstansernes domme. Forf. mener øjensynligt, at højesteret er blevet strengere, men det er jo også muligt, at underinstanserne, af hvilke landsover- samt hof- og stadsretten i København var langt den vigtigste, er blevet mildere, måske er begge dele tilfældet. Forf. har svært ved at finde en forklaring på denne forskel i domstolenes holdning, og nøjes med at sige, at »man maa sikkert til en vis Grad give Balthazar Christensen Ret, naar han i 1841 i »Fædrelandet« udtalte, at Trykkefrihedssagernes Afgørelse ved Retten maatte blive paavirket af de voterendes personlige og politiske Anskuelser«. Det forekommer mig overvejende sandsynligt, at dette er den vigtigste grund til forskellen på højesterets og landsover- samt hof- og stadsrettens stilling, og det er forbløffende, at forf. har kunnet skrive så udførligt om domstolenes stilling uden for alvor at rejse det spørgsmål, om de enkelte dommers voteringer eventuelt stod i forbindelse med deres politiske anskuelse.

Trykkefrihedsspørgsmålet var, hvad forf. naturligvis er ganske

¹ Troels G. Jørgensen anf. st., sml. Poul Johs. Jørgensen i Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 331. Begge jurister fremhæver faktum, men overlader forsigtigt til læseren selv at drage sine slutninger.

² Sml. om dommernes stilling i politiske sager Niels Lassens åbenhjertige udtalelser 1911, citeret af Troels G. Jørgensen i Hist. Medd. om København 3. R. VI (1944), 230 f.

klar over (s. 12), et politisk spørgsmål og blev det i stigende grad i 30'erne og 40'erne. Det beskæftigede stærkt den juridiske verden, som jo i det hele var levende med i det politiske røre. Febr. 1835 tog en lang række jurister offentlig stilling til spørgsmålet fra et andet synspunkt end det juridiske ved at skrive under på den store trykkefrihedsadresse¹. Adressen blev underskrevet af mænd af flere politiske afskygninger, men som helhed må den, der var rettet mod indskrænkninger i trykkefriheden, betragtes som en liberal manifestation. Blandt underskriverne var ca. 80 mest unge kollegieembedsmænd², men tillige, hvad forf. ikke nævner ved sin omtale af adressen (s. 178), en række sagførere³ og 9 af de 19 københavnske og 1 af de 4 jyske overretsassessorer⁴ (derimod ingen højesteretsdommere, hvilket dog kan skyldes, at de som følge af deres særlige stilling ikke mente at kunne deltage i en sådan tilkendegivelse). Dette forhold i forbindelse med den omstændighed, at flere af dommerne (Spandet, Algreen-Ussing, Mourier, Casse, i højesteret P. D. Bruun) var eller blev aktive politikere, viser klart, at man ikke på forhånd kunde vente absolut uhildethed hos domstolene i trykkefrihedssager. Stikprøver i den københavnske overrets voteringsprotokoller bestyrker formodningen om, at politiske hensyn har spillet en rolle ved domstolenes afgørelser. Karakteristisk i så henseende forekommer mig overrettens votering i sagen mod Monrad 1840 (bilag I nr. 75), hvor den anden og tredje voterende af de 5 dommere⁵, de liberale P. V. Jacobsen og Spandet, ved principalt at votere for frifindelse og subsidiært for en ringe straf øjensynligt søgte at skabe flertal for den mindst mulige afgørelse, mens f. eks. Casses votum dirrer af konservativ indignation. Voteringen minder mere om et politisk kompromis end om en juridisk forhandling; også andre voteringer synes mig at være

¹ Sml. Rubin: Frederik VI.s Tid, 525. Adressen i RA. Kabinettsark. ujournal. Sager 1830—39.

² Af senere dommere bl. a. Algreen-Ussing, Faith, Fr. Lütken, Tang.

³ Det har ikke været uden betydning, at nogle af de beskikkede aktorer i kraft af deres politiske overbevisning på forhånd nærrede sympati for den anklagede. Den unge prøveprokurator, som 1844 ikke kunde finde noget strafværdigt i den artikel, han skulde kræve straf for (s. 227), var den senere venstre-nationalliberale politiker L. C. Larsen. Selve generalfiskalen Treschow havde en ret liberal opfattelse af trykkefrihedsspørgsmålet (s. 189), hvilket skal have præget hans aktorat i David-sagen (brev fra Louise Augusta til L. Engelstoft ¹⁰/₂ 1835, RA.).

⁴ Mourier, Spandet, P. V. Jacobsen, Dreier, Stadfeldt, Bornemann, Buchwald, Jac. Koefoed, C. F. Normann, Blechingberg.

⁵ Justitiarius udtog 5 dommere i hver sag, ikke på een gang, men efterhånden som voteringen skred frem.

politisk prægede¹ — hvoraf ikke nødvendigvis følger, at grænserne for det juridisk forsvarlige skøn blev overskredet, eller at juridiske hensyn ikke kunde få en dommer til at votere imod sin politiske interesse eller sympati².

Der havde da været god grund til at undersøge dette forhold nærmere. Forf. har endda haft en særlig tilskyndelse dertil, idet han (s. 223) refererer nogle artikler i »Fædrelandet« 1840—41, der udpeger $\frac{1}{3}$ af den københavnske overrets medlemmer (Thomsen, Casse, J. C. Lund, Tetens, Jac. Koefoed og måske Holsten) som særlig strenge og konservative, mens resten skulde være mere liberale, og som hævder, at justitiarius næppe var ganske upartisk, når han udtog dommere i trykkefrihedssager. Forf. undersøger (s. 224 ff.) den sidste påstand, men kun for perioden efter 1840 og uden at gøre forskel på vigtige politiske sager og ligegyldige sager om formelle forseelser. Det er jo ikke uden betydning, om de konservative dommere fortrinsvis blev udtaget i sager mod Monrad og Lehmann, de liberale i sager om udeladelse af bogtrykkernavn. Denne undersøgelse har derfor ikke synderlig værdi. Spørgsmålet om dommernes gruppering i en mildere og en strengere gruppe beskæftiger han sig ikke med for den københavnske overrets vedkommende³, skønt det ikke er uoverkommeligt at undersøge. Jeg har til foreløbig orientering eftersat voteringen i de 40—50 egentlige politiske sager i perioden 1835—45, i hvilke der forekom dissens. For hver sag har jeg noteret dommernes relative stilling, hvem der frifandt, hvem der idømte mildere eller strengere straffe. I den enkelte sag får man kun oplyst en dommers stilling i forhold til 4 andre, men da den samme dommer optræder i bestandigt nye kombinationer af ialt 22 dommere, får man ved den samlede undersøgelse et ganske godt indtryk af en række af dommernes placering indenfor retten som helhed.

Yderst til venstre står Spandet, der, når bortses fra den ovennævnte sag mod Monrad, hvor han principalt voterede for frifindelse, i 17 sager kun har 1 domfældelse, nemlig for forhånelse af kongens person. I 16 tilfælde frifinder han, og kun i 2 af disse vil han pålægge tiltalte sagens omkostninger. Yderst til højre står Casse. Han deltager ligeledes i 17 sager, har kun 1 frifindelse

¹ Det er påfaldende, at adskillige vota for frifindelse mangler motivering. Det er f. eks. tilfældet med Jacobsens og Spandets principale voteringer i sagen mod Monrad.

² Et godt eksempel på, at juridiske hensyn tilsyneladende kan være mere afgørende end politiske, er de liberale rigsretsdommeres frifindelse af Ørsted m. fl. 1856 (se Troels G. Jørgensen, anf. skr., 134 f.).

³ Derimod har han s. 264 f. en kort bemærkning om grupperingen i højesteret.

(hvor tiltalte pålægges sagens omkostninger) og hører i de andre sager til den strengeste gruppe. Nær op ad Spandet ligger Mourier, Flensborg, Tetens efter 1841; sandsynligvis hører også Faith, L. Meyer og P. V. Jacobsen til de pålidelige liberale, men det antal sager, de voterer i, er ikke så stort, at man kan være ganske vis derpå. Til de sikre konservative hører Thomsen, Lund og Holsten, noget mindre pålidelige er Jac. Koefoed og Mollerup. Måske har der også været et centrum af mere ubestemmelig karakter.

Denne foreløbige undersøgelse bekræfter i det store og hele rigtigheden af »Fædrelandet«s opfattelse — som man da også måtte vente, thi bladet havde let adgang til pålidelige oplysninger om dette forhold. Men undersøgelsen bør naturligvis føres videre og resultaterne kontrolleres ved en gennemgang af samtlige sager og en analyse af de enkelte dommers synspunkter. Det må efterses, om de dommere, der er særligt milde i trykkefrihedssager, også er det i andre, ikke-politiske straffesager osv. Dernæst må så dommernes almindelige politiske stilling søges bestemt, hvilket kan være vanskeligt nok, da stændervalglisten ikke giver oplysninger om de enkelte vælgers stemmeafgivning; privatbreve og andre kilder må altså benyttes. Standpunktskifte i løbet af den behandlede periode er naturligvis forekommet, og fra vedkommendes politiske anskuelse efter 1849 kan man ikke uden videre slutte tilbage. Casse stod fra 1851 det nationalliberale centrum nær, i stændertiden holdt han sig fjernt fra politik¹, men har utvivlsomt været konservativ. I adskillige tilfælde vil man dog formentlig kunne sandsynliggøre en sammenhæng mellem dommerens strenghed eller mildhed og hans politiske opfattelse; for Spandets vedkommende f. eks. forekommer denne sammenhæng mig utvivlsom. Man kan vistnok opstille den almindelige regel, at de, der var konservative i trykkefrihedsspørgsmålet, har været konservative i den almindelige politik, at politisk liberale har været liberale i trykkefrihedsspørgsmålet, mens ikke alle politisk konservative har haft konservative anskuelser på dette specielle punkt. — Endelig må man søge at bestemme, hvad hele dette forhold har betydet for domstolenes afgørelser.

Selv om man nu ikke mener, at den faste modsætning mellem overretsdømmerne i trykkefrihedssager har haft en almindelig politisk baggrund, er modsætningen en kendsgerning. Og man kan med sikkerhed sige, at den, da kun 5 dommere voterede i hver sag, må have ført til en vis, i hvert fald tilsyneladende vilkårlighed i sagernes afgørelse, der antagelig har været skarpere

¹ Dansk biogr. Leksikon IV, 573.

accentueret end for de almindelige straffesagers vedkommende. Man kan roligt påstå, at hvis Spandet havde voteret i stedet for Lund eller Thomsen i den bilag I, nr. 87 refererede sag, var Balth. Christensen blevet frifundet, og at det samme var sket med Monrad, hvis Mourier eller Flensborg havde erstattet Casse i den ovennævnte sag mod ham. Denne inkonsekvens blev kun delvis udjævnet ved, at omtrent halvdelen af sagerne blev appelleret til højesteret, bl. a. fordi højesteret selv ikke var konsekvent. Den frifandt 1835 David, fordi han ikke havde overtrådt loven, og idømte året efter Johs. Hage en arbitrær straf, skønt han ikke havde overtrådt loven (s. 202) — mon upåvirket af den voldsomme indignation, Davids frifindelse havde vakt i konservative kredse i ind- og udland?

Men når domstolenes afgørelser set fra de anklagedes standpunkt har været til en vis grad vilkårlige, og lovgivningen gav dommernes skøn et vidt spillerum, er der så meget mere grund til at undersøge, i hvilken grad der var tale om en fast domspraksis. Det har forf. ikke gjort. Kun et enkelt, ganske vist meget vigtigt forhold kommer han ind på (s. 230 ff.), nemlig at domstolene i Christian VIII's tid ikke fandt det strafbart at agitere for forfatningsændring uden anvendelse af vold — en opfattelse, som iøvrigt ikke deltes af alle dommere, hvad bl. a. Casses votering i sagen mod Monrad viser. Dette forhold er imidlertid velkendt fra Ørsteds erindringer (I, 56 f.)¹. Iøvrigt er forf.s behandling af domstolenes stilling, bortset fra den ovenfor omtalte statistik over sagerens udfald og enkelte almindelige bemærkninger, rent kasuistisk, et udførligere referat af en række af de sager, der kort refereres i bilaget. Ikke engang det efter hele bogens anlæg nærliggende spørgsmål, i hvilken grad domstolenes afgørelser blev påvirkede af Ørsteds ungdomsfortolkning af trykkefrihedsforordningen 1799, rejser han. Det er så meget mærkeligere, at han svigter på dette punkt, som hans inddeling af domsstoffet i teksten er påfaldende juridisk, »sager pådømt efter § 7«, »sager pådømt efter § 12« osv. Man skulde da tro, at linierne i domstolenes fortolkning af hver enkelt § søgtes trukket op, men det sker ikke. Forf. har øjensynligt slet ikke set problemet.

Han har derfor ikke løst den opgave, han i indledningen stiller sig (s. 11 f.), at »give de Historikere, der arbejder med Enevældens

¹ Ørsted giver her en rimelig forklaring på forholdet, nemlig at Christian VIII ved sin tronbestigelse »med Naade og Velvillie« modtog adresser om en forfatningsændring, og at bladene i begyndelsen af hans regeringstid uhindret skrev derom. Domstolene kunde da vanskeligt domme folk fra livet for denne forseelse, da kancelliet senere begyndte at rejse sag.

Slutningstid, Muligheder for paa en forsvarlig Maade at udnytte det mægtige Materiale, der ligger gemt i Avisernes og Tidsskrifternes talløse Artikler«, hvilket ikke kan ske »paa videnskabelig uangribelig Maade, uden at man paa Forhaand har gjort sig klart, i hvor vid Udstrækning det offentlige overhoved[et] tillod en fri Meningstilkendegivelse«. Opgaven kan naturligvis under ingen omstændigheder løses tilbunds. Det forbyder stoffets karakter og de mange tilfældigheder og tilsyneladende vilkårligheder, der nødvendigt hæftede ved tilsynets beslaglæggelser, kancelliets afgørelser om sagsanlæg og domstolenes om strafbarhed. Det er heller ikke helt udelukket, at tilfældigheden var så fremherskende, at opgaven praktisk taget er uløselig¹. Jeg vilde dog tro, at man kan nå et godt stykke frem ved at undersøge domspraksis og helst tillige foretage en virkelig analyse af datidens politiske journalistik ud fra dette synspunkt. Forf. giver en del eksempler, ofte på forbløffende fri udtalelser. Men var det et tilfælde, at disse udtryk fik lov at passere? Var grænserne mere eller mindre faste, og hvor var de? Thi hvad Spandet, Flensborg og Mourier frifandt for den ene dag, kostede måske bøde eller fængsel og censur hos Casse, Lund og Holsten den næste.

Hvis den foregående argumentation er rigtig, bliver der ikke meget tilbage af forf.s konklusion, forsåvidt den angår domstolene (s. 311 ff.). Hans tesis kan i korthed sammenfattes således: Domstolene var fuldt uafhængige, beskyttede i mange henseender den liberale presse og medvirkede til at opretholde den i virkeligheden udstrakte trykkefrihed, som herskede i datidens Danmark. — Det er rigtigt, at domstolene til en vis grad kom til at virke som pressens beskyttere, men det fremgår allerede af de mange frifindelser i pressesager og er forsåvidt ikke noget nyt. At domstolene var fuldt uafhængige, har forf. på ingen måde bevist. Og når han kun har gjort meget svage tilløb til at bestemme trykkefrihedens »omfang«, kan han selvfølgelig kun i stor og overvejende subjektiv almindelighed hævde, at der herskede en »udstrakt« trykkefrihed.

De afsnit af dr. Harald Jørgensens bog, som behandler domstolenes stilling til trykkefrihedsspørgsmålet, får da deres væsentlige værdi ved det betydningsfulde materiale, som er fremlagt deri. Det er beklageligt, thi en dyberegående undersøgelse af dette punkt vilde have haft stor almen interesse. Som helhed bekræfter

¹ I alle tilfælde vil man formentlig kunne bestemme den liberale dommergruppes og den konservative dommergruppes praksis, hvilket også har betydelig interesse.

bogen det indtryk, man har fået af forf.s tidligere arbejder, at administrationshistorien er hans naturlige forskningsområde. Centraladministrationens arkiver fra enevældens slutningstid kender han som få andre nulevende historikere, og han forstår at afvinde dem resultater af værdi. Man ønsker ham held til fortsat virke på dette og andre felter, men helst også større tålmodighed til at afdække og gennemarbejde sit emnes problemer. Hans utvivlsomme evner som historiker vil først da fuldtud komme til deres ret.

Povl Bagge.

F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland. Studier over jyske Menighedstilstande, særlig paa Landet, omkring Midten af det 18. Aarh. (Teologiske Studier Nr. 5). Kbh. 1944, 182 Sider.

Gennem mere end hundrede Aars kirkehistorisk Forskning er der i Danmark blevet gjort et omfattende Arbejde for at tilvejebringe Klarhed over den Betydning, den pietistiske Bevægelse har haft herhjemme. Mænd som Jens Møller, L. Helveg, H. F. Rørdam, L. Koch, H. L. Møller — for blot at nævne nogle af de ældre — har i talrige større eller mindre Afhandlinger søgt at skildre Pietismens almindelige Karakter, dens Sammenhæng med udenlandske Bevægelser, dens Indflydelse paa Lovgivningen og Landets Kulturtilstand, dens bærende Personligheder, dens Læreindhold og de litterære Udtryk, dette har givet sig. Der er derved fremskaffet et betydeligt Kildemateriale og paa fortjenstfuld Maade blevet kastet Lys over vigtige Sider af Pietismens Historie, men den hittidige Forskning har haft den fælles Svaghed, at den gennemgaaende har været ensidigt orienteret ud fra København. Som naturligt var, har man i første Række ganske overvejende betragtet Pietismen med Hovedstaden som Udgangspunkt, har interesseret sig for dens ledende Mænd herinde, for deres almenkirkelige Indflydelse og deres Forhold til Retningens Tillængere og Modstandere og derved søgt at bestemme Pietismens Plads som fremherskende Element i en hel Perodes Kirkehistorie. Derimod har man i langt mindre Grad beskæftiget sig med de vigtige Spørgsmaal: hvor dybt trængte Pietismen ned i det danske Folk, og hvad lader der sig paavise med Hensyn til dens geografiske Udbredelse i Landet?

Det maa da siges at være en særdeles paakrævet Opgave, som fhv. Højskoleforstander, cand. theol. F. Elle Jensen har givet sig i Kast med, naar han har villet undersøge disse Spørgs-

maal, for saa vidt Jylland angaar. Forfatteren, der bl. a. gennem flere Afhandlinger i »Kirkehistoriske Samlinger« har kvalificeret sig som historisk Forsker, er gaaet til Løsningen af denne Opgave udrustet med mange Forudsætninger. Foruden af et godt Kendskab til Tidens almindelige Kirkehistorie er Elle Jensen i Besiddelse af et nøgternt Omdømme, af et skarpt og klart Blik for historiske Fænomeneres Ejendommelighed og for Kildematerialets Karakter, — ikke for intet er han udgaaet fra J. Oskar Andersens kritiske Skole —, og endelig sidder han aabenbart inde med et ikke almindeligt Maal af Taalmodighed til at foretage den paakrævede, baade tidtagende og trættende, Gennemgang af et overordentligt stort arkivalisk Materiale. Naar hertil kommer, at han evner at lægge sine Resultater frem i en klar og tiltalende Form, er det forstaaeligt, at det er lykkedes ham at skabe en Bog, der maa betegnes som en virkelig Berigelse af vor kirkehistoriske Litteratur.

Den Bevægelse, Elle Jensen beskæftiger sig med, er overvejende den saakaldte hallensiske Statspietisme, der herhjemme særlig blev drevet frem af Christian VI og hans Kreds, men med Rette bemærker Forf., at det i en saadan Fremstilling ogsaa er nødvendigt at gaa ind paa den samtidige Mellemretning, i hvilken Indflydelse baade fra Halle og Herrnhut mødtes paa ofte næsten ubestemmelig Maade. I et Par Indledningskapitler behandler Forf. den folkelige Jordbund, der skulde blive Genstand for Pietismens Nybrydningsarbejde, og de Kilder, der indeholder Oplysning om denne Udvikling. Fortræffelig er især Skildringen af Menneskematerialet, den jyske Befolkning med dens gamle, traditionsbundne Kultur og dens mærkeligt tvdelte Livssyn, bestemt dels af den lutherske Kristendomsform, dels af en ejendommelig Blanding af Skæbnetro, katolske Levn og ældgamle hedenske Forestillinger. Mod hele dette Afsnit kan der dog indvendes, at man som Baggrund for den følgende Fremstilling af Pietismens Indsats savner en dyberegaaende Redegørelse for, hvad de foregaaende Perioders kirkelige Strømninger havde betydet som Forberedelse for det Menighedsliv, man nu ønskede udviklet. Det vilde dog have været interessant, om der kunde drages Linier mellem Pietismen og den »Præpietisme«, der repræsenteredes baade af den ortodoks-lutherske Bodsfromhed og af den engelske Retning især i Christian V's Tid. Navnlig vilde det have været ønskeligt, om der kunde paavises Spor af den berømte Forordning af 27. Marts 1629 om »Kirkens Embede og Myndighed«, der ikke mindst gennem Indførelse af en Slags Menighedsraad (»Præstens Medhjælpere«) søgte at organisere Kirkelivet paa ny Maade og formodentlig

derigennem ogsaa har banet Vej for følgende Perioders Vækkelsesarbejde¹.

De Kilder, Elle Jensen bygger sin Fremstilling paa, er overvejende af arkivalisk Art. I første Række har han draget sig til Nytte Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv, navnlig de her bevarede Visitatsindberetninger fra de jydskke Biskopper (især fra Hans Adolph Brorson, Broder Brorson og Peder Hygom). Som supplerende Kildestof er benyttet store Mængder af Arkivsager i Biske- og Provstearkiver, desuden talrige Skifteprotokoller i Godsarkiver. En meget væsentlig Fortjeneste ved den foreliggende Afhandling er det, at for første Gang herhjemme er der her foretaget systematiske Undersøgelser af Bogbestanden i mange Hundrede Dødsboer baade efter Præster og Bønder². Sammenholdt med andet Kildemateriale giver disse Kilder værdifulde Vink, selv om Materialets noget tilfældige og summariske Karakter opfordrer til stor Varsomhed med Hensyn til at drage almindelige Slutninger. Der er i dette Kildestof flere Faldgruber, end man ofte tænker sig. Ogsaa den trykte Litteratur er blevet flittigt raadspurgt. Særlig har Forf. haft god Nytte af H. F. Rørdams talrige Bidrag til Pietismens Historie i 5. Række af »Kirkehistoriske Samlinger«. Derimod er det i høj Grad paafaldende og beklageligt, at han ikke synes at kende 2. Udgave af »Dansk biografisk Leksikon«.

De følgende Afsnit — Bogens Hovedpart — bestaar af en meget detailleret Gennemgang af, hvad der kildemæssigt kan fremlægges om den kirkelige Tilstand i Aarene ca. 1720—60 i hele Jylland, først i Vestslesvig, dernæst og mere udførligt i de fire nørrejydske Stifter, Herred for Herred, Sogn for Sogn. Ved deres overordentlige Rigdom paa Enkeltheder om lokale og personelle Forhold fremtræder disse Afsnit ikke altid som lige tiltrækkende Læsning, men derover bør man ikke klage. Det er netop

¹ I »Fra Frederiksborg Amt« 1921 S. 7—13 har jeg i sin Tid fremdraget et Eksempel paa, hvorledes en pietistisk orienteret Kirkemand som Peder Hersleb som Præst i Hillerød-Herlev kaldte denne Institution til Live igen og derved byggede videre paa Forordningen af 27. Marts 1629. — Jeg benytter iøvrigt Lejligheden til at gøre opmærksom paa, hvorledes der i et i den allernyeste Tid udgivet svensk Arbejde (Hans Lundin, Jcannes Baazius' kyrkliga reformprogram, 1944, S. 11 f., 27 f.) er fremkommet betydningsfulde Bidrag til Oplysning om den Indflydelse, som den nævnte vigtige Forordning i Samtiden har øvet i Sverige.

² Elle Jensen arbejder her paa lige Linie med moderne svensk kirkehistorisk Forskning, jvfr. Hilding Pleijel, Bouppteckningarnas bokbestånd, historiskt-principiella synpunkter, 1944 (Meddelanden från Kyrkehistoriska Arkivet i Lund 4), hvori Forf. slaar til Lyd for en systematisk Undersøgelse af Skifteprotokoller for derigennem at tilvejebringe Materiale til Oplysning om den religiøse Bogbestand i ældre Tid.

det nye og værdifulde ved denne Bog, at den bringer en i det enkelte gennemført, lokalt præget Dokumentation, og just ved at levere et saadant Stykke kirkehistorisk-topografisk Mikroskopi er det lykkes Forfatteren at skabe et solidt Grundlag for Besvarelsen af den Opgave, han havde stillet sig.

Det er vel muligt, at senere fremkomne Oplysninger om Personer og Lokaliteter hist og her vil kunne forrykke Billedet i det enkelte, men Totalitetsindtrykket vil næppe lade sig ændre. Med kritisk Forsigtighed gør Forf. Resultatet op paa følgende Maade: den hallensiske Pietismes Udbredelse i Jylland var ganske overvejende knyttet til Præsternes Virksomhed og skyldes fortrinsvis det Initiativ, der udgik fra det Præstekuld, som havde taget teologisk Attestats ca. 1740—50. Derimod findes der kun yderst faa Spor af en selvstændig Lægmandsbewægelse, og de Vækkelser, der kan paavises, var i den Grad knyttet til de paagældende Præsters Personligheder, at de tabte sig ved disses Død eller Forflyttelse. Hertil bidrog ogsaa i høj Grad, at den hallensiske Pietisme manglede et forbindende og sammenholdende Element. Hver pietistisk Kreds var at opfatte som »en Celle for sig«, ganske modsat de herrnhutiske Brodersamfund, der stod i levende Forbindelse baade indbyrdes og med Moderkolonien. — Geografisk set viser den pietistiske Indflydelse sig at være meget spredt over hele Landsdelen. Mest Tilhold synes den dog at have fundet paa Vestkysten, Nord for Limfjorden og paa Vejleegnen (S. 135 ff.).

Det her refererede Standpunkt er sikkert fuldt berettiget ud fra de Kilder, der staar til vor Raadighed. Men et andet Spørgsmaal er det, om det bevarede skriftlige Kildemateriale overhovedet er tilstrækkeligt til at afgive et bærekraftigt Grundlag for Besvarelsen af det rejste Spørgsmaal. Forf. har selv under sin Gennemgang af Kilderne betonet, hvor spredte, spinkle og i flere Henseender utilfredsstillende de i Virkeligheden er, og han har ligeledes med Rette fremhævet som en Ejendommelighed ved Datidens bondefødte Mennesker, at de kun sjældent og ugerne udtalte sig om — end sige skriftligt berettede om — de Ting, der dybest rørte sig i dem. Det er derfor paa Forhaand at vente, at man vil være afskaaret fra talrige Vidnesbyrd, som netop vilde have haft stor Vægt. Men just derfor gør man sikkert vel i at regne med den Mulighed, at Udbredelsen af den hallensiske Pietisme kan have været en Del større, og at den aandeligt kan have betydet ikke saa lidt mere, end man skulde tro efter de Kilder, der nu foreligger.

I et Par Slutningskapitler belyser Elle Jensen de jyske Menigheders Stilling til den pietistiske Lovgivning (Kirketugt, Helligdagsoverholdelse, Konfirmation, Katekisation, Pontoppidans

»Forklaring« o. l.), den sejge Modstand, hele dette Kompleks af Love og Paabud stødte paa, og Befolkningens almindelige Stilling til den nye Bevægelse. Sikkert med megen Ret paavises det, hvorledes Almuens gennemkonservative Følemaade paa Forhaand gjorde den uvillig og mistroisk stemt over for en saadan »Novitet« som den hallensiske Vækkelsesbevægelse, og rigtigt er det formodentlig ogsaa, at mange af Retningens Præster baade ved Indholdet og Formen i deres Forkyndelse havde vanskeligt ved at komme i nærmere aandelig Forbindelse med deres Sognefolk. Dog er Kildematerialet paa dette Omraade meget spinkelt. Givet er det dog, at Pietismen ikke naaede sit Maal at slaa dybe Rødder i den jydsk Befolkning; den efterlod f. Eks. kun faa Spor i de Bog-samlinger, som fandtes i Datidens Bondehjem, og den danner i Almindelighed ikke — som oftere antaget — Baggrunden for de Vækkelser, der opstod i det 19. Aarhundrede i Jylland.

Selvom der kan sættes Spørgsmaalstegn ved et og andet i Forf.'s Teser, lige som Enkeltheder hist og her kan indbyde til Kritik¹, maa Elle Jensens Bog betegnes som et meget værdifuldt Bidrag til Belysning af Pietismens Historie i Danmark, og det baade fordi den bringer saa meget nyt, og fordi den giver et saa godt Indtryk af, hvor langt man kan komme med det forhaanden-værende Materiale. Desuden tilkommer der Bogen en videre Betydning som den første i sin Art herhjemme. Det er da meget at ønske, at andre vil følge i det angivne Spor og levere tilsvarende Undersøgelser over Pietismen i det øvrige Danmark. Elle Jensen er i Virkeligheden kommet det nystiftede »Institut for lokalhistorisk Forskning« i Forkøbet, idet dette paa sit Arbejdsprogram bl. a. havde sat Udforskning af Pietismens lokale Udbredelse. Men ogsaa andre Bevægelser kunde fortjene at kortlægges paa lignende Maade. Kun fordi man alt for ofte har været tilbøjelig til ensidigt at opfatte Kirkehistorien som Idéhistorie eller som en Slags teologisk Litteraturhistorie, savner man vedblivende paa adskillige Omraader den Slags konkrete Specialundersøgelser over kirkelige Fænomeners Betydning for Landets almindelige Kulturtilstand. Som den gamle, politisk bestemte Statshistorie er ved at tabe Terræn over for den økonomiske Historie og Kulturhistorien, saaledes vil en stærkere realhistorisk betonet Behand-

¹ Særlig kan der være Grund til at fremhæve, at der findes alt for mange, delvis ret skæmmende Trykfejl. S. 151 kaldes H. P. Anchersen urigtigt Professor medicinæ (for eloquentiæ). S. 24 (jvfr. 26) tillægges det urigtigt Pietismen som en Fortjeneste at have oprettet de første Fattigskoler i København. Dette skyldtes netop Mænd af den af Forf. oversete »engelske« Retning, især Frands Thestrup.

ling af Kirkehistorien gøre denne mere frugtbar for den Samfundshistorie, som moderne Forskning med Rette tillægger saa megen Betydning.

Baade Forfatteren og Redaktionen af »Teologiske Studier«, der har foranstaltet Udgivelsen, har megen Ære af den foreliggende Bog. Derimod tjener det hverken Forfatter eller Redaktion til Ære, at Bogen ikke er forsynet med et Navneregister. Netop mod et Skrift af denne Karakter, der bringer Hundreder af nye Oplysninger om Forfattere, Personer og Lokalteter, er det en væsentlig Anke, at man er afskaaret fra ved Hjælp af et Register at benytte det som den Haandbog, det i Virkeligheden er. Denne Mangel er i dette Tilfælde saa følelig, at Redaktionen burde tage under Overvejelse, om det ikke var Umagen værd at lade et saadant Register udarbejde og udsende som et særligt Hefte. Man vilde derved i betydelig Grad forøge det foreliggende Arbejdes Værdi og desuden gøre Bod for en alvorlig Forsyndelse mod en elementær Regel i den historiske Teknik. *Bjørn Kornerup.*

Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. Kbh. 1944, 296 Sider.

Da Povl Bagge i 1936 udsendte sin grundige og i mange Henseender fortræffelige Disputats »Studier over D. G. Monrads Statstanker«, skrev Professor Friis i Historisk Tidsskrift (10. R. IV, 141 ff.) en Anmeldelse, hvori han anerkender, at Bagge indenfor Bogens Begrænsning har ydet noget værdifuldt og positivt, men hvori han samtidig beklager, at Emnet er lagt saa snævert an og afgrænset saa skarpt. Anm. understreger, at det i højere Grad, end Doktoranden havde gjort, er nødvendigt ved en Beskæftigelse med Monrads Statstanker at tage Hensyn til alle de væsentlige Faktorer, som har bestemt hans Udvikling, selv om man naturligvis ikke paa alle Felter kan gaa i Detailler. »Jeg forstaar ikke, at Forfatteren saa godt som helt har turdet udskille hans (sc. Monrads) religiøse Standpunkter og hans kirkepolitiske, der maa antages at staa i indbyrdes Forbindelse. . . . Forfatteren ved naturligvis udmærket, at Monrad aldrig nogensinde levede alene i »Politikens Verden«, men ogsaa stedse inderlig i »Bønnens Verden«, men derfor er det noget misligt, at Dr. Bagge har udskilt en enkelt vigtig Side af hans Tankeverden saa kategorisk, som Tilfældet har været. Dette skaber en vis Utryghed hos den, der læser denne snævert afgrænsede Studie med Bevidsthed om, hvor mange-

sidig og indviklet Monrads Verden var. Jeg vil vide, hvorledes han har forenet sin religiøse og politiske Trang. Bogen giver ingen Oplysninger om dette Hovedspørgsmaal, som enhver Monradforsker maa stille«. Nu maa det ganske vist bemærkes, at Professor Friis' Ord falder mere kategorisk, end fuldt berettiget er. Bagge havde (S. 189 ff.) meget vel set det af Anmelderen fremdragne Problem og kort skitseret de Resultater, han var kommet til. Naar disse Ord af Aage Friis fremdrages her, skyldes det imidlertid, at de overfor den Disputats, som Pastor Hauge har udgivet i 1944 — karakteristisk nok ogsaa med Titlen »Studier over . . .« — har mindst lige saa stor Gyldighed, som de havde i 1936 overfor Dr. Bagges Afhandling. Ganske vist drejer det sig her om et helt andet Emne, Monrads religiøse Udvikling, men Forf. har — ganske som Dr. Bagge — behandlet det som en enkelt Linie paa langs ned igennem M.s Liv lige fra Barneaarene til hans Død, uden nogensinde virkelig at sætte dette religiøse i Forbindelse med det brogede og varierende Livsindhold, der iøvrigt var M.s. Først og fremmest føles det som en Mangel, at Hauge heller ikke giver Forklaringen paa, ja, i Grunden slet ikke søger at belyse eller forklare, hvilket Forhold der hos M. var imellem det religiøse og det politiske. I saa Hensende giver han snarest mindre end Bagge. Med en vis Ret kunde Sv. Hauge henvise til en anden Bemærkning i samme Anmeldelse af Professor Friis, en Bemærkning, som maaske i nogen Grad kunde anføres til Forsvar for det afgrænsede Arbejde, han har udført. Det hedder nemlig (145), at visse Opgaver indenfor Monradforskningen maaske behandles bedst særskilt, som Forarbejder, og der fortsættes: »Jeg kan ogsaa — omend mindre let — tænke mig at adskille en Undersøgelse af Monrads Religiositet og de Udtryk, den fik i hans teologiske System og kirkelige Gerning — en Opgave, som ingenlunde vilde være let at løse, om Resultatet skulde blive mere end en ren Sammenskrivning af Citater«. Med en vis Ret, siger jeg, kunde Sv. Hauge henvise til en saadan Udtalelse. Det er noget i denne Retning, han har ydet, og man maa indrømme, at hans Afhandling er blevet noget langt værdifuldere end en Sammenskrivning af Citater, men paa den anden Side maa det ogsaa siges, at det foreliggende Arbejde tydeligt viser, at ogsaa en saadan Afgrænsning af en Monrad-Undersøgelse lider under meget væsentlige Mangler i selve Anlægget, og at den derfor væsentlig er blevet til en særdeles grundig Materialesamling, som den Mand, der en Gang skal skrive Bogen om D. G. Monrad sikkert vil finde meget nyttig.

Sv. Hauge har fremdraget meget nyt og værdifuldt Stof til

Belysning af D. G. Monrads religiøse Udvikling i de unge og yngre Aar. I en Note (S. 285) beklager han ikke at have faaet Adgang til Monrads og hans Families Arkiv (deponeret i Rigsarkivet under Tilsyn af Professor Friis). Jeg skal ikke her blande mig i det Spørgsmaal, hvorfor Aage Friis har nægtet Hauge Adgang til at benytte disse Arkivalier, men kun bemærke, at der i alt dette forekommer mig at ligge noget næsten providentielt. Sagen er den, at Hauge næppe i de paagældende Arkiver vilde have fundet væsentligt Materiale af Betydning netop for hans særlige Under søgelse — jeg taler her ud fra en nogenlunde grundig Gennemgang af Materialet — men det er paa den anden Side højst sandsynligt, at han, hvis han skulde have gennemarbejdet disse Arkiver, ikke vilde have lagt den samme Energi i Arbejdet paa at opspore nyt Materiale. Saaledes som det nu er gaaet, er det lykkedes ham at fremskaffe en Del helt nyt Stof af meget stor Interesse. Fra Universitetets Arkiv er der særlig Grund til at nævne Monrads Eksamenspetitum med en udførlig Oversigt over hans Ungdomsudvikling (trykt som Tillæg S. 178—79). Fra Lolland-Falster Stiftsarkiv og fra Visitatsprotokollerne har der ogsaa kunnet fremdrages adskilligt af Interesse. Vigtigere er imidlertid de Papirer, som endnu findes i Slægtens Eje. Allerede fra tidligere Under søgelser (Vedels, Nørgaards) kendte man Brudstykker af hans Ungdomsdigte og de to Dramaer, han skrev som Student. Dette Materiale har Hauge udnyttet med større Grundighed end nogen før ham. Langt det interessanteste er dog, efter mit Skøn, de utrykte Prædikener, som Hauge har været den første til at finde og benytte. Det drejer sig om to Prædikener fra Pastoralseminariet (1836), en Række Prædikener fra Begyndelsen af Fyrrerne (Monrads første »politiske« Periode), fra Vester-Ulslev-Tiden og fra 1850erne. Beklages maa det ganske vist, at Hauge ikke er nøjagtig i sine Citater og Afskrifter fra disse utrykte Tekster, men Materialet har en stor Værdi til at klarlægge adskilligé hidtil dunkle Forhold i Monrads Ungdom.

I et Universitetsfestskrift fra 1934 skrev daværende Professor Plum i en Afhandling om »Schleiermacher i Danmark« (s. 7): »Om Monrads Forhold hersker der endnu stor Dunkelhed«. Denne Dunkelhed kan man sige, at Hauge virkelig har hævet. Gennem de nu fremdragne Prædikener, som paa en illustrerende Maade jævnstilles med Schleiermachers, er det godtgjort, at det er fra Schleiermacher langt mere end fra Hegel, at Monrad har faaet den kraftigste Paavirkning i religiøs Henseende. Denne Paavirkning fortsætter sig langt op i Tiden og sætter sit tydelige Præg baade paa Monrads Forkyndelse og hans indre Personlighed. Dertil kom-

mer imidlertid noget andet. Man har ofte været tilbøjelig til at forestille sig M.s Udvikling saaledes, at han i Begyndelsen af Fyrreerne havde en rent politisk Periode, hvor den religiøse Interesse traadte helt i Baggrunden — for saa atter at dukke frem under Præsteaarene i Vester Ulslev samt i den første Bispetid (1849—54) og paa ny at træde i Baggrunden i de politisk virksomme Aar i Slutningen af 1850erne. De foreliggende Papirer viser, at der i langt højere Grad har været Kontinuitet. Gentagne Gange i Begyndelsen af 1840erne har Monrad prædikeret i københavnske Kirker, og hans Forkyndelse har været ganske central, kristocentrisk, ikke meget forskellig fra hans langt senere Postille. Men ogsaa under hans Ministertid i 50erne har han prædikeret, naar Lejlighed gaves.

Der er endnu et Punkt, hvor Hauges Disputats betyder ny Landvinding. Jeg tænker paa det lange Afsnit (S. 171—231) om M. som Forkynder. I Betragtning af, hvor fattig den prædikenhistoriske Litteratur her i Landet er, maa ethvert Bidrag i saa Henseende modtages med Taknemlighed. Man faar ogsaa gennem denne omhyggelige Analyse af Postillen mange værdifulde Træk til Belysning af Monrad og hans religiøse Liv. Noget andet er, at Forf. efter mit Skøn kunde have naaet adskilligt videre, hvis han havde haft mere Sans for Nuancer og Stemninger, og hvis han — paa en mere konkret Maade — havde prøvet paa at gøre disse Prædikeners dogmatisk-religiøse Indhold op og betragte det under større teologihistoriske Synspunkter.

Det er i det hele taget en Svaghed i den foreliggende Afhandling, at Forf. ikke har mere Evne til klart at se Problemerne, afgrænse dem og holde dem fast. Lad mig nævne et Par enkelte Eksempler. Poul Holt skrev i sin Tid i Teologisk Tidsskrift (4. R. X (1929)) en meget værdifuld Afhandling om Monrads kirkepolitiske Virksomhed. Der er her givet en Ansats til Belysning af Monrads Kirkeforstaaelse, eller maaske snarere Mangel paa Kirkeforstaaelse. Havde Hauge set det Problem, som her er fremdraget og formaet at følge det op, vilde det i dobbelt Forstand have tjent til at belyse hans Emne. For det første vilde han se, at M.s Kirkebegreb ikke er religiøst begrundet, med derimod snarere er afhængigt af hans politiske Opfattelse. Det passer særdeles vel til, at hans hele Religiositet — se nedenfor — er et typisk Udtryk for det 19. Aarhundredes individualistiske, inderlighedsprægede Fromhed. Men dernæst vilde han her have haft et interessant Eksempel paa Sømmenspil mellem det politiske og det religiøse, netop noget af det, som enhver Monradlæser med Iver spejder

efter. Stoffet laa lige for, men Hauge tog det ikke op, og hans Bog blev fattigere ved det.

En lignende Mangel paa Evne til at se Problemerne skarpt gør sig gældende i Behandlingen af Monrads Forhold til den grundtvigske Anskuelse (S. 232—41). Det er naturligvis fuldstændig rigtigt, at M. oprindeligt har betragtet den grundtvigske Teori om Trosbekendelsen som et Ord, der rent historisk stammer fra Jesus, med en vis Sympathi, og at han efterhaanden gennem historiske Studier nødes til at opgive denne ganske uholdbare Teori. Men dette er — kirkehistorisk set — det mindre interessante. Det afgørende er dog, at M. i Virkeligheden slet ikke har forstaaet eller er kommet i Forhold til selve den kirkelige Anskuelse, men kun til en historisk Teori om Trosbekendelsens Oprindelse. Nerven i den kirkelige Anskuelse er dog dette, at det er Trosbekendelsen ved Daaben i Menigheden — ikke saadan i al Almindelighed som en historisk Oplysning — der er Herrens eget Ord til den troende. Hos M. mangler imidlertid baade den sacramentale Forstaaelse af Daab og Nadver og Menighedsbegrebet. Derfor kommer han slet ikke i noget Forhold til det egentlig Grundtvigske. Højest mærkeligt er det imidlertid, at der paa samme Tid i Landet levede to saa betydelige Mænd som Grundtvig og Monrad, begge optaget af to Ting: Religion og Politik (for Grundtvigs Vedkommende skulde man maaske hellere sige »Folkelighed«) — og at saa disse to har kunnet gaa helt forbi hinanden. Monrad synes overhovedet ikke at have forstaaet eller at være kommet i Forbindelse med den særlige grundtvigske Opfattelse af det folkelige og dets Forhold til det kristelige. Den rent negative Paavisning af dette siger i Virkeligheden en hel Del om M. og vilde — om man prøvede at gaa Enkelthederne igennem — have stor Interesse til Belysning af M.s eget Syn paa det kristelige og det politiske.

Hermed kommer vi til det, der efter mit Skøn er Bogens afgørende Svaghed. I Indledningen (S. 6) hedder det: »Monrads Personlighed kan kun forstaaes ud fra den Indflydelse, som Kristendommen øvede paa hans Liv, oven i Købet i stadig stigende Grad«. Dette er sikkert rigtigt. Derfor venter man ogsaa med Spænding paa, at en stor og omfattende Undersøgelse af M.s Religiositet til sidst skal afføde i hvert Fald en mere indtrængende og levende Forstaaelse af Personligheden. Bogens afsluttende Kapitel har da ogsaa Overskriften: »Bedømmelsen af Monrads Personlighed« — men det omfatter kun 11—12 Sider, hvoraf den største Part er viet en Polemik imod Harald Nielsens ganske uret-

færdige Dom om M. Her hævner det sig, at Undersøgelsen er lagt saa snævert an. Der er ikke gjort noget virkeligt Forsøg paa at placere M. i det aandshistoriske Milieu, hvor han hører hjemme. Han er Barn af Romantiken og af Liberalismen, og hans Religiositet er — ved Siden af Mynsters — det smukkeste Udtryk for det 19. Aarhundredes individualistiske Religiositet, hvis Livsform er Inderligheden og Oplevelsen. Frelsen er en i strengeste Forstand personlig Sag, et Drama, der helt og holdent udspilles ved Sjælens eget Møde med Frelseren — det er ikke noget kirkeligt Anliggende — det er en Enkeltmandsreligiositet, hvor Kirken slet ikke hører med i den fundamentale Oplevelse. Derfor kan Monrad ogsaa betegne Bønnen som Religiositetens højeste Udtryk, hvad hans grundtvigske Venner naturligt protesterer imod. For Monrad er Religionen ikke Drama og Mythos, men Inderlighed og Oplevelse. Han er vokset op i samme Klima som den tyske Idealisme, Schleiermacher, Mynster og i det hele taget 19. Aarhundredes dannede Mennesker, men han er milevidt fjernet fra den Realisme, som gør sig gældende baade med Grundtvig og med det moderne Gennembruds Mænd.

Havde Hauge trukket nogle af disse Linier op, vilde han ogsaa være blevet tvunget ind i Problemet om Religion og Politik hos Monrad. Og det er jo beklageligt at maatte indrømme, at det Spørgsmaal, som Aage Friis rejste i Anledning af Bagges Disputats, og som Bagge kun havde forsøgt at besvare i groft Omrids — at dette Spørgsmaal ikke er blevet uddybet, ja, hvad værre er: at Hauge slet ikke for Alvor har rejst Problemet og søgt Veje til at nærme sig det. Er det Liberalismen, der har sat det afgørende Præg paa Monrads Kristendom eller er det omvendt hans Kristendom, der har ført ham til hans konsekvent liberale Anskuelse. Saadan kunde man ogsaa forme Problemet. Men det sikre er, at det kan hverken løses af den, der strengt holder sig til en Udredning af M.s politiske Hovedtanker, eller af den, der kun har Øje for hans religiøse Udvikling. Skal det besvares, kræves der en dristig Syntese. Man maa beherske begge disse Felter, men man maa først og fremmest være fortrolig med det 19. Aarhundredes aandelige Klima — og saa maa man have Evnen til kunstnerisk at leve sig ind i dette mærkeligt splittede Sjæleliv. I saa Henseende er det meget smaat, hvad Hauges Bog giver, men den prætenderer da heller ikke at være mere end netop »Studier«, og som Forstudie til det kommende betegner den uden Tvivl en værdifuld Forøgelse af den meget sparsomme Monrad-Litteratur.

Hal Koch.

Ingvar Andersson: Sveriges Historie gennem Tiderne (G. E. C. Gads Forlag, København 1940). — Sveriges Historia (Bokförlaget Natur og Kultur, Stockholm 1943).

I 1940 udgav den kendte svenske historiker dr. Ingvar Andersson paa Gads forlag — efter opfordring af forlaget, »som fandt det paakrævet, at en Bog om det svenske Folks Historie blev tilgængelig for danske Læsere« — sit etbinds værk »Sveriges Historie gennem Tiderne« (400 s.). 1943 udkom samme værk paa svensk i udvidet og omarbejdet skikkelse under titelen »Sveriges Historia« (557 s.). Udvidelserne omfatter især tiden fra Karl XII's tronbestigelse til vore dage. Mens bogens første 22 kapitler har de samme titler og, trods enkelte ændringer, i det store og hele samme indhold i de to udgaver, rummer fremstillingen af tiden efter 1700 i den svenske udgave 18 kapitler mod kun 11 i den danske. Helt ny er kapitlerne XXXV »Svenskar i främmande land« og XL »Sverige under andra världskriget. Nuett och det förlutna«.

Fælles for begge udgaver er det formaal at skildre Sveriges historie paa en saadan maade, at værket »kan vara tillgängligt för vem som helst som har historiskt intresse«, og at give alle sider af udviklingen, »uttrycka den grundsynen, att historia bör innesluta alla krafters spel«. Men bogen »vill också ange, hur olika dessa krafters parallelogram gestaltar sig under olika tider, och därför är t. ex. Gustav Vasa huvudpersonen i berättelsen vid mitten av 1500-talet, medan det svenska skogsbrukets genombrott dominerar framställningen trehundra år senare«. Endelig har det, fremhæver forfatteren, været ham magtpaaliggende at vise, at kundskaben om hans lands fortid ikke er »ett färdigbyggt, mekaniskt system. Forskningens bild av Sveriges öden är inte att förlikna vid ett av fasta byggstenar uppfört hus, utan vid en levande organism, vid ett ständigt växande, ständigt sig förnyande träd«.

Den sidstnævnte opgave er unægtelig meget vanskelig, og det er da ogsaa kun i ny og næ (især ved redegørelsen for den svenske forhistorie — hvor for resten C. J. Thomsens og Worsaaes navne burde være nævnt i forskerrækken —, Kalmarunionsdokumentet, Engelbrektoprørets forudsætninger, det stockholmske blodbad, Karl XII's politik og strategi og frihedstidens historiske betydning), at Andersson bringer til læserens kundskab, at synet paa et af ham skildret begivenhedskomplex har skiftet gennem tiderne. En egentlig problemdiskussion indeholder de til hvert kapitel i den svenske udgave føjede korte literaturoversigter — som i

almindelighed kun nævner bøger og afhandlinger, som er yngre end Samuel E. Brings bibliografi (1935) — ikke. Noget nyt er oplysningerne om, i hvilket omfang de i kapitlet skildrede begivenheder, personer og forhold har inspireret skønliterære forfattere. Disse oplysninger ledsages lejlighedsvis af en kort historisk-kritisk eller æstetisk vurdering af de paagældende arbejder og har en utvivlsom interesse ved at pege paa, at der ved siden af historikernes fremstillinger af svensk historie findes en digterisk, som ofte i højere grad end den første har præget den almindelige svenske læseverdens opfattelse af folkets fortid, undertiden har øvet indflydelse paa historikernes indstilling (rimkrønikerne, Tegnér's rosenmaleri af Gustav III. og hans tid, Runebergs karikatur af Gustav IV Adolf) og i nogle tilfælde (Runebergs »Fänrik Stål«, Heidenstams »Karolinerna«) givet et billede, »som har påverket generationer i deras innersta och ännu är levande och verksam med magisk kraft« (s. 379 om Runebergs værk).

Naar Andersson i sit forord udtaler, at »olika sidor av det historiska händelseförloppet ha i möjligaste mån fått plats i skildringen«, er der grund til med det samme at fremhæve, at det først og fremmest er den politiske historie, som har haft hans interesse — maaske fordi den bedst indordner sig under det lessingske »nacheinander«-princip, som giver den episke fremstilling fart og spænding —, og at andre aspekter af folkets og landets historie overvejende berøres som baggrund for skildringen af indre- og ydrepolitiske begivenheder, forfatningslivets udvikling og de politiske organisationers opstaaen og brydninger.

Inden for den herved givne begrænsning er det lykkedes ham at skabe et billede af den svenske stats og det svenske folks historie, som altid — og det ikke blot, fordi Sveriges historie i sig selv er usædvanligt rig og afvejlende — fastholder læserens interesse og paa adskillige punkter er tankevækkende. Hertil bidrager ikke mindst de »små pile«, de perspektiver frem over og bag ud, som findes udstroede rundt om i bogen. Det hedder t. ex. i indledningen til redegørelsen for de svenske vikingefærder øster ud: »Ett ledmotiv i många seklers svenska historia spelas upp för första gången, det som vi möta i medeltidens »korståg«, i det svenska Östersjövældets uppbyggande, i Karl XII:s kamp mot Ryssland« (s. 33). Slutordene i kap. V (»Från ätte- och hövdingasamfund till enhetligt rike 1050—1250«) lyder: »Det primitiva landskapsförbundet blir till en stat, och redan har dess huvuddel det märkliga drag, som skall genomgå hela Sveriges historia: enhet i härstamning, språk och odling utan motstycke i det utomnordiska Europa« (s. 67). Hvor Bergslagen introduceres i anledning af

Engelbrekts rejsning, indskydes følgende memento: »En ny landsända träder härmed fram i den politiska förgrunden i Sverige, liksom tidigare i tur och ordning Uppland, Götalandskapen (särskilt Östergötland) och åter Mälardalen: detta kraftspel av efter varandra dominerande riksdelar skänker åt hela Sveriges historia en egendomlig spänning, som är särskilt iögonenfallande under medeltidens sista sekel och början av nyare tiden« (s. 113. Hvorfor nævnes for resten ikke nutidens Norrland i denne sammenhæng?). Ved kong Hans' traktat med tsar Ivan III. »prövades en helt ny tanke i nordeuropeisk politik, en som skulle leva kvar i sekler: förbund mot Sverige mellan Danmark och Ryssland« (s. 144). »Sten Stures och Hemming Gadhs möten med allmogen lade grund till en märklig litterär eller rättare retorisk tradition i Sverige — den som kulminerade i Gustav Vasas brev till folket och Gustav II Adolfs tal inför ständernas representanter« (s. 150). »Denna Vasasönernas utrikespolitik med kampen för våldet över Rysslandsvägen är grundläggande för hundrafemtio års svenska historia« (s. 195—96). Karl IX besluttede angreb paa Polen ud fra principet »bättre förekomma än förekommas« — eller militärt uttryckt: »hellre fora krig på fiendens mark än på egen; den regeln skulle under det kommande århundradet bli bestämmande för svensk krigspolitik« (s. 208). »Militär organisation och militärt snille ha spelat en framträdande roll i Sveriges öden, en reflexion avsedd för de läsare som till äventyrs finna, att krigen uppta för stor plats i denna framställning av Sveriges historia« (s. 287). »Mycket av stormaktstidens djärvhet och oförskräckthet finns hos frihetstidens svenskar: i handelsfärderna till fjärran länder, i forskar- och upptäckarglädjen, i det oförfäradet mod, varmed man lagstiftade om allt, så att det skulle svara mot »den nya tidens krav«« (s. 332). »Stormaktsväldets fall och den rysk-danska alliansen hade återfört mycket av utgangsläget fra 1500-talet« (s. 360). »Den franska revolutionens snabbt förlöpande utjämning av de feodala privilegierna motsvaras i Sverige av nära ett sekels kontinuerligt förlopp, från 1718 till 1809« (s. 398). — Exempelrækken kunde uden vanskelighed udvides.

Ofte er samspillet mellem forskellige udviklingsfaktorer, mellem enkeltpersoner og klasser, mellem ideer og tilstande, mellem hjemligt og fremmed udredet med stor finhed. Med rette fremhæver Andersson ætten som »grundbegreppet i svenskarnas samfundsordning under vikinga- och missionstid« (s. 55). Man kan ogsaa slutte sig til ham, naar han med Koht paapeger det naturlige samarbejde mellem kongemagt og feodalisme i Valdemarernes, Sverre-ættens og Folkungernes tid (s. 71), og naar han fremhæver aristo-

kratiets høje kvalifikationer i 14. aarh.s begyndelse og senere paa Axel Oxenstiernas tid (s. 76—77, 237). Interessant er hans paavisning af, hvorledes i senmiddelalderen — ved »en egendommelig historisk ironi« — arbejdet paa frigørelse og national selvhævdelse optræder jævnsides med den stærke tyske indflydelse paa svensk kulturliv (s. 141). Men han betoner ganske vist samtidig ikke tilstrækkeligt stærkt den rolle, som reaktionen mod det fremmede har spillet blandt unionens forudsætninger. Gennemgaaende fortrinlig er hans redegørelse for grundlinierne i svensk udenrigspolitik og for forholdet mellem Sverige og Danmark, for den svenske rigsdags historie og for det 18., 19. og 20. aarh.s partidannelser og partimodsætninger. Hans ypperlige skildring af svensk historie i de sidste hundrede aar udfylder paa en maade, som vanskeligt kunde gøres bedre, et længe næret savn.

Noget desorienterende virker det imidlertid i betragtning af bogens hele anlæg, naar den slutter med de ord: »Sålunda handlar vårt lands och vårt folks historia om tiotusen år av människors arbete med naturens gåvor på svensk mark, och i lika mån om svenska sinnens tusenåriga strävan att tränga till botten i sig själva, under »en daglig folkomröstning««. Det er jo, som allerede anført, kun i ret ringe grad det svenske folks arbejde, dagligliv og aandelige strømninger, hans værk beskæftiger sig med. Her ligger dens hovedsvaghed som haandbog i svensk historie for en videre læsekreds — selv om den svenske udgave har noget mere om den økonomisk-sociale udvikling end den danske. Hvad der fortælles om landbrug, bjergværksdrift og handel og om de forskellige klassers liv i skiftende tidsrum fylder til sammen ikke mange sider. Ret mærkeligt virker det, at merkantilismen (meget kort) først nævnes under skildringen af Karl XI's tid, og at hverken stapelstadspolitikken eller det 17. aarh.s skibsfartslovgivning omtales. Heckschers »Sveriges ekonomiska historia« — vel nok dette aarhundredes vægtigste enkeltbidrag til forskningen over svensk udvikling — har sat sig forbavsende faa spor i Anderssons fremstilling. Underligt er det ogsaa, at statshusholdningens historie træder saa stærkt i baggrunden — hvad der især er føleligt i skildringen af frihedstiden — og at den i 17. aarh.s første halvdel organiserede svenske forvaltning, som med hensyn til orden og effektivitet var uden sidestykke i noget andet land og fandt efterligning udenlands (Danmark, Rusland), blot nævnes i et par linier.

Da Anderssons bog i sin oprindelige skikkelse er beregnet paa et dansk publikum, kan det have sin interesse at sammenligne den med den i omfang omtrent tilsvarende fremstilling af Sveriges historie, som en dansk historiker for o. 40 aar siden skrev for den

danske almenhed: Johan Ottosens afsnit om Sverige i »Vor Historie« (I—III, 1899—1904). Det er udtalt i en dansk anmeldelse (i »Bogens Verden«), at Anderssons værk for danske læsere ikke overflødiggør den ældre bog. Der er heri det rigtige, at »Vor Historie«, som for sin tid var et fortrinligt arbejde, og som har givet mange unge danske et første indblik i svensk og norsk historie ud fra opfattelsen af de nordiske folks historiske sammenhæng, endnu ejer værdi ikke blot ved sin paa én gang klare og levende, af forfatterens nordiske sindelag beaandede fremstilling, men ogsaa ved de sammenfattende rids, han giver af de nordiske folks økonomiske, sociale og aandelige liv i større perioder (vikingetiden, middelalderen, det 16. og 17. aarh.) med paapegen af baade det fælles og det for hvert af brørefolkene særegne. Sammenfattende og komparative oversigter af denne art har Andersson ingen af, og man savner ogsaa hos ham et modstykke til det rids, Ottosen (III, 296 ff.) giver af det 17. aarh.s svenske storriges struktur og problemer. Der er enkeltheder i disse oversigter, som ikke fuldt svarer til forskningens nuværende standpunkt, men de er som helhed stadig læseværdige.

Lægger man Ottosens skildring af Sveriges historie ved siden af Anderssons, faar man et umiddelbart indtryk af, at den sidste menneskealders arkæologiske og historiske forskningsresultater paa adskillige punkter har nødvendiggjort en ændret fremstilling. Naar undtages den økonomiske og administrative side af udviklingen, som Andersson jo gør meget lidt ud af, og landets forhistorie, ser det ud til, at det er inden for studiet af svensk udenrigspolitik, at de største landvindinger er gjort. Paa flere andre punkter — bl. a. flere af dem, hvor Andersson paapeger forskningens gennem tiderne skiftende syn — mindes man om en skanse, der snart besættes af den ene krigsførende part, snart tilbageerobres af den anden. Der er ogsaa punkter — bortset fra de nævnte sammenfattende rids — hvor man er tilbøjelig til at give det ældre værk fortrinnet. Ottosen giver saaledes et langt klarere og fyldigere billede af, hvad kirken har betydet for det svenske folks og den svenske stats udvikling baade i middelalderen og den nyere tid og viser en intimere forstaaelse af den religiøse side af menneskesindet end den svenske forsker. Stærkt spores dennes manglende indlevelsessevne paa dette omraade i skildringen af Ansgar, for hvis naadetrang og martyrlængsel han helt savner blik, skønt han ved omtalen af Rimberts »Vita« indrømmer, at »inte ens det traditionella helgonschemats stränghet döljer mannen därbakom« (s. 47). Den hellige Birgitta, hvem Andersson ofrer et helt kapitel, er ogsaa nok saa overbevisende karakteriseret i Ottosens 3 siders rids (I, 360—64). For Ottosen er hun »den eneste af alle Nordens

Mænd og Kvinder, som har grebet selvstændigt skabende ind i den almindelige Kirkes Udvikling«, for Andersson — med adskilligt mere tvivlsom ret — den, »som ensam bland svenskar i egentligaste mening tilhör världslitteraturen« (s. 94). Karakteristisk for Anderssons indstilling over for middelalderligt fromhedsliv er det, at han fremstiller dronning Margretes tilknytning til Vadstena som rent politisk bestemt (s. 111). Hvor langt dybere gaar her ikke Ottosens karakteristik af Nordens store dronning (II, 22—23). Blidere ord om de katolske idealer møder man hos Andersson egentlig først, da han i skildringerne af Johan III og Christina kan spille dem ud mod det 16. og 17. aarh.s lutherske kirke, som i det hele er ham en pestilens. For det religiøse islæt i Gustav Adolfs personlighed og politik, for den dybere indebyrd af kongens ord om »vårt fäderneslands majestät och Guds kyrka, som därutinnan hvilar«, synes han at mangle forstaaelse, hvad der virker mærkeligt, da vi dog her staar over for de historiske forudsætninger for den af ham senere fremdragne kendsgerning, at kongedømmet af Guds naade i det karolinske Sverige »hade fått en egenartad svensk form, starkt insprängd med olika religiösa element« (s. 305). Den reneste religiøse personlighed i svensk historie bliver i hans fremstilling paradoxalt nok dronning Christina.

Andersson nævner et sted i sin bog Gustav Sundbärgs ord om »svenskens brist på psykologiskt intresse« (s. 473). I denne henseende falder han selv — hvis Sundbärg har ret, hvad han sikkert kun med stærk indskrænkning har — uden for normalsvensk psyke. Hans fremstilling præges stærkt af trangen til psykologisk at forklare, hvorfor det gik, som det gik. Baade hvad tids- og personalpsykologien angaar, synes hans forstaaelse dog, som nævnt, at have sin begrænsning. Der er i hans bog adskillige rammende karakteristiker — som t. ex. denne af Karl XII: »Hans sinne för teoretisk konsekvens kom honom i regel att föredra ett logiskt genomfört system med alla dess detaljer framför en smidig anpassning efter verklighetens skiftande krav« — og gode portrætter — bedst er vel det af Gustav Vasa —, men der er ogsaa tilfælde, hvor de givne træk ikke rigtigt gaar sammen og efterlader et tydeligt og overbevisende billede i læserens bevidsthed. Det gælder t. ex. de to mest »problematiske« skikkelser i den nyere tids svenske kongerække Erik XIV og Christina, især den sidste. Forfatteren har aabenbart bedst føling med de stærke, djærve og mere enkle personligheder. I flere tilfælde savner en dansk læser personer, der er ham velkendt fra Ottosen (og hvoraf nogle figurerer i Falk og Tunbergs fortræffelige gymnasielærebog), bl. a. Erik Oxenstierna (Axelsson), Gustav Bonde, Herman og

hans søn Klas Fleming (landmarskalken), Johan Gyllenborg og Erik Lindsköld — de sidste nært knyttede til den store reduktions forberedelser og gennemførelse. Blandt dem, der har været med til at bygge det nyere svenske næringsliv op, savnes saadanne navne som Kristoffer Polhem, Jonas Alströmer, Samuel Owen og Edvard Nonnen. I andre tilfælde synes man, at en gammel kending er skudt for stærkt i baggrunden og ikke vurderet efter fortjeneste og indsats. Det gælder t. ex. Arvid Horn (der, i lighed med sin modstander Görtz, kunde trænge til indgaaende monografisk behandling). Man undrer sig ogsaa over i kapitlet »Svenskar i främmande land« ikke at finde John Ericsson omtalt. Hvad der gives om Sveriges aandelige udvikling indeholder flere fine træk — t. ex. det lille rids af Linné og hans elevkreds og vurderingen af Albert Engströms karikaturer¹ —, men er sparsomt tilmaalt. Baade Ottosen og Falk og Tunberg har her, ligesom for erhvervslevets vedkommende, en del mere.

Naar disse mere eller mindre berettigede indvendinger — hvortil kan føjes, at Andersson s. 472 kalder Thomasprocessens opfinder schweizer — er fremført, bør det endnu en gang understreges, at Ingvar Anderssons udsigt over sit folks historie er et værk, som fortjener anerkendelse og taknemlighed ikke mindst fra dansk side, præget som det er af sin forfatters intelligens, lærdom og betydelige fremstillingsevne. Hans indstilling er, som Ottosens, rodfæstet nordisk, og han stræber at yde de forskellige samfundsklasser, som hver for sig har ydet sin indsats i svensk udvikling, fuld retfærdighed, rundne som de er af samme stamme og børn af samme hjem. En sjælden gang kan en bitter bemærkning løbe ham i pennen — som den om det videnskabelige arbejdes økonomiske kaar i mellemkrigstiden (s. 572) —, men grundstemningen er tillid og tro til det svenske folk, dets kræfter og vilje. De prosastykker og digtstrofer, hvormed hvert kapitel indledes, er saare velvalgte. De sidste indgangsstrofer, af Viktor Rydberg — foran afslutningskapitlet om tiden 1939—43 — ætser sig ind i læserens sind:

»Att glädjas då syskon lida,
att jubla in i koren av millioners förtvivlan —
loda helvetets djup om du det kan;
djupe av denna synd lodar du icke.«

C. O. Boggild-Andersen.

¹ Kan for resten »Kolingen« og »Bobban« siges at »repräsentera den svenska arbetaren före arbetarrörelsens och -organisationens genombrott« (s. 483)?

Bemærkninger til Dr. phil. Astrid Friis's anmeldelse af Aksel E. Christensen, Dutch Trade to the Baltic about 1600.

Det vilde neppe være muligt at finde en mere sagkyndig anmelder af min bog *Dutch Trade to the Baltic about 1600* end dr. Astrid Friis, der paa een gang er ekspert i sundtoldsregnskaberne og samtidig har specialiseret sig i den behandlede periodes handelshistorie. Da det desuden forud er kendt, at vi — skønt enige i mangt og meget vedrørende kritikken af sundtoldsmaterialet — divergerer stærkt i syn paa og opfattelse af dette vældige kildekompleks, dets værdi og anvendelse, kan et svar fra mig kun være naturligt og venteligt. Der skulde være de bedste muligheder for en frugtbar diskussion om principper, synspunkter og konkrete sagforhold. Skønt dr. Friis's anmeldelse er ganske omfattende (12 s.), giver den dog ringe anledning til drøftelser af den art; vore divergenser berøres ikke, og min metode og mine hovedkonklusioner bliver i det højeste genstand for summarisk vurdering uden egentlig argumentation. Det er saaledes andre grunde, der foranlediger mit svar. Jeg er klar over, at min bog er saa speciel, at kun ganske faa herhjemme har dannet sig en selvstændig opfattelse af den, og ikke mindst i betragtning af dr. Friis's sagkundskab og autoritet vilde hendes anmeldelse naturligt komme til at danne grundlaget for den almindelige vurdering. Men nu viser det sig, at den er behæftet med en række misforstaaelser og fejl, som jeg ikke synes min bog kan være tjent med skal staa uimodsagt.

Afgørende for mig er det, at der forekommer mig at være en himmelvid forskel mellem den bog, dr. Friis anmelder, og den jeg har skrevet. Det begynder med titelen. Hovedtitelen angives straks i lin. 3 som *Studies in Dutch Trade about 1600*, men den disputats jeg udsendte 1941 hedder noget ganske andet, nemlig *Dutch Trade to the Baltic about 1600* — altsaa baade mindre og mere. Det er blot en lapsus, men med den rigtige titel berøves basis for den aandfulde sammenligning med prof. Arups disputats (*Studier i engelsk og tysk handels historie*), der iøvrigt i anlæg og indhold er grundforskellig fra min. Hvor underordnet og formalistisk denne detalje end er, saa er den dog symbolsk for det følgende. I den egentlige behandling og vurdering rammer dr. Friis gang paa gang lige saa meget ved siden af.

En af de alvorligste anker angaar begrebet »Østersøhandelens balance«. Herom hedder det indledningsvis, at indvendingerne »gælder ikke mindst forfatterens prisværdige, men mislykkede

forsøg paa at gøre Østersøhandelens balance op« (s. 703), s. 711 gentages, »at hans grandiose slutkapitel om Østersøhandelens balance mangler stabilitet«, og i den afsluttende karakteristik slaas det endnu engang fast, at »de afsnit, der behandler Østersøhandelens balance, hører til bogens svageste« (s. 713). Hvad der her sigtes til, maa jeg tilstaa er mig ganske ubegribeligt. Mit slutkapitel handler om Amsterdams kornmarked i forhold til korntransporten gennem Sundet, og hverken der eller i noget andet afsnit forekommer udtrykket »Østersøhandelens balance« og mig vitterligt heller ikke begreber, der kan rummes i dette udtryk. Paa afhandlingens allersidste side (s. 428) berøres derimod et problem, som jeg kalder »transitbalancen i Sundet«, heri indeholdes sundtoldsregnskaberne bidrag til »Østersøhandelens balance«, hvis jeg har forstaaet dr. Friis's mening med dette uklare begreb ret¹. Transitbalancens behandling fremsatte jeg i 1937 som et arbejdsprogram, men i min bog skriver jeg udtrykkeligt, at jeg af indre og ydre grunde har ladet dette problem ubesvaret (this problem has not been solved), og i forordet gøres der i to forbindelser rede for, hvorledes og hvorfor denne del af programmet er blevet udsat (postponed) (s. 13 og 14)².

Den næste indvending gaar ud paa, at »skibsfartens forhold indtager en dominerende plads«, mens »man derimod faar meget lidt at vide om varerne, der dog udgør baade handelens og skibsfartens raison d'être« (s. 703). Denne vurdering forekommer mig noget skæv. Rent bortset fra bogens anlæg (se nedenfor) og uden hensyn til, at sundtolden i sit anlæg var en skibstold og sundtoldsregnskaberne stadig i første række var skibsregistranter, hvis rigtige udnyttelse kræver nøje kendskab til skibsfartsforholdene, viser en simpel optælling, at 119 s. angaar kapitler om skibsfart, 219 s. derimod handel og varer, mens 50 s. behandler samspillet mellem ladning og rute. Dertil kommer, at den skitserede fortsættelse om fragt, priser og transitbalance (se s. 13), der udgør 2. del af planen, fortrinsvis har varerne som emne.

¹ Sml. prof. Eli F. Heckschers teoretiske behandling af disse balanceproblemer i (Svensk) Hist. Tdskr. 1942 s. 172—75 (= Nationaløkonomisk Tdskr. 1942, 250 ff.).

² Det har iøvrigt været mig en glæde at konstatere, at Artur Attman i sin nylig udkomne disputats, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595*, Lund 1944 (kap. V, især s. 106 f.) finder en forbausende god overensstemmelse mellem de af ham beregnede handelsbalancer for en række baltiske havne og den af mig i 1937 raat skitserede transitbalance i Sundet. Selv om spørgsmaalet langtfra er løst ved dette sammenfald, er bogen dog et vigtigt indicium for arbejdsplanens gennemforlighed.

Umiddelbart derefter faar jeg at vide, at jeg burde være begyndt med »en indledende oversigt over de vigtigste varer ... ikke mindst den vigtigste, brødkornet« (s. 703), og i tilknytning til denne principielle retledning kommer saa anmeldelsens største saglige indlæg: en godt 6 s. lang redegørelse for udvalgte aar i kornhandelens historie, polemisk hægtet paa nogle summariske bemærkninger fra min kortfattede redegørelse for kurveforløbet i et enkelt diagram. Det vilde altsammen være saare godt, dersom min bog havde været en monografi over østersøtrafikkens varehandel. Men efter sit hele anlæg er den noget ganske andet, nemlig en kritisk-metodisk undersøgelse med det formaal at skaffe kvantitative bestemmelser. For at ingen skulde være i tvivl har jeg udtrykkelig pointeret dette straks i forordet (s. 13), hvor jeg videre meddeler, at den ledende tanke i hele planen bestaar i »konfrontationer« af samme fænomen i forskelligartede kilder, og at »gangen i kapitlerne følger linien fra det sikre, konkrete og enkle til det sammensatte, uhaandgribelige og problematiske: fra skibstal og tonnage over organisationsformer og rutesammenhæng til varerne, deres omfang og sammensætning«, samt at det afsluttende kapitel danner overgangen til en fortsættelse om østersøhandelens rentabilitet og videre om fragt, priser og transitbalance. — I denne plan er der ikke plads for en almindelig varebeskrivelse, allermindst i indledningen — og hvorledes da med kornhandelens specielle udvikling og vilkaar!

En monografi over hollændernes baltiske kornhandel er en vigtig og lokkende opgave, og det er naturligt, at dr. Friis efterlyser den; men ved nærmere eftertanke vil enhver forstaa, hvor urimeligt det er at kræve den løst i den her anmeldte bog¹. Selv

¹ Jfr. s. 378, hvor jeg i tilslutning til kurven for korntransporten skriver: »A thorough analysis of the corn market on the places of production and consumption from a general European point of view is required, but only certain main points will be discussed here«, hvorefter der henvises til det afsluttende kapitel om omfanget af Amsterdams kornmarked i forhold til korntransporten gennem Sundet. — Dr. Astrid Friis's forkærlighed for kornhandelen har ogsaa i et andet tilfælde fort hendes kritik lidt paa afveje; jeg tænker paa anmeldelsen af Johan Schreiners bog om *Hanseaten og Norge i det 16. århundre* (samme bd. af Hist. Tdskr. s. 535—44). Her ankes (s. 536) over, at »kapitelinddelingen er næsten rent økonomisk«, ikke systematisk, og størstedelen af kritikken anlægges, som om bogen var en monografi over vare-, især kornhandelen. Men Schreiners bog er i hele sin opbygning og karakter noget ganske andet, nemlig en udførlig redegørelse for kornhandelspolitikken vurderet imod de faktiske økonomiske vilkaar, og den kronologiske disposition er derfor naturlig, ja, den eneste rigtige. En bog kan formes over mere end een læst, og det er dobbelt urimeligt saaledes at kritisere baade disposition og indhold, naar de udgør en naturlig enhed.

for den af mig behandlede periode er det en stor og selvstændig opgave, men iøvrigt bør den løses i større kronologisk sammenhæng. Dr. Friis's velvillige anvisninger paa forskellige værker (Naudés for sin tid fortræffelige, men nu stærkt forældede værk om europæisk kornhandelspolitik, afhandlinger om hollandsk kornhandel i middelalderen og værker om engelsk og fransk kornhandel) forekommer mig ret daarligt placerede. Arbejdet maa tages op fra grunden og maa bygge paa tre hovedbestanddele: 1. den kvantitative bestemmelse af omsætningen i korn (hvor bestemmelserne fra min bog eventuelt kan danne udgangspunktet); 2. en analyse af prisforholdene i de baltiske produktionslande og i de vesteuropæiske konsumerende byer (bidrag hertil indgaar i min plan om fortsættelse; store forarbejder fra de af mig undersøgte købmandsarkiver og fra prislisterne paa Amsterdams børs¹ var forlængst udarbejdede, da bogen kom); 3. en systematisk udnyttelse af akterne i de hollandske og i det baltiske omraades arkiver vedrørende handelsreguleringen (delvis udgivet i nyere publikationer).

Da min disputats saaledes af principielle grunde aldeles ikke egner sig som grundlag for en diskussion af kornhandelens specielle historie, kan jeg ikke her gaa nærmere ind paa Frk. Friis's kommentarer; kun maa jeg notere, at jeg langtfra overalt kan tiltræde dem, og at hendes lange redegørelse efter min mening intetsteds rokker ved rigtigheden af min kortfattede skitse, selv om den nok paa sine steder supplerer den. — Derimod maa jeg opholde mig lidt ved et par principielle spørgsmaal. S. 704 korrigerer dr. Astrid Friis min karakteristik af de hollandske skippere som »servants of a typical speculative trade«; hun mener de i stedet burde have været omtalt som »betjenende almindelig forsyningshandel«. Umiddelbart derefter ankes der over, at jeg har »opfattet de svingende kurver (i diagram I) over skibspassager gennem Sundet først og fremmest som udtryk for konkurrencen mellem Nederlanderne og de andre søfarende nationer under de skiftende udenrigspolitiske konjunkturer« i stedet for at undersøge, »om ikke de hurtige udsving i antallet af skibe i Østersøfart for en væsentlig del skyldes de vesteuropæiske landes stadigt vekslende behov for Østersøkorn«.

En gennemgang af hvad der staar i min bog s. 86 vil vise, at dette referat ikke helt dækker min tankegang. Jeg indleder nemlig med at fastslaa, at kurvernes udsving »mirror now political, now purely economic events and facts«. Efter at jeg derefter har paa-

¹ Amsterdamkurserne er nu offentliggjort: Nederlandsche prijsgeschiedenis I, udg. af N. W. Posthumus, Leiden 1943.

vist, »at det paa faa undtagelser nær er den nederlandske kurve, der er udslaggivende for svingningerne i den samlede øst-vestlige trafik«, anføres det, at kurverne »indicerer ustabile, hurtigt veksellende konjunkturer«, og saa kommer den afgørende fortsættelse: »Diagrammet tyder paa, at de nederlandske skippere har været tjenerne for en udpræget spekulationshandel, hvis købmænd har kunnet disponere over en stor skibsflaade. Ved udsigt til heldige konjunkturer for baltiske produkter (især korn) har de kunnet sætte en stor skibsreserve ind i østersøfarten eller har kunnet koncentrere sig om denne rute; i ugunstige aar har de derimod været i stand til at trække store dele af den normale østersøflaade bort til andre, mere profitable ruter«.

Anmelderens sidste anke er altsaa ganske ubegrundet; jeg anser ikke trafikkenes svingninger ensidigt bestemt af de politiske konjunkturer, men har ogsaa aabent blik for ikke blot Vestens »vekslende behov«, men ogsaa for det baltiske baglands »skiftende produktion«. Havde dr. Friis blot draget nytte af min henvisning til den egentlige gennemgang af korntransporterne, maatte det, om ikke før, være blevet klart for hende, at hun havde draget sit polemiske sværd forgæves. I konklusionen (s. 424 = Danske resumé s. 485) sammenfatter jeg nemlig kommentaren til diagram XVI og XVII (kap. VII § 6—8 og IX § 6—7) saaledes: »de voldsomme fluktuationer fra aar til aar er normalt umiddelbart afhængig af samspillet mellem de stærkt skiftende høstresultater i øst og vest, men har i enkelte aar haft krige og andre politiske begivenheder som grund«. Hvorledes skulde jeg ogsaa komme til andet resultat, naar høstudsigterne og de politiske konstellationer er staaende tema i købmændsbrevenes informationer¹. Noget ganske andet er, at jeg ved gennemgangen af diagram I, som udtrykkelig fremhævet s. 86, især havde brug for de dominerende udviklingslinier og derfor fortrinsvis betragtede »trends« med forbigaaelse af »the annual fluctuations« (der jo især afspejler de skiftende høstresultater).

Med hensyn til det andet punkt, rigtigheden af min karakteristik af den hollandske handelsflaade som letbevægelig og afhængig af det af storkøbmændene i Amsterdam dominerede fragtmarked, saa forekommer det mig udførlig dokumenteret i kap. V om sam-

¹ I A. Attmans anførte værk dokumenteres de politiske begivenheders afgørende betydning for det russisk-baltiske varemarked. Se fx. ogsaa E. Wendt, *Det svenska licentväsendet i Preussen 1627—1635* (1933) og for Nederlandene J. H. Kernkamp, *De handel op den Vijand 1572—1609 I—II* (1931—34) eller klassiske værker som R. Fruin, *Tien jaren uit den Tachtigjarigen oorlog 1588—1598* (1857) og G. W. Kernkamp, *De sleutels van de Sont* (1890).

spillet mellem ladning og rute (specielt s. 249 f. og 259 f.; jfr. s. 104, hvor det anføres, at de hollandske skibe ikke var specialiseret efter varer og rute). Hollands søfart prægedes langt mindre af hensynet til hjemlandets vareforsyning, end af at dets talrige skibe var Europas »vrachtvaarders«. Det gav meget tidligt skibsfarten og endnu mere den dermed nøje forbundne kornhandel et stærkt spekulativt præg, især koncentreret i Amsterdam med dets store fragt- og kornmarked. Frk. Friis indrømmer det delvis selv, især for tiden efter 1618—20 (s. 709), men det findes ogsaa i slutningen af det 16. aarhundrede. I 1578 karakteriserer en Antwerpen-købmand forbindelsen med Danzig som en vanskelig og uberegnelig handel med »vele schoone hazaerden« (s. 386), og hans lissabonske handelsselskab fik spekulationens revers at føle; selv den ellers saa forsigtige van Adrichem optræder i 1580erne med primitive former for leveringshandel (s. 392 f.), og fra de ældste notarprotokollers tid chartrede Amsterdam-købmændene mængder af skibe uden at disponere over ladninger eller underbefragtere. Jeg kan ikke anse det for uberettiget at karakterisere saadanne dispositioner, hvor der købes korn og skibsrum paa kredit til fremtidig levering, endnu før afsætningsmulighederne kan overskues, som »speculative trade«. Men selvfølgelig er der ikke her tale om moderne terminshandel eller andre former for fiktiv spekulativ varehandel, for det vilde jo være nonsens at omtale noget saadant i samme aandedrag som aktiv skibsfart.

En væsentlig mangel af anden art er efter anmelderens mening mit utilstrækkelige kendskab til den historiske litteratur i emnet. Efter i tilslutning til kornhandelen gentagne gange at have suppleret min litteraturliste (s. 703, 704) konkluderes: »Som allerede bemærket af prof. Heckscher, synes dr. Aksel E. Christensen ikke at have noget omfattende kendskab til den almindelige økonomiske historie og følgelig heller ikke til litteraturen, der behandler denne« (s. 713). Prof. Heckschers vurdering forekommer under omtalen af østersøfartens indre konstruktion, handelsteknik og handelsret og gaar ud paa, at jeg »ej på alla punkter förefaller vara riktigt hemmastadd i den almänna ekonomiska historien« (Svensk Hist. tidskr. 1942 s. 185). Hvorvidt dr. Friis her har truffet prof. Heckschers mening, vil jeg overlade til læserens skøn. Derimod vil jeg understrege, at Heckscher rigtigt har forstaaet og samtidig anført, at paralleludviklingen i de øvrige lande, specielt England »i princip helt och hållet ha lämnats å sido«. Efter studier i Malynes omfattende handelshaandbog fra 1629 (Consuetudo vel Lex Mercatoria) og moderne værker var jeg

kommet til den overbevisning, at Englands og fastlandets handelsformer og -teknik var grundforskellige¹, og af indre og ydre grunde besluttede jeg at holde mig snævert til de hollandske forhold og afstod fra ethvert forsøg paa at vurdere konsekvenserne af det hollandske materiale for de tilsvarende forhold hos de omliggende handelsnationer (jfr. s. 14 og 200 f. med note 3). Dermed ikke sagt, at mine kundskaber ikke med held kunde være suppleret. Derimod føler jeg mig ikke i nogen taknemlighedsgæld til dr. Friis for hendes venlige supplerings af min forfatterliste; det var ikke den slags mangler jeg følte trang til at undskyldte i forordet. Alle titler er mig velkendte, og indholdet ogsaa med undtagelse af Ushers (ogsaa for dr. Friis ukendte) og Gras's værker om fransk og engelsk kornhandel, der ikke findes i danske offentlige biblioteker, og jeg kan stadig ikke se, at der er brug for dem i min bog, saaledes som den er anlagt. — Paa baggrund af denne haarde kritik haaber jeg ikke det virker ubeskedent, at jeg til supplement citerer min hollandske anmelder, handelshistorikeren W. S. Ungers vurdering af mit kendskab til det specielle, det hollandske. Han skriver: »Med stor hjemmevanthed og for en udlænding bemærkelsesværdig dygtighed behandler forf. det nederlandske stof. . . For sin forfatterliste fortjener forf. en kompliment; jeg savner dog Van der Kooy's Stapelmarkt deri«².

Ogsaa i en anden kritik træder Frk. Friis i prof. Heckschers fodspor, nemlig hvor hun skriver, at jeg »tildeler Holland en ufortjent rolle som »kapitalismens« gennembrudsland« (s. 713; jfr. Heckscher s. 186). En saa dristig omvurdering og venden op og ned paa kronologien indenfor et saa fundamentalt spørgsmaal — der vel har været en af de vigtigste præmisser for dommen: manglende kundskaber! — har dog aldrig været min agt. Jeg har blot indenfor det hollandske samfund villet yde et bidrag til at karakterisere det afgørende trin i den revolutionerende omformning af det økonomiske liv, i praksis som i mentalitet, som man almindeligt kalder det kapitalistiske gennembrud, og jeg har for dette land fundet, at aartierne før og efter 1600 var den rette datering. Mine anmelderes misforstaaelse maa, saavidt jeg kan se, bero paa en

³ Jfr. den skarpe tvedeling mellem tysk og engelsk handel i prof. Arups disputats, især »Afsluttende bemærkninger« s. 486 ff. Frk. Friis's morsomme paastand (s. 712 f.) om, at »man næsten kunde tro, at han (jeg) ikke havde læst« dette værk af Arup — vel fordi jeg ikke citerer det side op og side ned — lader jeg blive staaende ved sit værd.

¹ Tijdschrift voor Geschiedenis 1942 s. 295: »Met groot gemak en voor een vreemdeling opmerkelijke habilitéit hanteert de schr. het Nederlandsche materiaal . . . Voor zijn auteurslijst verdient de schr. een compliment; ik miste daarop echter Van der Kooy's Stapelmarkt«.

enkelt uheldig formulering¹, da jeg ellers — mit princip tro — ikke har placeret denne udvikling i den europæiske sammenhæng. I samme forbindelse og ellers lejlighedsvis omtales det dog, at Antwerpen var forud for Amsterdam i denne udvikling (s. 427 = 489 og yderligere bl. a. s. 129 n. 2, 254, 398 f., 405 f.).

Skønt dr. Astrid Friis ikke personlig har noget nyt at indvende mod disse kapitler om organisation og teknik, som hun anser hører til bogens »bedste« og »vægtigste« (s. 712, 713), undlader hun dog ikke at gentage indvendinger fra mine opponenter ved disputatsens forsvar. Disse spørgsmaal kunde fortjene en nærmere drøftelse, men jeg maa afstaa fra det her, da det nødvendigvis kræver de to professorers indlæg som udgangspunkt. Jeg maa dog oplyse, at jeg for de fremdragne punkters vedkommende imødegik mine opponenter, og at jeg stadig er overbevist om mine standpunkters holdbarhed.

Ved en ulyksalig hændelse synes den akkuratesse, omhu og stringens, som dr. Friis selv plejer at yde i næsten samme omfang, som hun kræver det af andre, i denne anmeldelse at have svigtet hende fuldstændig. Jeg har allerede behandlet en del af de mere indgribende fejl og misforstaaelser, men skal dog endnu kortelig berøre en række andre, der er af betydning for min bogs vurdering.

S. 710 (gentaget s. 711) fortælles, »at forfatteren har ladet sig nøje med at foretage en undersøgelse af (studier i) notarialregistrene for 4 (kun fire) aar«. Den opregning, Frk. Friis samtidig foretager, giver dog 5 aar! Faktisk omfatter mine stikprøver ialt 8 aar (iflg. tab. 12 ialt 2038 certepartier, hvoraf 923 til Østersøen), og alle otte aar indgaar i 10 tabeller (nr. 6—8, 12—17 og 20), mens to tabeller (nr. 21—22), der kun omfatter det lille mindretal af skibe, der blot havde ladninger alene maalt i læster, af statistiske grunde maatte indskrænkes til de af dr. Friis opregnede fem aar. Naar anmelderen derefter udfra sine bedreviden formoder, at aarsagen til at jeg ikke har undersøgt samtlige aar skulde være certepartiernes ringe værdi, er hun paa vildspor. Det skyldes simpelthen nødvendig økonomi med tid og penge; at gennemgaa den behandlede periodes over 1000 tykke protokoller for Amsterdam alene og identificere hvert enkelt chartret skib i sundtoldsregnskabernes næsten uendelige skibslister vilde kræve et helt instituts arbejde gennem flere aar. Og ganske vist har jeg redu-

¹ I Conclusions s. 426 forekommer sætningen: »it may rightly be said that modern capitalism at that time was created in the Netherlands«, der er dobbelttydig og logisk snarest maa opfattes som af mine kritikere. Jfr. den enslydende formulering i Danske resumé s. 489.

ceret de tidligere forfatteres overdrevne forestillinger om certepartiernes værdi som historisk kilde, men det forekommer mig dog, at jeg samtidig har formaaet at vriste ikke helt ubetydelige resultater ud af mine stikprøver; den af dr. Friis antydede modsætning mellem min formodede vurdering og mit fromme ønske om en systematisk undersøgelse har saaledes ingen bund i virkeligheden.

S. 711 vil dr. Friis rokke ved mit svageste, og derfor ogsaa meget vagt formulerede kvantitative resultat, nemlig ansættelsen af de nederlandske skibes toldbesvigelser for perioden 1574—97 til 40 à 50 pct. Argumentet er 7 nederlandske skibe fra 1587, der kun viser 25 pct. afvigelse; men mit skøn lader sig ikke rokke saa let, forankret som det er i beregninger over mine eksemplers almengyldighed. Rent bortset fra, at store afvigelser altid vil forekomme fra skib til skib, maa det erindres, at der vist heller ikke er nogen sikkerhed for, at de engelske toldregnskaber, der udgør sammenligningsmaterialet, paa den tid opgiver ladningerne fuldstændigt. Afgørende er det dog, at frk. Friis maa have overset betydningen af, at kornet for de 6 skibe deklareredes som engelsk gods, hvad der betød fortoldning efter de strengere former, der anvendtes overfor de upriviligerede nationer, og som de danske myndigheder forgæves krævede indført ogsaa for nederlænderne.

S. 703 oplyser dr. Friis mig om, at Holland »i middelalderen havde importbehov for korn«; det fremgaar allerede tydeligt af min bogs s. 36. — S. 708 antyder min uvidenhed om korneksporsten til Italien siden 1590. Men allerede i min indledning indgaar dette gammelkendte træk som et vigtigt led i min karakteristik af ekspansionen i det hollandske skibsfartssystem (s. 18, 19 f.), her dog efter H. Wätjens monografi (*Die Niederländer im Mittelmeergebiet*, 1909), der er langt at foretrække for Naudé. Disse korntransporter spiller iøvrigt en vigtig rolle i de ældste notarprotokoller (fra 1593 ff.), selv om de først senere indgaar som led i de baltisk-sydeuropæiske rejser (jfr. s. 269 og 274).

S. 707 bemærkes, »at det er dog ikke ubekendt, at den spanske armadas udsendelse først og fremmest var tænkt som et afgørende slag mod dronning Elisabeths og Englands krigsmarine« — som om jeg skulde have ment den var rettet mod Holland! Men jeg anvender blot armadaen som en simpel tidsangivelse, og faktisk laa de uafhængige Nederlande helt nede i 1587 overfor Spaniens krigsanstrengelser, hvad der atter bevirkede en meget skærpet holdning overfor de nederlandske skibe i de spansk-portugisiske havne (se J. H. Kernkamp, *De handel op den Vijand I* s. 200 ff.; jfr. min bog s. 270).

Endelig maa jeg gøre holdt ved en sidste detalje. S. 712 kaldes det »en skønhedsfejl«, at jeg har betegnet det omstridte spørgsmaal om skibs- eller skipperhjemsted som uafgjort, idet dr. Friis gentager sin henvisning fra Scandia 1935 til Brakel og Brünner, der skulde have afgjort problemet til fordel for skipperen. Ja, hvis det blot drejede sig om min og min anmelders opfattelse, var sagen forlængst klar. Min formulering er imidlertid en indrømmelse til sundtoldstabellernes udgivere; jeg viser (s. 61 ff.), at Fru Nina Bang virkelig havde grunde for sin stejle fastholden ved skibshjemstedet, der jo ogsaa opretholdes endnu i tabellernes sidste bind, fra 1939. En fremlæggelse af data vil vise, hvorvidt jeg har tillagt mig ufortjent ære. Jeg indleder (s. 60) med at redegøre for, hvorledes Fru Bang i 1906 til skade for hans bog overbeviste Ravestijn om sit synspunkts rigtighed, derefter anføres Brakels banebrydende studie fra 1915, der 1922 tiltrædes af Brünner og 1933 af Schreiner, og jeg tilføjer saa i noten: »I accepted this view in 1934« og henviser til min anmeldelse af sundtoldstabellerne i Hist. Tdskr. (10. R. III s. 118 f.). — Dr. Friis indsats berørte jeg ikke, og jeg mener stadig hun var bedst tjent med, at den forblev uomtalt; men naar hun saa ihærdig gentager den, skal jeg ikke fortie den. Henvisningen gaar paa en lang note i Scandia 1935 (s. 136 f.) til forklaring af, at hun ikke citerede Brakel og Brünner i sin afhandling 1925 (Hist. Tidsskr. 9. R. IV); det skete »ikke af ukendskab«, idet »en omtale af den (Brakels afhandling) gled ud ved den endelige redaktion«. Den lange redegørelse bortforklarer dog ikke, at Frk. Friis i sin afhandling 1925 paa uheldig maade sammenblander skippers og skibs hjemsted (s. 168).

Til slut maa jeg komme lidt ind paa dr. Astrid Friis's omtale af det jeg har opfattet som hovedformaalet med min bog: de kvantitative resultater af mine »konfrontationer« af sundtoldsregnskaberne med andre kilder (sml. min bog s. 32 f.). Det drejer sig her om spredte og summariske udtalelser, der ikke udmærker sig ved klarhed. Det meddeles s. 709, at resultatet af mine studier over sundtoldsregnskabernes kildeværdi »ikke kan omtvistes«, men andetsteds faar man at vide, at undersøgelserne der bygges paa er »saa lidet omfattende, at det maa kaldes stærkt forhastet paa basis heraf at konstruere en revideret lastetoldskurve« (s. 710); i virkeligheden er denne kun den direkte konsekvens af vurderingen af regnskabernes kildeværdi. Resultatet af det hele, mener min strenge anmelder s. 709, »har, kan man sige, kun bidraget til at

gøre »confusion worse confounded«¹. Man maa her uvilkaarligt spørge, om man ellers indenfor kritisk historieforskning plejer at kalde det at øge forvirringen, naar man bestemmer en kildes karakter og vurderer dens afvigelser fra virkeligheden? Den simple konsekvens heraf maa være, at C. Weibull ved sine Saxostudier har »forbistret« Sakseforskningen og Kr. Erslev Hvidtfeldtforskningen!

Hvad dr. Friis kræver er »eksakte tal«. Saaledes karakteriserer hun diagram I som »langt fra lydefrit« (s. 706), fordi klareringen i visse tilfælde foregik efter falske eller pro forma-papirer. Det berører dog overhovedet ikke diagrammets rigtighed; selv om jeg i teksten har antydet visse fejkilder, gør jeg ikke fordring paa ved en rekonstruktion at ophæve misvisningen, men registrerer blot surdtoldstabellernes tal i diagrammet. Det er anmelderens fejl, naar hun tror, at et saadant diagram, hvis hensigt blot er at anskueliggøre, ved en magisk proces skal kunne afbilde virkeligheden bedre end materialet, og bliver skuffet, naar det alligevel ikke er tilfældet.

Det maa være den samme skuffelse, der faar luft, naar det s. 709 bemærkes, »at man ogsaa efter fremkomsten af (min) bog bør være yderst forsigtig med at fæste sig ved eksakte tal for varetrafikken gennem Sundet« — som om jeg nogensinde har foregøjet at ville fremskaffe præcise eller eksakte tal, og som om det var et berettiget krav at stille. Mit maal har jo netop været at erstatte dr. Astrid Friis's og andres 5—6-cifrede tal med decimaler, der bibringer et falsk indtryk af nøjagtighed, med approksimative vurderinger mere i kontakt med virkeligheden. Hvorledes jeg selv ser paa nøjagtighedsgraden af mine resultater, fremgaar af min konklusion: »Visse grundlove for afvigelserne fra den umiddelbare registrering af tallene kan fastslaas, derimod ikke eksakt limitering af fejlprocenterne. De fundne afvigelser og de foretagne kurvekonstruktioner maa følgelig ikke opfattes som faste korrelationer, men som omtrentlige anvisninger, der kan suppleres og uddybes og bestemmes nærmere gennem senere undersøgelser« (s. 422 = Danske resumé s. 483 f.).

Sammenligner man dette med, hvad jeg til indledning skriver om den kvantitative metode (især kap. I § 7—8), forekommer det mig svært at finde det af dr. Friis fastslaede »misforhold mellem program og virkelighed« (s. 713). Den blotte paastand er i hvert fald ikke nok. Og naar denne afsluttende vurdering begrundes med, at »det behandlede talmateriale maa siges at være

¹ Jeg gengiver Milton-citatet i dets rette skikkelse, da Frk. Friis's »confusion worst confounded« ikke giver mening.

ret spinkelt, og der undertiden bygges mere derpaa, end dette vel kan bære«, tyder det paa svigtende forstaaelse af grundideen i min bog. Det er jo netop, fordi materialet er saa spinkelt, at jeg maa gribe til mine konfrontationsmetoder, der sætter os i stand til at opnaa større og sikrere resultater, »end det vilde være muligt ved en simpel addition af analyser af de enkelte kildekomplekser hver for sig« (s. 422 = 483). I hvert enkelt tilfælde forsøger jeg at vurdere resultatets bærekraft, og selv om mine resultater og metoder langt fra er fuldkomne, staar det dog fast, at hvis man anerkender resultatet af min kritik af sundtoldsregnskaberne talopgivelse, staar der kun dette alternativ aabent: enten at opgive disse regnskaber som kilde eller ogsaa i princip at godkende mine synspunkter, dvs. lægge mine metoder og resultater til grund eller ogsaa erstatte dem med andre og bedre.

Dr. Astrid Friis's store indsats i udforskningen af sundtoldsregnskaberne vil altid blive staaende; hun var den første, der systematisk tog deres kildeværdi op til behandling. I 1934 fulgte jeg hendes linie, men det stod mig samtidigt klart, at den negative kritik maatte afløses af et positivt opbygningsarbejde. Jeg sluttede min afhandling med et konkret forslag om at fremlægge midlerne hertil (Hans. Geschichtsbl. 1934 s. 141 f.). Aaret efter gjorde jeg i et foredrag¹ status op saaledes: Nina Bangs karakteristik af regnskaberne som »et tro spejlbillede« af virkeligheden havde fortsat præget opfattelsen; »den stærke ros udspang af erkendelsen af, at denne opfattelse var rigtig«, mens »den strenge kritik hidrørte fra, at man alene vurderede ud fra det krav, at denne opfattelse skulde være rigtig«. Jeg fremholdt det fejlagtige heri og skitserede et forskningsprogram; den her omtalte bog er et første forsøg paa at omsætte dette program til virkelighed.

At dømme efter anmeldelsen har dr. Astrid Friis ikke forstaaet den bærende ide i denne forskning, men er forblevet paa den negative kritiks stade.

Aksel E. Christensen.

Øresundstoldregnskaberne Kildeværdi. En Replik.

Dr. Aksel E. Christensen.

Jeg forstaar paa Deres replik, at vor opfattelse i mangt og meget er divergerende, og at De mener, at jeg i flere henseender

¹ Holdt 1935 under Hansischer Geschichtsvereins aarsmøde i Minden a. W., i ændret form gentaget i Historisk samfund 1937; jfr. *Conventus primus historicum Balticorum Rigae* 1937, Riga 1938 s. 395 f. og *disputatsen* s. 23 f.

ikke har forstaaet Dem. Jeg maa svare tilbage, at Deres replik viser, at De i hvert fald næppe har forstaaet mig bedre. Jeg skal i det følgende prøve at tydeliggøre min opfattelse paa nogle punkter.

Først maa jeg maaske have lov til at bemærke, at mine indledende betragtninger i deres reale indhold næppe var blevne stort anderledes, selv om jeg ikke havde gjort den i sandhed absurde fejl ved angivelsen af titlen paa Deres bog, og selv om jeg — hvad jeg overvejede — havde taget mit udgangspunkt i Deres redegørelse i forordet for Deres bogs genesis.

I sammenhæng med omtalen af Deres forord, skal jeg tillige gøre opmærksom paa, at De selv heri (S. 14) anfører, at Deres »treatment of . . . the literature in many respects must be regarded as cursory«, idet De har lagt hovedvægten paa analyseringen »of the main sources grouped in the list of sources as leading element«, medens ogsaa det øvrige kildestof er behandlet paa samme maade som litteraturen. Min bemærkning, at Deres kendskab til litteraturen, der behandler den økonomiske historie, ikke syntes at være omfattende, kan saaledes næppe anses for ganske uberettiget. Jeg skal her yderligere tilføje, at min bemærkning ikke saa meget sigtede til, om De citerede denne eller hin bog, men til at De ikke tilstrækkeligt har vejlet de resultater, De er naaet til gennem Deres kildestudier — at jeg paa flere omraader værdsetter disse højt, har jeg allerede givet udtryk for i min anmeldelse — med de resultater, andre forskere er naaet til om tilsvarende forhold andetsteds. — Dette gælder bl. a. Arups med hensyn til kommissionshandelen. — Selv om historien ikke gentager sig, og man naturligvis maa gaa frem med stor varsomhed, er det min opfattelse, at saadan sammenlignende prøvning er meget frugtbar for historisk forskning, og naturligvis i særlig grad, hvor det drejer sig om en foreteelse som international handel. Spørgsmaalet er jo nemlig, om de resultater med hensyn til hollandsk handels vilkaar og former, som De er naaet til, bl. a. gennem Deres studium af Adrichemarkivet, dækker hele den hollandske handel eller kun en del deraf. Hollandsk handel bliver — saaledes tror jeg, at jeg kan opsummere det indtryk, som læsningen af Deres bog har efterladt hos mig — i Deres skildring, dens store samlede volumen taget i betragtning, en samling husmandsbrug, der saa ved akkumulation faar den store virkning. Spørgsmaalet om de store handelshuses betydning og deres maade at føre handel paa — at De ogsaa mener, at saadanne har eksisteret fremgaar af enkelte passager i Deres bog — er efter Deres bogs fremkomst stadig i det store og hele ubesvaret. Det kan

være rigtigt, at viden herom maa stykkes sammen fra spredte kilder — notarialregistrene gennemgaaet med dette for øje kunde maaske dog give en Del oplysninger¹ — og disse bemærkninger skal ikke være en anke mod Dem, fordi De har ladet spørgsmaalet ligge, men blot en paapegen af min tvivl om, at De af Dem vundne resultater dækker hele den hollandske handel².

Mine bemærkninger om skipper- og skibshjemsted har De i særlig grad misforstaaet. Jeg vilde anse det for udelukket, at min bemærkning kunde opfattes som sigtende til mine egne korte bemærkninger i Scandia. Naturligvis sigtede jeg til Brakels og Brünners undersøgelser. Men efter Deres modbemærkninger forstaaar jeg i hvert fald, at naar De skriver: »the question remained undecided«, skyldes det hensyn til Øresundstoldtabellernes udgivere³.

De tager mig mine i meget kort form — det skal jeg indrømme — fremsatte indvendinger mod, at undersøgelsen af Øresundstoldregnskaberne kildeværdi med hensyn til vareopgivelser for den ældre periode stort set kan betragtes som afsluttede med den af Dem foretagne sammenstilling af disse med nogle opgivelser i de adrichemske handelsbøger, højst ilde op og afviser dem. De nødsager mig derfor til nærmere at begrunde min opfattelse. Med mit citat fra »Paradise Lost«, »confusion worse confounded«, hvis mening De, trods fejlen med t for e i worse, dog har fattet,

¹ S. 179 n. 1 giver De saaledes selv et Eksempel herpaa.

² Deres anvendelse af Stockholmtoldregnskaberne til belysning af »part-freighting« synes mig saaledes at bidrage til en noget skæv opfattelse. Læser man dette afsnit med eftertanke, bliver man for øvrigt i ikke ringe grad »confounded«. Af deres 4. kapitel (The Forms of Commerce and the Traders) § 7 Part-Freighting due to Distribution of Risk (S. 171) fremgaar, at De ved Deres bearbejdelse af dette materiale mener at have kastet lys over i hvilken udstrækning den enkelte købmand til de forskellige tider fordelte sine varer paa forskellige skibe. Men Deres overfladiske behandling af Stockholmtoldregnskaberne rækker ikke længere end til at vise, hvor stort antallet af befragtere i det enkelte skib var. Ligeledes undlader De ganske i denne forbindelse at gøre opmærksom paa, hvorledes væksten i skibenes størrelse (et spørgsmaal, De i øvrigt har vist stor opmærksomhed) kan have influeret paa antallet af befragtere. Ogsaa en redegørelse for eventuel ændret sammensætning af varerne er i denne sammenhæng nødvendig. En ganske anderledes intensiv behandling af Stockholmtoldregnskaberne havde saaledes her været nødvendig.

³ Til Deres bemærkning om, at jeg i min afhandling fra 1925 »paa uheldig maade sammenblander skippers og skibs hjemsted«, skal jeg, til hvad jeg tidligere herom har fremsat (Scandia VIII, 136, n. 4), kun føje, at citatet, i anførselstegn, af en titel paa en af fru Bangs tabeller ikke nødvendigvis indebærer, at jeg sammenblander skibs- og skipperhjemsted, idet mine bemærkninger jo ikke tager sigte paa nederlandske forhold alene, men omfatter alle »lande og byer« (d. v. s. frie byer).

ønskede jeg naturligvis at understrege, at resultatet af Deres sammenstilling, efter min mening, ikke rækker videre end til at skabe en fuldstændig usikkerhedsfølelse overfor Øresundstoldregnskaberne i den tidsperiode, Deres undersøgelse dækker. Ved bedømmelsen af den rækkevidde, man kan give den, maa naturligvis ogsaa andre momenter end sammenligningsmaterialets fortræffelighed tages i betragtning. Saaledes dets omfang. Selv om man sætter, at det kun dækker tiden 1575—1600 og herunder kun de hollandske skibe, faar vi dog, vil jeg løseligt anslaa, kun en dækningsprocent paa omkring 1 pro mille. Hertil skal yderligere føjes, at Deres sammenligningsmateriale tilhører samme gruppe. Det er jo paa ingen maade udelukket, at disse Delfterskipper¹, med enkelte hæderlige undtagelser, har været særligt gode adeptter, naar det gjaldt svig ved opgivelserne ved tolden i Helsingør. Endelig maa tages i betragtning, at en af de 7 skipperes opgivelser², som indgaar i Deres opgørelse, og som er repræsenteret med 10 tur- og returrejser, og hvad kornet angaar med ca. en fjerdedel (regnet efter indførslerne i Adrichembøgerne), har opgivelser til Øresundstolderen, der ligger i underkanten, og derfor yder sit rundelige bidrag til det lave gennemsnit. De skriver da ogsaa selv (idet De nævner, at Delfterskippernes (svigagtige) deklarationer af tømmer i Sundet laa over gennemsnittet, derimod nævnes denne skipper ikke i sammenhængen), at »if there are any deviations from the normal, this in my estimation, if anything, means a minor overrepresentation by the most fraudulent shipmasters« (Dutch Trade, 358).

Da enhver, der maatte ønske det, kan studere de enkelte tal i Deres bog, hvor De i et tillæg fuldstændigt har gengivet alle sammenstillingerne, suppleret med yderligere oplysninger i Øresundstoldregnskaberne om enkelte af skipperne, idet De bruger skibenes lasteævnne som maalestok for paalideligheden i opgivelserne, skal jeg ikke her gaa yderligere i enkeltheder. Derimod nødsages jeg, grundet paa Deres afvisning af det vidnesbyrd, Hulltoldregnskabet afgiver, til at gaa dokumentarisk frem og nedenfor gengive sammenstillingerne in extenso.

¹ Den eneste skipper, hvis hjemsted ikke var Delft eller Delfshaven, var »Lenert Pietersz. van Shiedam«, der dog, som De skriver S. 352 n. 1, ikke er medindbefattet i opgørelsen, fordi der ikke betaltes lastepenge af ladningen i hans skib.

² Foruden den i foregaaende note nævnte Lenert Pietersz.'s »cargo« er »Pieter Cornelisz.'s voyage, for which the account is without specification« ikke medindbefattet i opgørelsen (Dutch Trade, 352 n.).

1587

Øresundstoldregnskaber¹Hull toldregnskab²

21. april. »Jann Jacobßen« af Medemblik kom fra Danzig.

8. maj. »Le Fortune« af Medemblik, 120 ton, »Johannes Jacobsen« skibskaptajn, fra Danzig.

Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 2 [smaa] hundrede klapholt, 4 deler, 3 tdr. mel, 4 dusin kander, 18 smørdaaser, 4 sten hør »pro portagio«.

50 læster rug

60 læster rug (2 befragtere)
6 cwt. humle

11. maj. »Frederich Wuurst« af Kampen kom fra Danzig.

22. maj. »Le Pellican« af Kampen, 124 ton, »Frederich Worst« skibskaptajn fra Danzig.

Kapt., »pilot« og øvrige skibsbesæt.: 2 læster rug og 20 tdr. mel »pro portagio«.

48 læster rug

60 læster rug (2 befragtere)

11. maj. »Jacob Wurst« af Kampen kom fra Danzig.

22. maj. »Le Swarte Hounde« af Kampen, 120 ton, »Jacop Worest« skibskaptajn, fra Danzig.

Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 2 læster mel og 1 skpd. hør »pro portagio«.

45 læster rug³

58 læster rug (2 befragtere)
3 tdr. mel⁴

18. maj. »Ariann Ariannßen« af Rotterdam kom fra Danzig.

1. juni. »Le Fortune« af Rotterdam, 116 ton, »Adrian Arianson« skibskaptajn, fra Danzig.

40 læster rug³

58 læster rug (»Henricus Hall et alii indigenæ«).
1¹/₂ »packe« hør

27. maj. »Dyrickh Claußen« af Hoorn kom fra Danzig.

13. juni. »Le read Lyon« af Horn, ... ton⁵, »Dericke Clawson« skibskaptajn, fra Danzig.

¹ RA. Øresundstoldregnskaber ¹/₁—¹/₅ 1587, S. 128; ¹/₅ 1587—¹/₅ 1588, S. 183, 197, 501, 516, 521, 779, 798, 1083, 1095.

² RO. Exchequer K.R. Port Books 196/8.

³ I Helsingør deklareret som nederlandsk gods, hvorved man slap for at betale 100 pendingetold.

⁴ I min opgørelse Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 711 er disse 3 tdr. Mel, der svarer til ¹/₄ skibslæst, forkert anført som en halv skibslæst.

⁵ I min afskrift, taget 1937, er skibsstørrelsen ikke angivet, enten fordi tallet har manglet i originalen eller har været ulæseligt. De nuværende forhold udelukker en verifikation.

Øresundstoldregnskaber	Hull toldregnskab
	Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 21 bundter løs hør »pro portagio«.
82 læster rug	97 læster rug (6 befragtere) 70 cwt. blommer 4 cwt. krudt 2 »kegges« stør
50 klapholt ¹	1200 klapholt og 3 skok andet træ
27. maj. »Carneliß Carnelißenn« af Alkmar kom fra Danzig.	13. juni. »Le Nightingale« af Alkmar, 100 ton, »Cornelio Cornelison« skibskaptajn, fra Danzig.
	Kapt. og øvrigt skibsbesæt.: 1 last mel, 6 tdr. rug, 4 [smaa] hundrede klapholt, 3 bundter hør »pro portagio et prouisione«.
34 læster rug	50 læster rug (»Edw. Parker et Andreas Goodland«)
30. maj. »Heßell Jnnthis« af Enkhuisen kom fra Riga.	14. juni. »Le Swanne« af Enkhuisen, 100 ton, »Hessell Inthis« skibskaptajn, fra Enkhuisen (sic).
	Kapt. og øvrige skibsbesæt.: 3 læster rug »pro portagio«.
24 læster rug	50 læster rug (1 befragter)
12 skpd. hør	1 ¹ / ₂ »pack« hør

De vil af ovenstaaende liste se, at disse tal ikke kan afvises². Skibsstørrelsen er opgivet i det benyttede engelske toldregn-

¹ At det drejer sig om et halvt stort hundrede fremgaar af den ansatte pris 30 dr., d. v. s. at der er overensstemmelse mellem Øresundstoldregnskabet og det engelske toldregnskabs opgivelser.

² De argumenterer, at det er afgørende, »at frk. Friis maa have overset betydningen af, at kornet for de 6 skibe deklareredes som engelsk gods, hvad der betød fortoldning efter de strengere former, der anvendtes overfor de upriviligerede nationer, og som de danske myndigheder forgæves krævede indført ogsaa for nederlænderne« (se ovfr. S. 224). Det er paa ingen maade afgørende. Mine tidligere undersøgelser har vist, at selv de strengere fortoldningsformer, hvor viljen var til stede, ingen hindring var for toldsvig i stort omfang, i hvert fald saa vidt angik de engelske Østersokobmænds fortoldning af tekstiler — en af hovedvarerne i den vesteuropæiske import til Østersolandene — i Helsingor. At det samme gælder Østersovarer, der som engelsk gods førtes gennem Sundet, hvad enten paa engelske eller nederlandske skibe, vil fremgaa, naar jeg en gang bliver i stand til at fremlægge det samlede resultat af mine studier over engelsk Østersohandel og den i forbindelse dermed foretagne sammenstilling af Øresundstoldregnskaberne med engelske toldregnskaber. En paabegyndt sammenstilling af de op-

skab, og skibene har ifølge dettes opgivelser (føringen indbefattet) været fuldt lastede (2 ton lig en skibslæst)¹. Skippersnes hjemsted fordeler sig med 1 fra Medemblik, 2 fra Kampen, 1 fra Hoorn, 1 fra Alkmar, 1 fra Enkhuisen og 1 fra Rotterdam. Besvigelserne er i deres form langt enklere end Delfterskippernes, idet de hovedsagelig bestaar i, at den indtagne kornlast er noget for lavt angivet. Selv om disse tal er for smaa til at tillade vidtrækkende slutninger, er de i hvert fald tilstrækkelige til at vise, at resultatet af Adrichem-sammenstillingen ikke, med hvilken konstruktiv kunst man end omgiver det, kan deklareres som almenlydigt. Følgende Deres metode skal jeg her meddele det sammenarbejdede resultat for korn af de to sammenstillinger: A + H: 1943 læster, Øresundstoldr.: 926 læster. D. v. s. at fællesprocenten for de to sammenstillinger for det ved tolden i Helsingør deklarerede korn bliver 48 mod 40 % ved Adrichemsammenstillingen og 75 % ved Hullsammenstillingen.

Det vilde i denne sammenhæng maaske ikke være uden metodisk værdi at gøre en digression og give os et teoretisk eksperiment i vold. Lad os forudsætte, at nyt sammenligningsmateriale, som vi kalder X, er tilvejebragt, at vi i X har opgivelser paa 2000 læster korn, hvortil svarer 1300 læster (65 %) i Øresundstoldregnskaberne. Vi adderer disse til ovenstaaende og faar derefter: A + H + X: 3943 læster, Øresundstoldr.: 2226 læster, hvilket er 56,5 % af fællestallet. Vi forudsætter dernæst et fjerde sammen-

lysninger Hullregnskabet for 1614 giver om indklareret gods fort paa engelske og nederlandske skibe kommende fra Østersøen med Øresundstoldregnskabernes opgivelser for de samme skibe, viser for dette sidste lige saa mangelfulde oplysninger, som de ved sammenstillinger med samme regnskab tidligere konstaterede for engelske tekstiler (i Øresundstoldregnskabet kun 47 % af Hullregnskabets opgivelser (se Hist. Tidsskr. 9. R. IV, 136)). Endelig skal jeg bemærke, at for 2 af de skibe, som min liste omfatter, er godset ved fortoldningen i Øresund deklareret som nederlandsk, og at besvigelsernes form for disse 2 skibe ligger ganske paa linje med den for de øvrige. Spørgsmaalet om hvilken betydning fejldeklareringer af gods for at undgaa at betale den 100 pendingetold har haft, skal jeg nærmere komme ind paa i mit bebudede arbejde. For øvrigt spiller godsets nationalitet jo en meget underordnet rolle i Deres fremstilling i Dutch Trade, idet De lader skibets nationalitet være afgørende. Pladsen tillader mig ikke at optage en diskussion om, hvilken vægt der kan tillægges de af Dem anførte grunde herfor, men konsekvensen, synes mig, burde have været blevet, at et enkelt lands handel, saaledes heller ikke Hollands, ikke kunde udskilles.

¹ W. Vogel: Geschichte der deutschen Seeschiffahrt I (1915), 559; R. Ehrenberg: Hamburg, u. England im Zeitalter der Königin Elisabeth, 235 n. 4. Ligesom for flere af Delftskibene (Dutch Trade, 450—58) ligger den opgivne ladning i flere tilfælde lidt over den angivne lasteævn

ligningsmateriale, som vi kalder Y, tilvejebragt. Til dettes 1000 læster svarer kun 250 læster (25 %) i Øresundstoldregnskaberne. Ved at addere disse tal til de sidst fremkomne samlede tal faas: A + H + X + Y: 4943 læster, Øresundstoldr.: 2476 læster d. v. s. 50 %. Og saaledes kunde man fortsætte.

De har efter min mening ladet lejligheden til at naa et resultat af virkelig rækkevidde slippe Dem af hænde. Et saadant kunde De have opnaaet ved at sammenkoble Deres sammenstilling af Adrichemoppgivelserne med Øresundstoldregnskaberne med en sammenstilling af disse med Danziger Pfahlkammerbuch for 1583. En saadan kombineret prøvning af Øresundstoldregnskabernes kildeværdi havde stemmet vel med den opfattelse, De gør gældende i indledningskapitlet, hvori De bl. a. skriver: »in quantitative history the more extensive source must only be rejected in the last resort. The chief objective is the complex whole, whereas the isolated truth in itself is of no great interest« (Dutch Trade, s. 30). Denne principielle bemærkning har naturligvis samme gyldighed, hvor det gælder at veje værdien af forskelligt sammenligningsmateriale til Øresundstoldregnskabernes kildeværdi, som hvor det gælder Øresundstoldregnskabernes værdi som kvantitativ kilde i forhold til andre saadanne eventuelt kvalitetsmæssigt bedre, men mindre »extensive« kilder. Danziger Pfahlkammerbuch er ganske vist ingen »continuous source«, men, hvad i denne sammenhæng er langt vigtigere, den dækker, saa vidt fremgaar af Øresundstoldtabellerne (der derimod ikke giver oplysninger om destinationsstedet for varerne østpaa), for et enkelt aar en saa stor procentdel af den samlede varestrøm (i hvert fald af grovvarer) vestpaa — af korn 30 065 læster af i alt 37 451 læster d. v. s. 80 % — at man af en saadan sammenstilling maatte være i stand til at drage ret bestemte slutninger, om hvilken rolle de forskellige grader og arter af besvigelser spillede i Sundet. Tilfældet er her saa heldigt, at Adrichemmaterialet ogsaa giver mulighed for ved en stikprøve at kontrollere Danzigmaterialets paalidelighed. Ligesom der sikkert ved arbejdet dermed vilde vise sig andre muligheder for at fastslaa dets kvalitet. En saadan sammenstilling vilde ganske vist ikke overflødiggøre andre, men tiden forud for 1583 maatte, hvis ikke nye momenter kommer frem, for grovvarerne dermed siges at være i alt væsentlig dækket, og ogsaa for den efterfølgende tid vilde den, naar den foruden med Adrichemsammenstillingerne kombineredes med det øvrige sammenligningsmateriale, have stor værdi. Sammenstillingen af Danziger Pfahlkammerbuch for 1583 med Øresundstoldregnskaberne for samme aar vilde naturligvis have krævet en meget betydelig

Naar De er standset op ved denne fællesnævner for »volume and value« forklares det uden tvivl ud fra Deres stærke interesse for hollandsk shipping trade. Men ogsaa til belysning heraf vilde naturligvis en ren opgørelse af »volume« være at foretrække, selv om et og andet beroede paa et løseligt skøn — De giver jo et saadant for træet, den vanskeligst maalelige af grovvarerne — fremfor den gamle Øresundstolders af mange forskellige hensyn paavirkede ansatte tariffer for lastetolden. Jeg maa maaske i denne forbindelse gøre opmærksom paa, at jeg i Deres fremstilling savner en præcision af, at det er alene med henblik paa shipping trade, at en opgørelse af »volume« har betydning¹.

Til at maale den hollandske værditransit i Øresund er lastetolden langt daarligere egnet end til at maale »volume«. — Jeg skal her retfærdigvis indskyde, at De et sted selv gør opmærksom paa, at lastetolden er »inconsistent« med hensyn til »valuations« baade for »value and volume«² — fordi den efter sin karakter slet ikke kan give udtryk for prisvekslinger og prisstigninger. Dens faste karakter i forbindelse med den vide anvendelse af den har uundgaaeligt bidraget til, at det billede, som aftegner sig af hollandsk Østersøhandel i Deres skildring, bliver af en ro og stabilitet i udviklingen, som jeg tror daarligt svarer til virkeligheden, idet min overdrevne interesse for kornet har bibragt mig den opfattelse, at de særlige forhold, der gælder for den vest-europæiske efterspørgsel efter denne vare — formodentlig ogsaa for udbudet fra Østeuropa heraf — har givet Østersøhandelen et stærkt vekslende præg. Denne opfattelse har jeg faaet styrket gennem læsningen af Gunnar Olsens fortræffelige afhandling her i tidsskriftet om Dansk Kornavl og Kornpolitik (10. R. VI,

¹ For dette erhverv er naturligvis omfanget af handelen i varer af stort volumen af afgørende betydning. Det er dog ikke min mening med disse bemærkninger at underkende betydningen af hollandsk shipping trade som et af de bærende hollandske erhverv. Ved en betragtning af moderne forhold — jeg tænker her paa norsk og græsk shipping trade — kan man dog ikke undlade at rejse spørgsmaalet, om det ikke nok saa meget var commerce som shipping trade, som Holland skyldte sin store rigdom. Desværre forbyder pladsen en dyberegaende diskussion af dette.

² Det har undret mig, at De i Deres modbemærkninger skriver, at De først paa Deres bogs sidste Side (428) nævner transitbalancen, da De dog nævner den S. 367, og paa en saadan maade, at det er uklart, om De ikke ogsaa lader den omfatte »volume«. Og atter s. 369, hvor De noget klarere skriver, at De undlader at tage spørgsmaalet om fragtrater op til egentlig behandling, »as it naturally belongs under a general treatment of profitability and transit balance«.

428—84) — og yderligere bekræftet gennem Øresundstoldregnskaberne prisangivelser for korn. Udsvingene i Kornpriserne har, saa vidt hidtil konstateret, været meget store. For de andre Østersøvarer foreligger derimod utvivlsomt en langt jævnere prisudvikling.

Deres benyttelse af »lastage« som maalestok og den store vægt, De lægger paa »volume«, har videre efter min opfattelse ogsaa faaet Dem til at undervurdere betydningen af varer af ringe volumen men høj værdi, baade hvor det gælder importen vestfra og eksporten fra Østersøområdet¹. Hertil maa føjes, at det endnu er et uløst problem i hvilken udstrækning netop disse varer, for saa vidt de var hollandsk gods, før 1618 forekommer i Øresundstoldregnskaberne.

De vil af foranstaaende, som af min anmeldelse, forstaa, at Deres egen og min vurdering af rækkevidden af de resultater, som De har naaet i Deres bog, er ret forskellige. Jeg skal her til slut resumere min opfattelse derhen, at den foruden bidrag til Øresundstoldregnskabernes historie og vurdering, som efter min mening burde have været behandlet for sig, indeholder elementerne til en fortræffelig monografi af Dutch Shipping Trade. I en saadan vilde den ensidighed i synspunkter, som jeg har paapeget, i langt højere grad have været forstaaelig.

Astrid Friis.

Bemærkninger til en Anmeldelse.

Maa jeg i Anledning af den Omtale, min Konkurrenceafhandling fra 1936 har faaet i sidste Hefte af Historisk Tidsskrift², tillade mig at bemærke, at jeg ikke begrunder det, Anmelderen, Dr. Povl Bagge, betegner som mit »paradoksale Hovedresultat«, alene ved en Henvisning til visse norske Kulturpersonligheders Indsats her

¹ Naar De i Deres modbemærkninger anfører, at De med glæde har konstateret, at Arthur Attman i sin nylig udsendte disputats *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595* (1944) finder en forbausende god overensstemmelse mellem de af ham beregnede handelsbalancer for en række baltiske lande og den af Dem 1937 raat skitserede transitbalance i sundet, vil jeg gjerne i denne sammenhæng gøre opmærksom paa, at korn for flere af de heri indbefattede havne, navnlig i 16. aarh., spiller en langt mindre rolle end i Østersøhandelen taget under et. Russiske varer af ringe volumen i forhold til værdien giver den sin specifikke karakter. Dette gælder dog naturligvis ikke balancen for Danzig 1641, der ogsaa svarer til Deres gennemsnit (af hvert tiende aar), men det fremgaar af Deres bemærkninger, at de enkelte aar udviser store svingninger (Riga Lecture, s. 398). Jeg tror, at der er stor sandsynlighed for, at en virkelig udarbejdelse af transitbalancen i Sundet aar for aar, for saa vidt kornet influerer herpaa, vil vise en stærkt skiftende karakter, saaledes at det næppe, for saa vidt dette angaar, kan være rimeligt at tale om et bestemt balanceforhold.

² 10. R. VI, 717 f.

i Landet. Naar jeg drister mig til at hævde, at Norge i selve det 18. Aarhundrede, hvorom den stillede Opgave udelukkende drejede sig, betød noget endnu mere afgørende for Danmark end dette Land for Norge, nævner jeg til Begrundelse en Række Forhold med Udgangspunkt i den Betragtning, at Norge allerede i den foregaaende Tid var blevet i alt væsentligt saa assimileret med Danmark, som det skulde blive, medens det først var i den omhandlede Periode, at norske Forhold og Personligheder paa iøjnefaldende Maade paavirkede danske Tilstande.

Jeg fremhæver det væsentlige og vigtige økonomiske Moment: at Norge i det 18. Aarhundrede var det store Afsætningsmarked for Danmarks Landbrugsprodukter (jfr. i meget senere Tid England), og derved den bærende Hovedbasis for Landets Økonomi, medens Danmark ikke i tilsvarende Grad kunde blive Basis for Norges. Jeg nævner den norske Betydning for dansk Aandsliv fra og med Holberg, fremdeles at Norge ved sin Samfundsbygning stod som et Ideal ved de store Reformere, der skulde gennemføres i Danmark, og at Norskheden var den vigtige nationale Reserve for Danskheden, en Reserve, der maaske gjorde Udslaget i den heldige Kamp for at trænge Tyskheden tilbage indenfor de danske Enemærker.

Alt dette synes dog at være Forhold af væsentlig Betydning, og det er formentlig ret rimeligt i Sammenhæng hermed at fremhæve saadanne Enkeltpersonligheder som Holberg og Chr. Colbjørnsen, navnlig den førstnævnte. Det er en underlig Tanke hos Dr. Bagge, at Holberg og Colbjørnsen kunde have virket i Danmark, selvom Norge ikke havde hørt til det danske Monarki, saaledes at deres Indsats ikke har sin nødvendige Forudsætning i den statslige Forbindelse mellem de to Lande. Jeg maa bestemt mene, at hvis der havde været en national og statslig Afstand mellem Danmark og Norge som mellem Danmark og det daværende Sverige, vilde Holberg ikke være blevet dansk Forfatter, Colbjørnsen ikke dansk Statsmand. Vi møder ingen Svenskere, end ikke Skaaninger, paa tilsvarende Pladser i det 18. Aarhundredes Danmark. Naturligvis kan man saa gøre det videre Tankeeksperiment at forestille sig de nævnte og andre fremragende Nordmænd som tyskfødte, men saafremt Holberg havde været en Tysker, levende som Professor og Komedieskriver i København, hvordan vilde saa hans Stilling og Betydning være blevet i Forhold til det danske nationale Aandsliv?

Hvad angaar Statsforbindelsens almindelige Betydning for det norske Folk, har jeg ikke undladt særlig at fremhæve Udviklingen i den danske Enevældes Skole af den Embedsmandsklasse, der skulde evne at grundlægge den nye norske Stat (jfr. ogsaa mit

Skrift »Nordisk Statsstyre« S. 67), og dette er utvivlsomt noget meget væsentligt.

Jeg har ikke indskrænket mig til at sammenfatte ældre Fremstillinger, men saa vidt det var muligt indenfor den givne Tidsfrist, selvstændig inddraget trykt og utrykt Kildestof. Imidlertid gik jeg ud fra, at Opgavens Hensigt ikke var at iværksætte en Kraftprøve med Hensyn til, hvem af Konkurrenterne der paa den korteste Tid kunde gennemføre den største Kompilation af Kildemateriale. Næppe nogen af os, der gerne vilde have det ledige Professorat, havde i vort tidligere Liv vist os som Sinker i denne Henseende. Det var det rimeligste, at man nu vilde se os kappes om at give den klareste formede og tænkte, pædagogisk bedst tilrettelagte Behandling af et betydningsfuldt Emne, som dog ingen Forsker ved sine fulde fem vilde tænke sig at kunne »udtømme« i Løbet af et Par Maaneder. I al Almindelighed er jeg iøvrig imod den Opfattelse, at det »selvstændige« ved en historisk Undersøgelse skal maales mere efter dens Fremlæggelse af »nye« Aktstykker, end efter dens Tankeindhold, den Opfattelse, man i Virkeligheden kan finde hos Dyrkere af det historiske Fag i snæver Forstand, men mere sjældent hos Videnskabsmænd indenfor andre Fag, der har et større eller mindre historisk Islæt, men hvor Tænkning i højere Grad paaskønnes.

Som min Besvarelse af Konkurrenceopgaven blev anlagt, maa den først og fremmest vurderes efter sine Synspunkter. Det er beklageligt, at disse ikke finder Anerkendelse hos Dr. Bagge. I »Dansk biografisk Leksikon« kalder Povl Engelstoft min Afhandling en »koncentreret, paa frugtbare Synspunkter rig Oversigt«, og det norske Medlem af Bedømmelseskomiteén sendte mig i sin Tid en meget anerkendende privat Bedømmelse uden nogen Hentydning til, at der efter hans Skøn var noget særlig »paradoksalt« ved mine Konklusioner¹.

Hans Jensen.

¹ Det kan naturligvis være interessant at faa et Arbejde underkastet fleres Bedømmelse. Bagge giver mig den forbeholdne Anerkendelse, at jeg »maaske« har gennemtænkt Problemet klarere end de to fremragende Konkurrenter, hvis Afhandlinger anmeldes jævnsides med min. Dette Skøn staar i en vis opmuntrende Modsætning til, at Professor Arup i sit Skøn over min tidligere Produktion, afgivet ved den første Bedømmelse af de indkomne Ansøgninger om det ledige Professorat, frakendte mig tilstrækkelig Skarphed i Problemstilling og Problembehandling (Aarboeg for Københavns Universitet 1936—37 S. 89). Paa den anden Side staar Bagges Fremhævelse af det »paradoksale« hos mig i mindre glædelig Modsætning til en senere officiel Indstilling, der med Henblik paa bl. a. den af Bagge anmeldte Afhandling priser »den sunde Sans, der præger alle mine Arbejder« og fremhæver, at jeg staar med begge Fødder paa Virkelighedens Grund (Aarsberetning for Aarhus Universitet 1937—38 S. 51). Dermed er sagt noget andet end, at jeg skulde være en Paradoksmager, selvom vel ikke sjældent ogsaa Paradokser kan være en Vej til at faa udtrykt noget fornuftigt.

Svar til dr. Hans Jensen.

I min korte omtale her i tidsskriftet af dr. Hans Jensens bog »Dansk-norsk Vekselvirkning i det 18. Aarhundrede« karakteriserede jeg som paradoksal og ikke tilstrækkeligt begrundet forfatterens hovedkonklusion, at Norge i 18. århundrede havde påvirket Danmark mere, end Danmark havde påvirket Norge. Af hans formentlige beviser herfor omtalte jeg de forhold, der stod i forbindelse med nordmænds virksomhed i Danmark. Dr. Hans Jensen mener øjensynligt, at jeg også burde have nævnt hans to andre argumenter. Jeg kan beklage, at jeg ikke har gjort det, men jeg måtte i så fald have tilføjet, at jeg ikke kunde tillægge dem nogensomhelst beviskraft i den anførte forbindelse. Jeg skal så kort som muligt angive hvorfor.

To helt forskellige problemstillinger frembyder sig naturligt, når det gælder den økonomiske side af det emne, dr. Hans Jensen behandler i sin bog. Man kan søge at bestemme arten, størrelsen og betydningen af den faktiske økonomiske vekselvirkning mellem Danmark og Norge, f. eks. mellemrigshandelen, uden at tage hensyn til, i hvilken grad den var afhængig af politiske foranstaltninger som told og monopoler. Eller man kan spørge om de økonomiske følger af den statslige forbindelse mellem de to lande, hvilket i hovedsagen vil sige at undersøge de økonomiske virkninger af den dansk-norske regerings politik. Dr. Hans Jensen argumenterer ud fra mellemrigshandelens tildels af naturlige produktionsbetingelser bestemte faktiske omfang. Hans opfattelse på dette punkt er imidlertid uhistorisk og ensidig — uhistorisk, fordi han ud fra moderne forestillinger overdriver korneksporthens betydning for Danmarks økonomi, ensidig, fordi han betragter mellemrigshandelen udelukkende fra eksportlandets standpunkt. Når han taler om, at Norge i 18. århundrede som afsætningsmarked for Danmarks landbrugsprodukter var »den bærende Hovedbasis for Landets Økonomi, medens Danmark ikke i tilsvarende Grad kunde blive Basis for Norges«, og endog drager en parallel med englands-eksporten »i meget senere Tid«¹, tager han ikke hensyn til, at Danmark i 18. århundrede i langt højere grad end under fredstid nu, og i højere grad end Norge dengang, var selvforsynende, og at den beskedne danske landbrugseksport kun udgjorde en ringe brøkdel af Danmarks samlede landbrugsproduktion². Han ser dernæst ganske bort fra, at der til det danske eksportbehov svarede et norsk importbehov. Mens Danmarks kornudførsel betød

¹ Sml. E. Heckschers advarsel mod den slags misvisende paralleller, Hist. Tidsskr. 10. R. III, 104 f.

² Se f. eks. Dänische Wirtschaftsgeschichte, 168.

højere indtægter først og fremmest for de danske godsejere, var indførsel af korn for et formentlig større antal nordmænd en nødvendig forudsætning for tålelige ernæringsforhold. Hvis man ikke har den opfattelse, at det altid er sælgeren, som har størst fordel af en handel, vil man finde det vanskeligere end dr. Hans Jensen at afgøre, for hvilket af de to landes økonomi, d. v. s. behovsdækning, den danske korneksport til Norge betød mest under de givne politiske betingelser¹.

Til dette ræsonnement vil man måske bemærke, at Norge, hvis regeringens kornhandelspolitik havde tilladt det, kunde have købt billigere korn andetsteds, og at de danske korneksportører ikke kunde have opnået så høje priser i andre lande. Det er efter al sandsynlighed rigtigt, i hvert fald for perioden indtil prisstigningen på verdensmarkedet². Men dermed er man inde på den anden problemstilling. Og ligesom man, hvis man vil opgøre det samlede resultat af den faktiske mellemrigshandel for hvert af de to lande, ikke kan nøjes med at betragte eksporten eller kornhandelen, således må man i dette tilfælde se kornhandelspolitikken i en større sammenhæng. En blot tilnærmelsesvis opgørelse af de økonomiske virkninger af alle væsentlige sider af helstatens politik — derunder også f. eks. neutralitetspolitikken og den fiskale politik — for Danmark og Norge vil imidlertid under alle omstændigheder være meget vanskelig og turde på forskningens nuværende standpunkt være umulig.

Når dr. Hans Jensen dernæst påstår, at norskheden for Danmark var en national reserve, der måske gjorde udslaget i kampen mod tyskheden, kan jeg med samme ret hævde, at forbindelsen med Danmark også i 18. årh. var en hindring for, at Norge blev erobret af Sverige og eventuelt forsvensket i større eller mindre grad; det sidste kan have betydet ligeså meget for Norge som det første for Danmark. Her som i sit første argument lukker dr. Hans Jensen simpelthen øjnene for sagens anden side.

Dr. Hans Jensens øvrige argumenter har jeg allerede taget stilling til i min anmeldelse, men jeg benytter gerne lejligheden til at supplere mine bemærkninger herom. Jeg kan ikke se, at foreningen mellem Danmark og Norge i 18. århundrede er en nød-

¹ Hvis man endelig som dr. Hans Jensen vil måle landenes økonomiske betydning for hinanden ved den brøkdelen af det andet lands eksport, hvert af dem aftog — hvilket altså er en utilstrækkelig og misvisende målestok — må man i hvert fald først prøve at danne sig et begreb om hvert lands eksports forholdsmæssige betydning for landets økonomi. Efter alt at domme var dette forhold langt fra ens for Norges og Danmarks vedkommende, men spørgsmålet trænger i høj grad til nøjere belysning.

² Jfr. Albert Olsen: Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede, 15.

vendig forudsætning for noget væsentligt i Holbergs forfatter-
skab, eller at han ikke ligesåvel som Rousseau, Th. Mommsen,
Amalie Skram eller Joseph Conrad kunde tænkes at have fået
litterær betydning i en anden stat, måske endog på et andet
sprog, end hans oprindelige. Iøvrigt var det skriftsproglige fælles-
skab mellem Danmark og Norge jo etableret længe før Holbergs
tid. Jeg ser heller ingen grund til at opgive min tilsvarende påstand
om Colbjørnsen, om hvem dr. Hans Jensen (s. 133) skriver, at han
var »Rationalist og Praktiker, derfor i sin Tankegang hverken
bunden til norsk eller dansk Tradition«. Det er ikke vanskeligt at
finde en plausibel forklaring på, at svenskere ikke i 18. århundrede
søgte at gøre offentlig karriere her i landet; det kan f. eks. skyldes,
at de fandt tilstrækkelig virkeplads hjemme, eller den politiske
modsætning mellem de to lande. Hele dette for min bedømmelse
af dr. Hans Jensens bog ganske underordnede spørgsmål har jo
imidlertid væsentlig akademisk interesse, og når jeg berørte det i
min anmeldelse, var det kun for at antyde, at dr. Hans Jensen
ikke er konsekvent. Han anlægger (s. 158) det synspunkt overfor
Norge, at det gælder om at finde de virkninger, som har haft en
nødvendig årsag i forbindelsen med Danmark. Hvis han vil sam-
menligne de to landes forhold, må han selvfølgelig gennemføre
samme synspunkt, når talen er om Norges betydning for Dan-
mark. Det gør han som nævnt ikke m. h. t. Norges økonomiske
betydning for Danmark, og efter min mening altså heller ikke her.
Danmarks administration af Norge vilde være utænkelig uden
den statslige forbindelse, en norskfødt digters eller embedsmands
virksomhed i København ikke.

Selv om man nu ser bort fra denne inkonsekvens og blot i al
almindelighed spørger om, hvad Norge »betød« for Danmark,
uden hensyn til om betydningen skyldtes den politiske forbindelse,
må jeg fastholde, at dr. Hans Jensen i sin konklusion giver læseren
et overdrevent indtryk af, hvad det for udviklingen i Danmark
betød, at f. eks. Holberg og Colbjørnsen var født i Norge¹. Han
har ikke godtgjort — og vil formodentlig få svært ved at gøre
det — at Holberg førte væsentlige norske kulturelementer ind i
dansk åndsliv. Og når han tilsidst (s. 158) hævder, at »socialt blev
Norge ved sin Samfundsbygning et Ideal ved det store Reform-
værk, der skulde gennemføres i Danmark«, er det efter min mening
en formulering, der giver et andet og mere »norsk« indtryk af de
faktiske forhold end den tildels forsigtigere og rigtigere inde i
bogen (s. 132 f.), hvor det bl. a. hedder, at Colbjørnsen »gennem-

¹ Sml. for Holbergs vedkommende Th. A. Müller: Den unge Ludvig
Holberg (1943), 57 ff.

fører det danske Reformværk i den Aand, hvori Henrik Stampe har indledet det, knytter det helt igennem til danske Forhold og Betingelser«. Jeg vil naturligvis på ingen måde benægte, at de norskfødte Holberg og Colbjørnsen har spillet en væsentlig rolle for udviklingen i Danmark, i hvert fald for Holbergs vedkommende langt større end nogen danskfødt i Norge på tilsvarende område i perioden, og at deres indsats måske tildels hænger sammen med deres »norske sindelag« og med den friskhed i synet på danske tilstande, som det gav at komme udefra. Men dr. Hans Jensen giver i sin konklusion dette forhold en drejning, hvis resultat jeg stadig mener at kunne betegne som paradoksalt.

Til denne kritik af de enkelte led i dr. Hans Jensens argumentation kan føjes en mere almindelig indvending. En virkelig opgørelse af, hvad de to lande betød for hinanden på hvert af samfundslivets mange områder, kan endnu ikke foretages; dertil mangler en række nødvendige forarbejder. Men selv om de enkelte problemer bliver langt bedre gennemarbejdede, end de er nu, vil et forsøg som dr. Hans Jensens på at gøre en samlet slutfacit op af en så intim og kompliceret forbindelse efter min mening altid være forfejlet. Man kan nu engang ikke sammenligne inkommensurable størrelser, ikke måle Holbergs virkning på dansk litteratur med de danske præsters betydning for norsk almues religiøsitet, ikke jævnføre de finansielle fordele, Danmark eventuelt havde af forbindelsen, med den betydning, den af enevælden skabte dansk-norske embedsstand nationalt og politisk fik for Norge.

Jeg har i min anmeldelse klart anerkendt dr. Hans Jensens »interessante synspunkter«. Jeg er endvidere ganske enig i, at tankeindholdet i en historisk undersøgelse er noget meget væsentligt, hvis betydning alt for ofte undervurderes af historikere. Men det at få en idé er ikke uden videre ensbetydende med historisk tænkning, og selv interessante synspunkter viser sig ikke altid efter en nærmere prøvelse at være videnskabeligt frugtbare. Det her behandlede synspunkt, at Norge i 18. århundrede betød mere for Danmark end Danmark for Norge, er det efter min mening — i modsætning til andre af dr. Hans Jensens synspunkter — ikke.

Poul Bagge.

Historisk Tidsskrift udgives med 3 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 6 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand, Rigsarkivar AXEL LINVALD (Rigsarkivet), H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige Boghandlere. Meddelelser om Bopælsforandring samt Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse bedes sendt til Rigsarkivar AXEL LINVALD. Bidrag til Optagelse i Tidsskriftet og Bøger til Anmeldelse bedes sendt til Tidsskriftets Redaktører, for Afhandlingers Vedk. til Dr. phil. ASTRID FRIIS, Kr. Zahrtmanns Plads 83, Kbh. F., og for Bøgers Vedk. til Arkivar Dr. POVL BAGGE, Landsarkivet, Jagtvej 10, Kbh. N.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af 1—10. Række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Øre.

For følgende Bøger gælder en **Prisnedsættelse:**

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

RØRDAM: Københavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykker. 50 Ø.)

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Øre.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgangen aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 3 og 7 Kroner om Aaret. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Kasserer.

INDHOLD

	Side
Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid. Af Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen	1
Christian IV og det nederlandske Gesandtskab 1639. Af Professor, Dr. phil. Knud Fabricius	150

Smaastykker.

Topografi og Videnskab. Svar til dr. Eiler Nystrom. Af Vilhelm Marstrand	168
Gensvar fra Eiler Nystrom	175

Anmeldelser.

Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. Af Povl Bagge	178
Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid. Af Povl Bagge	183
F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland. Studier over jydsk Menigheds-tilstande, særlig paa Landet, omkring Midten af det 18. Aarh. Af Bjørn Kornerup	198
Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. Af Hal Koch	203
Ingvar Andersson: Sveriges Historie gennem Tiderne. — Sveriges Historia. Af C. O. Bøggild-Andersen	209
Bemærkninger til Dr. phil. Astrid Friis's Anmeldelse af Aksel E. Christensen, Dutch Trade to the Baltic about 1600.	216
Øresundstoldregnskabernes Kildeværdi. En Replik. Af Astrid Friis. . .	227
Bemærkninger til en Anmeldelse. Af Hans Jensen	238
Svar til Dr. Hans Jensen. Af Povl Bagge	241

